ДЕЛО

ЛИСТ

ЗА

НАУКУ, КЊИЖЕВНОСТ И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

ДВАДЕСЕТ ДЕВЕТА КЊИГА

ГОДИНА ОСМА

БЕОГРАД

Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића
(Маћедонска ул. бр. 40.)
1903.

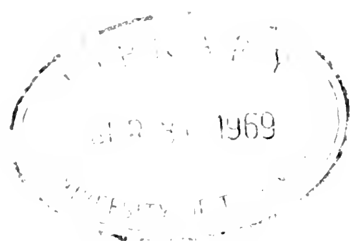

САДРЖАЈ XXIX КЊИГЕ

СТРАНА

I Белетристика

II Наука

VI Некролог

VII Белешке

ДЕЛО

КЊИГА 29. Октобар, 1903. год. СВЕСКА 1.

ПРЕТЊА...

Хај, поваздан сами тако
Пролазимо с нашим стадом,
Подалеко од усева,
Све кроз шуму и све хладом.

А у вече одоцнимо л',
Мене мати с претњом среће,
Док њезина увек ћути —
Ни речи јој рећи неће!

Већ јој само с пажњом гледа
У крајеве рупца бела,
И докле је с оном шаром.
Што је данас започела!

Сокољанин.

ПРЕГЛЕД ПОЉОПРИВРЕДНЕ НАСТАВЕ У ЕВРОПИ И АМЕРИЦИ

ПО СТРАНИМ ПИСЦИМА

ОД

Јов. Бадемлића

(СВРШЕТАК)

6. Инглеска[1]

Пољопривредна настава у Инглеској развијала се онако исто, као и укупна јавна настава, оделито на приватној слободној основи. Стога у тој области не постоји никакво јединство и органска подела. Но ипак пољопривредне школе и у овој земљи могу се поделити у три врсте завода или установа: 1. универзитети и њима сродни колеџи (Colleges), 2. пољопривредни колеџи и 3. пољопривредне школе.

Од инглеских универзитета имају: Oxford-ски, Edinburg-ски и Aberdeen-ски а тако исто и технички колеџ (Technical College) у Glasgow-у по једну катедру за пољску привреду, чији преставници, онако исто као и професори пољске привреде у друга четири лондонска колеџа спојени су пољопривредни одсеци, у којима се у течају двогодишња курса изучавају, не само установљене струке (земљорадња, сточарство, градинарство и т. д.) него и стручне науке, потребне закупцима и управљачима пољских добара и наставника. Слушаоци су на

[1] [illegible] mann, Englisches landw. Unterrichts-, Versuchs- und Bildungs- [illegible] A. Fream, Technical education in Agriculture. –

овим колеџима интернисте, који добијају диплому након положених испита своје струке.

Стручних пољопривредних колеџа има само три: у Cirencester-у, који је установљен 1845 год., у Downton-у код Salisbury-а, који је установљен 1880 г. и у Wye-у, основаном 1894 године.

Сва три су приватни заводи, од којих само последњи добија државну помоћ. Они су спојени са пољским газдинством. За упис слушалаца нису обавезни никакви испити, сем што се захтева најмања старост од 17—18 година. У њима траје школски течај две године; настава се састоји већим делом из предмета основне и стручне науке.

У овим колеџима који немају једноставно уређење и који се управљају већим делом према прешним привредним потребама, постоји нижа пољопривредна настава.

У новије време установљене су многе млекарске школе, као у Ipswich-у и у Reading-у.

Пољопривредна настава у Ирској удешена је по наснову пољопривредних завода у Инглеској и Шотској. Тамо се у многим елементарним (средњим) школама обавезно учи и пољска привреда, а тако исто и у многим њиховим колеџима уведена је обавезна пољопривредна настава. Институт у Glasnevin-у, код Дублина, установљен је поглавито за стручну спрему култур-техничара.

У Инглеској стоји на необично високом ступњу пољопривредно вежбалиште, које је основао J. B. Lawes 1843 г. и од тога времена, уз сарадњу J. H. Gilbert-а, продужио на опитном пољу у Rothamsteat-у. Доцније су подигнуте опитне станице у Woburn-у и у Cirencester-у, а осим ових и станица за семењарску контролу. Данас раде у обилату размеру три опитне станице у Шотској и две у Ирској.

Државни издаци Инглеске на пољопривредну наставу износили су 1896/97 г. укупно 6.950 фуната стерлинга (173.750 динара). —

6. **Русија**

О систематској и методској пољопривредној настави у Русији може бити говора само за последња времена, јер њена

хроника почиње у тој земљи јаком од 1861 године![1] Та грана јавне наставе добила је пак, по тврђењу Miklaschewski-еву, значајнији полет након установљења засебнога министарства пољске привреде у 1894 години.

Пољопривредничко образовање, а уз то и систам његове наставе, изведено је у Русији у пет разних ступања: 1. на вишим заводима, 2. средњим пољопривредним заводима, 3 нижим пољопривредним школама, 4. уз пољопривредна предавања на учитељским заводима и у школама, 5. уз стручне специјалне курсеве и наставе путујућих учитеља.

Виших пољопривредних завода има 4: пољопривредни институт у Москви (у Петровск-Розумовску, код Москве) од 1894 год.; институт за пољску привреду и шумарство у Новом Александровску (Лублинској губернији), који је преуређен 1893 год.; виши виноградски курс у царској градини у Никитску на Криму, који је преуређен 1894 године. Прва три завода потпадају под министарство привреде, а политехнички институт у Риги, који је преуређен 1875 год. потпада под министарство просвете.

Пољопривредни институт у Москви, који је спојен са пространим пољским газдинством од 200 хек., подељен је у два одсека: пољопривреднички и земљорадничко-инжињерски. На овом заводу траје теориски курс 4 године, практични послови врше се преко целе године. Редовни слушаоци могу бити само они кандидати, који су свршили какву вишу школу или који пољопривредни завод, који потпада под министарство привреде а тако исто и целу реалку. Слушаоци су интерните (школарина са оделом и укупну негу износи годишње 400 рубаља) и сви носе једнолико прописано одело. На завршетку сваке године полажу се испити.

Пољопривредни и шумарски институт у Новом Александровску спојен је тако исто са потпуним пољопривредним и шумарским газдинством; његово је устројство слично оному у Москви. Кандидати овога завода подвргнути су полагању пријемног испита.

У вишу виноградарску школу у Никитску, на Криму, чији курс траје 2 године, могу бити примљени само они ученици,

[1] N. Miklaschewski, Die Entwickelung des landwirtschaftlichen Bildungswesens in Russland.

који су свршили неку пољопривредну или ма коју средњу школу; сви други кандидати морају полагати пријемни испит.

Пољопривредни одсек политехнике у Риги основан је 1861 године. Од 1877 г. овом одсеку уступљено је крунско добро Петерхоф, у простору од 278 хек., које је удаљено од Риге 1½ час. За упис у тај одсек тражи се положен испит зрелости у гимназији или реалци. Курс школовања траје 3 године. Други семестар трећега курса пробаве слушаоци у Петерхофу, камо слушају само практичне предмете и где се баве експериментним испитивањем за своје дипломске радове (тезе) и узгред се занимају у практичном газдинству. Испити се држе на завршетку сваке школске године, али нису обавезни за поједине струке нити пак дипломски испити на завршетку курса.

Средњих пољопривредних школа било је у Русији до 1898 г. свега 9, од којих 8 потпадају под министарство привреде, 1 и то пољопривредни одсек занатске школе у Красно-Уфимску, која потпада под министарство просвете, — имају већином курс од 6 година. За пријем у ове школе тражи се најмања старост од 14 година, два свршена разреда градске односно грађанске школе или, ако нема тога, прописани пријемни испит.

Настава у средњим пољопривредним школама простире се у области опште стручности на природне науке и пољску привреду. Слушаоци виших класа занимају се практички преко целога лета на школском пољском газдинству и морају да утврде своју практичку спрему на годишњим испитима. Ученици који су свршили курс са признатим успехом, добивају кад положе завршне испите сведоџбу I класе; остали ученици добивају сведоџбу II класе. Ови последњи, а тако исто и они који су радили са успехом у три последње школ. године, добивају диплому „испитаних управника добара.“

Нижих пољопривредних школа било је у Русији до 1898 год. свега 84 (до 1882 само 28). Ове су школе по своме уређењу различне: има их општих и специјалних и основане су или о државном трошку или, пак, окружном, среском или, напослетку, припадају појединим друштвима, задругама и добивају неку државну помоћ — или им се уступи неко државно добро или им се да што у новцу, највише до 3.500 руб. годишње или једно и друго — и потпадају под надзор министарства привреде.

Све ниже пољопривредне школе, које су установљене у последње време, подељене су у две групе: ниже и више. Услови

за учење у ове школе прописују најмању старост од 14 година и завршено школовање у народним школама, уз то могу бити примљени и они ученици који су се школовали и у другим припремним школама, које су спојене са пољопривредним школама.

На овим школама траје курс учења 3 године а у специјалним само две; настава се простире у области опште стручне спреме у пољској привреди, само не и на природне науке. Настава је у летњем течају практична на школском добру и у његову газдинству, а преко зиме теориска. Свршени ђаци ових нижих пољопривредних школа имају право на скраћен рок у војној служби.

У Русији има свега 20 опитних и контролних станица које су онако исто уређене као и оне у Немачкој. Уз то има 19 опитних поља која потпадају под министарство привреде, као чисто државне установе и 3 приватне установе поменуте врсте.

Укупни издаци на пољопривредну наставу износили су у 1895 години: на 4 виша пољопривредна завода 508.303 руб., на 9 средњих школа 375.861 руб., на све ниже пољопривредне школе 556.042 руб., на курсове учитељских семинара и др. 16.180 руб., укупно: 1,456.402 руб. (4,369.206 дин.), од које суме пало је на државни буџет 1,010.628, на месне управе 159.391 и на приватне особе, удружења и т. д. 286.383 рубља.

7. Шведска и Норвешка

а) У Шведској потпада пољопривредна настава исто тако као и све друге државне установе, којима је циљ гајење и унапређивање пољске привреде, под нарочиту управу, **краљевску пољопривредну управу** (Landbruksstyrelsen).

Пољопривредна настава подељена у ступњевима по врстама завода: **виша** на пољопривредним институтима, **средња** на пољопривредним школама, **нижа** у народним школама и **специјална** настава у млекарским и краварским школама.

У установе прве врсте спадају институти у Ultuna-у, код Упсале и у Alnarp-у, код Малмое-а, оба су универзитетски заводи и спојени су са пространим и потпуним газдинством (370 односно 560 хект.), у којима се управља као угледним газдинством, а уз то врше и свестрани опити. Оба ова државна института пружају обилате олакшице младим пољопривредни-

цима да се усаврше, не само теориски него и практички. Слушаоци су интернисте и на оба института постоје по четири државна благодејаничка места.

Теориско практичких пољопривредних школа има у Шведској 25, са двогодишњим курсом. Све су подигнуте на погодним пољским добрима у чијем газдинству добивају ученици практичну поуку. Пољопривредна друштва односно земљорадничке задруге, као засебни сопственици оваких школа, постављају надзорни одбор или комисију, која од своје стране бира директора за такву школу. Те школе добивају из државнога буџета редовну годишњу помоћ.

У Шведској има 14 ратарских школа, са 6-месечним теорским зимњим курсом, које су већином основане од приватних особа, али уз то, ипак, потпадају надзору среских и пољопривредних друштава и држава их материјално потпомаже; њихово је уређење слично са оним у зимњим школама у Немачкој.

Осим тога постоје: 3 млекарске школе, 41 млекарска станица — тако исто једна врста школа, — 12 краварских школа (теориска настава у обе ове врсте школа траје само неколико седмица преко године), 1 поткивачка школа и 2 градинарске школе.

Уз то, за унапређивање пољске привреде у Шведској, непрекидно раде још 21 државних пољопривредних енжењера са 7 асистената (помоћника), чија је дужност да дају бесплатне савете и упуте пољским привредницима, не само у општим стручним знањима него поглавито у извођењу корисних мелиорација, камо би се за то показала стварна потреба; затим 3 путујућа учитеља за сточарство, вунарство и млекарство, као и 22 саветодавца за млекарство и 2 среске учитељице за грађење бела смока. Ови енжењери и путујући учитељи-це стоје у звању „државних агронома“.

Пољопривредно огледање заступљено је у Шведској са пољопривредном академијом у Штокхолму, која располаже са једним пространим опитним пољем и састоји се из 4 одсека за извођење научних испитивања; уз то постоје још 8 опитних станица и 19 семењарских контролних установа.

Укупни државни издатак на пољопривредну наставу, пољопривредне енжењере, путујуће учитеље и друге циљеве пољопривредне износио је 1898 г. 395.955 круна. Материјални издаци пољопривредних друштава и земљорадничких задруга

износили су на исте циљеве те године 251,241·95 круна, од које је суме издато 115.107 кр. на разне пољопривредне школе и 58.807·50 круна на ратарнице.

б.) У Норвешкој је виша пољопривредна настава понова уређена на модерној основи након 1897 године.

У опису развијања ове гране јавне наставе послужићемо се подацима професора N. Westermeier-а,[1] који је најпотпуније изнео на јавност њен ступањ у уједињеним краљевинама Шведској и Норвешкој.

Пољопривредни институт у Aas-у, који је 30 километара удаљен од Христијаније преуређен је 1898 год. у „Норвешку пољопривредну велику школу“ (Norges Landbrugshöiskole). Тај је завод подељен у 5 одсека: пољопривредни, шумарски, геодетски, градинарски и стручни млекарски. Пријемни услови у овај виши завод прописују: старост од 19 година, свршено школовање у ма којој државној средњој школи и најмање 1 годину практике на каквом пољопривредном газдинству. Курс учења на свима одсецима траје по 2 године; у течају прве године обавезна су сва заједничка предавања из основних наука а потекар, у другој години, наступа подела наставнога програма у засебне одсеке.

Са том великом школом спојена је једна опитна станица за културу биља (опити вегетације и испитивања оделитих врста културног биља) а тако исто и једно пространо привредно газдинство у 110 хек. шуме, 150 хек. зиратне земље и т. д. На тој школи раде у области прописане наставе 1 директор и 12 доцената, чији ће се број ускора повећати на 20 стручних наставника. На грађење ове школе, која је спојена са интернатом, било је одобрено 800.000 круна и одређен јој је годишњи кредит по државном буџету за 1898 г. у суми од 95.000 круна.

Настава у нижим пољопривредним школама обухвата земљорадничке, шумарске, градинарске и млекарске школе. Земљораденичких школа има 19 и све су спојене са појединим комплетованим привредним газдинством; њихов је курс сведен у последње време на $1^1/_2$ год.

На ове ниже школе утрошено је 1898 г. из државна буџета 150 хиљада круна. Две градинарске школе имају 10-месечни

[1] N. Westermeier. Das landw. Unterrichtswesen in Schweden und Norwegen.

курс; седам млекарских школа, од којих су три за мушкарце и четири за женскиње имају курс од 18 месеца; укупни годишњи трошак на ове школе износио је 1898 г. 34.000 круна.

Од општних станица има 3 млекарске, 2 хемијске и 3 контролне семењарске, на које троши држава укупно годишње 25 хиљада круна.

Укупни издаци на пољопривредну наставу и друге установе пољопривредне износили су 1897 г. преко 400.000 круна, од које је суме пало на државни буџет 3/4 а 1/4 на разна удружења и приватне особе.

8. Холандија[1]

Пољопривредна настава у Холандији уређена је у новије време. Њен виши државни пољопривредни завод у Вагенинген-у (Rykslandbouwschool) који је установљен био 1876 год. преуређен је јаком у 1896 г. и састоји се данас из 4 одсека: а) пољопривредне и шумарске велике школе са курсом од 2 године; у овај одсек могу ступити кандидати који су свршили грађанску школу 5-то разреднога течаја; тај је одсек спојен са једним паралелним курсом за тропску привреду; б) земљорадничка школа са курсом од 2 године, у коју могу ступити ученици који су свршили народну школу; в) реалка четвороразредна, у коју могу ступити ђаци који су свршили грађанске 5-то разредне школе; г) градинарска школа, у коју се примају кандидати који су свршили 3 разреда грађанске школе.

Сва четири одсека поменута завода смештена су у посебне зграде и стоје под управом својих директора; ова 4 директора образују једну колегију под председништвом директора прва (а) одсека, чије је звање „виши директор", и он врши општу управу ове велике школе.

Даље постоје у Холандији: 6 зимњих школа, са 2 зимња течаја; зимњи курсови, који су нека врста државних продужних школа са 2 зимња течаја; затим по једна ратарска, градинарска и шумарска школа које држава материјално потпомаже.

[1] Prof. A. Mayer. Ueber die Entwickelung des landw. Versuchwesens in den Niederlande. —

У Bolsward-у постоји једна млекарска школа, коју издржава пољопривредно друштво и обласна управа (Friesland-ска) уз нешто помоћ државну. Напослетку, постоје и редовни курсеви за оне учитеље народних школа, који би желели да положе испит у прописаној спреми за наставнике у зимњим школама и зимњим курсевима; предавања на овим наставничким курсевима редовно држе само директори зимњих школа.

Уз то има још у Холандији 7 стручних млекара, чија је дужност да дају бесплатну поуку и упут приватним подузетницима у индустријској преради млека; њих постављају у то звање пољопривредна друштва а потпомажу их држава и обласна управа.

У Холандији има 5 опитних станица; њихов је задатак да се баве стручним огледима и анализама а уз ове постоји и 1 семенарска контролна станица у Вагенинген-у.

Укупни издаци на пољопривредну наставу износили су 1898 г. 434.302 форинте, од које је суме утрошено само на пољопривредне установе у Вагенинген-у 177.305 форината.

9. Данска

Виша пољопривредна настава у Данској била је након 1858 г. пренесена у ново установљену велику школу за ветеринарство и пољску привреду у Копенхагену.

Тај виши пољопривредни завод подељен је у 5 одсека: пољопривредни, ветеринарски, земљомерски, градинарски и шумарски; он је уређен онако исто као и агрономски институт у Паризу; располаже обилатим поучним збиркама, једним опитним пољем од 20 хек. и ботаничком баштом свега биља, дрва и шибља које расте у Данској.

Курс на овој вишој школи траје 2 године. Кандидати за ма који одсек овога завода морају имати припра‌вну спрему у практичној обуци из пољске привреде у опште. На завршетку друге школске године полажу се стручни испити.

У Данској је било до 1898 г. 15 земљорадничких школа, које су подигла разна пољопривредна друштва о своме трошку и издржавању; оне имају разне врсте курсева: неке само са једним зимњим курсом а неке, пак, и са курсом од 2 године. Многе од ових школа намењене су спреми у одвојеним гранама

пољске привреде, нарочито млекарству и живинарству, а у неке се примају на школовање и женске особе и то поглавито у вишој спреми млекарској и живинарској, која је и најприличнија у домаћој привреди самому женскињу. У вишој градинарској школи у Rosenberg-у, која је спојена с краљевим градинама, уведена је стручна градинарска настава.

Трошкови велике ветаринарске пољопривредне школе износили су 1889/90 школ. години 210.057·26 круна, од које је суме утрошено само на плате наставника 70.765·21 круна.

10. Шпанија

Најзначајнији и највиши пољопривредни завод у Шпанији је „пољопривредни завод Алфонса XII у Мадриду“ (Instituto agricola de Alphonso XII), који стоји под управом министарства трговине и главне пољопривредне управе. Овај завод има у задатку да постигне стручну спрему: агрономских енжењера, пољопривредника и управљача културних станица; он располаже пространим угледним пољским добром, у коме се врши рационално газдинство и као такав преставља пољопривредни културни центар у краљевини.

У Шпанији је уведена још од 1876 г. у свима државним школама обавезна настава из елементарних знања пољске привреде. Сваки округ има по једно угледно пољско добро и по једну агрономску станицу, у којима се врше огледи и анализе на пријављени захтев приватних пољопривредника.

Од 1879 установљене су неколике виноградарске и винođелске станице, поглавито ради сузбијања филоксере и других непријатеља ове културе; на једној од најчувенијих станица те врсте, Giudad-Real-у, установљен је и бесплатни енолошки курс. У ботаничкој башти у Валенсији установљена је по једна ботаничка, помолошка, виноградарска и шумаска школа.

Уз поменуте разноврсне пољопривредне установе, у којима се најмарљивије изводи модерна пољопривредна настава, — непрекидно послују, као државни органи: 60 енжењера агронома са помоћним особљем, чији је поглавити задатак, да, уз сарадњу веома предузимљивих домаћих пољопривредних друштава, непрекидно настоје у унапређивању домаће пољске привреде.

11. Португалија

У Португалији постоји организована пољопривредна настава од 1864 године.

Виша стручна спрема основана је на општем пољопривредном институту, који преставља засебан одсек на универзитету у Лисабон-у. Овај завод располаже са једним пространим, модерно уређеним оптим пољем за пољопривредну и ботаничку поуку; у вези са тим заводом допуњује се практична спрема слушаоца у практичној школи у Cintra-и, која располаже уређеним пољским добром од 173 хектара. Осим тога та мала европска држава има 3 модерно уређене и обилато снабдевене опитне станице. —

Немајући поуздане податке о стању пољопривредне наставе у земљама Балканског Полуострва, којима бисмо поклонили нарочиту пажњу из више разних побуда, нисмо их ни унели у овај наш општи преглед, — остављајући за другу прилику, када будемо решени да изнесемо своје мишљење о значају пољске привреде у нашој отаџбини, њеној јавној пољопривредној настави и другим државним и приватним установама, које се, ђоја, клоне пољопривредном напретку.

Но да не бисмо се огрешили о оправдано интересовање наших читалаца: како ли је пољопривредна настава изведена и каквих има установа те врсте у оној џиновској држави преко Атланскога океана, која је у последњим деценијама преплавила све главније европске тргове не само својим непрерађеним и прерађеним пољопривредним продуктима него и најбољим, најпрактичнијим пољопривредним справама и махинама, — мораћемо, у закључку овога списа, бацити ма и најкраћи поглед на практично и модерно развијање пољопривредне наставе у уједињеним америчким државама:

12 Уједињене америчке државе

У овој новој отаџбини јевропских Англо-Саса, камо се, уз најпогодније природне погодбе у интезивној производњи културног биља, џиновским кораком и у целому свету јединственим прегаоштвом непрекидно усавршава пољска привреда и индустрија, — добила је и модерна пољопривредна настава у нај-

практичнијем методу своје примене најизразитије обележје и достојно уважење.

У томе погледу видимо прву пресудну одлучност увиђавних Американа, када је са форума патриотског преставништва народног, на конгресу уједињених слободних америчких држава у Уашингтону 1862 год., донесена била значајна одлука „Moril Land Grant-Akte," по којој је потекар сваки јавни и приватни завод морао унети у овај наставни програм по неколико одличних часова за пољопривредну и занатску наставу. Ову епохалну законску меру морале су пригрлити све државе и области као најдрагоценији поклон државни, какав је она само могла учинити својим разборитим и предузимљивим државъанима.

Уз званичне податке по овом питању изнећемо у кратком прегледу и неке од C. A. Mc. Murry-a и Max. Maerker-a.[1]

Укупни број завода, у којима је, одelито или уз друге стручне спреме, стално ушла у наставни програм пољопривредна настава, као школска дисциплина, износио је 1898 г. 58 јавних и приватних завода са 628 редовних професора, а, уз то, и потребан број доцената, асистената, учитеља и мајстора. Ови, тако названи, колеџи немају становито уређење; они су, као и сви други амерички школски заводи, тако уређени, да одговарају само предвиђеним и обележеним захтевима једне одelите државе или области или, пак, некога предела у погледу народне привреде уопште каква је тамо раније одомаћена или која је у њој од претежније економске вредности.

Управа у тим колеџима и другим школама поверена је „председнику", који стоји на челу колегије или завода и наставничког особља. Колегија располаже са поклонима или завештањима, поставља професоре, доценте, асистенте и друго особље и одређује њихове систематске плате.

Трајање курса није у сваком колеџу подједнако; најдужи је курс од 4 године.

Уз теорску наставу, која је еманентно основана на природним наукама и њиховим методима, ученици редовно врше све

[1] Yerbook of the United States Department of Agriculture, for 1900. — Statistics of the Land-Grant Colleges and Agricultural Experiment Stations of the U. St. for 1897. — C. A. Mc. Murry, Die Organisation des höheren Schulwesens in der Veneinigten Staaten und in England. — Max. Maercker, Amerikanische Landwirtschaft und landw. Versuchs- und Unterrichtswesen. —

практичне послове на школском добру и у његовом газдинству и, наузетно по уобичајеном поступку у европским пољопривредним школама, за то добивају већином одређену зараду према броју пословних часова. Поред ове чисто пољопривредне наставе и обуке, мора у истој школи сваки ученик изучити и по један занат у школским радионицама, којима управљају нарочити мајстори и дају практичну поуку у плетарству, коларству, ковачком и др. занату.

Учење на овим колецима завршује се прописним редовним испитима, према чијем успеху степени: Bachelor of Agriculture односно Bachelor of Scientific Agriculture или Bachelor of Science (философије), што зависи од тога, да ли је на такву колецу постојала чисто стручна пољопривредна настава или је пак била општа, само у погледу на пољску привреду.

На необично високом ступњу стоји установа америчких опитних станица, које од 1885 г., када је била установљена прва таква станица на Wesleyan-ском универзитету у Middletown-у (савезној држави Конектит-у), њихов број и практички значај необично се подиго, нарочито након 2 марта 1887 г., када је изашла највиша наредба („Hatch-Akte"), по којој су све опитне станице биле додељене колецима и отада примиле удела са својим срествима у њиховој стручној настави. Доцније побуде таком обележеном циљу и необичноме полету опитних станица беху, у једно време, изазвале јак приговор, који је потицао од појединих савезних држава, општина или њихових приватних сопственика, поглавито стога што су baja, уз такву реформу институти и колеци постали праве пољопривредне опитне станице, а не само агрикултурно-хемијске лабораторије. Све станице у опште или су спојене са колецима или су пак самосталнији заводи или установе.

Задатак је свију опитних станица у уједињеним америчким државама, да врше огледе и испитивања у свеколиким [illegible] пољске привреде и, уз то, да дају поуку и практичне упуте пољопривредницима.

Станична опитна поља и газдинства, од чести су веома пространа, до 300 хек., но већином су мања и не износе у просеку више од 100 хектара. Опитне станице, чија је управа поверена њеном директору и која је у погледу својих послова потпуно слободна и независна, — потчињена је станичном већу (Station Council), док савезна влада, напротив, врши у свима

надзор на пословима и контролише ове са својим стручним особљем.

Државна помоћ савезних држава на издржавање 54 опитне станице износила је 1897 г. 750.000 долара (3,750.000 дин.) а трошкови појединих држава, приватних особа и т. д., као и расходовања из привреде ових станица, износили су укупно 350.000 долара (1,750.000 дин.), тако да је управо свака станица имала у поменутој години просечни кредит у 20.000 долара (100.000 дин).

На завршетку овога прегледа уставићемо се на једној значајној напомени, која има везу са стручном пољопривредном наставом, и то понајпре онаком каква је данас у Уједињеним Америчким Државама а потом и старој Европи, а на име: да је савремено напредовање у необично разноврсним и пространим мелиорацијама и геолошко-агрономском испитивању земљишта на систематској основи обухватило не само поједина места и пределе, него се простире преко непрегледних терена целих поречја, која су предата ратарској култури. Зналачки радови ове врсте најречитије утврђују необично и нагло напредовање модерне пољске привреде не само у Европи, камо у прво место долази Немачка и Француска, које су већ увелико отпочеле геолошко-агрономска снимања на целој државној територији, него и у Уједињеним Америчким Државама, које на овом задатку развијају таку интензивну делатност, каква се до скора није могла запазити у области рационалне пољске привреде и њене културе у опште. Таквом напретку могао је бити једини покретач стручно, факултетско, пољопривредно школовање, које се у последње време систематски и методски развијало у појединим културним државама, камо је много раније уочен био велики и пресудни значај рационалне пољске привреде по опште народно и државно добро, њихово економско и политичко напредовање.

У томе погледу находимо обилате податке у многобројним стручним часописима страних научних и пољопривредних друштава, а нарочито у званичним часописима страних министарстава пољске привреде, међу којима се необично одликују: амерички, немачки и француски, са својим разноврсним научним радовима из области пољске привреде и њене теориске и практичке наставе.

СА ЈАДРАНА

ПУТНИЧКА КОЗЕРИЈА

од

Христине Г. Ристићеве

(СВРШЕТАК)

Требало је да се успнемо на Клис, који нам је са своје висине непрестано мамио погледе. Кажу да је при заласку сунца преглед с њега на околицу ванредан, али то ми остаде [illegible] суђено да видим. У пријатном разговору задоцнисмо, те наш сапутник доктор рече да је касно, јер се вече нагло спушта се. Нисмо се горе пели, али и одовуд изгледа Клис веома необично и романтично, и потсећа на стара гусарска гнезда. Седи се на суровом кршу, те изгледа ближе небу него ли земљи; и чини се човеку као да ће се срушити озго, те ми би разумљив онај припев песме којим се опевају шаљиво карактеристике свију далматинских места. Овај ми део о Клису изгледа тачан:

„Седи Клису што је на камену,
И камену што је Клис на њему!“

[illegible] смо [illegible] пошли у Каштел и Трогир кроз [illegible] родно поље спљетско и трогирско, провели тамо време [illegible] сами жељезницом до Перковца-Сливно, же[illegible] где смо чекали воз који долази из Книна. [illegible] времена да посматрамо путнике, већином [illegible] Једну смо сељанку дуго гледали, јер јој је

ношња скоро истоветна са оном наших из околице Крушевца. Одатле још станицу две, па смо у Шибенику који нас је, благодарећи воденој снази Крке, дочекао у сјају електричних светиљака. Са жељезничке станице, пола сата ходећи кроз широке улице, у којима је било видно као у по бела дана, дођосмо на обалу, на преноћиште у гостионицу „Крка“. После вечере поручимо кола да се сутра кренемо на Кркине слапове. Јунак је који је могао оне ноћи спавати од музике шибеничких комараца који су веома насртљиво — предусретљиви! Паметније је било остојати до зоре крај прозора, па сањати, сањати будан, милијући сањаним оком лепо мирно море, које се лагано кретало услед прилива, једва чујно шуштећи. Све мирно и тихо, цела варош спи, само на обали некакав глодар гризе дрвене даске старе јапије; у даљини још се чује час по пљесак весла или удице са некога чунића што се лелуја крај морскога жала. Месечина као дан, небо бљешти те се једва разазнају звезде, а с десне се стране опружио велики град са белим или сивим кућама, међу којима је понека са црвеним кровом. Зеленила мало, осим онога у парку. Белу ноћ је сменила бела зора коју огласише шибенички врапци, који тако фортисимо и алегро цвркућу, да ми се њихов цвркут причуо као лавеж ситних паса; сад су они сменили комарце. Док се град будио, ја седох да довршим описивање мојих утисака. После доручка, око 6 сати седосмо у кочије па, нешто кроз град а нешто кроз камените и неродно поље, пођосмо на „Керкафеле“ (како синоћ рече један шваба.) Кад смо Крку гледали, нисмо се ни надали да ће онако узана, зелена и тиха да се једва креће, мало после онако махнито и вратоломно скакати у море. Местимице тавноплава са широком љубичастом траком, па зелена као смарагд, милује по какво острвце, адицу са шеваром или горицом и просто речено: најсмелија сецесија! Путовасмо тако око два сата, па сиђемо с кола па на ниже пешице четврт сата, уз страховито клепетање млина, које је овде баш зато, да покаже како просту, дирљиву лепоту величанствене природе квари цивилизација! Што смо даље ишли, уз ову хуку мешао се и јасно распознавао шум и бучање водене силе. Шушти и бучи силно и јако, али је уху пријатно, док је клепет млина досадан и мучи. Гледали смо је с лица, мало у косо. Наша Рипаљка је према кркином слапу као поточић према мору; још вода у ово доба године осекне. Застале смо:

2*

„Там' где Крка хитро скаче,
И све брже, бешње, јаче
С камен' до кама стрм пролама
Бацајући капље њене
Ко алеме раздробљене!

Покушаћу да ти опишем слику коју је пред наше очи ра-застрла велика творачка моћ вечне мајке природе. Овде је перо слабо, само кичица је моћна да представи овај призор. Морам одмах рећи да није ваљало што смо пошле најпре Јадру, чији нам је извор пружио лепоту, у неколико сличну овој, али мању, разуме се много мању по величанствености самога пада, заним-љивости и разноврсности колорита. Вода кркина није била то-лико обилата колико може бити понекипут, али ми се чини да је баш зато и лепша за око, падајући са пет пространих тераса као огроман бели застор од танког, свиленог српског платна, у које подухује ветрић те се лелуја и таласа, а кроз њега провире се и навире црвенкаста, плавкаста, зеленкаста, љубичаста и златаста кадива. Понегде се вода поделила око малене, озелењене узвишице, па се види да је та разнобојна кадива подлога грбаче каменитих степенастих тераса. Кад вода падне са ивица тако је избијена у капљице да се начини ситно бела, готово чврста пена, те изгледа да се ваљају велике гру-пе честе, беле сапунице, док се опет не створи у водено платно да се одмори мало на широким терасама, које су што ниже све шире. С пете терасе пада као широка водена зеленоплавкаста маса. Са леве стране овога широкога слапа има местимице ма-њих, има и појединих усамљених водених млазева, што као какав особењак иду осамљени својим путем. Около је бујна ве-гетација, а подаље, жућкаст и сивкаст го кршевит терен. Можеш ли замислити како то изгледа? Најпре пенаста белина, па та-ласаста зеленоплавкаста глатка вода. Мисао се издвоји од сва-кидашњости те, гледајући ону воду, и нехотице је сравњавах са животом човечјим. Јури с најгорње терасе, безбрижно и раздрагано, као детињство, да позна незнано, па кад надвири над обор кад стрмекне, пенуши се и љути као кад се први пут разочара; затим јури брже и бујније као младост и зрело доба настане, па пада са силнијом хуком и већим бесом. А кад дође краја, кад су све препреке савладане и снага је утрошена, па пада мирно, уморно, последњој својој мети. Смрт је задње уто-чиште — крај је море — вечност! У оваквим мислима сам се са Крком опростила, слутећи да је на овом месту нећу више видети.

Морам овде да се сетим једног ситног догађаја који доказује честито поштење народа у овим странама. Једном дечку, који нам је ишао за куповину лепих капаваца одавде, дадосмо за пошту скрадинску неколико карата и — новац, да за њ купи марке и прилепи на карте. Признајем да смо са много сумње говориле путем о извршењу тога, и сигурно држали да ће наш мали намерник злоупотребити наше поверење. Али смо се толико више обрадовале, кад су карте исправно стигле.

Горе смо се код млина одморили и — наравно, прихватили саламом и неком врстом домаћега сира, који личи на наш кашкаваљ, са облигатним „кварталъем" „домаћега" (вина), и сарајевског пива! У Шибеник смо се, истим путем вратили таман на ручак. Још једном смо отишли да видимо шибеничку цркву, најчувенију у Далмацији и — најлепшу. Велика, у облику лађе са крстатим кубетом, занимљиве и богате спољашности као и унутрашњости, јер је све од мермера, длетом претвореног у ремек дело вајарске уметности. И то није само прост рељеф већ шупљика, где је, код појединих украса и мотива, длето дубило камен, да ја слободно могу моју шаку да увучем и донекле провучем. Свуда, и на кору и у олтарима, и на седиштима свуда и с поља и унутра резани украси. Православне цркве су, дабогме као и увек и свуда затворене кад не служи служба, а црквењака иди па тражи.

У шест сати смо се кренули возом натраг из Шибеника, завичаја нашег Матавуља. У Перковићу чекасмо воз што долази из Книна. Још ме мами жеља да видим Книн и Сињ у Загорју и Далматинско Косово поље где се 5. августа гађа „алке", сасвим по старинском обичају. Тада се ту стиче народ из свих крајева, у старинском народноме оделу. Ту је негде, код цркве Лазарице, и гроб Саве Бјелановића, тога увек честитог и одлучног сина и борца српскога народа. Око ми се уморило гледећи пут мојих жеља, а мисао малаксавала чинећи поређења између рада Саве Бјелановића и витеза пл. Кулишића, у колико ми је познато, — те, да се отресем тужних осећаја, уђох са О. у чисту „ресторацију" станичне зграде. Лево и десно два дугачка стола, белим, чистим чаршавом застрвена а на њима постављени чисти судови сваке врсте. Сад смо ми београђанке биле саме, па смо се ту без зазора могле прихватити јела. — У Спљет, идући поред свих Каштела стигосмо после 10 сати, где

смо на широкој риви крај „Зидина“ затекли масу света, који се слегао, слушајући музику. Били смо уморни те одосмо одмах у хотел да се у њему добро одморимо, рано, око 5 сахати опет на поштанској лађи даље — пут Котора.

Сплит је још спавао обасјан сунчевим буђењем, те није ни чуо оно „опрости!“ „опрости!“ мојих сапутника. Чини ми се, да смо и ми тешко подизали капке са очију, јер сам Милицу затекла дремајући на „разбојима за седење“; само О. и г-ђа Б. изађоше да купе свежих смокава. Ја сам назвала „разбојима за седење“ оне столице на крову лађе, које донекле једино и заслужују да се зову chaises longues. Оне су немерена благодет за путника на мору, зато је и занимљиво посматрати како се у очима путника дели поглед: мио за столицу а завидљив за онога који на њој седи. Још је занимљивије кад је какав новак путник насeдне или приграби, па је журно дочепа једном руком за седиште а другом за врх наслона, столица се приклопи и, у најбољем случају по путника, мало му прикљешти прсте. Ми смо јој модел прецртали, да бисмо код куће начинили себи по једну, ради сећања да су нам биле мирно уточиште и удобно место за посматрање.

Обилазећи око острва Брача, после Милне дошли смо у Бол, чије нам је име било необјашњиво усред оне лепоте места и околине. Изиђемо на обалу и распитивамо за етимологију те речи, и један нам „Болник“ рече, да се ово лепо место зато тако зове што болесници који амо долазе на лечење остављају свој бол овде, т. ј. оздраве! Да ли је тачно, то не знам; али може личити на истину јер нас је задахнуо необично свеж и здрав ваздух ове чисте варошице. Уз то нам је наш љубазни тумач још љубазније осмејкујући се додао, да су сви становници Бола „Хрвати!“ Мора бити да је пре тога чуо наш разговор са женом на обали, коју смо питали, јесу ли Срби? Она, Владимир, рекао нам је, да је кршћанин (католик) а Никола, на наше даље питање: да ли је Србин католик, оштро поправи говор свог другара: „Кад сам кршћанин, ја сам Хрват, а Власи (Срби) су хришћанског (православног) закона!“

А ко ли је то казао?!

Свештеник (попа) и господин (учитељ).

Каква свест, али је вера још јака полуга за подизање народне свести код оних које књига није поучила да је језик мерило народности. Олга је, ненавикнута на ово, почела да

се љути и буни, али је ја умирих својим већ стеченим искуством. Та на путу кроз ове српске крајеве једине неизбежне непријатности (јер нетражена насрће на путника Србина) јесу: комарци и овај ужасно досадни шовинизам хрватски! Подсетих је овде на летошње госте наше школе, ђаке загребачке учитељске школе, чији је равнатељ (управитељ) у одговор на срдачну здравицу рекао: „На страну просвета, народност, све за културу Бога!“ А то кад се рашчлани, и с тог „Бога“ скине привремена фирма „хрватски“, „католички“ остаће пред тим запањеним његовим словенским пионирима само оголићен пангерманизам са својим тежњама против Словенства, и напосе Српства. Тамо, с друге стране, сличним се служе при погрчавању Словена, грчки попови и учитељи. Кад сам се једном враћала из Солуна, са нама је путовала и једна погрчена цинцарка са својом ћерком Гркињом, грчком даскалицом у Ђевђелији. Ко их зна, може бити су биле и Словенкиње, јер ми се чинило да је кћи разумевала „Славски“, како зову српски језик они што неће да га има даље од Ристовца. Рекнем мојој куми Румункињи, да отпочне с бабом разговор на цинцарском, и да је пита које је народности, јер је ћерка наместила уста још у Солуну, па ни да писне до Ђевђелије. Не знам цинцарски, али ми моја кума рече да је мајка причала како је била Цинцарка, али сад је Гркиња, јер, како њена ћерка учи: Бог је Грк, па је и свету веру Христову нама преко Грка послао! Ћерка ју је мрко погледала, рече нешто грчки и баба ућута.

Овоме свему не треба више коментара, а толерантни Срби могли би се многоме поучити од православних Грка и католичких Хрвата.

У 10½ сати били смо већ на Јелзи. Прошетасмо обалом, где смо се разговарали са рибарима, сигурним „Талијанима“, који нам чистим српским језиком објашњаваху да је Јелза талијанска варош и да су ове године за риболов већ добили 2000 крона, и да је штета, што не можемо поћи на шеталиште кроз редове високих јабланова. Одавде је лађа пошла око острва Хвара (Лесине). Најпре крај Стариграда (Città vecchia), где се види вила са маузолојем професора Љубића, па на Хвар главно место острва, чувено велико климатско лечилиште. Овде се сад подиже нова зграда, — „санаторијум“ царице Јелисавете већи од старога.

Идући острву Вису, осетиле смо да бура попухује, јер се море нешто ужурбало око наше лађе, љуљајући је тамо амо. [illegible] нам је казао, што због оваквог времена нисмо могли да се задржимо и да останемо на Вису, да видимо при заласку сунца „Медвиду шпиљу“ (пећину) на Бишеву. Кажу, да је овде тај призор много лепши од онога у „Плавој пећини“ на Капру. Не чудим се што су се могле створити бајке о сиренама, јер услед тога, они што су овде у мору, изгледају као да су окупани у сјајном раствору сребра.

Али у накнаду за то уживали смо с лађе на пучини у заласку сунца. Плавичаста вода избраздана повећим љубичастим таласима чије нам слане капљице доноси чак на кров морски господари. Понегде је море руменкасто, како се где у њему [illegible] огледа, а сунце велико као каква сјајна нова бакарна тепсија. Све ближе и ниже бежи оној линији где се састају море и небо, и лепо се види како пада, а на путу сече небесне облаке који се тада облаче у најлепшу, најшаренију одећу. Што ближе линији, све брже иде, као да га невидљиве јаке руке привлаче морскоме дну. Док смо ми посматрали залазак сунца, дотле су се и путници ужурбали осетљиви на бесно кретање морских стихија.

Не питај шта је било до Корчуле (у поноћи) и одатле до Дубровника! Ја ти не бих хтела рећи, али лако им зацело није било, јер је и мени тешко било гледати им муке, а не моћи помоћи ни онима што леже, ни онима што су остали на крову, праћени кишу која није падала с неба, већ ју је море пљуском просипало таласима од неколико метара. Небо је обукло [illegible] одећу, облачно на мрко; море као тавна маса шумело је, а ветар дувао, да ме однесе са лествица и палубе, кад сам оне моје горе обилазила. Богами, право је казао песник [illegible]:

> [illegible]
> [illegible]
> [illegible] море с крајем [illegible]
> [illegible]“

О[illegible] сам само видела честе светиљке, фењере, и крај [illegible] кућу, што ми се у мраку учинила као [illegible] замак. Немадох кога да упитам шта је.

[illegible] смо рано [illegible] на ногама да поздравимо Ду-

бровник, чија су се градска платна и тврђавице са зупчастим кулицама већ виделе.

И мило ми је и тешко ми је било кад сам угледала овај у прошлости славан град, који је и сад књига опамошњем Српству. Овако ми је нешто било кад сам и Скопље угледала. Да ли сличност осећаја или што се Дубровник јављао нешто онако као на дивној Муратовој слици „Долазак Душанов у Дубровник", изложеној у сали нове Велике Школе напоредо са сликом Паје Јовановића „Крунисање Душаново у Скопљу" — тек овог часа, моја је мисао истим покретом срца везала и Дубровник и Београд и Скопље. А кад смо стали ногом на дубровачко земљиште, учинило ми се као да видим духове Гундулића, Златарића, Качић Миошића и дубровачке музе — Цвете, и причини ми се као да чујем онога који ми је пре 19 година својим предавањима о њима будио у срцу љубав за тај лепи, славни део далекога српског рода — нашег уваженог професора књижевности г. М. Иванића, како се, онако тих, одушевио па нам лагано декламује:

Расти, расти, о слободи,
Дубровниче, расти веће:
Расти небу граде угодни,
На велике чести и среће!
Хвар, Шибеник, Задар равни,
Котор, Трогир, Сплит храбрени
Твој ће вазда урес славни
У великој држет' цијени
Далматинских свих градова
Свијетла круна ти ћеш бити,
Двориt' те ће и частити.
Мало велим: твоја слава
Прострпеће се и тва дика
Прико славних свих држава
Словинскога од језика......

А оно..... Само је моја Олгица понављала цитате из „Павлимира" досећајући их се. Као награду за ово уживање, ухватим је под руку да чвршће стоји на ногама, па одговарајући јој на њен монолог Гундулићевим:

„Верна друго, са мном ходи
Пут славнога Дубровника,
Гдје се госту у слободи"...

неће да замери. Одемо и поткрепимо се јелом, па смо затим селе у кола и одвезле се у Груж, пристаниште дубровачко. Овде смо

се подуже задржале, уживајући у бујном растињу и гледајући како море праши, т. ј. како бора разбија талас на ситне капљице, па изгледа као да вихор носи прашину посред мора.

И ми поновисмо оне лепе стихове пастира Палмотићевих:

О, велике лаворике,
О, јасени, о јавори,
О, веселе вите јеле
Лијепи храсти, кити бори
Височијема шоровима веће мјесто учините.....

јер се истим путем вратисмо натраг, али смо сад већу пажњу обратиле зградама, нарочито вилама на Пилама, лепе су, али су — само као грађевине -- лепше оне у Солунском Пирлосу.

Вратисмо се у Дубровник да прошетамо његовим поузаним улицама. Тражили смо штампарију српску и уредништво „Срђа“, али нисмо их умеле наћи, те само уђосмо у православну цркву, која је била отворена, јер је био Петровдан. Тек су долазиле ученице, било је још рано и црква празна, ни попа није још служио. Хтели смо да припалимо свеће, али нисмо их видели: није било никог другог у цркви. Целивасмо икону и спустисмо по српски динар, па брзо пристаништу. Бацимо у поштанско сандуче успут једно писмо за „Срђ“ и карте из Дубровника за Србију, написане баш пред Гундулићевим спомеником, где смо се још једном зауставили, да му одамо поштовање. Лепо смо чули наш ужички говор па се освртасмо, да видимо какве су то наше ужичанке овде, а кад оно, то говораху рођене дубровачке цурице, већ устале и у послу. О, мој мили и лепи роде, како си ми свој и рођен свуда! Пожурисмо кроз градска врата низбрдо на море. Било је већ време за лађу, двапута је већ снажним рикањем позвала путнике. Још једном поздрависмо Дубровник, па брзо на кров лађе да уграбимо „разбоје за седење“, да нам се не изгуби оку нијedан делић лепоте српске Боке.

Ветар нас је јако гонио и ако је сунце било раскошно топлим зрацима. Наша се лађа ваљушкала на узбурканом мору, а једна млада Дубровчанка није се смела маћи са столице, јер [illegible] морнарке нису обезбеђене од напасти морске болести.

Ето нас већ код Пунто-донтро и море је мало питомије. [illegible]

Замисли прозрачно блиставо, плавушасто златом проткано, [illegible] преко њега прострт провидан бео вез — то је

небо. А то исто, застрто још или најтањом плавом провидном свилом, или — као сад, таласастом модром кадивом — то је море. Између неба и мора, у залеђини грдни, голи планински ланци херцеговачки, црногорски и кривошијски, све један до другог, па онда широк појас најлепшег бујног зеленила. Ту је и јасно зелени бор и тамнији кипарос, и беличасти платан и неранџа, и плавкасто зеленило маслине и смокве и широке лепезе или танке пантљике палама; а између њих, на смену, виногради и убава места са белим или сурим кућама, понегде, као у Доброти, читаве палате. Као да је онај, који је ову чаробну околину отворио, давао и савете где ће се подићи село и градови да улепшају и онако прелепу околину. Какво је земљиште мора да и такав народ одгаји, јер и само земљиште јасно показује каква су му деца: уз дивљу издржљиву чврстину иде и племенита питомина. Ах, све је тако чудесно лепо и драго, да раздрага посматрача и испуни му срце новим, незнато милим осећајима. Па као да су и небо и горе и зеленило и убава људска гнезда свесни своје лепоте, надвирују се над море да се у њему непрестано огледају и посматрачу још једном прикажу. Уз то непрекидно чист, осетно мирисљав ваздух.

Више и боље не умем да ти, после свега досад виђенога, преставим лепоту которскога залива. Машта ме издаје, речи ми недостају, немам кад ни да прикуперем утиске, гутам само очима сву ту лепоту. Не питај ме где је до сад најлепше! Свуда и све је најлепше.....

Лађа се још љуљала те се није могло стајати. Небо истина насмејано а сунце весело погледа, али свеж ветар дува те смо се морале заогрнути.

Биле смо срећне да добијемо о свему што гледасмо објашњења од Србина, г. М. Бј. судије који је с породицом ишао из Дубровника, на „допуст“ (одсуство) својој кући у Рисањ. Тако смо дознале где је Суторина, место где херцеговачко земљиште излази у море. Тамо лежи Бијела, у којој се тад гасио по Српство скупоцен живот „најбољег српског учитеља“, Црногорчевића. Редом смо чули имена појединих места: Камењаре, Костаница, Мориње, Рисањ, Пераст, Урдине, Кривошије, Ораовац, Доброту, Љуштицу, Кртоле, Тиват, Ластве, где је Душанов манастир, Лепетиње, Столиво, Трчањ, Љуо, Школари и у позадини — Котор. Означио нам је и место где је на Ловћену гроб Владичин.

Лађа је крстарила по заливу. Прође покрај једног места, па се уврати у друго на противној страни, обиђе треће, па стане крај првога, а сва су непрестано пред очима. Ту смо дивну слику тако гледали читавих 5 сати. Излазиле смо О. и ја у Мељине (Херцег-Нови), чувено климатско место, којега се и наш понекоји грудобољник захвално сећа. Овде смо прошетале по парку и по вароши, задовољно читајући на глас фирме, ћирилицом исписане. Улазили смо у један дућан да купимо марке, па кад су чули да смо из Србије, хтели су нас почастити вином (било је један час после подне) али смо се ми задовољиле њиховом радошћу, што виде у своме дућану Србе из Краљевине. Један Кривошијанин у дућану има у Београду рођаке, па нас је распитивао и из кога смо „кварта“!

Близу Мељина је и бели манастир Савина, као у каквом ви[illegible]. Због ветра лађа није могла да непосредно пристаје ни у Тиват, убојну луку аустријску, нити у Рисањ, одакле нас је поздрављало брујање православних звона и одломци некаког српског потпурија, јер је била црквена слава. Рисањ је сачувао најбоље чистоту свега српскога обележја: и језика и обичаје, па чак и ношњу. Овде се наш љубазни познаник Рисањанин чамцем искрцао, али је баш на лествицама лађе имао сукоба са грубом војничком силом аустријском. Море је било немирно, узане лествице се љуљале а г. Бј. је имао да укрца у чамац двоје деце, болесну жену и још на рукама одојче. Озго, из чамца који је долазио из Рисња, хтео је на лађу један аустријски официр. Г. Бј. га учтиво замоли да мало причека, док унесе дете, али овај гурне пртљаг г. Б-а у страну а свога посилнога унапред, па за њиме јурне уз лествице, преко којих је силазила породица г. Б., потисне их све, дотакнувши се грубо и детенцета. Ово је донета било варварски и није много требало, па да дете излети из наручја очевог у море. Г. Бј је имао право што је официру у тешком узбуђењу и оправданом гневу узвикнуо: „Seien Sie doch kein Tier! (Немојте бити животиња). Шта то значи?! Ако сте официр и ја сам државни чиновник. Кад сам вас лепо замолио, човечно је било да причекате. Ја бих се у оваквом случају склонио с пута свакој вашој крпи!“ — Дабоме да се официр са потребна два сведока, чамцем којим је и дошао, врати у Рисањ, да спере увреду [illegible] аустријске власти.

Дуго се још, дуго, о овоме догађају говорило на лађи, већина је била на страни правде, само су један Шваба официр и један Хрват путник бранили официра. Слушајући их уза звуке звона и све тиших одјека српског потпурија, заборавила сам часом где смо, док нисмо застали код Пераста и Прчња, па смо у онако суморним мислима мало затим ушли, у 6. сахата у вече, у Котор.

БОРБА ПРОТИВ ТУБЕРКУЛОЗЕ

(НАСТАВАК)

У Енглеској урађено је много за последњих десет година на сузбијању туберкулозе. Систематским радом постигнут је успех, да је умирање од туберкулозе много мање ($1^1/_2$‰), него у ма којој држави на копну европском. Интересантно је поменути да се у Енглеској први пут јавио начин лечења туберкулозе у лечилиштима (санаторијумима). Један енглески лекар (Bodlington) објавио је 1840 године свој „природни метод лечења“ у засебном лечилишту за туберкулозне, где су чистим ваздухом, добром храном и негом добивени врло повољни резултати. Предлог његов, да се за туберкулозне болеснике подижу таква лечилишта у здравим пределима ван градова, нашао је врло многе противнике код тадањих енглеских лекара, и после краћег времена је потпуно заборављен. После дужег низа година, кад су у Немачкој отпочели овај природни метод лечења Бремер (Brehmer) а затим Детвајлер (Dettweiler), и постигли лепе резултате, увидела се корист од таквог лечења и у Енглеској.

[illegible] закона за сузбијање туберкулозе као у Норвешкој [illegible] у Енглеској; али је ипак у њеним градовима, [illegible] на предлог окружних лекара (Medical Officers of Health) уведено обавезно пријављивање туберкулозних [illegible]. У успешном сузбијању туберкулозе знатну су помоћ [illegible] енглеске болнице (на пр. Brompton, Victoria Park,

Hamstead у Лондону, the National Hospital у Ventnor-у и т. д.), које у сваком хигијенском погледу преставључу савршенство. Значајно је да је већина таквих болница у Енглеској подигнута добровољним прилозима, а из истих прихода подмирују се све потребе за лечење и неговање болесника. Да би се сачувало здравље сиротних породица, обраћа се велика пажња на здраве радничке станове (Workhouses), које подижу општине уз припомоћ државе и добровољних прилога. Тако су порушени многи сиротињски станови, који су били мрачни, влажни и нездрави, а на њиховом месту подигнуте су нове угледне зграде (Modell Dwelling Houses) са довољно пространим и здравим становима. Пре четири године основано је, под председништвом принца Велског, садањег краља енглеског, друштво за сузбијење туберкулозе, које је добровољним прилозима подигло већи број лечилишта за туберкулозне болеснике.

У Немачкој се за последњих двадесет година јавио врло јак покрет против туберкулозе. Наредбама, прво берлинске полиције а затим и у осталим градовима, увођене су најважније мере за сузбијање туберкулозе. Популарним предавањима и списима поучаван је народ о овој опасној болести, као и о томе како се може од ње сачувати. Подизањем многобројних лечилишта за туберкулозне постигло се уклањање болесника из њихове породице и околине, и тиме спречило даље распростирање болести. Овај рад на сузбијању туберкулозе показао је врло добар успех: умирање од туберкулозе које је износило преко 3·5°/₀₀, спало је испод 2°/₀₀.

Ни једна држава у Европи није у тако повољним приликама да може успешну борбу водити против туберкулозе, као што може немачка држава. Познато је да је туберкулоза највише распрострта код сиротиње класе становништва, која оскудева у свима хигијенским потребама за здрав и удобан живот. У борби за опстанком сиротни радници принуђени су да раде без обзира на своје здравље, да би могли заслужити потребан хлеб за себе и своју породицу. Стога није тешко разумети зашто туберкулоза односи највеће жртве из ове класе становништва. У Немачкој су сви радници, којих је 1898 године било 12,660.000, осигурани на случај болести или онеспособљења за рад. Допуном инвалидског закона (Invalidenversicherungs-Gesetz) од 1 јануара 1900 године обавезна су радничка осигуравајућа друштва да лече све туберкулозне болеснике, не чекајући да

ова потпуно онеспособе за рад. Огромним капиталом, који је на крају 1899 године износио 764 милиона марака, ова радничка друштва подигла су за кратко време многобројна лечилишта, у којима има места да се може годишње лечити 20.000 туберкулозних болесника.

У Немачкој нема закона, по коме се могу туберкулозни болесници, ако сами не пристану, силом спровести на лечење у болнице и лечилишта. Али се ипак може сваки туберкулозни болесник присилити на лечење. У закону за осигурање раденика дато је право осигуравајућим друштвима да могу свакога радника, који не пристане на лечење, искључити од инвалидске помоћи. Брзо се увидело да је лечење туберкулозних радника корисно не само за оболеле раднике, но и за друштвене интересе. Већи број тих радника у друштвеним лечилиштима поправљен је толико да је опет постао способан за рад, а један део болесника потпуно је излечен. Тако су друштва уштедела знатне суме новаца, које би она морала стално давати на издржавање породица оболелих или умрлих радника, а привремени издатак на лечење ових радника и издржавање њихових породица накнађен је друштвима из доцнијих улога оздравелих и за рад оспособљених раденика.

У Француској ради се у последње време исто тако на сузбијању туберкулозе и подизању лечилишта за туберкулозне болеснике. Добровољним прилозима за кратко време скупљене су велике суме новаца. Основана су многобројна друштва против туберкулозе, која су 1902 године спојена у један савез (Fédération des oeuvres antituberculeuses françaises) са многим огранцима у свима већим и у великом броју мањих француских градова. У томе савезу ради се много поучним предавањима популарним списима, плакатима и т. д. да се народ упозна са овом болешћу и поучи, како ће се од ње сачувати. Но сви ови радови још су у почетку, и нису тако организовани као у Немачкој. Пошто у Француској још нема онаквог закона за осигурање радника као што је немачки инвалидски закон, то се ни француска друштва за осигурање радника нису могла подузети да о своме трошку лече туберкулозне раднике. Али се Француска одликује од осталих држава у томе, што она има туберкулозна лечилишта искључиво за малу децу. Прво лечилиште за туберкулозну децу подигнуто је добровољним прилозима пре 15 година у Ормесону (Oeuvres des enfants tuberculeux

d'Ormesson), једном малом месту недалеко од Париза, а затим одмах друго такво лечилиште у Виљије (Villiers). Скупљање средстава за подизање ових лечилишта отпочето је малим дечјим прилозима из њихове уштеде. Са девизом: један динар за сваки камен зграде скупљено је за једну недељу 130.000 динара. Француска народна скупштина потпомогла је ову установу, одобрив лутрију за туберкулозну децу (Coterie des enfants tuberculeux), која је за кратко време донела прихода 4,000.000 динара. Из тих средстава подигнуте су поред лечилишта 4 пољске насеобине (Colonies sanitaires) у којима се излечени болесници потпуно опорављују. У овој установи ормесонској (Oevores d'Ormesson), лечено је у 1899 години бесплатно 13.342 детета, а у години 1900 попео се број ове деце на 17.971. Успеси лечења прешли су свака очекивања: у Виљију, где се лече старија деца у добу узраста од 10—16 година потпуно је излечено 29%; у Ормесону, где су лечена мања деца у добу од 3—9 године, излечено је 34%, а код деце од 3—7 година постигнут је шта више резултат од 50% потпуног оздрављења.

У осталим европским државама постоји исто тако јак покрет против туберкулозе. Сви народи у Европи, изузев нас и наших суседа на балканском полуострву, дошли су до тога уверења да је туберкулоза њихов највећи непријатељ, који сваке године све више становника у најбољем добу сатире. У тој борби удружује се држава и општина са приватним друштвима, да заједничким средствима сузбијају ову опасну болест.

X

У почетку казали смо, да се борба против туберкулозе мора водити у два правца: 1) спречити разболевање здравих и 2) лечити оболеле. Оба правца иду упоредо и везани су тако тесно међу собом, да их није могуће одвојити. Ако се жели успех постићи мора се упоредо у једном и у другом правцу радити. Показали смо какав треба да је рад у првом правцу, да се спречи разболевање здравих, а сада треба да пређемо на рад у другом правцу, на лечење оболелих од туберкулозе. Не мислимо се упуштати у стручне лекарске радове, то би нас далеко одвело. Ти се радови ослањају на разне појаве и облике болести, као и на промене које ова болест врши у разним органима,

услед чега су често толико сложени и разноврсни, да би их читаоци без дубљег познавања медицинске науке тешко или рђаво разумели. Ми ћемо се ограничити само на то, да покажемо услове који су за успешно лечење потребни и резултате, који се лечењем могу постићи.

Код нас је опште мишљење, да је јектика неизлечљива болест, и да сваки болесник мора умрети. Но ово мишљење није истинито. Најбољи доказ да се туберкулоза може излечити тај је, што се доста често на секцијама (парању лешева) налази излечена туберкулоза у плућима код потпуно здравих људи, који су убиством, самоубиством или којим другим несрећним случајем лишени живота. Такви људи често ни они сами, ни њихови сродници нису знали, да су некада боловали од туберкулозе. У великим болницама, где се лешеви свију умрлих парају, нађено је трагова од залечене туберкулозе код великог броја људи помрлих од других разних болести. Из овога се види да се туберкулоза може често сама, без лекарске помоћи, излечити. Сам организам човечји има каткад толико отпорне снаге да може болест свладати и уништити. Ако ми ту отпорну снагу човечју потпомогнемо и појачамо тиме, што чистим и свежим ваздухом, добром и снажном храном и потребном негом оснажимо цело тело, онда ћемо у толико лакше савладати болест и у оним случајевима, где би организам без ове помоћи морао подлећи. У почетку, док је болест још мала и незнатна а организам још снажан, лакше је болест савладати и залечити но доцније кад болест отме јакога маха и организам у већем степену ослаби. Стога се и успех у почетку болести може много лакше и сигурније постићи; а доцније кад се болест запусти и већи део плућа освоји успех је много тежи и несигурнији. Отуда су и резултати лечења врло различни.

Услови за лечење туберкулозе у неколико су заједнички за све облике њене. Чист и свеж ваздух, добра нега, снажна и лака храна јесу најважнији услови за лечење не само јектике и шкрофулозе, већ и за остале облике туберкулозе изузевши увек смртоносно запаљење можданих марамица.

Лечење јектике чистим ваздухом познато нам је још из старога века. Болесници су и тада слати на море у здрава места нарочито у топлије пределе. И тада је било познато лекарима да се болесници окрепе и могу оздравити на чистом морском ваздуху у приморју или путујући по мору. Из тога узрока слати

су болесници у Египат, не зато што се очекивало какво нарочито дејство од египатске климе, већ само из тога разлога, да би што дуже време путовали по мору. Данас је потпуно јасно зашто се болесници боље осећају на морским бродовима, но на обалама поред мора. На бродовима је болесник ограничен на врло мали простор и није му могуће кретање у оноликим размерама као на копну. Ограничено кретање или боље некретање, дакле лежање и седење, јесте исто тако важан услов за лечење туберкулозе као што је и чист ваздух, добра храна и нега.

Но све ове услове за лечење може болесник имати и на копну, и то без оних непријатности, којима су путници за време ветрова и јаче узбурканих таласа изложени на морским бродовима. У здравим планинским пределима може болесник имати потпуно чист и здрав ваздух, који по свежини не изостаје ни најмање иза морског ваздуха. Кретање се може ограничити ако се болесник остави да лежи целога дана у постељи или наслоњачи. Апетит се повећа у таквим пределима исто тако као и на мору. Ова три услова за лечење јектике могу се најбоље дати болеснику у болницама или лечилиштима, која су подигнута у здравим пределима, удаљеним од градова и других насељених места.

Споменули смо да је један енглески лекар (Boldington) први дошао на ту мисао да треба лечити јектичаве болеснике у лечилиштима, подигнутим ван градова и насељених места. Пре 50 година остварио је ту мисао немачки лекар Бремер (Brehmer) и подигао једно лечилиште у Герберсдорфу (Görbersdorf). Резултати у овом лечилишту били су бољи но у градским болницама, али ипак нису били толико добри као у садањим лечилиштима. У Бремерову лечилишту лечени су болесници у почетку по истом начину као и у градским болницама, у затвореним просторима, собама, у којима није био увек ваздух најчистији. Овај начин лечења поправио је Детвајлер (Dettweiler) који је болеснике пустио да леже целог дана на пољу на отвореним и сунцу окренутим доксатима или у башти под заклонима. Болесници лежећи на пољу, добивају потпуно чист и свеж ваздух, и нису принуђени као у затвореним просторима да поново удишу ваздух, који је један пут прошао кроз њихова плућа.

Најзгоднија места за подизање лечилишта јесу у планин-

ским пределима у близини шума. Она треба да су заклоњена од јачих и хладних ветрова, оцедна, сува, и да нису у близини ритова или барушtина; да имају добру воду за пиће и погодних услова за подземно одвођење нечистоће. Места која су на већим висинама, око 1000 метара или више изнад мора, боља су но у долинама. На тако високим местима ваздух је ређи и садржи мање водене паре, стога је небо ведрије но у долинама. Зато преко године на висинама има много више лепих сунчаних дана, но у низинама. На висинама зими снег дуже време траје, али су дању сунчеви зраци тако топли, да болесници могу без осетних тешкоћа на пољу на сунцу лежати.

У лечилиштима се болесници почну брзо опорављати и ако болест није захватила већи простор у плућима, може се потпуно излечити. После тромесечног лечења успех је често толико повољан, да се болесници могу отпустити као потпуно здрави или знатно поправљени. У неким швајцарским лечилиштима (Davos, St. Blasius) после извесног краћег или дужег лечења постигнути су резултати до 28% сасвим излечених болесника, а код 40—72% болест је толико поправљена, да су болесници постали опет способни за рад.

Јектика је болест који се не лечи за кратко време, нарочито ако се не отпочне лечити одмах у почетку, док су промене у плућима врло мале. У обичним случајевима лечење траје по 2, 3 и више година. Толико време болесници не могу у лечилиштима остати. После неколико месеца они се толико поправе да се могу кретати и лакше послове вршити. Ако се такви поправљени болесници поново врате у свој пређашњи живот, који често оскудева у многим здравственим потребама, болест се погорша и корист од лечења у лечилишту потпуно изгуби. Стога болесници који изиђу из лечилишта морају имати и даље свих потребних услова за здрав живот. То се може постићи, ако болесник и даље остане у пољу, ван градова, где може вршити лакше пољске радове под лекарским надзором. Зато се за поправљене болеснике морају опет у здравим пределима образовати пољске насеобине (санитетске колоније), где ће се лечење болести, започето у лечилиштима, даље продужити, док потпуно не оздраве, да се могу у пређашњи живот без икакве опасности вратити!

Пољске насеобине потребне су као саставни део лечилишта, да се залечени болесници потпуно оспособе за рад. У ле-

чилишту је систем лечења помоћу строго изведеног некретања болесника, т. ј. сталног лежања (Liegekur). Опитима и искуством утврђено је да туберкулозни болесници не подносе кретања, јер ова погоршају болест. Ако се туберкулозни болесници крећу, добијају одмах већу ватру. Шетња од 1 часа може повисити температуру тела за 1°—2° Целзијусових. Поводом тога чињени су опити на животињама. Заражени су туберкулозом исте јачине питоми зечеви истога доба и исте тежине тела, тако да се процес болести истом брзином развијао и да животињице приближно за исто време угину. Један број од ових заражених зечева остављен је на миру да болује, а други број метнут је на покретан точак и тако приморан да се непрестано креће. Зечеви који су били на миру дуже су време боловали, а они који су се кретали угинули су за много краће време.

Кад се болесници толико поправе, да се болест заустави у своме напредовању и почне опадати, онда је задатак лечилишта довршен. Онај део болесника, који у лечилишту потпуно оздрави, не потребује никакво даље лечење. Такви болесници, кад се врате у обичан живот и продуже свој пређашњи рад, остану стално здрави. Тај део потпуно оздрављених болесника различан је у разним статистикама и мења се од 28 до 12%. Узећемо као највероватнији овај последњи од 12% оздрављења, који је утврђен у једном немачком лечилишту (у Belzig-у), где је потпуно искључена свака реклама. Од осталих 88% поправљено је 77% толико, да се могу отпустити из лечилишта. Али ови још нису способни за рад, и ако се врате у пређашњи живот успех од лечења брзо се смањи на 29%; код осталих 48% болест се опет погорша и морају се поново вратити натраг у лечилишта. Стога се поправљени и потпуно неизлечени болесници не могу вратити у њихов пређашњи живот, но се морају и даље лечити навикавају се постепено на кретање и рад. За овај циљ нису више подесна лечилишта и такви болесници морају се отпуштати и из тога разлога, да направе места другима, којима је болничко лечење потребно.

У пољским насеобинама или колонијама за лечење поправљених болесника дозвољавају се овима лакши радови и онолико кретање, колико могу поднети, а да не оштете стечено здравље у лечилиштима. На чистом пољском ваздуху, добром храном, здравим становима и непрекидним лекарским надзором довршује се лечење болесника, до потпуног оздрављења.

Не треба превидети и једну врло важну корист од лечилишта и пољских насеобина. У њима болесници остају одвојени од здравог света, те тако не могу даље распростирати болест на своју здраву околину. У тим установама живећи под строгом лекарском контролом навикну се болесници на чистоћу, уредан живот, а што је најглавније, да увек назе на своју пљувачку и да увек употребљују пљуваонице.

(Свршиће се)

ЖУПНИКОВ СИН

ПРИПОВИЈЕДА

ВЈ. КОШЋЕВИЋ

Загребачки фрањевачки самостан на Каптолу велика је двокатна зграда у којој би могло становати неколико стотина људи. Сада станује у њој патер гвардијан (отац игуман), патер викариус (замјеник игуманов и кључар) и још два патра, који нијесу имали никаква посла но да се богу моле; уз њих живјела су и два „фратра" („брата") један је био брат кухар, а други брат вратар и црквени подворник. Кухар је био и столар, а вратар кројач. Имали су и слугу, који им је цијепао дрва и чистио обућу.

Уза све то, што су ти људи имали у самостану свега у обиљу, нијесу ипак живјели задовољно. Вратар је завидио кухару, што може да кухајући сам једе кад хоће и спреми себи и за послије, а кухар је завидио вратару што може да разговара с људима, који долазе у самостан. Слуга је завидио свима што ништа не раде, викар је желио да постане гвардијан, гвардијан се бојао за своју част, патер Чауденциј желио је да постане бар нешто, н. п. викар, а уздисао је за тим, да који од свјетовних свештеника жупника (пароха) — оболи, па да њега одреде, да болесника замијени — не би ли се науживао мало слободе. Само стари патер Кризостом није желио ни да постане гвардијан, ни викар, ни жупни администратор, али жалостио се, што је свијет — ба-

рем овај његов самостански свијет — тако онак, па један другому завиди, и кухар хоће да буде вратар, а вратар кухар, па се тако киње и муче, уходе и клеветају, а све скупа је сујета и опет сујета, како рече мудри Саламун. Патер Кризостом био је поради тога незадовољан са својим животом, и он је желио да се то све некако промијени, само није знао како.

У великом самостанском „благовалишту" довршила су „браћа" самостанци објед. Било је изврсних риба, а све залијеваху добрим старим вином из домаћег винограда. „Да нема зависти, красно ли би се живјело", мишљаше задовољна срца патер Кризостом. Та има ту свега доста не само за нас, него и за сав наш род! Наша браћа и сестре, па и све стрине и ујне могле би лијепо живјети! Али овако, хоћеш да. Једва умакнеш с каквом здјелом зеља или граха! Имао стари Кризостом неку рођаку, за коју се бринуо колико је могао. Спремио је иначе и у стан у оно крило самостана, што гледа у улицу Опатовину и што је била од самостана зидом одијељена. Патер Кризостом одрекао се иначе свега свијета, није читао никада никаквих новина, а кад би дошли у самостан у госте сусједни жупници и распрели говор о политици и бискупу Штросмајеру — зачули би на једном како отац Кризостом — хрче! Усред све њихове жестине, ево, он је заспао! Они се чуде и буде га, а он се чуди опет њима, како могу да се тако успаљују ради таких трица, као што је на примјер питање, како ће се Штросмајер понијети према савезу Аустрије и Русије! Онда би отац Кризостом гледао како да у опћем поновном препирању однесе који бољи комад меса или колача оној својој сиротињи и њеној дјеци. Отишао би у цркву да се помоли богу, а из цркве би скочио у Опатовину и одмах на лијево пет шест корачаја — и ено је у свјетовном крилу самостана. Ту би се успео у други кат до своје рођаке, дао што је донио, па се вратио натраг — а да брат вратар није ни знао, да је Кризостом био ван самостана. Тај несретни вратар сумњао је мало у то Кризостомово родбинство, тијем више што је отац Кризостом врло волио дјецу те своје рођаке, а дјеца су му била за чудо налик, о што се до тога

вратара не бијаше још нитко спотакнуо, — та била му оно рођака, а у роду има сличности!

Браћа измолише сложно своју обичајну молитву на глас, а онда се брзо разиђоше. Читали су у новинама да ће сутра вјешати неког момка, што је убио своју рођену матер и сестру, па су знали да ће сад требати свештеник, који ће пратити осуђеника на смрт. А то је ужасан пут! Ужасна служба! Што да му говориш, како да га тјешиш? Па онда стане јадник још молити да га спасеш! О, драге воље би га спасао, само да не видиш све то — но како? Та и од самог цара и краља дошло је из Беча да нема помиловања! Сутра у јутро ће га објесити! И сад, на свој ужас, стану самостански оци опажати како разни свјетовни свештеници измудравају свашта како би се тога тешког посла ослободили. Зато отац гвардијан оде одмах по обједу до градитеља да се поразговара како би се обновила самостанска црква, отац викар оде к некому свому саученику, који је сада владин савјетник, да га замоли да се самостану дозволи сакупљање милостиње за црквене оргуље. Одоше! Отац Чауденциј учини се болестан, стаде га трести грозница! Само отац Кризостом, који није никад читао новина, остаде здрав и спокојан у својој ћелији. А кад се стаде сунце приближавати западу, ето у самостан млада капелана: моли све склопљеним рукама, да га ко избави те тешке дужности, која га запала, да спроводи осуђеника под вјешала; он је млад, неискусан, једва је ступио у живот, а сви други спријечени су да иду, један је позван к надбискупу на договор, други се уморио радећи читав дан у школи као катикета, неки отпутовао овамо, неки онамо.

Отац Кризостом бранио се — али шта ће? Отац гвардијан је код градитеља, викар код савјетника, Чауденциј је болестан — е, преостаје само он! Могао би додуше рећи капелану, нека врши своју дужност, али види и сам — капелан је млад! С једне стране мисли: хоће ли тај млади неискусни човјек моћи да ваљано обави своју дужност? — а с друге стране појављивало се неко чувство сажаљења, кад би погледао тога младића, коме ће од данас па до смрти лебдјети пред очима

смртни страх и очај једног осуђеника, његови вапаји и неутјешност.

— Не дође ли до вечера нитко, ја ћу поћи! — рече он капелану, слутећи да донеста нитко не ће доћи! Сретни капелан обећао му да ће га се за свега вијека сјећати у својим молитвама — а онда брзо оде, оставивши оца Кризостома да се приправи за свој тешки посао.

— Ваља се духом пренијети у његово стање — говорио отац Кризостом сам собом полазећи у вече у тамницу краљевскога судбеног стола на Зрињском тргу. Ваља помислити како би мени било, да ми је овако здраву умријети од силе људске. Треба ступити пред бога, па ако овај човјек и говори да не вјерује у Бога, то је могуће да сада и сам себи не вјерује и мисли: а што онда, ако га ипак има, ако је све то ипак истина, што о богу људи причају? — И зато ваља у том човјеку пробудити наду у милосрђе оног судије пред ким ће за мало стајати. —

С таким мислима ступио је он у осуђеникову тамницу. У слабо расвијетљеној пресвођеној соби сједио је за столом осуђеник, млад момак од којих двадесет петшест година. Пред њим је било јела и вина, распело и књига, ваљда библија. Осуђеник као да се пробудио из сна погледа свештеника који уђе, а онда као да се свему домислио, живахно устане и пође прама њему.

— Знам — рече с пријазним осмејком — дошли сте да ме на смрт приправите и смирите са судбином. Али — ја сам до сада имао већ доста времена, да сам све обрачунам.

— Божије је милосрђе велико! — започе отац Кризостом, али му осуђеник прекине ријеч, прихвативши га за руку и нуткајући га да сједне.

— У то сам вјеровао још и прије, но што сам убио своју матер и сестру. Вјерујте ми, да их не бих био убио, да нијесам вјеровао у бога и његово милосрђе, јер сам знао што ме од људи чека. —

— Божија је милост велика, — опет ће отац Кризостом, — али Бог опрашта само оному тко се и каје, а тко

би мислио, да је Бог тако милосрдан да му мора опростити, тај је кривовјерац, па ће бити несретан. —

— Не бојте се за мене — ја сам себи сам опростио, опростио сам се још прије убијства. Није ме страх смрти. Смртни страх претрпио сам одавна, та било је времена дости у ово доба истражнога затвора и суда. Ја сам посве увидио да је овако најбоље. Сједните, можда хоћете окусити вина? Окријепите се, а ја ћу вам све сам приповиједити, па ћете и ви увидјети да је моје уморство матере и сестре, па и моја смрт — нешто најбоље што се могло у овим приликама догодити.

— И ви се не кајете, што сте уморили своју рођену мајку и сестру? —

— Стан'те мало, све ћете разумјети! Ја сам сирома човјек, ковачки помоћник. Много пута прошао сам крај вашег самостана и видио да имате на стотине соба, у којима нитко већ године и године не станује, а ја сам био без стана и зараде, али ми није никада на ум пало да — потпалим тај самостан или да како било дођем до ваше имовине. Мислио сам: ево, то је све некад било пуно браће, а данас — све празно! Онда — у старо вријеме било је ваљда добро да је много људи ишло у свештенике у самостан, данас је боље да иду у свјетовне свештенике — боље се живи — или ако не боље, барем друкчије. Прилике су друге. Данас свештеник узме господарицу, која му је за право жена. Ево видите, и ја сам син једнога такога свештеника, који није смио да се жени, јер је био католички жупник. —

Отац Кризостом узнемири се. Осуђеник то опази.

— Не узрујавајте се, та ово већ сав свијет зна! Тако се живи данас! Но чујте, како сам ја живио. Али — пијте, охрабрите се, приповијест ће бити кратка, али — врло, врло неугодна.

Отац Кризостом окуси вина и бијаше приправан да чује јаде човјека, који зна да ће другу вечер бити већ неколико сати мртав, па ето још хоће, да доказује како он није ништа крив, него неко други.

— Сјећам се — започе осуђеник — да сам понајприје живио у некој сељачкој кући, око које бијаше пространо двориште пуно шљива, јабука, крушака и другога

воћа. Ту сам се играо по вољи, јео јабуке и друго воће до воље, а било је уза ме увијек и дјеце, мојих вршњака, с којима сам се играо коња и друге дјечје игре. Била је ту и нека жена, која је пазила на мене, хранила ме, прала, а често и миловала. Па кад би ме тако гладила, знала би рећи којој сусједи: „Овакова дјеца обично нијесу сретна! Задржала бих га под своје, тако ми је мило. Али ево, имам и сама доста, послије моје смрти бит' ће и без овога доста клетава, кад се буде дијелила баштина!“

Ја сам слушао, што то она говори о „оваковој дјеци“ али сам се уплашио њезине примједбе о дијељењу баштине, па се нијесам усудио никад ништа запиткивати. Ту сам проживио најљепше дане свога живота. Никад послије нијесам био тако сретан као онда. оно прво моје дјетињство уједно је моја сва и једина срећа. Али то све не потраја дуго. Једнога дана одведе ме моја хранитељица у другу, мени посве туђу кућу, и ту ме остави. Ја сам био код те хранитељице своје само од порода па до четврте или пете године, а сад сам дошао у прави свој дом.

Жена, која ме примила од моје хранитељице, то је била права моја мати. Никако нијесам хтио, да је зовем „мама“, како је она то жељела. Ја сам мамом звао своју хранитељицу, а ова сад отела ме мојој хранитељици и још хоће да је зовем мама! Бранио сам се и отимао, тукао сам ногама и рукама ту своју маму, све њене дарове бацао сам и разбијао, нијесам хтио ни да једем оно што ми је она давала. Једино, што ме је свладавало била је њезина бескрајна стрпљивост. Ни на шта се није та нова мама срдила, могао сам јој учинити што сам хтио, псовати, проклињати — како сам чуо и упамтио од сељака, гдје сам прије био — али нова моја мама само ме мило гледала и пружала нова доброчинства.

Моје бјеснило било је то жешће и упорније, јер ми је била отета и слобода. Смјестила ме у једну собу — и отуда нијесам смио никада ван, на то је већ моја нова мама пазила. Из собе могао сам ван само кроз кухињу, а у кухињи била је увијек нова моја мама. Дочекала ме увијек љубазним смијешком, питала ме што желим.

пудила ми воде, колача, меса, гладила ме и љубила, али онда опет љубазно отуркала у моју собицу.

Кад сам се напокон умирио, водила ме моја нова мама у врт, да се играм. Али није било ту друге дјеце није било друштва! Све ми се чинило пусто, невесело. А све ме сакривала од свијета. Увијек је пазила, да не би тко стран дошао и видео ме. Излазила би прије мене, па добро све разгледала по околици, не би ли видјела гдје кога, па ако би гдје био који сељак, а ми се повукосмо натраг у своју собицу. А у тој собици није се смјело лупати, или скакати, није се смјело пјевати, па ни плакати. Мирно се морало сједити, шутјети, а ходати се смјело само лагано. Зато је за мене била прва срећа и само оно мало зрака и слободе у врту. Али и то су били ријетки дневи, кад сам тамо смио. Кад сам чуо, да су дошла кола к нама, знао сам, да нећу тај дан смјети у врт. Дошли су гости, странци, а ти нијесу смјели да ме виде!

Кад није било никога код нас, онда би долазио у нашу собу наш „ујо". Ујо је био висок човјек, увијек обријана лица, увијек у црном одијелу. Кад је први пут дошао, упитао је: „Но, је ли се смирио тај наш мали дивљак"? — Онда је приступио к мени, погладио ме по лицу и рекао: „Не бој се, бит' ће теби овдје добро, само буди миран!" — Ја сам зловољно примио то миловање, јер се тражио од мене — онај страшни мир! Затвор! Мати је приступила к мени и рекла: „То је наш ујо, њега мораш поштовати, он се брине о нама, он нам даје храну и одијело — и све што нам треба. Де, пољуби му руку!" — Ја нијесам хтио, ујо се смијао добростиво и рекао: „Нека, пољубит' ће други пут"!

Ујо је често долазио к нама. Био је код нас у подне и око вечере, ако само није било гостију. Ја сам се приучио најпосље да му љубим руку послије обједа и вечере, да га зовем „ујо", а своју матер „мама". Живот мој скучила се. А у мене била силна жеља за игром, зраком, сунцем! Зато није било горег дјечака, кад сам дошао у врт. Скакао сам преко слогова, газио поврће и цвијеће, ломио младо воће и уопће правио квар. Моја мама стала се љутити. Ујо се смијао и говорио: „Прођи

ће то све и само! Таки сам баш и ја био, док сам био мален!"

Али најтеже ми је било, кад би дошли гости, који су имали дјеце. Ја бих тада чуо како се она дјеца веселе, скачу, пјевају, а ја сам морао бити тих у соби! Једанпут сам и ја почео у својој собици пјевати. Али ево матере, забрани ми да пјевам! На вече ето и ује, строго ми и он забрани да пјевам, иначе да ће ме протјерати. Хвала богу, помислим, на првом згодом и опет запјевам. Мати ме ушутка опет, а на вече дође ујa па ме немило избије и рече да имам бити тих као миш, кад к нама дође. Један пут послије тога опет дођу гости с дјецом. Један дјечак облети сву кућу, а најпосље попне се на један прозор — а то био прозор баш моје собице. Распреде се разговор, надођу и друга дјеца — опазе и гости! Домисли се ујо јаду, забашури некако све — а на вечер добијем ја опет батина. Станем смишљати, како бих се ослободио зла. На око показивао сам се миран, али у себи сновах најцрње снове. Постанем подмукао. Ујаку сам се желио осветити, а тако и матери, јер сам их држао за своје највеће злотворе.

Мора да је мој ујa увиђао како је то неправедно да се од малена дјетета тражи тако много памети, па ми зато једнога дана стаде врло умиљато говорити и молити ме да будем миран кад тко дође. Тебе људи не трпе, рече он мени, па зато им се не казуј. Али ја те зато тијем јаче волим, па ћу те учинити господином кад будеш велик, али — сада, док си мален, мораш бити сакривен, људи тако хоће! — Тако је он говорио, а ја нијесам могао вјеровати, јер никад нијесам опазио да мене људи не би трпјели, и да би они тако хтјели да ја будем сакривен. Ујa ми обећао шећера и колача и воћа за сваки пут, кад буду у кући гости, а ја будем шутио.

Један пут зими ево опет чујем лупу кола — иду гости! Слушам — дјеце не чујем! Био сам миран и тих, а жалостан, па сам размишљао о оној својој првој мајци те сновао како бих утекао к њој. Нијесам јој знао имена, а ни села у ком живи! Баш сам дошао на мисао да би можда тко други што о том знао, на примјер стари

звонар, који све зна, зна кад тко умре и кад се роди, он би можда и мени знао рећи одакле сам и како сам овамо доспио у затвор — кад ли зачујем буку на ходнику, иду гости, смију се и нешто говоре, зачујем како долазе у кухињу, и — ето, отворе се врата моје собице, а много господе нагрне к мени.

— Ево га! — повиче један смијући се, па ће моме ујп: „Не бој се, брате, тако ти је и код мене"!

Ујa је био силно сметен и збуњен, бранио се којекако од својих гостију, али они поведоше мене из моје собице у велику собу и тамо ме посаде за стол, па ме сви стану нудити пићем и јелом, и храбрити ме овако и онако. И моја мати била је с нама, сва црвена као да је зажарела од огња. А ја сам био у сто мука — јер што ће бити послије? На моје чудо нијесам добио батина на вечер, дапаче ујо и мама драгали ме и миловали.

Од сада смио сам скакати по дворишту и око цијеле куће, а у својој собици морао сам остати само у врло ријетким згодама. Своју слободу употребио сам обилно, као да сам хтио све надокнадити, што сам до тада изгубио. Оптрчао сам цркву, која је била близу наше куће, обишао све олтаре, успењао се на торањ, те сам помагао староме звонару звоњети. На бијег сам се заборавио у тој слободи. За своју прву мајку нијесам питао, јер сам увијек био чим забављен. Особито сам се бавио једном ствари. Видио сам недалеко од нас једну лијепу кућу, па сам питао звонара, каква је оно кућа. „То је била школа! Тамо ћеш и ти на јесен", рече стари звонар. „Али како ће то бити, кад је учитељ са жупником завађен"! И стари заклима главом. Ту сам дознао да је тај жупник — мој ујa. „Дакле ујa и учитељ завађени — а ја ћу к томе учитељу у школу! Па што онда? Ја ћу бити добар"!

Једнога дана стане и ујa да говори са мном о школи. Питао ме желим ли да идем у школу. „Е, па да, кад иду сви, идем и ја"! — одважно ћу ја. Ујa је шутио, а за неко вријеме опет ће ми скоро с неким пријекором:

— Ето видиш, ја сам се само ради тебе, и то

упамти, само ради тебе измирио с нашим учитељем. Ал' ако не будеш добар — ох! И ујa потресе главом. „Знаш да ме је он љуто увриједио, ал' нека му, све сам заборавио гледећи на тебе, јер немам толико новаца, да те дадем камо другамо на његу и у школу. Ал' ако не будеш добар, бит' ће ми жао као псу, знаш, као псу, што сам се измирио“!

(Свршиће се)

ОБРАЗОВАЊЕ СРПСКОГА ПРЕСТОЛОНАСЛЕДНИКА

Образовање престолонаследника разликује се у неколико од образовања других људи. Оно је обично појединачко, домаће — дворско образовање, а није заједничко, школско — јавно образовање. После, опште се образовање овде скраћује, а стручно се образовање проширује. Најпосле, позив престолонаследников унапред је одређен, још од његовога рођења, те он не може по својој наклоности бирати стручан рад, којим ће се занимати у доба зрелости.

Новија педагогика даје првенство школскоме образовању. Према томе боље би било кад би се и престолонаследник образовао у школи, нарочито у средњој школи и у Великој Школи. Али пошто престолонаследник постаје пунолетан у својој деветнаестој години живота, то је план његова образовања мало друкчији него ученика средњих и виших школа, и зато се настава може згодније удесити кад се он образује сам за себе.

Овде се најлакше врши индивидуалисање у васпитању и образовању, које је врло важна погодба за васпитни успех. Непосредно се васпитање удешава према личним наклоностима васпитаниковим. Настава се прилагођује његовим способностима. Наставни се предмети распоређују према његовој обдарености. Ако престолонаследник има дара за туђе језике, или за математику, или за другу коју науку, онда он ту науку може за краће време савладати, а друге важне предмете учи дуже време. Тако се добива у времену. Ако у њега није пробуђен интерес за неку науку или вештину, онда га треба свима средствима будити и развијати. Ако је која умна радња његова неразвијена, као н. пр. логично мишљење, онда је треба што више усавршавати. Ако васпитаник не показује довољно јаку вољу,

онда је треба свом снагом јачати; а ако је он сувише осетљив и раздражљив, онда то треба ублажавати.

Што се тиче вишега општега образовања, наставни план за престолонаследника обухвата оне предмете, који се уче у гимназији или у реалној гимназији. На прво место долазе језиковно-историјски предмети.

Од језика су најпотребнији народни језик и француски језик. Будући српски владалац треба да влада потпуно српским језиком, усмено и писмено, а нарочито се захтева од њега вештина у слободном говору (беседовању). Поред тога, он треба да познаје добро и српску књижевност, нарочито новију.

После тога долази одмах француски језик, као међународни или дипломатски језик, којим говоре владаоци међу собом и поједини владаоци с представницима туђих држава. За ово је потребно да престолонаследник научи добро тај језик, а нарочито да га правилно и вешто употребљава у говору, и да разуме француску књижевност.

Од других живих језика српски престолонаследник треба да учи још руски језик и немачки језик, да би могао разумети важнија дела из књижевности тих народа, нарочито историјска дела. Знање рускога језика потребно је због одржавања блиских веза са сродним нам руским народом, као представнике словенске заједнице и заштитником православне цркве. А разумевање немачкога језика даје могућност за познавање германскога начина мишљења, као што француски језик представља романску духовну културу. Место немачкога језика могао би се узети у наставни план енглески језик.

За опште образовање важни су и стари језици, грчки и латински. Ако није могућно, да српски престолонаследник учи оба та језика, а оно би требало да научи из латинскога језика бар толико, да може с разумевањем читати најлакше чланке и списе историјске садржине.

Од историјских предмета најважнији су: библијска историја с науком о вери, историја хришћанске цркве, историја српскога народа, и општа историја.

Библијска историја с веронауком, у којој се истиче нарочито хришћански морал, учи се у нижем гимназијском течају, а црквена историја у вишем течају. Српски је владалац заштитник српске православне цркве, и зато наследник

српскога престола треба да упозна добро нарочито српску цркву и њен историјски развитак. Српски народ гледа у свом владаоцу идеална човека: зато васпитање и образовање престолонаследниково мора бити такво, да се у њега развије што усавршенији морално-религијски характер. — Историја српске цркве може се спојити с историјом српскога народа, а историја историја хришћанске цркве с општом историјом.

За будућега српскога владаоца врло је важно, да зна сасвим добро српску историју, а нарочито је потребно, да зна развитак српских држава, да упозна мене, кроз које је српски народ пролазио у својим и туђим државама, да разуме промене у разним државним и народним установама, да проучи важније ратне догађаје, и да се упозна са животом и радом српских владалаца. Ради бољега разумевања садашњега државнога и народнога живота треба престолонаследник темељно да проучи историју деветнаестога века, а с обзиром на ослобођење и уједињење Српства треба да се добро упозна с прошлошћу и са садашњим стањем српскога народа у туђим државама.

И знање опште историје од велике је важности за будућега владаоца. Он треба да проучи нарочито живот и дела славних владалаца, важне ратне догађаје, међународне односе развитак уставне владавине и културни развитак. Поређењем живота разних народа упознаје се бољи живот свога народа, истичу се јасније његове врлине, које треба чувати и неговати, и његове мане, које треба поправљати и искорењавати. Тако историја постаје учитељица владаоцу, коме је она потребнија него другим људима.

С историјом се згодно везује географија. Српски престолонаследник треба да познаје најбоље српске земље, затим суседне и словенске земље, после земље великих просвећених држава, с нарочитим обзиром на њихово политичко уређење и на етнографију. Географско-историјска настава треба да утиче на њега тако, да се у њега развије стална љубав према својој отаџбини и према своме народу, и да та љубав буде јача од сваке друге наклоности, како би престолонаследник доцније, као владалац, с пожртвовањем вршио своје дужности у држави и у народу. Ресултат ове наставе треба да буде такав, да он не може волети другу земљу и други народ више него српску земљу и српски народ, и да му интереси

Србије и Српства морају бити пречи од свих других интереса, и личних, и породичних, и других. Он мора зарана увидети да је његов положај друкчији него што је положај других других људи, и да је с највишим положајем везана и и највећа одговорност, јер погрешка обична човека нема великих последица, а погрешка владаочева има замашне последице које могу бити судбоносне за државу. Владалац не би смео имати других страсти, осим племенитога слављубља, које се наслања на заслуге за отаџбину, и које се одржава општим поштовањем и искреном љубављу целога народа.

За географију се везују остале природне науке, а нарочито јестаственица, физика и хемија, које се уче и у нижем и у вишем течају. При екскурсијама, које се чине ради познавања домовине, упознају се животиње, биљке и минерали, који се том приликом посматрају; а с помоћу експеримената упознају се физичке и хемијске појаве и природни закони, који се примењују на технолошке радње.

С природним наукама стоји у вези математичка настава. Она је важна не само због општег образовања, него и због доцнијега стручнога (војничкога) образовања. Природно-математичка настава, кад се правилно врши, најпре може пробудити љубав према истини и развити самосталност у мишљењу, а ово је врло важно за будући позив престолонаследников.

На природно-математичку наставу и од чести на језиковно-историјску наставу наслања се настава на философске пропедевтике, која обухвата основе из психологије, логике и етике.

Од вештина су најважније: цртање, певање, гимнастика и војно вежбање. Ако би престолонаследник имао особит дар за коју уметност, као сликање, музику, поезију, онда се она може нарочито неговати и у слободно време. Ово вреди и за поједине науке. Поред обичне гимнастике треба он да се упозна с народним играма и да се вежба у борењу, јахању, пливању и т. д. Ово је корисно не само за физички развитак, него и за доцнију војничку спрему, која у својим основама, почиње већ за време општег образовања.

Стручно образовање престолонаследниково мора бити правничко и војничко. Владаочеве су главне дужности: да представља своју државу према другим државама, да управља њом по уставу и по законима, да учествује у законодавним посло-

вима, а за ово је потребно да он буде стручан правник. У владаоцу је оличена идеја правде и законитости, коју народ поштује као светињу. Народ верује, да ће код свога владаоца увек наћи заштиту својих права и задовољење неумитне правде. Ово веровање треба чувати, јер ако се оно поколеба, може се лако пореметити и вера у божју правду, коју владалац, као миропомазаник божји, такође представља у својој држави.

Исто су тако важне и војничке дужности владаочеве. Он је врховни заповедник целе војске, и зато мора добро знати њено уређење, њене задатке и њене послове. Стога престолонаследник мора добити стручну војну спрему, теоријску и практичну. Ово је потребно нарочито будућем српском владаоцу, који ће с народном војском имати врло важне и тешке задатке да решава, јер Српство није још ни у пола ослобођено и оно још за дуго неће бити потпуно уједињено у српској држави; а од овога зависи будућност српскога народа.

Опште образовање, које одговара гимназијском наставном плану, може се при појединачком васпитању довршити за шест или седам година, а за стручно образовање треба најмање три године. Како је Њ. Кр. В. Престолонаследник Ђорђе већ свршио нижу средњу школу на страни, то сад има да учи оно што се предаје у вишим разредима гимназије. Ово ће трајати три године; а после тога ће он учити правне и војне науке, што ће трајати такође три године.

Ова настава треба да тече више у дијалошком него у монолошком облику. Тако ће она више будити интерес и изазивати самораднњу, боље ће стварати научно уверење и јаче ће утицати на морални карактер.

Наставни рад мора бити озбиљан. Престолонаследник се не може ослободити умнога и физичкога напрезања. Њему је потребна јака умна и физичка снага, јер њега чекају у доцнијем животу тешке дужности и велика одговорност за његове радове. Стога је потребно, да он своје умне и физичке силе што више усаврши. А за ово је потребно многогодишње озбиљно, систематско спремање, учење и вежбање.

Какав ће се успех постићи у овом раду, то зависи поглавито од наставника. Стога за наставнике престолонаследникове треба узети најбоље професоре из средњих школа, из Велике Школе и из Војне Академије. То треба да буду ваљани стручњаци у својим наукама и вештинама и уједно добри

педагози. Један од њих треба да буде *управитељ*, који ће одржавати јединство у заједничком раду и давати потребна упутства за наставу. Они треба да израде *наставне програме* према уређеном наставном плану, и да их у заједничкој седници утврде. Професорски савет треба да распоређује и *часове* предавања, с обзиром на хигијенске и педагошке захтеве.

Наставници престолонаследникови треба да знају унапред, да они примају велику *одговорност* на себе. Нека се при том опомену само оних речи једнога краља, који је народним представницима рекао: „Ви сте ме васпитали; ако сам добар — ваша је заслуга, а ако сам рђав — ваша је кривица.“ — Разуме се по себи, да васпитни успех не зависи једино од наставника; али они могу много помоћи, да васпитање и образовање престолонаследниково добије сасвим *одређен правац*.

Да би се ово поузданије постигло, потребан је *надзор* над целокупним васпитањем и образовањем престолонаследниковим. С педагошкога гледишта било би најправилније, кад би овај надзор вршио сам Њ. В. Краљ, који својим Краљевским *ауктроритетом* и својом родитељском *љубављу* највише може утицати на свога сина, упућујући сав живот и рад његов оним правцем, који одговара његовом будућем високом позиву. Али ако Краљ не би имао довољно времена за то, онда се може узети нарочити *васпитач* или гувернер. То треба да буде потпуно образован и карактеран човек, који ће у честом дружењу с престолонаследником, као искрени пријатељ његов умети задобити његово *поверење*, те ће тако моћи поуздано утицати на развитак *моралнога карактера* у њега. Ну то мора бити Србин, а не странац, јер српски престолонаследник треба да се васпитава у *српском духу*. А ако је потребно да се за француски језик и за дворску етикету узме Француз, онда то може бити после завршеног општег образовања; али да он не буде гувернер, него само наставник.

Надзор над наставом може се вршити и преко воље државне власти, приликом *испита*, који се могу држати један пут у години. Мерило за оцењивање успеха биће у главном оно које зе употребљава у средњој школи, Великој Школи и Војној Академији.

Да би се бар у нексолико уклониле мане једностранога појединачкога васпитања, треба за престолонаследника чешће приређивати *екскурсије*, ради познавања разних завода и

радњи, земље и народа. После, он треба да походи неки пут средње и друге школе и да присуствује предавању и испитивању. Најпосле, потребно је да му се да прилика, да се може слободније дружити с ученицима једнаких година из добрих породица. Тако ће имати могућности, да упозна нарочито оне школе, у којима се предаје оно исто што и он учи, да пореди свој рад с радом других ученика, да мери своју снагу са снагом својих вршњака, и да разуме школске, другарске и пријатељске односе.

За владаоца је корисно, да има и философски поглед на природу или човечанство, а нарочито на државни и друштвени живот. Стога уз стручно образовање престолонаследниково треба да иде и философско образовање, којим се допуњава и завршује опште образовање.

На послетку, кад се заврши и стручно образовање, српски престолонаследник треба да путује по Србији и иностранству, ради бољега познавања свога народа и других народа, њихова државнога уређења и њихових језика. А после тога он се може поступно уводити у државне послове, да би се на тај начин и практично спремио за свој узвишени позив. —

У овом је смислу нарочита комисија, коју је одредио министарски савет, израдила наставни план за образовање Њ. Кр. В. Престолонаследника Ђорђа. У комисији су била три државна саветника (Ђ. Павловић, А. Николић, Г. Миловановић) три виша официра (Р. Путник, Л. Соларовић, М. Андрејевић), и три професора Велике Школе (В. Бакић, Љ. Стојановић, С. Јовановић).

У Београду, 29. IX. 1903.

Д-р **Војислав Бакић**.

ПОРОДИЦА ПОЛАЊЕЦКИХ

РОМАН

ХЕНРИКА СЈЕНКИЈЕВИЋА

У 3 КЊИГЕ

ПРЕВОД С ПОЉСКОГА

ДРУГА КЊИГА

(НАСТАВАК)

— Да сам песник обесио бих се — рече Букацки.

— Зашто?

— Ето зато што кад неколико речи, које напише рука ортака из радње Бигјел и Кумпанија може да учини већи утисак него најлепши сонет, онда је боље бити воденичарски момак него песник.

Марина је у радосну заносу заборавила свој бележник, те га Полањецки показа Букацкому велећи:

— Читај!

Букацки прочита:

„По венчању Млеци, Фиренца, Рим, Неапољ — је ли добро?“

— Па то ви у Италију?

— Дабогме. Помисли само да ово моје није било нигде на страни, а Италија јој се чинила нешто надземаљско, да није на њу помислила ни у сну. За њу је то велика радост, а шта ту има чудног кад ја по мало мислим и о њеној угодности.

— Љубав и Италија! О Боже, колико ли си ти то пута досад гледао? Та то је старо као овај свет.

— Вараш се! Заљуби се па ћеш наћи нечега сасвим новога у том.

— Драги мој, није питање у том што се ја још нисам заљубио, него у том што нисам већ. Ја сам тог Сфинкса одавно већ из песка ископао и он за мене није више загонетан.

— Жени се, бре Букацки.

— Не могу. Сувише су ми слабе очи и стомак.

— А што ти то смета?

— Па ето видиш: жена је као карта од хартије. С једне јој стране пише анђео, с друге ђаво, хартија пропушта, писмена се мешају, и на тај се начин направи нешто што нити ја умем прочитати, нити могу поцепати.

— Па ти ћеш онда цео век провести у досеткама!

— Умрећу онако исто као и ти који се жениш. Нама се чини да ми мислимо о смрти, али она више о нама мисли.

У том се Марина врати с оцем, који загрли Полањецкога па му рече:

— Марина ми каза да ћете по венчању у Италију.

— Ако она пристане.

— Она не само да пристаје — одговори Марина — него просто не зна шта ради од радости и долази јој да окупи скакати по соби, као да јој је десет година.

На то пан Плавицки рече:

— Ако благослов самотна старца може што да вам буде од користи на далеку путу, онда вас благосиљам.

Он подиже очи и руке горе, чиме се Букацки неисказано позабави, али Марина свуче на ниже подигнуту руку Плавицкову, пољуби је па рече смејући се:

— Татице, биће времена, ми ћемо тамо тек пошто прође нешто времена по свадби.

— Па да — рече Букацки — има ту да се узму билети, даду ствари да се мере, па се иде, ништа више.

На то се Плавицки окрете младому цинику и одговори му потпуно срдито:

— Зар сте већ до тога дотерали да благослов самотна старца и оца сматрате за нешто излишно.

Али Букацки уместо одговора загрли пана Плавицкога, по средини, пољуби га и рече:

— А би ли „самотни старац“ поиграо мало пикета да би ово двоје шашавих могли на тенане да се налажу.

Али с мером? — одговори пан Плавицки.

С чим ви хоћете.

Он то рече па се окрете младому пару.

Узмите ме за путовођу у Италији.

Нити гуди, нит гудала вади — одговори му Полањецки. — Истина сам био само у Белгији и Француској; Италију не знам, али хоћу да видим у њој оно што ће мене и да занима, а не оно што ће тебе. Виђао сам ја такве што су као ти, и знам да ви прерафинацијом долазите до тога, да не волите венитину, него само своје сопствено убеђење.

Ту Полањецки стаде говорити даље Марини.

Да, они долазе до тога. Губе осећај за велику и просту венитину а траже нешто што им може занимати њихову заспћеност. Не виде дрва, него траже травуљину. Њих не могу да заинтересују они великани, које ми хоћемо да видимо, него неки пигмеји, о којима нико никад није ништа чуо; извлаче нека имена из мрака, одају се овом или оном маниру, па и друге наводе на то: да су лошије ствари боље од бољих и признатијих. Кад би он нас водио ми не би видели читаве големе цркве, а видели би неке попуриће на лупу. Кажем вам да су ти људи пресићени, префињени и већ отупили од уживања, а нас смо двоје људи прости.

Марина је с поносом гледала у њега као да је хтела рећи: „То се тек зове говорити!“ — Њен је понос био све већи кад Буканки рече:

Много си у праву.

Али се намрштити, кад он мало после додаде:

А после тога, кад ти и не би био у праву, ја пред тим судом не бих добио парницу.

Извините, али ја нисам заслепљена.

А ни ја нисам зналац у венитини.

На против, ви јесте.

Ако јесам, онда ево изјављујем: да то познавање обухвата већином само ситнице, али не шкоди правој великој венитини, онда немојте веровати Полањецкому него мени.

Не, волем да верујем господину Полањецкому.

А то смо могли предвидети — одговори Буканки.

Марина поче погледати час у једног час у другога, нешто забринута, али ето у том тренутку папа Плавицкога с картама. Заручници су шили руку под руку по собама, а Буканкому отпоче досада, која га је гонила до краја. При крају

вечера потпуно нестаде хумора, који га је оживљавао, она му мала главица дође некако још мања, нос оштрији и изгледао му је као увехнуо лист. Увече, кад он и Полањецки изиђоше, запита га овај:

— Шта, издало те расположење?

— Та ја сам као махина — одговори Букацки — док има у мени горива дотле радим, али чим се пред вече потроши оно чиме се јутром заложила, стаје.

Полањецки га погледа озбиљно:

— А чим ти себе ложиш?

— Има разних врста угља. Ходи до мене, даћу ти шољицу добре каве, то ће нас оживети.

— Слушај, ово је деликатна ствар: рече ми неко да се ти одавна морфинишеш.

— Сасвим од скора — одговори Букацки — кад би ти знао какве хоризонте то отвара.

— И затвара. Бој се ти мало Бога!

— И затвара. Реци ти мени отворено: да ли ти је кад долазило на ум да се може имати просто носталгија од смрти?

— Не — рече Полањецки — ја ту ствар сасвим друкче схватам.

Поћуташе за мало.

— Али ја ти нећу дати ни морфина ни опијума, него добру кахву и стакло правога бордо-вина — рече Букацки. — То ће бити невина оргија.

У том стигоше до Букацкова стана. Стан је показивао у истини богата човека, који је губио нешто због неимаља становника, али пун којекаквих ситница, који имају свезе са вештином, сликама и гравирама. Лампе се палиле у неколико соба, јер Букацки није могао да подноси тамнине ни кад спава.

Бордоско вино је било већ готово, а под справом за кување кахве већ плану бледи пламен од шпиритуса.

Букацки се извали на софу и изненадно рече:

— Може бити да ти и не замишљаш: како се ја не бојим смрти и ако сам овако нежног састава.

— Замишљао сам до сад само то — одговори Полањецки — да ти избацујеш оштроумне речи, обмањујеш сама себе и друге, а у самој ствари тога у теби нема, и све је то извештачено.

— Ја се мало забављам људском глупошћу.

— А ти, кад држиш да си паметан, како си могао да удесиш да ти живот буде неплодан?

Ту се Полањецки обрте на библиотеку и слике, па додаде:

— Поред свега овога и усред свега овога ти опет некорисно проводиш живот.

— Доста некорисно.

— И ти долазиш међу оне, који се издају за нешто а овамо то нису! Каква болест у таквом друштву! Само штатираш и ништа више!

— Понекад. Али и то после пређе у природу.

Полако под утицајем бордовског вина. Букацки је бивао све живљи и разговорнији, и ако му се веселост још није враћала.

— Видиш — рече Полоњецком — у једној се ствари не правим што нисам. Све што сам могао до сада сам себи рећи, или што ми може рећи ко други, помислио сам и рекао сам себи одавно. Живот проводим што може бити глупље и празније. Око мене је таква празнина, које се бојим и коју испуњавам ма каквим ситницама, какве видиш у овој соби, да бих се само мање плашио. Друго је то нешто не бојати се смрти, јер после смрти нити се што осећа нити види. Тада ћу ја постати такође делићем ништавила, али осетити то, уверити се о том, кусурати се с тим, од тога зацело нема ничега гаднијега. Уз то стање мога здравља одиста је критично, и убија ми сваку енергију. У мени нема горива, већ га морам додавати. Ту има мање позирања и прављења онога што није, него што ти мислиш. Јер ја, видиш, кад додам себи тога горива схватам живот с хумористичне стране, те чиним као онај болесник, који лежи на оној страни на којој му је угодније лежати. Тако ми је најугодније, а да је то извештачено, слажем се с тим; све би ми друго најзад досадило. Ето то је у самој ствари.

Да је да се одаш каквому послу.

Окани се тога, човече. Ја на првом месту много ствари знам, а ништа не умем; друго, слаб сам; треће, саветуј паралитика да дуже ходи, кад он ногама не може да макне. С тим смо готови! Пиј тога вина па да говоримо о теби. Оно је ваљана девојка, она Плавицкова, и добро си урадио што њу узимаш Она је добра и воли те…

Букацки, кога је загрејало вино, окупи још живље говорити:

— Оно што ја дању говорим не рачунај ти ни у што. Сад је ноћ, пијемо вино и долазе све веселији тренуци. Хоћеш ли још вина, или кахве? Ја волим тај мирис. Треба увек мешати моку и цејлонску подједнако... Сад сам веселији! Знаш шта ја мислим у самој ствари? Немам јоште појма о том: колико човека може да усрећи слава, а пошто је ефески храм већ спаљен, то за мене нема изгледа да ћу се ичим прославити... А држим да овога што ја поједем може да поједе један миш, и то не гладан, већ пошто се добро наједе у ћилеру... Нешто мало знам шта је обиље, јер ту нечега имам; знам шта је путовање, јер сам се скитао; знам шта је женско, ух до ђавола, то и сувише знам! И знам шта су књиге. Сем тога у овој соби имам нешто слика, гравира и порцелана... Сад пази шта ћу ти рећи: све то није ништа, све је то пустота и глупост, према срцу, које воли! То је ресултат мојих опажања; само сам ја дошао до тога при крају, а нормални људи с тим почињу.

Стаде живо мешати кашичицом по кахви, а Полањецки се беше веома расположио скочи па рече:

— А, стоко ниједна! Па шта си говорио то пре неколико месеци: „Ја бежим у Италију само за то што ме тамо нико не воли, и што ја тамо никога не волим". Сећај се, хоћеш ли моћи да одречеш?

— А шта сам јутрос рекао теби и твојој вереници? Да сте помахнитали? Зар ти од мене тражиш неке логике! Мислити и говорити то су две савршено различите ствари. Сад сам искренији, јер сам попио два стакла вина.

Полањецки стаде ходати по соби и понављати:

— Но, хвала Богу! То је у ствари, и они овако говоре, кад год их притиснем уза зид.

Букацкому мало дрхташе рука док је насипао другу шољицу, а он говораше даље:

— Волети лепа је ствар, али има нешто још лепше, а то је да човека воле. Од тога нема ничега бољег на свету. Ја, ја бих све ово дао... Али о мени не вреди ни говорити. Живот је лоше и без талента написана комедија, а оно што човека највише тишти бива по неки пут као каква мелодрама; али ако у животу има ичега доброга, то ће бити кад човека воле. Замисли само да ја за то још нисам зазнао, а ти си то нашао, и ако ниси ни тражио...

Немој тако говорити, јер не знаш како је све било.

Знам. Говорио ми Васковски... У осталом све је једно. Ствар је у том: да ти то умеднеш ценити.

— А шта ти хоћеш? Ја мислим да ме воле помало па се најзад и женим.

На то му Буканцки метну руку на рамена.

— Не, Полањецки. У погледу на себе самога ја сам глупак, али нисам лош опсерватор онога што се око мене догађа. Није ту крај: ту је тек почетак... Већина људи говори тако, као ти: „женим се, па квит“ и већина се вара.

— Не разумем ту философију.

— А ево у чему је ствар: није доста узети девојку, него јој се ваља одати свом душом и свим срцем, и то тако да она то осети. Знаш сад?

— Не баш тако много.

— Ти се правиш наиван: треба да она осети не само да некому припада, него да и неко њој припада. Душа мора да иде за душу; иначе је наопако. Бракови бивају добри или рђави. Машку ће бити рђав из сто разлога, а између осталих и из онога о којем хоћу да говорим.

— Друкчији је он човек, али за тебе је баш штета што се ниси оженио, кад тако ваљано разумеш шта и како ваља да буде.

Кад би се могло по разуму и разумети и радити, онда не би било тако разноликих, преразноликих падања од којих све од реда кости боле.

Буканцки се стаде смејати својим танким гласом. Веселост му се на мах поврати, а с њом и комичан поглед на целу ствар.

Ти ћеш да будеш смешан, а шта ли ћу ја!... Да се преврћем с бока на бок, какав час! Видећеш кроз две седмице, кад пођеш на пример к цркви. Ту ти је љубав, на срце кућа за некоћи, на нежне мисли, нова епоха... у животу; тамо врт с букетима, фрак, сагнута леђа, завезивање кравата, навлачење лакованих ципела, све скупа један хаос, мешавина. Сами анђели небески нека су на помоћи! Баш ми те жао, мој драги. И молим те да не узимаш за озбиљно то што сам ти говорио. Чини ми се да је млад месец, а ја ти имам манију да говорим о њему као ма какав сентиментални ћифта. Све је глупост! Сад је млачина ништа више! Био сам осетљив, као овца којој су

узели првенче јагње, и нека ме капаљ задави, ако нисам почео говорити којешта

Полањецки га нападе:

— Видео сам доста глупости, али знаш шта ми се чини најглупље код тебе и код тих што су као ти? Ви који се из свега извлачите, не признајете ништа над собом, бојите се као ватре живе свега што је право, само за то што је то можда неко некад већ проповедао. Како је то ружно, немати ни речи, којима бих исказао! А што се тиче тебе, драги мој, био си исправнији мало пре, него сад. Сад си опет пудлица што игра на задњим ногама. Али ево ти кажем да ни десет таквих јунака, као што си ти, неће ме моћи уверити да са женидбом нисам добио главни згодитак.

Он се врло срдит опрости са Букацким, а успут се умирио и на прекид је понављао:

— Ето где је истина! У томе што говори онај Машко, па и овај Букацки само кад искрено хоће да говоре, и ја сам просто добио главни згодитак и неће ми се да га изгубим.

Кад се вратио кући погледа у Литкину фотографију па рече гласно: „Мило маче моје!...“

И докле год није заспао мислио је о Марини слатко и спокојно, као човек, који осећа да је једном за свагда решио велики задатак животни, и то добро решио.

И поред речи Букацкога убеђен је био да ће све бити решено и раздрешено чим се ожени.

X.

„Катастрофа“, као што је говорио Букацки, већ је дошла. Полањецки се уверио такође о том: ако има у животу таквих дана у које човек не може да похвата своје мисли, онда је зацело међу њима дан венчавања. Неког тренутка му се по неколико врзло по његову мозгу, али тако су биле неодређене, да су пре личиле на неке неразговетне утиске, него на мисли. Осетио је већ да му у животу почиње нова епоха, да узима на се велике обавезе испуњење којих ваља да буде што може бити смишљеније и озбиљније, али у исто време, ама сасвим у исто време чудио се што то нема кола, и то своје чуђење изражавао је речима. „Нек ми се само стока одоцни па ћу му наместити ребра„

Часом би њим овладало неко свечано расположење и као нека честита бојазан пред том будућношћу, за коју је он узимао одговорност на себе. Осећао би тада у себи неко узвишавање и у том осећању узвишавања почео је сапунити браду и смишљати: да ли на тако изузетни дан не би ваљало позвати фризера због своје нешто неуређене косе. У све његове осећаје била је умешана Марина. Гледао је у њу тако као да је пред њим. Мислио је да се сад и она облачи, да стоји у својој соби пред огледалом, да говори са слушкињом, а да њена душа лети к њему и да јој срце немирно куца. У тренутку би га обузела разнеженост па би сам говорио: „Само ми се ти тако не плаши, слатко моје дете, нећу те никад увредити“, и већ би видео како је он у будуће добар, мудар, тако да је потпуно тропут гледао у лаковане ципеле, које су стајале до фотеље, на којој су стајале венчане хаљине. С времена на време такође би понављао. „Кад се жени, нека се жени!“ Сам је себи говорио да је био глуп што се толико колебао, јер такве Марине нема друге на свету; осећао је да је воли, а у исто му време долазило на памет да погода није рђава, али да може још и киша пасти, да у цркви Визитковској може бити хладно, да ће после једног сахата бити већ на коленима пред Марином, да је боље да узме белу кравату на везивање, него на прикопчавање, и да је ипак венчање најважнији обред на свету, да у њему има нечега светитељскога, и да не треба трошити памет на сто којекаквих ситница, јер кроз један час све је готово, сутрадан ће отпутовати, а после тога ће се почети редован, обичан живот мужа с женом.

Часом опет разлетале су се те мисли као јато врабаца на које је неко иза ограде изненада пуцао, и у глави Полањецкога стварала се празнина. Нехотице би с његових усана тада слетеле реченице, овакве на пример: „Осми мај, јутро — среда! јутро среда! мој часовник! јутро среда!“

После би се тргнуо и сам себи опет говорио: „Треба да је човек идиот!“ — и разлетеле би се птице поново вратиле јатима у његову главу и стале би ту грајати.

Међутим дође Абдулски, агенат њихове куће, који је, поред Букацкога ваљало да буде други сведок. Како је он био пореклом Татарин и окретан човек, па опет добра изгледа, изгледао је у фраку и белој кравати тако лепо, да је Полањецки показао паду, да ће се зацело и тај убрзо после оженити. Абдулски одговори: „И моја би паја гибала гибу, али...“, ту ми-

миком стаде показивати бројање новаца и поче говорити о Бигјеловима. Сва би деца хтела да буду на свадби и весељу, а отац и мати решили да узму само двоје старијих, нашто се дигне код деце плач и мољакање, које госпођа Бигјелова заврши телесним укором.

Полањецки је веома волео децу, те се на ту причу намргоди и рече:

— Ја ћу Бигјеловим направити вашар. Јесу ли они већ пошли?

— Били су готови да пођу.

— Добро да отрчим ја до њих, кад будем пошао Плавицковима, да покупим сву децу и одведем их пред г-ђу Бигјелову и милу невесту.

Абдулски изјави сумњу да ће он то учинити, али онога то још више утврди у намери. И тако седну у кола, па хајд, за децу. Учитељица дечија знала је како Полањецки стоји према Бигјеловима, те се није смела противити и тако, после пола часа на силно запрепашћење госпође Бигјелове, уђе код Плавицких на челу целе поворке Бигјелчића, одевених у свакодневно одело, са искривљеним колирима, са косом недотераном, а на лицу им се огледала пола срећа пола страх.

Он притрча Марини, пољуби је у руке већ одевене у беле рукавице, па рече:

— Хтели сте ми деци да учините на жао. Реците, госпођо, да сам добро учинио.

Марини би особито пријатан такав доказ о његову добру срцу, те се обрадова деци свим срцем, а још и због тога што су њени нови гости сматрали њеног младожењу за нешто највеће што може бити, и што је г-ђа Бигјелова поправљајући журно деци колире, непрестано говорила:

— Шта ћеш ти с њим, кад је обешењак!

И сам је пан Плавицки био донекле истога мњења. Али се Полањецки и Марина за малочас забављаху једно с другим тако одлучно, да им је све измакло очима. Обома је срце било нешто узнемирено. Он је гледао у њу потпуно задивљен. Сва одевена у бело од пете до перчина, са зеленим венцем на глави и са дугим велом, учинила му се друкчија, него обично. Било је у њој нечега необично свечаног и баш као у Литке, кад је умрла. Али до душе Полањецки није направио то упоређење, па ипак је осетио: да у том тренутку та бела Марина, ако му није била нешто даљом, ипак га више спутавала од оне јуче-

раније, која је била одевена у свакодневно одело. Учинила му се при том ружнијом, него обично, јер свадбени венац ретко којој девојци да пристаје уз лице, а сем тога од узнемирености и узбуђења зацрвенило јој се било лице, које јој према оној белој одећи изгледаше још црвеније, него што је било у ствари. Али чудновата ствар! То баш гану Полањецкога. У његову срцу, које је по природи било добро, пробуди се неко осећање налик на саосећање и сажаљење. Појмио је да у те Марине мора да срце бије као у какве птичице, и поче је умиривати, поче јој говорити тако благим речима, да се и сам зачудио откуда му их се набра толика количина, и откуда му тако лако долазе. Али је тому била Марина узрок. По њој се могло знати да му се она предаје истина са узнемиреним срцем, али у исто време и с поуздањем да му предаје и срце и душу и цео живот свој, и то не само за добре него и за тешке часе у животу, и до краја тога живота, а у том погледу ни трунка сумње није се низала у души Полањецкога, и од те поузданости он дође некако и лепши и осетљивији и разговорнији, него што је иначе био. При крају држаху се за руке и пиљаху једно другом у очи не само с пуно љубави, него с највише пријатељства и поуздања за будућност. Обоје су осећали узајамно поверење. Још неколико тренутака, па ће та будућност отпочети. Али се сада мисли обоје њих почеше све јасније показивати, и тај унутарњи немир, којега се нису могли ослободити, сад је све јаче уступао назад, и у колико је био обред црквени ближи, мењао се у озбиљну прибраност. Мисли Полањецкове нису се разлетале као врапци, остало му само још као неко чуђење: како он при свем своме скептицизму ипак тако дубоко осећа чак и заманај верског акта, који има да се изврши. У самој ствари он није био скептик. У његовој је души тињала чежња за верским осећајима, а што им се није вратио, једино је стога што се био потпуно одвикао и због отежалости духа. Скептицизам је пва ако се врзао по површини његовог ума, као што ветар таласа воду по површини, а дубина остаје мирна. Он се одвикао од форама, али ће то већ све удесити будућност и Марина, али и сад већ овај обред му се учини тако досежним и озбиљним, да је готов био прићи му погнуте главе.

Али пре тога ваљало је извршити други обред, који је сам по себи такође свечан, али је падао Полањецком доста непријатно. Ваљало је клекнути пред папом Плавицким, којега

је Полањецки сматрао за будалу, примити од њега благослов и издржати беседу, за коју као што се зна није с раскида био. Али је он још пре рекао сам себи: „Кад већ хоћу да се женим, то морам да прођем кроз све што венчање тражи, и то без гримасе, а како ће тада да изгледа онај мајмун Букацки, ни мало ми није до тога стало!" Услед тога он с потпуном готовошћу клекну с Марином пред пана Плавицког и саслуша његов благослов, готову беседу, која није била дуга. Плавицки је и сам био узбуђен: глас му је дрхтао, а тако исто и руке и једва је успео да изговори нешто налик на преклињање: да Полањецки не забрањује Марини доцније да му дође на гроб и да се помоли за покој његове душе, да му гроб не обујми потпуно трава.

Ну свечаност овога часа помути унеколико Јозијо Бигјел, који виде на једној страни сузе у Плавицкога а на другој опет Полањецкога и Марину на коленима, што је у Бигјелову дому била не само казна, него често пута и увод у још опорија педагошка срества, те даде израза својему саосећању и страху тиме, што очи затвори а уста отвори и удари у тако гласан плач, како је само он то могао. А кад и остала његова дружина пође својски за његовим примером, и кад се сви почеше кретати, приспе час поласку за цркву, те трава на гробу пана Плавицкога није могла изазвати надлежна утиска.

Кад Полањецки седе у кола између Абдулског и Букацкога одговарао је на њихова питања тек с пола речи, није се мешао у њихов разговор, а уместо тога разговарао је сам са собом. Мислио је о том: како ће за минут два да се изврши оно о чем је он сањао неколико месеци, и чему је све до Литкине смрти тежио свом душом. Ту га последњи пут спопаде осећање да има разлике међу недавно минулом прошлошћу и садашњошћу. Па ипак је било разлике. Пре је жудио и тежио, сад је само хтео и пристајао. Мисао га је та ухватила као мраз, јер му сену кроз главу, да може бити у њему самом недостатка тих основа, на којима ваља зидати. Али је то био човек који за кратко време задржава своју узнемиреност, а у даном тренутку у стању је био да је растера на четири стране света. Он је сам себи говорио: „Напред, није време сад да се мисли о том, а после стварност ретко одговара замислима." После му још једном прође кроз главу оно што му је Букацки говорио: „Није доста само узети, него ваља и дати", али помисли да ће то бити прећење тако танког конца, као да га готово и нема.

и да живот ваља схватати куд и камо простије, он није обавеза да човек пристане на напред постављене теорије. Поновио је што је и иначе чешће говорио: „Женим се, па квит!" А после га опет спопаде стварност, оно што је ту, и у глави му је била само Марина, црква и венчање.

Марина се међутим тихо молила Богу да јој помогне да она усрећи мужа; молила га је да и њој да мало среће, за што је у осталом била уверена да ће јој то измолити и њена упокојена мати.

После су обоје прошли између два реда званица и радознала света виђени једва као кроз маглу: у даљини свеће које су светлуцале пред олтаром, и с десна и с лева позната и непозната лица. Обоје су јасно спазили лице г-ђе Емилије у белом убрадачу, какве носе милосрдне сестре, и њене очи које су у исто време биле зажарене и заливене сузама. Обоје се сетише Литке и дође им на ум да их то она сама приводи олтару. У тренутку се нађоше на коленима пред свештеником, а више њих су били пламичци од свећа, блесак од позлате и света лица на престоној икони. Отпоче се церемонија. Почеше понављати за свештеником обичне исказе заклетве за венчање, и Полањецкога, који је држао Марину за руку, наједаред спопаде такво узбуђење, каквому се није надао и какво није осетио од оног времена, кад га је мати водила на први причест. Он осети да то није само обичнн правни обичај, на основу којега човек тражи своје право на жену, него да у том држању за руку, у тој заклетви има неке тајне, неке моћи вансемаљске, да просто има Бога, пред којим се душа клања, а срце дрхти. Обома су звониле у ушима у сред оне тишине речи: „Quod Deus junxit, homo non disjungit"[1] — а у Полањецкому се слађано осећање: да та Марина, коју он узима, постаје његово и тело и крв и срећа његове душе, и да је он њој то исто. У том са хора грмну „Veni Creator", и неколико тренутака доцније Полањецки изиђоше из цркве. У повратку обгрлише Марину руке госпође Емилије: „Нек' вас Бог благослови!" — и кад они одоше кући да дочекају госте, она оде на гробље да каже Литки новост: да се „господин Сташа" венчао данас с Марином.

[1] [illegible] Господ, човек да не раздучава.

XI

Две недеље доцније, у Млецима, вратар у хотелу Бауера даде Полањецкому писмо са штемплом из Варшаве. То је било у тренутку кад су и он и жена седали у гондолу да оду до Санта Марија дела Салуте, у којој ће се цркви тога дана одржати парастос Марининој матери, као на дан њене смрти.

Полањецки се није надао ничему важному из Варшаве, мету писмо у пазух и упита жену:

— Да ли није ово сувише рано за цркву?

— Јесте; читавих пола часа.

— Онда можда ћеш пристати да се прошетамо мало по Риалту.

Марина је већ била готова за то. Како дотле никада није ишла на страну била је непрестано очаравана, и све што би видела чинило јој се као у сну. Често, кад би је осећаји стали гушити бацала би се мужу о врат, баш као да је он створио Млетке, и као да њему нарочито ваља захвалити што су Млетци тако лепи; често је такође говорила: — Гледам, видим и све ми се чини неверица!

Стигоше већ на Риалто. Света је било још мало, јер је било рано, вода као да дрема, дан тих, свечан, али не много сунчан, био је онакав дан у који је Канале Гранде, при свој својој лепоти, миран као гробље. Палате изгледају пусте и заборављене а у непомичним њиховим сликама у води — као неко дубоко туговање мртвих ствари. Човек гледа у њих ћутећи и некако бојажљиво да не би речима нарушио општу тишину.

Тако је то гледала Марина. Али Полањецки је био мање осетљив, сетио се да у пазуху има писмо, извади га, поче га читати, а кроз минут рече:

— Гле! И Машко се венчао. Три дана после нас.

Марина као да се тргла иза сна запита трепћући очима:

— Шта велиш?

— Рекох, да се Машко већ венчао.

Она навали своју главу на његово раме гледаше му у очи, па одговори:

— Шта се мене тиче за Машка; ја имам мојега Сташу.

Полањецки се насмеши као човек који милостиво допушта да га воле, али се тому не чуди, затим пољуби жену у чело

с врло мало пажње, кад га писмо стаде занимати, те настави с читањем. Наједаред се тржe као да га је нешто пецнуло:

— О, па то је права катастрофа!

— Шта је било?

— Госпођа Краславска има девет тисућа рубаља доживотног издржавања, које јој је преписао стриц. Више ни гроша.

— Па и то је доста.

— Доста? Слушај само шта пише Машко. „Према тому моје банкротство је свршена ствар а оглас да нисам у стању плаћати својим повериоцима само је питање најкраћега времена". Преварили се обоје, разумеш ли? Он је рачунао да она нешто има, а она рачунала да он има.

— Али имају бар од чега да живе.

— Имају они од чега да живе, али Машко нема чиме да плати дугове, а то се помало тиче и нас: мене, тебе и твојега оца... Све нам може пропасти.

Марина се узнемири прилично, те рече:

— Стано, можда ће бити потребно да се ти тамо нађеш, да се вратимо. Како ће то бити удар за тату!

— Писаћу одмах Бигјелу да ме заступа и да учини што се може... Немој опет ти за то да се јако бринеш, дете моје. У мене има парче хлеба за нас обоје, а и за твојега оца.

Марина му обисну о врат:

— Добри мој!.. С таквим као што си ти ничега се не бојим.

— А уз то ту још има помоћи... Ако Машко где отвори себи кредит исплатиће све. Може наћи и купце за Кремјењ. Али! Пише ми да питам Букацкога: да ли хоће да купи Кремјењ, и још да га наговарам. Он вечерас иде у Рим и позвао сам га на вечеру... Питаћу га. Он има новаца и имао би шта радити с њима. Радознао сам како ће поћи живот Машковима. На крају писма ми каже: „Жени сам показао стање мојих послова, она се држала прилично резервисано, али њена мати, ван себе је од љутине". Уз то додаје да се у последње време просто заљубио у своју жену и да би била за њега највећа несрећа, кад би се раставили. Та ме лирика мало интересује, али сам ипак радознао како ће се то све свршити.

— Неће она њега напустити — рече Марина.

— Не знам, и сам сам мислио у своје време да неће, али имам воље да се препирем. Хоћеш да се кладимо?

— Не, ја се бојим да не изгубиш. Ти не познајеш женскиње!

— Напротив, знам их и баш због тога знам да нису све такве, као она мала тамо што се вози у гондоли.

А она му одговори:

— У Млецима, са гондолом и поред својега Сташе!

У том дођоше до цркве. Кад су се после парастоса вратили у хотел застадоше већ тамо Букацкога, одевена као за пут у шарену оделу, које је за његово мршаво тело изгледало врло широко, у жутим ципелама и са фантастичном краватном, која је била завезана колико фантастично толико аљкаво.

— Идем сад — рече здравећи се с Марином.

— Хоћете ли да вам најмим стан у Фиренци? Може се узети каква палата.

— Задржаћете се дакле, на путу за Рим.

— Да. Прво зато да у Галерији обзнаним да долазите ви, те да мету диван на степеницама а друго због црне кахве, која је у Италији у опште лоша, а у Фиренци и Ђакози изузетно добра... у via Tarnabuoni. У осталом то је једна ствар, која нешто вреди у Фиренци...

— А што ви волите све да говорите онако како не мислите?

— Не, не: ја баш мислим да узмем за вас какав кутић у Лунг-Арно.

— Ми ћемо се задржати у Верони.

— Због Ромеа и Јулије? Хајд, хајд! Идите док нисте почели мрдати раменима мислећи на њих. Кроз који месец још можда би било позно.

Марина се накострешн на њега као мачка, оде к мужу па му рече:

— Сташо, не дај да ми онај господин буде тако досадан.

— Добро — рече Полањецки — одрубићу му главу, али само тамо по вечери.

А Букацки поче декламовати:

„....Не! јоште не свиће
То нису шеве, то је славујев глас“.

Он се обрати Марини и запита:

— Је ли написао Полањецки за вас какав сонет?

— Није.

Охо, то је рђав знак!... Ви имате са улице балкон... Зар му ни једанпут није пало на ум да стане под балкон с мандолином?

— Није.

— О, то је врло рђаво.

Па ту нема где да се стане, ту је вода.

Могао је прићи гондолом. Видите, госпођо, код нас је то друго нешто: али ту, у Италији, такав му је то ваздух, ко истински воли или пише сонете или стаје с мандолином под балконом. То је сушта истина, која долази од географскога положаја, морских прудова, хемиског састава воде и ваздуха, и ако неко не пише сонете и не долази под балкон с мандолином то је сигуран знак да не воли. Могу вам донети веома чувена дела, која говоре о том предмету.

— Изгледа да ћу му морати откинути главу пре ручка — рече Полањецки.

Али до извршења смртне казне није дошло зато што је било већ време јелу. Седели су за засебним столом, али у истој сали, у којој је био заједнички сто, што је за Марину, коју је све интересовало, била такође једна раскош, јер је видела истинске Енглезе. Учинило је то на њу такав утисак, као да је отишла Бог те пита куда, камо, од кад је Кремјења, нико из њега није дошао. Букацком па и Полањецком то је био повод непрестаним шалама али и истинској забави. Први је говорио да га то опомиње на његову младост, а други назва жену правим красуљком и говораше: да такав још свет није брао да показује.

И сам је Букацки приметио да је прави красуљак, да је имала велики осећај за вештину и да је била веома искрена. Много јој је ствари било познато из књига или гравира, а ако нешто није могла познати, признавала је то отворено, али у њеним изразима није било ничега вештачкога, нити конвенционалнога. Кад би јој се нешто допало, њу је то преко мере заносило, тако да су јој очи бивале влажне. Букацки се шали с њом понекад без милосрђа, убеђивао је да сви зналци вештине имају по какву бубицу у глави и да је она за њега тако осетљива и непомућена највећи ауторитет у стварима вештине а да би била још већи ауторитет, кад би јој било десет година.

О ручку пак није се говорило о вештини, јер се Пола-њецки сети новости из Варшаве па рече:

Добио сам писмо од Машка

— И ја — одговори Букацки.

— И ти? Значи да је тамо код њега нешто загустило. Мора да су га притегли без шале. Онда знаш о чему је реч.

— Наговара ме, чисто ме преклиње да купим — знаш већ шта.

Букацки навалице није хтео именовати Кремјењ, јер је знао добро: колико је он био поводом за размимоилажење Полањецкога и Марине, а из обзира према Марини.

Полањецки разумеде добро па прихвати:

— Ах, Боже мој! Некада смо избегавали то име као оболело место на телу, али сад то не чини ништа. Тешко је цео се век све устезати.

Букацки брзо баци очи на њега; Марина се зарумене па рече:

— Сташа има право. У осталом погађам да је реч о Кремјењу.

— Да о Кремјењу.

— Па шта? — упита Полањецки.

— Не бих га купио ако ни због чега другога, а оно бар због тога: да се госпођи не учини е се људи с њим титрају као с пиљком.

Марина попрвене још јаче па рече:

— Откад ја већ никако и не мислим о Кремјењу.

Она погледа у мужа, а овај махну главом у знак одобравања и похвале.

— То је доказ — рече јој — да си паметно дете.

— Само би ми било тешко — рече Марина — да господин Машко не одржи Кремјењ, јер ће он онда прећи у зеленашке руке...

— Аха — повика Букацки — па то ви баш никако и не мислите о Кремјењу.

Марина опет погледа у мужа, али сад већ узнемиреније, а он се поче смејати па рече:

— Укебаше Марину.

После се обрати Букацкому.

— Види се да Машко види у теби једну даску спасења.

— Али ја нисам даска, погледај у мене, ја сам права сламка. Ко се буде хватао за такву сламку поуздано ће утонути. У осталом и сам ми је Машко често говорио: „Нерви су ти отупели". Може бити да и јесу! За то ми баш треба силнијих утисака. Кад бих Машка помогао он би се искобељао,

стао би на своје ноге, изигравао би и даље лорда а жена његова велику госпођу, били би у свем „comme il faut“.... и имао бих досадну комедију, какве сам већ гледао и при каквим сам се сит назевао. А обрнуто: ако га не помогнем, пашће, погинуће, показаће се штогод неочекивано, трагично, што ће ме већма интересовати. Сад сами размислите: за лошу комедију морао бих и сам плаћати и то папрено, трагедију могу имати бесплатно.

— Их, како можете да говорите тако штогод! — повика Марина.

— Не само да могу да говорим, него ћу то и да пишем Машку. Уз то он је мене обмануо и то врло ружно.

— У чем?

— У чем? У том што сам ја мислио да је то истински сноб! А оно је то материјал још за ружан карактер; то је човек одиста без скрупула и без срца! Међутим шта излази: он на дну душе има неко поштење, хтео би платити повериоцима, воли је толико, да би развод с њом био за њега страшан удар.. Сам ми то пише без икаква стида..... Дајем вам реч: да у том друштву не можете ни на шта рачунати!... Селим се ван земље; јер не могу то да издржим.

Међутим госпођа Полањецкова се била зорли наљутила.

— Ако ви и даље наставите тако, онда ћу молити Сташу да с вама прекине све односе.

Полањецки маче раменима па додаде:

— Та ти увек заводиш разговор наопако и себи и другима, а никад не мислиш наметно и људски. Разумеш да те ја не наговарам да купиш Кремјењ, и то у толико више, што бих и ја имао у том нека интереса, него би ти имао какво било занимање, имао би шта да радиш.....

На то се Букацки стаде смејати а мало после одговори:

— Још сам ти пре говорио да је пре свега ваља да радим оно што ми се допада, а како ми се највише допада не радити ништа, онда не радећи ништа радим оно што ми се највише допада. Ако си наметан докажи ми да сам рекао глупост. А друго: ја да сејем хељду! То просто прелази уображење! Ја, за кога киша пада само за то да узме штит или мекинтош, да под старост стојим на једној нози као ждрал и да мотрим хоће ли бити сунцу угодно да сија, или бури да просузи? Да страхујем: хоће ли пшеница порасти, да што не поједере репу, да

снег не уништи кромпир, како ћу и шта с грахом, хоћу ли испунити своје обавезе као лиферант, да ли ће ми два јарма бити доста да изорем и да ми овце не подави метиљ? Да ја под старост од бриге, кад пође посао наопако, спаднем на ове три речи: „Господе Благодетељу" или „Шта хтедох рећи? Voyons! pas ti bête!" Ја слободан човек да постанем glebae adstrictus? Да ја постанем газда-Јан, брат Лата, господар Матејом и т. д.?

— И с њим разговор водити, и то кад је тако мало у праву! — рече Полањецки.

Марина је била ударила у неке замишљаје кад је Букацки почео разлагати о пољским радовима, сад она отера те мисли и рече:

— Кад ми је тата бивао нездрав (а у Кремјењу није никад био тако здрав као у последње време) замењивала сам га помало у газдинству, а после ми то прешло у навику. И ако није било без брига, ипак ми је то било тако пријатно, да вам не умем казати. Али нисам знала зашто је то тако, и разумела сам тек пошто ми је то протумачио господин Јамиш. Он ми је говорио да је то онај рад који свет одржава а све друго је или нешто даље, или потпуно извештачено..... Доцније сам разумела и онакве ствари, о којима он није ни спомињао. Често пута кад изађем с пролећа у поље па видим како све напредује и расте чисто и сама станем расти. И сад знам и зашто: у свим другим људским односима може бити лагарије, а само земља не лаже, она је истина. Земљу не можеш преварити, али и она не вара: она даје или не даје, али не вара..... Зато људи земљу воле као истину, а кад њу воле и она учи људе љубави... И роса пада не само на жита, на лугове и ливаде, него и на душу, и човек долази некако бољим, јер кад има посла с истином и кад воли, онда је ближе Богу..... Зато сам ја толико волела Кремјењ.

Ту се госпођа Полањецка поплаши мало од тога својега говора и помисли: шта ће на то помислити „Сташа", а у исто време узбудиле су је успомене: све јој се то показа у очима које као да засијаше и на њену младу лицу, румену као ружа.

Букацки је гледао у њу као у какво непомично тек што откривено дело великога вештака млетачке школе, спустио до пола своју ситну главичицу у фантастичну кравату и шапуташе:

— Delicieuse!....

Затим извуче браду из кравате на рече:

— Госпођо, сасвим сте у праву.....

Али логична женица не даде да је комплименат збуни, него одговори:

— Ако ја имам право, онда ви немате.

— То је друга ствар. Ви имате право што вам оно приличи, а жена готово увек има право.

— Стано! — рече Марица обраћајући се мужу.

Али је у ње у том тренутку било толико дражи, да се и он у њу загледао толико заносно насмејаних очију, а поздраве му се живо кретале да је у тренутку дохватио за руку говорећи:

— Слатко моје дете!

После се наже и стаде шапутати:

— Само да нисмо овде у салону, тако бих ти исцмакао те миле очи и та уста.

Говорећи то Полањецки се јако преварио. У том тренутку није требало осетити само њене физичке чари, утонути у руменилу њенога лица, у сјају очију и осмехнутим устима, него је ваљало осетити и њену душу. А колико је он у њој баш то најмање осетио најбоље показују његове речи: „Слатко моје дете!“ Она је њему у томе тренутку била само бајно детенце, жена, и он ни о чем другом није мислио.

У том се донесе кава. При крају разговора Полањацки рече:

— И тако Машко испаде љубавником, и то после свадбе.

Букацки пак посрка врелу шољу кахве па одговори:

— Глупост је у том што је то Машко, а не у том што је по свадби... Мало тога, нарочито по свадби и треба... Али, молим вас! У мало што не рекох што паметно... Молим вас, госпођо, за опроштај и дајем реч да нећу никад и ништа више паметно рећи!.. Очигледно је да сам опекао језик врелом кахвом, али нијем тако што су ми рекли да је то добро за главобољу, а сад ме тако боли глава...

Он мету длан на врат и потиљак, зажмури очима, остаде тако непомично неколико секунада, па затим рече:

— Говори ти колико хоћеш, али глава боли те боли. Пошао бих већ дома али ће овде да ми дође сликар Швирски с којим ћу заједно у Фиренцу. Он је чувен акварелиста, истински чувен... Нико није постигао акварелом већег утиска. А где ево и њега.

И заиста Швирски, као наручен уђе у тај пар у салон и стаде по њему разгледати не би ли угледао Букацкога. А кад га опази приђе к столу.

То је био здепаст човечић, јака врата, широких прсију, коже необично смагнуте а косе тако црне, као да је био Талијан. Лице му је било обично, али мудар и дубок поглед, а при том пријатан. Ходећи извијао се нешто на десно и на лево, што су му била широка бедра.

Букацки га преставн овим речима госпођи Полањецкој:

— Престављам вам господина Швирскога, сликара, неку врсту ђенија, који не само да је имао талента, него је имао и најнесрећнију идеју на свету да га не упропасти, што је могао учинити колико поуздано толико и за људство корисно, као толики други… Али он воли да испуњава свет акварелима и славом…

Швирски се осмехну показавши два низа зуба, ванредно ситних, али здравих и као снег белих, па рече:

— Камо да је то истина

— И да вам кажем зашто он није упропастио свој таленат — настави Букацки — из тако чисто парохијских разлога, да би вештаку од реда срамота било да их призна. Он воли Погненбин, тамо негде око Познања, је ли тако? А воли га за то што се тамо родио. Да се родио у Гваделупу, он би волео Гваделуп, и љубав према њему тако би му исто помагала у животу. Тај ме човек револтира, и реците, госпођо, да ли нисам у праву?

На то Марина рече подижући своја светле очи на Швирскога:

— Господин Букацки није тако рђав као што се прави да је, јер је у исто време казао о вама што је могао лепшега.

— Умрећу, а сви ће ме познати — шапну Букацки.

У том се Швирски загледао у Марину тако, каку слободу себи може дати само сликар, без увреде за дотичну. По очима му се видело да га јако занима; најзад промрмља:

— Да овде у Млецима изненада наиђем на такву главу, то је просто дивота!

— Шта то? — запита Букацки.

— Велим да госпођа има страшно оригиналан тип. Ето ту (ту показа на нос, уста, браду). Како су ту само чисте линије.

— Шта? Зар није? — прихвати жустро Полањецки — и са̂м сам баш тако мислио.

— Да се кладим, да тако ниси никад мислио — рече Букацки.

Али је Полањецки био особито расположен што се тако завреган вештак заинтересовао за Марину, па рече:

— Кад би вама било колико толико пријатно да радите њену слику, мени би било још милије да ту слику имам.

— С драге воље — одговори просто Швирски — али сад идем у Рим. Тамо сам почео такође слику госпође Основске.

— Па и ми ћемо најдаље за десетак дана бити у Риму.

— Па врло добро!

Марина му се захвали поцрвеневши до ушију. У том се Букацки поче праштати и повуче за собом Швирскога. Кад изађоше рече му:

— Имамо још времена; хајдмо до Флоренија на чашу коњака.

Букацки нити је умео пити је волео да пије; али од кад се стао морфиновати, радио је ово у већем ступњу, него што је могао подносити, јер му је неко рекао: да то једно друго неутралише.

— Како красни пар људи, ови Полањецки! — рече Швирски.

— Скоро су се узели.

— И види се да је он силно воли. Кад сам је похвалио њему очи засијаше и чисто порасте човек.

— Она њега сто пута више воли.

— Откуда се ти у тим стварима разумеш?

Букацки не одговори њему него подиже у вис свој шиљасти нос и стаде више за се говорити:

— Због тога сам и омрзнуо женидбу и љубав, јер је ту с једне стране захтевање, а с друге пожртвовање. Овај је Полањецки добар човек, шта још? У ње је доста и ума и карактера али много више воли, и њихов ће живот испасти овако: он ће бити сунце, милостиво ће светлети, милостиво грејати, сматраће је за своју сопственост, за планету која се мора око њега окретати. То се већ сада све опажа..... Она је већ ушла у његову сферу. У њега има неког самопоуздања, које ме једе. Он ће имати њу и друге, а она њега без других. Он ће допустити да га она воли, сматрајући са своје стране да му и следују: и доброта и милост; она ће волети сматрајући своју љубав за срећу и обавезу. . . Прави идол!.... Дошло ми да се вратим па да им све то испричоведам да не буду онолико срећни.

У том се нађоше пред радњом Флоријановом и убрзо им се донесе коњак. Швирски мишљаше часак два о Полањецкима, па запита:

— А ако је њима тако добро?

— Знам да је кратковида, ваљало би јој дати наочаре.

— Иди бестрага! Зар за онако лице!

— Тебе љути једно, мене друго.

— Та у твојој је глави неки кахвени млин, који само меље, меље, док не измеље у ситни прах. Шта би ти у опште хтео од љубави?

— Ја, од љубави? Ја од љубави нећу ништа! Ја од ње имам штрецање у лопатицама. Али да сам друкчији, него што сам, кад би ваљало да дам одредбу шта треба да је љубав, кад би од ње штогод хтео, хтео бих.....

— Чега? Хоп! Прескоч!

— Да се она састоји у једнакој количини из: жудње и обожавања.

Затим попи чашицу коњака и мало после додаде:

— Изгледа да сам казао нешто, што може бити мудро, ако не испадне глупо..... Али ми је све једно!...

— Не, није глупо.

— Бога ми, све на једно излази!

(Наставиће се)

РАЗВИТАК ФРАНЦУСКЕ ИСТОРИЈОГРАФИЈЕ У НОВОМЕ ВЕКУ

од

ДР. ЈОВАНА Б. ЈОВАНОВИЋА

(СВРШЕТАК)

Од свију ових великих историчара Тјери је имао највише утицаја: Ренан га назива својим духовним оцем, и Шатобријан се у својим историским радовима инспирисао његовим делима. Под Тјеријевим утицајем и угледајући се на њега написао је његов брат Амадеј Тјери Histoire de Gaules (1878), дело изврсно за своје доба, доцније допуњено делом Histoire de la Gaule sous l'administration romaine (1840—42). Форијел је израдио Histoire de la Gaules méridionale sous les conquérants germains (1846), која је одјек Тјеријевих доктрина и начина излагања. Под Тјеријевим утицајем развило се по провинцијама неговање историских студија и отпочело издавање провинциских збирака историских докумената.

Под утицај Тјерија и Мишлеа био је и Хенри Мартен (1810—1883), писац Histoire de France par les principaux historiens (1833 и даље) и Histoire de France[1] (1833—34). Мартен је позајмио од Мишлеа „генија народа", а од Тјерија „непрекидност расе", држећи се идеје, да је француски народ наставак галске расе и наследник галскога духа „нова француска личност". Мартен је врло добар приповедач нарочито се радо бавио и с успехом уметничким и литерарним револуцијама, али му дело врло мало одговара захтевима науке.

[1] Прва свеска у друштву с Полом Лакроа. Друго издање у 19 свезака ([illegible]), потпуно промењено и увећано.

Шатобријан (1768—48) се тек доцније одао историји; његово је дело Études historiques (1831), у коме је хтео да приближи филосовску школу наративној. У предговору своме делу вели: „Почео сам моју књижевну каријеру делом, у коме сам открио Хришћанство са гледишта поетског и моралног; свршавам је делом у коме посматрам исту религију са гледишта философског и историског". Дело има шест студија о римској царевини и варварима, а следује му Analyse raisonnée de l'histoire de France.

Међу тим је све више и више романтизам изгубио владу над укусом публике, и публика је сад више желела дела критички написана. Зато је граф Алексис Токвиљ (1805—59) имао својим делом La démocratie en Amérique (1836—39) исти успох као и Тјери својим делима. Токвиљово дело нема ниједне приче нити описа, већ сама резоновања и закључке, при томе је написано по најбољој и најздравијој историској методи. Токвиљ почиње са географском студијом о спољашњој конфигурацији северне Америке, па тек онда прелази на „полазну тачку" свога дела, у којој износи узроке, који су допринели, да се у Сједињеним Државама створи демократија. Основни је део књиге посвећен организацији ове северо-америчке демократије, а Токвиљ прво испитује друштвено стање, пре него што пређе на политичко. У глави о друштвеном стању нарочито наглашује однос који постоји између имовног или наследног права и политичких и друштвених прилика. Нико други, ни у Француској ни ван Француске, није представио дух једнога народа непристрасније, логичније и потпуније од Токвиља. Његово је дело узор по конструкцији, резоновању и прецизности. Свако је тврђење поткрепљено документима или неколиким сведоџбама, које се слажу и које су тачно проверене. Токвиљ има једну црту сличну са Шатобријаном: Хришћански дух и жељу, да сједини религију са слободом, цркву са демократијом. Али је Токвиљев L'ancien régime et la Révolution (1856) једно од најбољих и најоригиналнијих дела у 19 веку. У овом делу Токвиљ испитује узроке и карактер Револуције, и везу која постоји између институција старога режима и Револуције. У предговору вели: „Прави је предмет делу, кога предајем публици, да учини разумљивим, зашто је ова велика Револуција, која се готово у исто доба спремала на целом европском континенту, код нас планула раније него ли на другом месту, за што је изишла као

из себе саме из друштва, које је разрушила, и како је, напослетку, могла стара монархија пасти на тако потпун и изненадан начин". На другом месту у истоме предговору каже: „У сразмери, у којој сам напредовао у овој студији, зачудио сам се, све више видећи у сваком моменту у Француској овога времена (пре 1789) много црта необично сличних нашем добу. Ја сам тамо нашао гомилу осећања, за које сам држао, да су се створили у Револуцији, гомилу идеја, за које сам држао да су се тек у Револуцији родиле, хиљаду навика, за које нам изгледа, да нам их је она дала: свуда сам тамо нашао корене садањег друштва, дубоко засађене у ово старо земљиште". Токвиљ прво излаже стање духова, друштва и институција под владом Луја XV и XVI, на основу извора, нарочито на основу званичних докумената из архива интенданата, који су били тада свемоћне старешине провинциске. Токвил се не држи ни једне од идеја, које су у то доба владале о Револуцији, и ни један писац у 19 веку није био тако изолован од традиција као он. Све је идеје добио студирајући изворе, и њима их потврђујући: административна централизација и надмоћност Париза дело су старог режима: француско краљевство потпомагало је развитак једнакости међу људима: влада Луја XVI била је епоха великог материјалног напредовања, философија је постала у оно доба политичка сила, а донекле и религиозна. Токвиљ завршује своје дело овако: „Они који су пажљиво изучавали Француску у XVIII веку, могу видети, читајући ову књигу, како се рађају и развијају код њих две главне страсти, које нису биле ни мало савремене и које нису водиле увек истоме циљу. Једна од њих дубља и долазећи из даље, јесте ужасна и неугашљива мржња према неједнакости. Она се родила и била потхрањивана гледањем на саму ту неједенакост, и она је одавна гонила Французе неодољивом и непрекидном снагом, да буду вољни разорити до темеља, све што је остало од институција Средњега Века, и поравњујући земљиште, основати друштво, у коме би људи били тако слични, и услови тако једнаки, како то човечност по себи захтева. Друга, новијег порекла и мање укорењена, водила их је да захтевају да не живе само у једнакости, већ и слободни. Крајем старога режима ове две страсти такође су неподељене, и изгледају подједнако активне, како једна, тако и друга. При доласку у Револуцију оне се сударају; оне се мешају и једнога момента сједињују, једна другу при контакту упаљују

и у исто доба распаљују срце Француске. Тада Французи бејаху доста горди због своје ствари и самих себе, да би могли веровати, да ће бити једнаки у слободи. По сред демократских институција свуда су подизали слободне институције".

Још су две интересантне појаве чији почеци падају пре другога царства. То су Луји Блан и Ламартин.

Луји Блан (1811—82) је роб своје социјалистичке философије. Његово је дело Histoire de la Révolution (1847—62) прави политички панегирик. Три принципа, каже, деле историју: ауторитет, индивидуализам, браство. Револуција је само једна глава из борбе ова три принципа, борбе која почиње 1414 у Констанцу са Јаном Хусом. Ауторитет је победио 1789 на штету слободе, а после тога дошао је индивидуализам. Да би се допунила ова прва револуција потребна је још једна, која ће довести победу браства. По њему је година 1848 логична последица Велике Револуције. Изузимајући ову философску страну овог дела, Бланова историја има добрих страна: написана је непристрасно и на основу потпуно научне методе. — Ламартин (1790—1869) је написао Histoiire des Girondins (1847), изврсно дело по литерарној форми, али без икакве критике.

Поред ових демократских историчара, била је у ово доба читава група историчара са ултрамонтанским тенденцијама, као што су Габур, Озанам, Фалу, Рорбаше и т. д.

Под владом Наполеона III историске су студије наставиле свој развитак, и почеле су још брже напредовати, благодарећи утицају школа и часописа. Истина, Наполеон је у почетку у неколико махова показивао своју ћудљивост (1864 Ренан искључен из франц. колежа), али је под владом царевине Француске послао неколике велике научне мисије (у Месопотамију, Палестину, Малу Азију, Македонију, Русију, Данску, Норвешку, Енглеску и Белгију). Нарочито је имало благотворан утицај министровање Диријево, које је трајало 1863—9. Дирије је био и сам историчар.[1] Од свију његових заслуга, најважнија је његова творевина École des Hautes Études (1868), чији је задатак био да буде у Француској оно што су семинари на немачким универзитетима. Поред Нормалне Школе и École des Chartes ова

[1] Написао је неколико историских уџбеника (после 1851), за тим Грчку и Римску Историју, која се одликује тачношћу и јасношћу. Његова су дела имала утицаја на тадашњу школску омладину.

је школа била лабораторија интимнога историскога рада, у којој професори раде заједнички са ученицима, и у којој се оснивају научне традиције.

У ово се доба почело радити на истински критичној историји старе Француске, а у томе је погледу прво место заузимала École des Chartes. Ова је школа имала неколико учитеља првога реда, чији је утицај био необично велики, као што су Жил Кишера, који је први применио критичну методу на историју француске уметности, де Розије, који је чувен са својих издања докумената и вештине у њихову тумачењу, али је неоспорно највећи међ њима Леополд Делил, чије је дело Etudes sur la condiiton de la classe agricole en Normandie (1851) модел научености, тачности и јасноће. У овој су школи створене нове науке: историја средњевековне француске литературе чији су оснивачи Гастон Париз и Мејер. У Нормалној Школи био је од највећег утицаја Шериел. Његов Dictionnaire historique des institutions, moeurs et coutumes de la France (1855) постао је класично дело. Мало је ручних књига, које су имале толику научну вредност и учиниле толиких услуга. Његова су дела још: Administration de Louis XIV (1849); Administration en France (1855); Minorité de Louis XIV (1879 и даље).

Независно од школе и званичних утицаја неколико се историчара било одало новој историји: Ланфре је написао Histoire de Napoléon (1867), подстакнут Тјеровом историјом Царевине, али је ово дело само један памфлет историски; Дарест La justice administrative en France (1862), Клеман Colbert et son gouvernement (1848—71) итд. Многи су радили са успехом на историји других народа: Валон на Енглеској, Сен-Илер на Шпанској, Зелер на талијанској итд.

У ово доба почела се обраћати и већа пажња класичкој старини, као и у доба прве Царевине, нарочито пак римској историји. Наполеон III дао је пример и подстицај публикујући под својим именом Vie de Jules César (1865) а под утицајем ра-[illegible] Берлинске Академије и Археолошког Института у Риму, отпочео је успешан рад на епиграфији Галије и Сев. Африке. Наполеон је основао у Сен-Жермену Музеј за Националне Старине [illegible], а овај је музеј допринео, да се знање о старој Галији [illegible] археолошким студијама. Сем тога буде основана наро-[illegible] за топографију Галије. Тада је отпочео и Dictionnaire des Antiquités Celtiques. Наполеон и његова влада по-

казивали су особиту пажњу оваквим делима и установама, и потпомагали су их новчано. Цезар и Верцингеториг никада нису били више слављени него тада.

У ово доба пада и појава најбољих дела три велика историчара: Ренана, Тена и Фистела де Куланжа. Они су сва тројица представници реалистичке школе, сва тројица имају исту методу: детаљна студија докумената, душевних особина и језика. Ренан је нарочито теолог, Тен психолог, Фистел де Куланж политичар. Они сви траже истину у документима, бавили су се науком ради саме науке, слободни сваког политичког утицаја. Од њиховог се времена може управо узети да је критичка историја дефинитивно победила. Тен је 1863 писао: „Данас је историја, као зоологија, нашла своју анатомију."

Ренан (1823—92) има сличности са Мишлеом, што узима историју у њеној целокупности, што има особиту наклоност према документима и необичну моћ визије. За њега у области историје припада у исто доба и физички и морални свет. Прва свеска његовог дела Histoire des origines du Christianisme (1863—85),[1] посвећена је животу Исусовом. Али пре него што је прешао на изучавање Христовог живота и рада Ренан је посетио Палестину. „Прва је дужност историчарева да оцрта средину, у којој се дешава факт, о коме прича", каже Ренан у предговору Исусовом Животу. Ренан употребљава све изворе, који су му на расположењу, и групише их са таком вештином, коју нико није могао надмашити. Ренан воли портрете, и радо симпатише времену и људима о којима говори, нарочито је увек расположен према прошлости. Само није увек могао да појми лепоту средњега века и врлине многобоштва, тек кад је завршио ово дело, отпочео је (1881) Histoire du peuple d'Israël, које је само предговор горњем.

Иполит Тен (1828—93) сматра историју за психолошку анатомију и механику. „Душа има механизам као биљка, она је материја науке, и, чим се зна за снагу која је ствара, може се она, реконструисати чистим резоновањем, не кварећи њена дала". Да се открију способности и функције ових душа историска или литерарна критика имају исто тако поуздана сред-

[1] У осам свезака: I la vie de Jésus (1863); II les Apôtres (1866); III Saint-Paul (1869); IV l'Antichrist (1873); V les Evangiles et la seconde génération chretienne (1877); VI l'Eglise chrétienne (1879); VII Marc-Aurèle et la fin du monde antique (1881) и VIII Tables (1885).

ства као и природне науке. Нађи услове земље, климата, расе, средине, васпитања и навика у којима је човек живео, сигурним ће се путем извести природа његовог талента и његових дела у разним манифестацијама његовог живота, констатоваће се у исти мах узрок и последица. Тенова је полазна тачка психологија. У свима својим делима Тен је посматрач душа и темперамената. Научан утицај физиологије и природних наука необично је велик код Тена, већи него код и једног француског историчара. Прва дела на којима је Тен применио своју методу јесу: Essai sur Tite-Live (1856) и Histoire de la littérature anglaise (1863). Пошто је, по њему, историја истраживање о душевним стањима како индивидуе тако и народа, то он не налази велику разлику између карактера индивидуе и народа, и Титем Ливијем објашњава римски народ. У другоме делу показао је Тен како су темперамент и историја енглеског народа постали из климата, расе и норманске инвазије. Овакве теорије и претпоставке велика су опасност за праву историску методу. Без сумње да је за историско истраживање потребно познавање земље, климата и расе, само то нису једини узроци из којих произлази судбина народа. Исто је тако немогуће упоредити историска документа или текстове са природним појавама, које се могу опажати или експериментисати. Документи су дело људских руку и немају математичке тачности, могу увек бити непоуздани или лажни. У овим делима Тен је показао, да нема васпитања историчарског, али је у Тит-Ливију добро дефинисао историју: „Историја, слично природи, утиче на срце и на осећање у исто доба као и на интелигенцију. Прошлост, реконструисана помоћу ума, оживљава пред уобразиљом. До сада смо имали само инертни материјал и неактивне законе. Ево их сад где се крећу у божанствени дах душе. Наука постаје вештином... Уметник није одвојен од научника у историчару. Два се генија потпомажу, или управо има само један геније, који спрема и резонује, и, два пута примењен на исти предмет, открива у њему истом видовитошћу праву истину, па после живот". Год. 1875 изишла је прва свеска Теновог дела Les origines de la France contemporaine (1875–94).[1] У предговору каже, како ће се трудити да тачно опише стари режим, Рево-

[1] Прва свеска L'ancien régime 1875; II, III, IV la Révolution 1877, 1881, 1884, V и VI le Régime moderne 1890 и 94.

луцију и нови режим, и да нема никакав други циљ. Историчару треба допустити да ради као природњак, и за себе вели, да је посматрао свој предмет као метаморфозу инсекта. Тен је видео у Револуцији продукат мржње, на супрот Мишлеу, који је у њој видео продукат љубави. Тен ни на једном месту нема љубави ни за људе ни за ствари. И ако на једноме месту каже, да је народ до крајности компликовано биће, ипак он упрошћава до крајности душевна стања људи и гомила. Он губи из вида прелазе између великих периода у историји. Прецизно је и логично описао разна стања која су долазила једна за другим: стари режим, револуционарну анархију, јакобинску владавину, Француску под Наполеоном, али која је врста институција била, што је припремила 1789, које су од тих институција што су наџивеле Револуцију, како је Револуција учинила могућом војну диктатуру, о свему томе Тен и не помишља да говори. Услед оваког начина, којим износи људе и ствари у Револуцији, Тен нам даје непотпун и варљив утисак овога доба. У Револуцији нема за њега ништа друго до партије и психолошких стања; о војним догађајима не говори, нити о томе, какав су утисак ови догађаји учинили на вође и на масу.[1] Тек при крају дела, у Новом Режиму, Тен се јавља као прави историчар, и ту се највише приближава правој истини и историској методи. У главама о држави, васпитању и цркви, показао је Тен необичну прецизност у анализи, вештину у груписању факата и текстова, оштроумље у расуђивању и свој опажачки дух.

Фистел де Куланж (1830—89) је показао још у првим својим радовима симпатије према институцијама. На њега је утицао Монтескије (студија о формама владавине), а нарочито Токвиљ (улога религиознога осећања у друштвеном животу). По њему „историја не изучава само материјална факта и институције, њен је истински предмет изучавање људске душе; она треба да жели да сазна шта је ова душа веровала, мислила,

[1] Кине је осудио овакав начин писања историје: „Ако се изолује са војне позорнице позорница унутрашњости, види се унутра побеснео народ, а не види се узрок његовом бесу. Била би слична ствар, кад би се видела унутрашњост какве опседнуте вароши, а не би се ништа знало, шта се дешава око њених зидова. Претпостављајући, да не знате, да је непријатељ на бреши или у шанчевима, ова варош тако узбуњена, изгледала би вам да је полудела“.

осећала у разним добима живота рода људског". Како је човечја интелигенција увек у покрету, то су услед тога наше институције и закони подложени променама: човек данас не мисли више, како је мислио пре двадесет векова, и због тога садања форма владавине није као некадања. Противно Тену, који каже, да царство овога света припада снази Фистел де Куланж вели, да је морална снага извор целокупног друштвеног живота. У делу La cité antique (1863)[1], показао је, да је та морална снага религија. У почетку је култ умрлих био вера људи, религија је у почетку била принцип породице, породица је основала град, а муниципална религија имала је за модел породичну религију. Кад је Хришћанство срушило ову породичну религију, постало је сасвим ново друштво. Многе ствари у овој тези могу бити подложене дискусији, али је тачно представљен однос, који у старом свету постоји између религије и друштвених облика, између религиских и политичких револуција. У овој књизи показао је Фистел, како религиски обичаји и традиције дуго трају. „Прошлост за човека не изумире потпуно. Човек је истина, може заборавити, али је увек у себи чува. Јер, такав какав је у свакој епоси, човек је продукат и резиме свију претходних епоха. Ако се сађе у своју душу, може наћи и разликовати ове епохе, према ономе, што је свака од њих оставила у њему". „Град у старини" је епохално дело и са гледишта историске методе. Фистел је упоредио два друштва, грчко и римско, и на њиховим институцијама показао, како су два тако различита народа по духу, положају и историји, имала сличне каријере. Овим је делом ушла у историју социјологија, али основана на критици текстова и без икаквих предрасуда политичких и друштвених. Друго велико дело Histoire des institutions politiques de l'ancienne Frace (1875—89)[2] јесте једно од најсолиднијих дела у француској историској литератури. Готово су сви француски историчари држали, да постанак феудалног режима треба тражити у институцијама старе Германије, да је осећање

[1] Српски превод под насловом „Град у старини" од Б. Прокића и Ж. М. [illegible]ића.

[2] Прва је свеска изишла 1875 г. па поново 1877 потпуно измењена. Дело садржи: I La Gaule romaine; II l'Invasion germanique et la fin de l'Empire; III la Monarchie franque; IV l'Alleu et la domaine rural; V les Origines du système féodal, le Bénéfice et le Patronat à l'époque mérovingienne; VI les Transformations de la royauté pendant l'époque carolingienne.

личне верности германског порекла, и да је германском победом пренесено у Галију. Фистел де Куланж објашњава, да германска инвазија није била победа, и да је осећање личне верности постојало и код Римљана (патронат и клијентела, у старом Риму религиозна, у републици и царевини политичка установа) Кад су Римљани покорили Галију успоставили су у њој јавни ауторитет т. ј. покорност човека држави. Али, почевши од IV века па до X почео се развијати ред институција, не слабећи у исто доба државни ауторитет; ове институције нису биле нове, већ су постојале дотле у независној Галији, а и Римљани су их делом примили, а за њих су знали и Германи насељени у царевини, то су: патронат т. ј. субординација човека према човеку и бенефицијум т. ј. зависност према земљи. Кад је еволуција била завршена, видело се, да друштво, у место да се управља по политичким законима, управља се по законима, који владају сопственошћу, и навикама, које регулишу личне односе човека према човеку. То се назива феудални режим. Он није директна последица саме инвазије, која није ништа мењала у римским законима, он је рођен са свим природно услед инвазије, услед слабости краљевске власти и унутрашњих нереда, из клице, коју је установа клијентеле оставила у римској царевини и клице, коју је унео варварски патронат. Онога дана, када је ишчезла династија Каролинга, феудални патронат био је једина институција, која је имала власти над људима. Фистел није волео да га држе за романисту, т. ј. за партизана искључиво романских утицаја при стварању феудализма, ма да се упорно борио са својим претходницима у науци — германистима. По њему, феудализам није дошао ни из Рима ни из Германије: он је произишао из осећаја и вечних принципа, који се сусрећу код свију народа и у свима временима; он не припада ни једној јединој епоси, нити само једноме народу, он припада људској природи. Фистелово је дело права историска „анатомија“: нико није умео боље од њега рашчланити какакву институцију, до њених најмањих детаља, и пратити, као микроскопом, те детаље у њиховим једва видљивим трансформацијама.

Француско-немачки рат од 1870—71 имао је утицаја на историску књижевност у Француској, па и на сам живот и дела француских историчара. Тен и Фистел де Куланж били су се у неколико упустили у политичку борбу, а историчари у опште нерадо су гледали, како побеђује чиста демократија, ма да су

пре тога (1830 и 48) историчари бали стајали на челу либералне и демократске партије. Фистел је тражио за аристократију битно место у Француској републици, указујући на улогу аристократије у историји свију земаља, јер без ње је немогућа трајна слобода. Тен је у својим списима неумољиво нападао јакобинске идеје. Успеси немачки и рат учинише те млађа генерација стаде више обраћати пажњу на немачку историју (Лавис), а сем тога се одушевише за изучавањем сјајнога доба Француске: доба Луја XIV и Наполеона. Влада пак републиканска није уништила тековине њених претходника, него школе буду попуњене, и нове основане (у Риму 1874, у Каиру 1880). Француска се научна организација стане све више приближивати Немачкој, ма да јој ипак недостаје онај дух дисциплине, који влада у Немачкој, већ преовлађује индивидуалистички дух. Али се у Немачкој у неким областима рад ове дисциплине претвара у неку врсту филолошке схоластике, а велика имена у науци ишчезавају, док савремена француска историјографија светли великим именима (Лавис, Рамбо, Ханото, Вандал, Хусе итд.). Административна пак организација историје достигла је у овом времену своје савршенство, да се ни једна земља не може мерити са Француском. У Паризу постоје осам школа или група катедара за историску наставу,[1] по провинцијама на двадесет универзитетских центара, око дванаест историских друштава у Паризу, а у сваком департману барем по једно. Научна друштва сачињавају званичан савез и имају периодично своје конгресе у Паризу, а сем многих других стручних часописа, који публикују историске радове, постоје за целокупну историску област два велика часописа la Revue historique и Revue des Questions historiques.

Ерудиција 19 века предузела је са сигурнијим и научнијим методама испитивање и класификацију факата, које је чињено са нешто више журбе у 17 и 18 веку. За њом су дошли духови који генералишу или сједињују науку са уметношћу, и они се служе само испитаним и аутентичним материјалом, остављајући радо недовршене партије, које наука није у стању да реконструише, а којима би сама машта дала неодређен или нетачан облик.

---

[1] Још у лето 1884 г. било је у Паризу на педесет курсева из историје и сродних историских наука, док је Берлин имао 26, Лајпциг 21, Бон 14, Гетинген 11 и т. д. Paul Frédericq, l'Enseignement supérieur de l'histoire à Paris, Paris 1883, стр. 5

СТОЈАН МУТИКАША

РОМАН

НАПИСАО

СВЕТОЗАР ЋОРОВИЋ

(НАСТАВАК)

VIII

Други дан, по повратку са села, опет се састао Стојан са Бошком, Кривошијом и са Јегуљом. То већ није било на месарници, него у тијесноме дућану сипљивога и сушичавога бакала Марка, Бисмарка, како су га неки прозвали, прослављенога у свему шехеру са своје необичне јефтиноће. Дућан није био далеко од месарнице и налазио се у једноме кривоме, прљавоме сокачићу, који је давно некада, — ваљда прије стотину година, — калдрмисан, па се калдрма изровала, те човјек ни по дану а камо ли у ноћи није био сигуран, да не скрха врат или да се не спотакне на свакоме кораку, ако добро не отвори очи. И дућан је био стар, са искрханим, трулим ћепенцима, са искривљеним рафовима и пробијеном таваницом, у којој једва ако су биле четири даске здраве. Ипак робе није било мало и Марко је дивно знао све оне шупљине окитити разним јаглуцима, чарапама и другим дрангулијама, те муштерије ни мало нијесу зазирале од њега, баш као ни од онога, који сједи у најљепшему и најновијему дућану. Марко је био љубимац

многих шехерских момака, слуга, и они су, у колико су могли, грабили ма и мало слободна времена, да сврате њему, да се разговоре и за здравље упитају. Зли језици, који никога на миру не могу оставити, износили су, како Марко управо мами туђе слуге у дућан и части ух, како је с њима у дослуку, те како они, кријући од газда, доносе разне ствари из дућана и магаза и продају му у пола цијене. Отуда је, веле, и могао онако јефтино давати робу, па готово конкурирати и трговцима. Зли језици до душе то су само шаптали, али, не имајући поузданих доказа, нико се није усудио и гласније казати, те, наравно, ни ми не можемо тврдо повјеровати, него само наводимо, да је био љубимац многих слуга.

У њега дакле састали су се Јегуља, Кривошија, Бошко и Стојан. Сретнувши се на улици, гдје се нијесу могли довољно наразговарати, сви навалише да сврате Марку и Стојан, премда га је прије тек мало познавао, морао је пристати.

— Чудо, чудо, мајка му стара, да ови ваш јаран бјежи од мене, — зацака Марко опазивши Стојана, па им изађе на сусрет и поче, по своме обичају, тапшати по рамену час једнога час другога. — Никада ми се не сврати луцки, никада не шједне, к'о да сам ја губав...

Стојан поцрвени и збуњено промуца нешто као у обрану. Марко се и не осврну на то, него га лагано, пажљиво прихвати за рамена и силом посади на омањи сандук, који је служио мјесто столице.

— А није ни чудо, јер је још млад, — дочека Јегуља и некако поносито узви својом танком главом. — Док стече памети и док се научи, биће и он питомији.

Марко наручи кахву и, направивши свима мјесто, измаче се у крај дућана, па, лукаво се смјешкајући и растежући суво, оспичаво лице, гледаше по њима. У старим, закрпљеним чакширама, у излизаној салти и безбојном, масном фесу, наличио је више на каква просјака, премда су толики тврдили, како има много сакривених пара, које закопаје негдје у зидове.

— А како су вам газде? Како су газдинице? — запита, грлајући руком о руку.

— Мој је, по моју несрећу, добро, — дубоко уздахну Кривошија. — Здрав к'о дријен и ништа му не фали.

— И мој, — упаде Бошко. — Заклећу се Богом и душом, да је здравији од мене...

Марко накриви главу и намигну на Стојана.

— А твој, мајка му стара? Држи ли се он?

— Слабуњав је мало, — одговори Стојан мирно. — Вазда га нешто боли и превија се.

Јегуља пребаци ногу преко ноге, а дугачки тур од чакшира подави пода се.

— Благо ли тебикаре! — викну, чисто завидећи. — Он ће бит' и још болеснији! Да си мало паметнији, мог'о би му сад коврчити, па све да ти тепа и да те глади. Ех, да сам ја на твоме мјесту!

— Богме ти је згодно! — упаде и Марко и опет га поче тапшати по рамену. — И ја велим да ће он бит' и још болеснији. Да ти сад нешто затегнеш, па да запиташ вишу плаћу, даће ти је. Не смије он сад тебе пушћат' а довести новајлију, који ништа не зна... Ишти му... Реци: „дај ми вишу плаћу, па да те слушам"... Имаш језик, мајка му стара, није ти га мачка одгризла, па говори.

— Стид ме, — шапну Стојан, обарајући главу.

— Хи, хи, хи, — засмија се Јегуља, а на ситне, мишије очи ударише му сузе. — Стид те старат' се за своју кожу?. Зар ти не волиш себикара?

Марко још једанпут понуди госте кахвом, измакну се мало у крај и сламком поче чистити стари, изглодани цигарлук.

— Буди ти паметан, мајка му стара! — рече, уозбиљивши се. — Њему свакако треба момче и треба да га плаћа добро, па је ли боље да плаћа теби него другоме? А ако не иштеш, неће ти ни платит!... И кад он види, да ти тако радиш за се, бићеш му дражи, јер ко не зна радит' за се, не зна ни за другога.

— Да ја нијесам у свога иск'о сваки дан, не би ми плаћ'о ни ово, што сад плаћа, — упаде Кривошија, поносито се ударивши руком по прсима.

Јегуља скочи са свога сандучета, сави руке на леђима и готово поче поигравати по дућану.

— Не говоримо ми тебикаре за своје, него за твоје добро, па ако ти ваља, слушај!

Па му се примакну и унесе му свих десет прстију у очи.

— А ови čојек што ти каже, ово ти је свето! — настави, указујући на Марка. — Ми немамо вишег пријатеља од његакара... Што имамо памети, он нас је научио. Чојека боли срце за намакаре, па не може да гледа неправду и учи нас.

Марко склони руке на прса и мученички преврну очима.

— Бога ми, само из пријатељства! — упаде. — Мајка му стара, зар би ја због нечег другог говорио? Драги сте ми ви, него газде. А газду није грехота огулити! Ја би огулио свакога, који ми под руку дође!... Они гуле друге, па ћемо и ми њих...

— Зар твој газда Симо не гули? — узвикну Кривошија, подбочивши се рукама о кукове.

Стојан само узви раменима.

— Зар не гули, а?... Оклен њему оволике паре, да није нагулио?

Марко прилети и зачепи му уста.

— Нећемо говорит' о томе, — рече. — Ми смо му казали к'о пријатељи, а он нека смишља. Може мислити колико му драго, а мој му је дућан вавијек отворен, ако ће да га чему научим и да му кажем, како се постаје газда.

И лукаво намигну на Јегуљу, а Јегуља на Бошка.

Стојан се лагано диже и замишљено пође кући.

IX

У народу се још једнако вјерује, да има злослутника, па што они прореку, да онако мора бити. Ако је допста тако, онда су газда Симини злослутници били Јегуља и бакал Марко, Бисмарко шехерски. Одувијек слабуњав и болешљив, почео је газда, у новије доба, побољијевати још чешће, а, једнога дана, умало не заковрну. Дошао човјек у магазу, изуо кундуре и, по своме

обичају, прекрстио ноге на шилти, па почео звецкати бројаницама и, жмиркајући, гледати на чаршију. Стојан је, у то вријеме, пречишћавао рафове и, подвезавши нос махрамом, отресао дебелу прашину са некаквих старих кутија и пакета, што се у години дана једва по три пута узимали у руке.

— Стој... Стојане! — изненадно га позва загушљив, сипљив глас иза леђа.

Стојан се осврну и, од чуда, испусти из руке и један пакет и крпу, којом га је чистио. Газда Симо лежао је на шилти, узваљен на леђа, исколачио зелене очи, доњу губицу опустио готово до браде, која се необично тресла, а у прсима почело да му нешто шкрипи, цичи, шишти.

— Шта је? — повика Стојан и прилети му да га придржи.

— Не знам... Удави... — загушено изговори газда, клонувши му на руке, а шкрипа у прсима све више и нешто као да се вари, клокиња у њима.

— Има ли ико да помогне? — дрекну Стојан и излети на врата, звијерајући по комшијским дућанима...

Док су комшије дотрчале, газда Симо сасвим је смалаксао и једва су могли, на рукама, да га однесу до куће.

Газдиница Анђа, обучена у најлошије хаљине, са повезаном главом у некакав дрпав јаглук и неочешљаном косом, затекла се баш на авлији и дебелим крбачем растресала некакве ћилиме, када опази носаче. У први мах она зину, заблену се, па, загледавши се боље, плесну се снажним рукама по кољенима и из гласа вриснý.

— Куку мени до Бога милога, шта је? — заврисќа опет и, не сачекавши одговора, зграби газдину руку, која је немоћно висила, и поче је љубити.

— Пусћи, газдинице, пусћи сад! — као поче је тјешити Стојан и, благо одгурнувши од болесника, обухвати је око паса и полако уведе у собу.

— Хећима,[1] хећима зовите! — викну она, пошто се прибра мало, па обје руке сави Стојану око врата. — Хећима зови, да га види!

У читаву шехеру био је само један доктор. Јерме-

[1] Доктора.

нин родом, старо, слабачко чељаде, који није могао ни стотину корачаји пјешке да пређе, него се, обучен у швапске хаљине а са огромним фесом на глави, вјечито клатио на своме мршавоме вранчићу и тако обилазио болеснике. Изузевши муштерије, који су му масније плаћали, он је ради других нерадо сјахивао с коња и улазио у куће. Пред вратима кућним морао га је дочекивати домаћин, или какво друго чељаде, па му описати и болест и болесника, те је доктор, пажљиво саслушавши, онако на коњу писао рецепте и, натуцајући по нешто српски, упућивао, како да се лијекови узимају. Затим би гонио коња даље.

И са Стојаном хтједе учинити тако, али кад овај потегну подугачку кесу, чврсто завезану, и кад куцну по њој, доктор весело заклима главом, па, привезавши коња за алку на вратима, уљезе у кућу.

Све зене а луди наполе. — рече, коракнувши у собу, па мрко погледа и по сакупљеним женама и по људима, и пртом им указа на врата.

Забога, господине, шта му је? — болећивим гласом запита газдиница Анђа, па стаде уз Стојана и негрешимице гледаше и Стојана и газду Симу.

Хм, мозе зиво, — промрмља доктор, прегледајући болесника. — Мало слабо, а мозе тобро... неће крепулати...

Ето, неће умријети! — протумачи Стојан газдиници, приближи се доктору и, да боље чује, дрекну из гласа:

— А има шлаг? — запита, подражавајући његову говору.

Има, има, — одговори доктор, натичући огромне наочари на нос и вадећи испод феса оловку, да напише рецепт. — То није... етна кашика етно сахат... а била тобро и буте тобро..

И, свршивши, опет остави оловку под фес, — да јој је само врх провиривао, — па, и не погледавши више болесника, изађе из собе.

Сјутрадан као да окрену на боље. Када се кроз густо лозово лишће и кроз демире пенџерске, проби први сунчев зрак и заигра на ћилиму, а испод широке стрехе ластавица поче преврћати, газда отвори очи, одахну мало и погледа по соби. Стојан, који читаве ноћи заспао није него је лебдио над њим, скочи на ноге и очекиваше какву заповијест.

— А што ти нијеси у магази? — запита газда слабим, болесничким гласом.

— Био сам уза те, — одговори Стојан мирно. — Газдиница је уморна, па отишла да спава, а ја ост'о, да нијеси сам.

Газда Симо љутито заврти главом и намргоди се.

— Не брини ти за ме! — застења. — Хајде ти у магазу, па гледај да што пазариш. Очи отвори, па чувај муштерије и немој пушћати кога да оде другоме, на прилику ономе хунцуту Радовану...

— Па нека... — отповрну Стојан затежући се. — Имаћу када...

— Хајдеее! — јекну газда Симо, стиснувши обје шаке према њему. — Ако ми буде суђено да умрем, умријећу макар ме и аскери чували. А магазу и муштерије треба пазити...

Стојан слегну раменима, узе кључеве и, задјенувши их за појас, пође из собе.

— Јеси ли пош'о у магазу? — запита газдиница, ухвативши га пред собним вратима и примаче му се са свим близу, а уснама га готово љубљаше у ухо.

— Јесам...

— Газда је слаб, — настави она. — Не вјерујем ја ни хећиму, ни никоме, да ће се он лахко дигнути. Него гледај, па све паре, што их нађеш у магази, донеси мени, да их ја чувам.

— Донијећу, — покорно одговори Стојан.

— Донеси и тефтере! — опет ће она. — Све је боље да ја чувам. Ја сам његова жена, па ћу најбоље и сачуват!...

— Тако је.

Газдиница га помилова по образу, осмјехну се и испрати га до на сред авлије. Затим се опет лагано

врати пред собу, протра добро очи и, дубоко уздахнувши, уљезе газди Сими. Сједе му код душека, поред главе, па, поднимивши се лијевом руком, гледаше га жалостиво.

— Шта ти је? — шапатом запита газда, а очима јој упиљио у лице. — Каква је теби невоља?

— Ништа, — готово нечујно одговори она и опет уздахну. Једна лозова гранчица, што је провирила кроз пенџер у собу, лелујала се лагано и осјенчавала јој горњи дио лица, а то му је придавало још мрачнији, суморнији израз.

— Кријеш ми, — застења газда и покуша да се опре на лакат. — Очи су ти нешто црвене, па би рек'о да си плакала.

— Па шта је ако сам и плакала? — осјече она. — Нијесам очи исплакала. Од суза ми неће ништа бити.

Газда Симо закашља се, поруменн у лицу, а замршени бичеви косе из перчина му попадаше по необријаним образима и разасуше се.

— Шта је? — запита опет. — Ја хоћу да знам, шта ти фали у мојој кући, па да плачеш?

Газдиница не одговори одмах. Лагано пружи руку, заглади му и опет уреди косу, па се саже и пољуби га међу очи, готово у онај сами кукасти нос.

— Тешко ми је, — прошапта за тим. — Ако кукам, зар немам рашта? Зар ми ти не лежиш болан? А тешко мени, ако теби што буде.

— Штааа? — јаукну газда Симо и опет се завали унатраг. — Је ли хећим каз'о, да ћу ја умријет'?

— Није каз'о нико, — брзо упаде газдиница, — него ја велим, да нико не зна, кад му је суђено умријет'... Ја могу умријет' прије тебе, ама теби је лахко, ти остајеш у добру. А ја да останем након тебе куд ћу, шта ћу?

— Стек'о сам ја, па имаш на чем живјети, — нагласи газда мало јаче.

Газдиница стиште очи и исциједи двије-три сузе.

— Стек'о си ти, фала Богу, и ја имам свега, док си ми ти. Ама да теби што буде, зар ти не би она два рођака све разграбили, а мене бацили из куће?

Газда Симо занијеми. Ухвати зубима доњу губицу,

а прсте и десне и лијеве руке помијеша и, ломећи их, са погледом пуним сажалења гледаше своју Анђу.

— Опет то неће тако бит', — рече, након дуге почивке. — Ти ћеш виђети колико си ми драга! Знам ја шта ћу.

— Шта? — запита газдиница.

— Поздрави кума Јована и кума Ђоку и поручи им да вечерас дођу! — осијече газда, па, лагано се подигнувши, обгрли јој главу рукама и пољуби је у образе.

Пред вече, пошто је затворио магазу, Стојан се враћао кући необично задовољан. Читав један дан радио је сам у магази, без ичијега надзора, и био је срећан у пазару. Продао је доста робе и, у два дубока џепа од чакшира, носио двије пуне кесе и сребрењака и маријаша, што их је мислио предати газдиници. Стојан је био задовољан и због тога, што му се данас пружила прилика да једноме хамалу прода јефтин фес по скупе новце, а од једнога сељака, купујући масло, да закине читаву литру. Тефтере газдине носио је под пазухом и застајкивао чешће пута те завиривао у њих, само да свијет види: како га газда цијени и колико повјерење има у њему.

— Ђе су паре? — запита газдиница, која га је нестрпљиво очекивала, врзајући се по авлији.

— Ево, — одговори Стојан, с муком теглећи кесе из џепова и пружајући их. — А ево и тефтера.

Газдиница прихвати све, омјери кесе на длану и показа му руком на врата газдине собе.

— Тамо те чекају, — шапатом изговори.

Стојан зачуђен приступи вратима, отвори их и — застаде на њима. Изненадило га је, кад опази два стара кума газда Симина: Јована Аћимовића и Ђоку Галеба. Соба је мирисала тамјаном, а оба старца скинули фесове, као оно у цркви, па гологлави сједе око душека газда Симина и разговарају с њиме.

— Уљези, Стојане, уљези! — благо, мекано изговори газда Симо и махну му руком. — Дођи ближе.

Стојан, са неким страхом и устезајући се, приступи.

— Јеси ли затворио магазу? — запита газда

— Јесам.

— Јеси ли обиш'о све, да се није ђегођ сакрио какав лопов, јали да ти није кресавица остала на немјесту, јали који цигар неутрнут?

— Све је у реду, — одговори Стојан.

— А добро си пазарив'о и нијеси пушћ'о муштерије другоме?

— Јок.

Газда лагано диже руку и показа му да сједне. Затим се накашља мало, почеша се по носу и дубоко уздахну.

— Сад ћу казати и теби, па да и ти чујеш, — поче тихо, меко, старачки. — Ја не знам шта носи дан, а шта ноћ. Смрт је како се рекне свакоме за вратом, а ја сам, ево, болесан, па ко зна кад ћу на они свијет. Стога сам намислио писат' тастаменат, нек' се, бива, зна посљедња моја воља. Ја сам све ово стек'о, па ћу и оставит' како ја хоћу.

— И право је! — одобри кум Никола, гладећи се по перчину. — Тако је то у реду.

— ...а мени Бог није дао ђеце, — настави газда, — па кад њи немам, оставићу другоме. И ви ћете сви бити шенати[1] да је ово моја права и мила воља.

Кумови се подигоше и преклонише према икони.

— Бићемо пред Богом и пред људима.

Газда Симо погледа Стојана.

— Стојане, сине, донеси дивит и ћагета.

Стојан скочи, излети пред собу и из рука газдиничиних, која је све припремила, узе нов новцат дивит и неколико табака чисте хартије. Опет се врати газди, па, поправивши зубима перо, очекиваше, шта ће му се казивати.

— Пиши! — викну газда, наслонивши се на јастук.

Стојан размахну руком изнад хартије и припреми се.

[1] Свједоци.

— Пиши: во имја оца и сина и свјатаго дука, амин! Пошто је сваки чојек чојек, то ће и умријети и исчезниту јакоже дим и пошто сам и ја чојек, те ћу се преставити и отићи Богу на истину, то ћу свима својијем пријатељима и достима јавити своје потљедно желаније. Све моје имуће, што сам к'о поштен чојек стек'о и што није ничије него моје, остављам својој верној супруги Ангелини. И велим јој: да ми даде опијело и треће и седмо и четересто и сваке године помен да ми чини. И велим јој: да све чува и да управља љуцки и мене супруга свога вазда да спомиње. И велим јој: да мојијем рођацима Арсену и Луки даде по двије хиљаде и пет стотина гроша и да им више не да ни паре, макар цркли од муке. И велим јој: да цркви даде хиљаду гроша и да ме за те паре поп сваке нeђеље спомиње на проскомидији. И све је то моја воља и пис'о сам при чистој свијести и нико ме није наговорио на ово. Убио га Бог и света Богородица и Јоан Претеча ко би гођ ово обаталио јали забацио.

Стојан заврши.

— Дај ми да потпишем, — рече газда и, прекрстивши се побожно, крупним словима испод свега записа своје име. Прекрстише се и кумови и потписаше с друге стране па се сва тројица загрлише и изљубише.

— Сад ми зовите Анђу!

Стојан пође да зовне, али прије него што је коракнуо, врата се отворише и газдиница Анђа црвена, уплакана, ступи у собу.

— Анђо моја ево ти моје пошљедње воље, па ми је ти чувај, — започе газда, а глас му задрхта и нешто као да му засмета, да даље говори...

— Ах, — болно уздахну газдиница и, приступивши да прими тестаменат, паде поред газде, па, љубећи га, заплака.

(Наставиће се)

НАША МОНЕТАРНА СИТУАЦИЈА

(НАСТАВАК)

Ако узмемо да је у то време у Кнежевини Србији било око 1,750.000 становника[1] онда је на свакога становника Србије долазило по 6·59 динара ситнога новца свих типова од 1 паре динарске до 5 динара.

Ако пак још имамо на уму да је у тој количини било преставлено седам монетарних типова разне величине, који су према томе одговарали врло различитим потребама новчане циркулације, од којих је један још нарочито према нашим економским приликама могао бити тезоризацијом у ствари повучен у знатној мери из циркулације; можемо са сигурношћу закључити да у то време не само да није било у Србији сувише бакарне и сребрне монете, но чак да се у тој монети морала осећати извесна оскудица.

Па ипак изгледа да се та оскудица у ствари није осећала. Чак и после извршења закона од 10 децембра 1872 год. и после повлачења из течаја стране сребрне монете, постојала је нека незнатна ажија у корист златнога новца. Та ажија која је врло ретко достизала 3% може се сматрати да је у ствари према

[1] По попису становништва на дан 31—XII 1874 године износило је становништво Кнежевине Србије 1,353.890; по попису становништва на дан 31 децембра 1884 год. било је у старим границама Србије свега 1,548.476 становника. Годишњи прираштај становништва био је просечно 19.458. Према томе може се рачунати да је на крају 1880 године било у старим границама Кнежевине 1,470.680 становника. Како је по попису од 31—XII—1884 год. у новим крајевима нађено 353.260 становника, може се рачунати да је целокупно становништво Кнежевине Србије износило на крају 1880 год. најмање 1,750.000.

тадањим приликама у Србији, била више нека врста „сарафлука“, који се наплаћивао као награда за размену, и који се може наплаћивати баш и онда кад се легални однос између златних и сребрних новаца потпуно поклапа са трговачким. Али тај се „сарафлук“ може исто тако наплаћивати и у корист ситнога новца. Према томе факт да се он стално и по извршењу закона о српским народним новцима наплаћивао у корист злата, доказује да је злато имало и у ствари према сребру већу вредност, но што је то закон одређивао. У том је „сарафлуку“ било дакле у извесној мери и праве ажије. То се у осталом види и по томе, што је у курсу било и извесних незнатних варијација, чега већ не би било, да је прим злата био само награда за мењање новца. Из тога би се опет дало закључити да је у Србији већ тада било у циркулацији ситнога новца више но што је требало.

У ствари истина је била по среди. Ситне монете није било ни мало, ни сувише, него довољно. Разлика, која се при размени показивала у корист злата, долазила је отуда, што је сребрном новцу вештачким путем ограничавана циркулација. Већ у то доба почела је држава правити, противно закону од 10 децембра 1878 год. неку разлику између златног и сребрног новца. Тако је Управа Фондова још пре но што је сав сребрни новац који се имао исковати по том закону, и пуштен у течај, решила да за своје зајмове у злату не прима ни интерес ни отплату у новим динарима по легалној вредности, но да тражи наплату у златној монети, па је јавила то и извршним властима ради знања и управљања при вршењу наплата екзекутивним путем. То је Управа Фондова учинила, као што смо рекли, чим су прве партије нове сребрне монете пуштене у течај, а пре но што је из течаја повучена страна сребрна монета, која се тада налазила у циркулацији. Како је привремено нагомилавање сребра изазвало малу ажију у корист злата, то је се Управа Фондова хтела горњом мером да сачува од евентуалних губитака на ажији.

Само што је тиме уједно створена, противно закону о срп. народним новцима, изузетна ситуација златноме новцу. Јер чим се известан домен новчане циркулације резервише искључиво за један новчани тип, трговачка вредност тога типа мора скочити, и обратно трговачка вредност осталих типова мора пасти. Када је дакле сребрној монети одузета либеративна снага за

плаћања код Управе Фондова, чије су операције према глобалној економској снази земље биле врло велике, ажија се на злато морала појавити. Јер злату је самим дата легална надмоћност над сребром, што је оно могло циркулисати свугде на равно са сребрном монетом имајући још при томе и један свој искључиви домен, где се сребро није примало. То је морало повећавати тражњу злата, и следствено његову трговачку вредност.

Што је и после тих штетних мера које је сама држава предузимала, вештачки ограничавајући противно закону циркулацију своје сребрне монете, ажија остала незнатна, доказ је да ми у то доба нисмо имали сребрне, и у опште ситне монете, више но што је захтевала потреба новчане циркулације. Однос између сребрне и златне циркулације можемо дакле сматрати да је био тада нормалан.

Ово је стање монетарне циркулације остало формално непромењено све до закона од 1 јануара 1883 год. У ствари монетарна се ситуација за то време побољшавала, под утицајем извесних природних узрока. Растењем становништва, економским јачањем земље, развитком трговине и растењем потреба код становништва, расла је и потреба за већом количином новца као средства за размену, па природно и за већом количином ситнога новца. Према томе да је количина ситнога новца, која се налазила у течају по извршењу закона о српским народним новцима и прелазила праве потребе земаљске новчане циркулације — што смо видели да није био случај — та се мала диференција морала изравнати за две-три године природним током ствари.

Законом од 1 јануара 1883 г. овлашћен је министар финансија да може исковати ситнога никленога новца за суму од 1,200.000 динара у три типа. Та је сума била овако расподељена на поједине монетарне типове:

1,000.000	комада	од	5	пара	дин.	200.000
5,000.000	„	„	10	„	„	500.000
2,500.000	„	„	20	„	„	500.000
			Свега		„	1,200.000

Пре но што потражимо какав је могао бити ефект те нове емисије на нашу монетарну ситуацију, сматрамо за потребно да напоменемо да се влада при доношењу овог закона руководила без сваке сумње у првом реду разлозима чисто фискалним. У

нашим се финансијама већ тада у велико почела осећати новчана оскудица, и влада је сматрала да јој добит од новог ковања ситног новца неће бити на одмет. Сви други разлози били су споредни, ако су у опште и били од какве важности, и служили су да маскирају онај главни разлог — новчану потребу.

Јер ако је требало да се и на државним новцима примети да је се Србија попела у достојанству за један степен више међу државама прогласом Краљевине, онда је за манифестовање тога била много згоднија златна монета, и по својој вредности унутарњој и садашњој, и по престижу који јој је из старине остао. Само што у том случају држ. каса не би од те манифестације имала никакве добити, а та је добит као што се види била главни циљ нове емисије.

Исто се тако не може узети као разлог за нову емисију ни то, да је влада емисијом никленог новца, који има унутарњу вредност знатно већу но бакарни новац, хтела да поправи новчану циркулацију. Ми смо пре свега мишљења да је код те ситне монете у опште, унутарња вредност монете сасвим индиферентна за вредност циркулације. Та монета има само репрезантивну вредност, и вреди само у толико што се држава обвезала да је по номиналној цени прима као монету са пуном вредношћу. По својој унутарњој вредности никлена би монета исто тако мало била способна за циркулацију као и бакарна. У осталом баш кад би се и узело да унутарња вредност ситне монете има каквог утицаја на солидност циркулације, и да се према томе ова могла побољшати пуштањем никленог новца у течај, то би важило само у том случају, да је у исто време повучена из течаја она монета за коју се сматрало, да јој је унутрашња вредност недовољна. То се међутим није учинило и бакарна је монета продужила циркулисати и после пошто је никлени новац већ пуштен у течај.

Најпосле из истих разлога не може се сматрати ни да је никлени новац пуштен у течај стога, што се утврдило да је он згоднији за циркулацију од гломазне бакарне монете. И тај би разлог важио само тада да је бакарна монета законом од 1 јануара 1883 год. повучена из течаја. У осталом за сваког оног коме су познате наше прилике, јасно је да тај разлог не би никад озбиљно дирнуо министра финансија.

Остаје дакле само фискални разлог, који смо одмах у почетку навели. Али он је био довољан у приликама у којима су се већ тада налазиле наше финансије.

Да видимо сад какав је могао бити ефекат те нове емисије ситнога новца на новчану циркулацију. Никленога новца по закону од 1 јануара 1883 год. исковано је, као што смо рекли за 1,200.000. Према томе по извршењу тога закона налазило се у циркулацији ситнога новца, никленог и бакарног, свега за 3 милиона 134.737 т. ј. по 1·74 динара на становника, ако се узме да је Краљевина Србија у имала у то доба 1,800.000 становика. Свега пак и бакарне и никлене и сребрне монете било је у течају за 12,734.737 динара, што значи по 7·07 динара на становника.

Ни за једну од ове две цифре, не може се с разлогом тврдити да је претерана. Ако се још има на уму да је у међувремену од краја 1880 до почетка 1883 год. земља економски ојачала; да су велики зајмови државни и велики послови предузети у то време знатно ојачали циркулацију; да је за те две године из новоослобођених крајева сасвим истиснута турска ситна монета, која је дотле још тамо циркулисала; и да је најпосле новом емисијом пуштен у течај један сасвим нов монетарни тип, кога дотле није било у циркулацији, а који је и сам по себи, и по специјалним навикама нашега света, и због своје подударности са старим чаршиским грошем, морао бити врло добро примљен у циркулацији; онда се може са сигурношћу рачунати да емисијом никленог новца од 1883 год. наша новчана циркулација није била ни у колико погоршана.

Једина незгода која је створена емисијом никленога новца од 1883 год., била је та што су се после те емисије налазили у течају новца исте имените вредности, а различнога типа.

Та мала незгода уклоњена је у брзо законом о замени бакарног ситног новца, новцем од никла од 15 јуна 1884 године. Тим законом овлашћен је министар финансија да може исковати и пустити у течај ситне монете од никла у номиналној вредности од 2,000.000 динара, с тим да се најдаље у року од 10 месеци од пуштања у течај прве партије новог никленог новца, бакарна монета има повући из саобраћаја. Колико ће се од кога типа исковати законом није одређено, већ је то право остављено министру финансија, да га он по своме нахођењу употреби.

На основу тога закона сковано је и пуштено у течај од 20 фебруара до 1 априла 1885 год.:

Комада од 5 пара	Дин.	300.000
„ „ 10 „	„	500.000
„ „ 20 „	„	1,200.000
	Свега дин.	2,000.000

Као што се види при замени бакарнога новца смањене су количине ситнога новца од 10 и 5 пара, а за рачун новога типа од 20 пара. Замена бакарног новца почела се вршити још чим је прва партија никленога новца пуштена у течај т. ј. од 20 фебруара 1885 год.

Но још није истекао ни последњи рок, који је закон оставио за повлачење бакарне монете из течаја, а прилике у којима се наша земља изненадно нашла у септембру 1885 године, принудиле су владу, да новим законом обустави од даљег извршења закон о замени бакарног новца новцем од никла од 15 јуна 1883 године, и да тражи овлашћење да поново пусти у течај бакарни новац, који је на основу закона од 15 јуна 1884 године повучен из течаја и прикупљен у државну благајну. Тиме је државној каси тренутно створен један приход који у оним приликама није био за одбацивање, али је у исто доба монетарна циркулација враћена у исто стање у коме је била пре закона од 14 јуна 1884 године, само с том разликом, што је сада било за два милиона више ситнога новца.

На крају 1885 године било је дакле у циркулацији ситне монете за 5,134.737 динара. Како је по попису извршеном на дан 31 децембра 1884 год. у Србији било тада 1,901.736 становника, то је на сваког становника Србије на крају 1885 године долазило по 2·70 динара ситног новца од никла и бакра. Чак и ако се узме у обзир да је приличнa количина бакарног новца већ у то доба пропала, и да је стварно није било у течају, и ако се према томе просечни износ ситнога новца по становнику за толико смањи, не може се одрећи, да је горња сума прилично велика, и да је без сваке сумње прелазила стварну потребу циркулације. То се може видети већ и по томе, што је још и данас, кад су потребе новчане циркулације знатно веће и због увећаног становништва, и због далеко развијенијих еко-

номских односа, за стварну потребу циркулације довољна много мања сума ситнога новца.[1]

Питање је само у колико је могао тај сувишак ситне монете утицати депресивно на њену трговачку вредност. То ћемо моћи видети тек онда, ако претходно испитамо целокупну циркулацију земаљску. Јер у случају да се у сребрној монети осећала оскудица, или ако бар њоме није била претрпана циркулација, овај сувишни бакарни и никлени новац могао је наћи употребе замењујући недостатак сребрне монете, и према томе се не би више осећао у циркулацији као сувишан. Према томе на трговачку вредност ситнога новца не би више утицао само однос ситнога новца према броју становника, однос који само више мање тачно репрезентира однос количине једне монете према потребама које она има у циркулацији да задовољи; но би трговачка вредност и ситне монете била одређена односом између укупне количине и сребрне и никлене и бакарне монете према броју становништва т. ј. односом између укупне количине монете са непотпуном унутарњом вредношћу и потребе коју та монета има да задовољи. Да видимо да ли је то тада у Србији био случај.

Монете са унутрашњом вредношћу мањом од легалне вредности било је:

У бакру	Дин.	1,934.737
У никлу	„	3,200.000
У сребру	„	9,600.000
Свега . .	„	14,734.737

Према броју становника који је Србија на крају те 1885 године могла имати долазило је дакле на свакога становника Краљевине по 7·70 динара те монете. Од те суме долазило је 2·70 динара на бакарни и никлени, а 5 динара на сребрни новац. Према норми пак коју су усвојиле државе Латинске Уније ситне сребрне монете може бити исковано до 6 динара на станов-

[1] Недостатак који се осећа у петпарацима, могло би се узети да сведочи противно. Али у ствари ту постоји незадовољена потреба за само један тип ситне монете, и она се може задовољити тако, да укупна количина ситне монете, не буде ни у колико повећана. То се даје постићи на тај начин, што се при пуштању у течај оног типа у коме се осећа потреба, повлачи равна количина новца другог типа. У опште из тога што се у циркулацији осећа потреба за једним монетарним типом, никад се не сме изводити закључак да

ника без уштрба за правилност циркулације пошто је толико потребно за циркулацију. Значи да је тада у Србији било за 1 динар по становнику сребрне монете мање, но што је то потреба новчане циркулације захтевала. Норма од 6 динара усвојена је истина у државама, које су економски куд и камо јаче од наше земље, и чија је новчана циркулација далеко интензивнија, али ако узмемо у рачун да се она по конвенцији којом је склопљена Латинска Унија, односи само на комаде од 0·50, 1 и 2 динара, а да смо је ми овде за Србију узели за укупну количину сребрне монете свих типова, можемо са сигурношћу рачунати, да је она пре испод него изнад правих потреба наше тадање новчане циркулације.

Ситна монета од бакра и никла, које је за обичну употребу било сувише, служила је дакле великим делом да попуни онај мањак сребрног новца, и према томе није са ни осећала као сувишна у циркулацији. Циркулација свакако да није била потпуно нормална — јер при нормалним монетарним односима сваки новчани тип мора имати свој засебни домен, и служити само оном циљу за који је специјално намењен и створен, — али та ненормалност није била такве врсте, да би сама собом могла да афектира трговачку вредност ма које врсте монете, и да изазове ажију. А то је за нас било главно да утврдимо.

Јер све док је монетарна циркулација само у толико ненормална што се недостатак монете једнога типа попуњава употребом за исти циљ другога типа, који тој употреби није специјално намењен, те може само по нужди заменути тип кога нема, или га нема у довољној мери; све дотле државп неће бити ни мало тешко, да скоро без икаквих жртава, постави новчану циркулацију у нормално стање. Довољно је зато да емитира нове партије оног новца, кога нема довољно и да за толику исту суму повуче из саобраћаја новца оног монетарног типа, који је дотле његову улогу вршио.

Тешкоће настају тек онда кад се услед нагомилавања монете свих типова чија је унутарња вредност испод легалне, преко

је монетарни шток земаљски мањи од потреба новчане циркулације. Циркулација може бити претоварена једном врстом монете, па да се ипак у једном типу те врсте, осећа оскудица. То нарочито вреди у овом случају, пошто се тип од пет пара, не може заменити у циркулацији ни делимично ни једним другим монетарним типом, као што би то могао бити случај, да се оскудица осећа случајно у комадима од 10 или 20 пара.

стварне потребе новчане циркулације појави ажија и тиме поремети легални однос између вредности златне и остале монете. Тог пак нагомилавања није било, као што смо видели из досадашњег излагања.

Међутим ажије је било већ тада и она је 1884 и 1885 године била прилично висока. То значи да њен разлог треба тражити на другом месту, а не у нагомиланости монете са непотпуном унутарњом вредношћу. Ми смо већ раније, објашњавајући од куда је долазила ажија на злато у 1880 години после извршења закона о српским народним новцима, напоменули да се ажија може изазвати и вештачки ограничавајући ма на који начин циркулацију извесне врсте монете. За пример узели смо тада Управу Фондова, која је прва одбила да прима сребрну монету по пуној легалној вредности. Том мером хтела се, као што смо тада рекли, Управа Фондова заштитити од евентуалних губитака на ажији, али је уједно нанела осетан удар нормалности новчане циркулације. Из чисто фискалних разлога латила се за тим у години 1884 и држава таквих мера. Законом од 14 јуна 1884 године „допуњен“ је закон о срп. народним новцима тиме, што су члану XIV тога закона додате три нове алинеје, које гласе:

„А царинске тражбе исплаћиваће се златним српским новцем, или златним новцима оних држава, чији се новци буду именовали краљевским указом.

Но ове тражбе могу се и сребрним новцем исплаћивати уз доплату ажије према просечном курсу златне монете, коју је злато просечно имало на бечкој или пештанској берзи, један месец пре онога у коме се исплата врши, што ће министар финансија месечно објављивати.

Без доплате ажије може се на царинским благајницама примати сребрни новац у суми највише 50% од целе суме, која се има у име царинске тражбе да плати.“

Том допуном којом су се у ствари уништавале најважније одредбе закона од 10 децембра 1878 године, циљала је држава на то, да бар донекле покрије велике губитке на ажији, што их је имала због својих плаћања на страни у злату. Држава је тиме у неку руку покушала да те трошкове пребаци на публику. Искушење је за министра финансија било врло велико и он му није могао одолети. Но тиме је уједно држава одн. министар финансија упала у један cercle vicieux из кога више није

умела изићи. Баш тиме што је ограничила циркулацију својој сребрној монети и легализирала ажију, држава је најјаче утицала на скакање ажије. Како она са царинарнице није могла добити све злато које јој је требало, то су њени губици били у толико већи за онај део анyитета за који је морала набављати злато куповањем. То је изазивало нове рестриктивне мере према сребрној монети, и раширење наплате у злату и других дажбина и прихода, а ове мере су опет изазивале ново скакање ажије и т. д. Свака мера дакле које се држава лаћала да би избегла губитке при куповини злата изазивало је ново пењање ажије, и следствено нову депресијацију оних прихода државних који су се у сребру наплаћивали, од чега је опет на крају крајева држава имала чисту штету.

Тај „cercle vicieux" из кога је било тешко изаћи, било је у толико лакше избећи, што је он и сувише добро познат онима који знају монетарну историју разних европских и америчких држава. То фатално погоршавање монетарне ситуације, чим држава само у једној прилици наиђе на клизави пут „позајмљивања од публике" кварењем новчане циркулације, доводило је до банкротства и најбогатије државе европске. Срећом наш случај није био тако тежак, па су му и последице биле далеко мање тешке. Али су ипак зато биле осетне. Сигурно је да се само тим потпуно нерационалним мерама од стране државе има приписати у заслугу, што смо још пре 1885 године имали ажију.

Dr. Воj. Маринковић.

(Наставиће се)

ЗАР БАШ ТАКО МОРА БИТИ?

На сред поља је ливница ограђена зидом. У њој се непрестано пуше многа огњишта, чује лупа и звекет гвоздених ланаца, види безброј високих димњака. Споредном пругом везана је за главну жељезницу. Окружена је малим кућицама за чиновнике и раднике.

У ливници као и у средњем руднику гамиже радник као мрав у мравињаку.

У узаним, тамним, влажним, вазда опасним и смртоносним ходницима, стотине аршина дубоко под земљом, крше ови људи руду. Неки од ране зоре до мркла мрака, неки опет с вечера па до зоре. Други опет, погурени, по мраку, вуку руду или земљу ка изласку из рудника, враћају натраг празне вагоне, пуне их понова и тако раде дванајест до четрнаест сати сваког дана кроз целу недељу.

Тако се ради у руднику. У ливници опет, раде једни поред високих пећи на несносној врућини, други пуштају да отиче усијана руда, трећи — машинисте, ложачи, бравари, цигљари, дунђери — по радионицама, такође дванајест до четрнајест сати, сваког боговетног дана преко целе недеље.

У недељу прими сваки своју зараду. Неки се најпре умију а неки боме и неумивени потрче у крчме и гостионице, што окружавају ливницу са свију страна те се опију. У понедељак у јутру ајде Јово на ново, на исти посао.

Недалеко од ливнице оре сељак са изнађаним коњима туђе поље. И сељаци су устали пре зоре, ако случајно нису били поље у блату да преко ноћ напасу своје коње — јер је блато једини пашњак за њих. Устали су дакле пре зоре одіа-

хали до својих кућа, запрегли коње, турили у торбу парче сува хлеба, па дошли на орање туђег поља.

На друму поред ливнице, други сељаци раширили раздерану асуру, да су у хладу; седе и туцају камен. Руке им пуне жуљева. Ноге изгребане, разрањављене; цело тело прљаво. Лице, главу и браду па и плућа попала прашина од туцаног кречњака. Издвоје они из гомиле какав повећи камен, стегну међу стопале обувене у лику и опуту, па туку по њему великим маљем док га не разбију. Бирају затим већу парчад па и њих разбијају у прописан ситан камен за насип. Кад то сврше, понова довуку повећи камен, па удри с почетка..... И тако раде ови људи од раног летњег јутра до мркле вечери, петнаест до шеснаест сати. Одморе се само у подне са два сата и окрепе двапут дневно, јутром и у подне, сувим хлебом и бистром водом.

Туда поред ливнице, поред орања и оних што туцају камен, зврче прапорци на лепим колима. Сустижу и пролазе поред неких одрпаних људи и жена са торбама о рамену, који туда лутају и хране се у име божје. Запрегли су четири лепа једнолика коња. И најгори међу њима вреди више, од целог имања сваког од оних сељана, што гледају забленуто за њима.

У колима су две младе девојке у пуном сјају својих сунцобрана, пантљика, шешира с перјем, што је све куд и камо скупље плаћено, но онај орачев коњ. На предњем седи официр у свежој, опраној, летњој униформи. Дугмад и еполете бљеште на сунцу. На боку је снажан кочијаш, у кошуљи са плавим свиленим рукавима и преко ње сомотски рукав. Умало што није прегазио једног просјака и претурио у јендек празна растројена кола једнога сељака, која туда клопараху.

„Видиш ли ово!" викао је кочијаш показујући сељаку бич. Сељак се је журио да се што пре склони с пута. Вукао је у страну једном руком коња за узду а другом скидао капу са вашљиве главе.

За колима нечујно прохујаше, смејући се, троје на велосипедима: два човека и једна женска. Велосипеди су опиклени, лепи и бљеште на сунцу. Стигоше и преплашише оне са торбама о раменима; ови се прекрстише гледајући за њима.

Са стране поред друма јаше господин на енглеском пастуву и госпођа на касачу. Шта коштају коњи, шта ли седла да не говоримо; казаћемо само да госпођин црни шешир са лила велом кошта сигурно толико, колико ће онај што туца

камен зарадити за два месеца. А за енглески бич плаћено је таман толико, колико ће за целу недељу подземнога рада. добити оно момче, што поред њих задовољно пролази јер је примљен да може радити у руднику. Он се и тако диви урађеној господиновој и госпођиној појави, гојазним коњима и дебелом грдном иноземном псу са скупоценом огрлицом, што је исплазио језик и брекће за њима.

Нешто даље иза њих возе се на сељачким кочијама девојка са коврчицама на челу, припасала белу скутачу, и буцмаст задригао човек са брадом као котлети и цигаром у зубима.

Он шапће нешто девојци у ухо. У колима је самовар, паздан пакета завијених у салвете и машина за справљање сладоледа. Ово је послуга оне госпоштине што напред одоше.

Данашњи дан, није неки нарочити дан у животу ових људи. Они живе тако преко целог лета. Сваког дана излећу у околину, па су и данас понели чаја, вина и посластица и кренули на које друго место, како не би увек на једном месту јели и пили.

Ова госпоштина јесу три породице, што живе на својим летњиковцима. И то породица једног веленоседника што има двадесет хиљада десетина земље, једног државног чиновника који има плате 10.000 рубаља и међу њима најбогатија породица ливничарева.

Ни невоља, ни робијашки рад ових људи око њих, не зачуђава их ни мало нити их дира. Они мисле да то тако мора да буде. Носе се шта више сасвим другим мислима.

„Не, то је немогуће“, рећи ће госпођа са коња осврћући се за псом. „Не могу да гледам како се мучи.“

Па нареди да се зауставе кола. Почеше сви, ко ће пре говорити нешто француски, стаде се смејати и метуше пса на кола.

Кренуше затим попова и оставише у облаку од прашине за собом просјаке и оне што туцају камен.

Кола, велосипеди, коњаници пролетоше као слике са неког вишег света; а радници у ливници, ратари и они што камен туцају, продужују и даље свој тешки монотони рад — рад за другога и свршиће га тек онда, кад очи заклоне.

„Има људи, који знају зашто живе“, мисле они гледајући за госпоштином.

И у тим тренуцима изгледа им њихов чемеран живот још чемернији.

Шта је све ово?

Да нису можда ови људи радници учинили какав злочин, па сад зато кажњени?

Да није судбина свију људи таква?

Или, да л' не учинише они што пролеше на колима и велосипедима, нешто нарочито знатно, нарочито корисно, па су сада за то награђени.

Боже сачувај! На против, они, што тако напорно раде, већином су људи чедни, скромни, вредни, са најмањим задовољни а они, што се провезоше, у највише случајева, покварени, похотљиви, безочни и лењи.

А то је све само зато тако, што људи, који за себе веле да су хришћани и исповедају љубав према ближњему и они, што мисле да су уљудни људи, што значи неки виши људи — што сви сматрају да је данашње уређење и живот у свету природно и правилно.

И овако стање није само у оном земљином закутку, који се зове тулски округ, и кога ја тако добро познајем, оно је свуда. Оно је не само у Русији од Петрограда до Батума, већ и у Француској од Париза до Оверња, у Италији од Рима до Палерма, у Немачкој, Шпанији, Америци, Аустралији па чак и у Индији и Кини.

На целој тој просторији двојица или тројица од хиљаде људи не раде ништа за се, а живе тако, да за један дан поједу и попију толико, да би се стотина људи могла издржати преко целе године. Носе хаљине што стају па хиљаде, обитавају у палатама у којима би хиљада радника нашла склониште и троше на своје ћефове милионе радничких надница. Они други нити доједу, нити доспавају, раде више него што могу и упропашћују своје телесно и душевно здравље у корист ових изабраника.

На једне људе пре но што ће се и родити чекају бабице и лекари, справља се читава спрема, бенкице, свилене пелене, повоји са свечаним пантљикама и најфиније колевке. Други, огромна већина рађа своју децу где стигне, без ичије помоћи, завија их у дроњке, полаже на сламу у колевку од липове коре и радује се ако их Бог што пре прими.

Док једна мати после порођаја остане још девет дана у постељи, дотле јој бабица дадиља и дојкиња надгледају дете. Децу других матера не надгледа нико, јер нема ко да их над-

гледа. Мати је по порођају одмах устала, наложила пећ, помузла краву, па богме и опрала рубље за себе, свога мужа и своју децу.

Једна деца одрасту међу својим играчкама у задовољству и поуци — други, голотрби пузе преко прагова, кашто их свиње изеду, или се нагоне да већ у петој години отпочну тешки рад.

За једне се удешава цело научно знање према њихову узрасту и васпитају се — друга се уче само псовци и грдним заблудама.

Једна се заљубљују, проживе своје романе, удају и жене пошто су окушали све љубавне радости. Другу удају између шеснаесте и двадесете године без питања, како би кад родитељи нашли кога, ко ће им помоћи у послу.

Једна једу и пију од свега што је најбоље и најскупље и хране своје кучиће белим хлебом и месом. Други живе само о хлебу и квасу. Па и леба не једу онолико, колико би хтели, нити бела хлеба, нити свежа хлеба, да се не би много трошило.

Једна мењају своје скупоцено рубље сваког дана, све да се и не упрљају. Друга непрекидно на туђем послу, промениће своје грубе, дроњаве и вашљиве рите једном у две недеље, или их никако неће ни мењати, док им дроњци не спадну сами са тела.

Једна спавају у постељи на чистим простиркама, друга на земљи покривена својим издераним огртачима.

Једна се извозе у шетњу на лепим урањеним коњима, друга се муче са својим изанђалим коњима и журе пешице на посао.

Једни не знају шта ће од дугог времена, други немају времена ни да се умију ни да се очисте, немају кад реч да проговоре, ни да своје рођаке походе.

Једни знају све и не верују ни у шта, други не знају ништа и верују у све могуће глупости, које им се проповедају.

Кад се једни разболе, пију воде са свију могућих лековитих извора, негују се у највећој чистоћи, добивају лекове и путују с места на место тражећи за се најздравију климу. Други болни и преболни леже иза пећи у својим колебама пуним дима ране им нико не завија, јело им је сув хлебац. Дишу покварен, загушљив ваздух, заједно са још десет чланова своје фамилије, упоредо са теладима и овцама. Трупу живи и умиру пре времена.

Па зар то мора да буде тако?

Ако истина постоји какав виши разум и љубав која овим светом управља, ако Бога има, он зацело није хтео, да постоје оваке разлике међу људима. Он сигурно не хтеде, да једни благују и не знају шта ће са благом и изобиљем овог света, размећући се без икаквог смисла и памети плодовима рада других, док ови други скапавају, пре времена мру и проводе цео свој живот у тешком и напорном раду.

Ако би Бога било то не сме и не треба да је тако.

Ако ли га пак нема, онда и најпростија човечја памет каже, да овака уредба у свету — где највећи део људи даје свој живот, како би један мали део међу њима живео у изобиљу, који их квари и заражује — да је оваква уредба са најпримитивнијег човечанског гледишта бесмислена и убитачна по све.

Зашто живе људи овако?

Хајде разумљиво је, што се богати људи труде да одрже свој положај, јер су свикли на своје богаство а не могу да увиде да у њему среће није.

Али она непрегледна већина у чијим је рукама права сила и која такође гледа своју срећу у богаству, зашто се та већина покорава мањини и живи у беди?

Збиља, зашто се ови људи: телесно јаки, способни и вични раду, зашто се ова колосална већина покорава шаци слаботиња, већином неспособних и разнежених људи, старцима и нарочито женама?

Зађимо ког празника или рецимо кад је „распродаја“ по дућанима н. пр. по московском базару. Десет до дванајест улица састоје се из велељепних магазина, са дивним излозима у стаклету, пуни најразновренијих скупих ствари — све, само за женску употребу. Ту су штофови, хаљине, чипке, драго камење обућа, собни украс и намештај, бунде и т. д.

Све ове ствари коштају милионима милиона а израдили су их радници по фабрикама. Многи је од њих при томе раду изгубио своје здравље. Све су ове ствари потпуно излишне, не само за раднике но и за богаташе. Оне су само за уживање и женама за украс.

На вратима ових магацина стоји с обе стране по један вратар у златом извезеној униформи. Пред самим дућаном на дивним колима са запрегнутим касачима, што коштају хиљадама рубаља, седе кочијаши, такође у богатој одећи. За израду ових

луксузних кола и амова потребно је било милионима радничких дневница. Радници, људи и жене, стари млади радише кашто целог свог века док справише оне ствари.

Све те ствари сада, стоје на услузи или су својина само неколицине стотина жена. Ове обукле бунде срезане по најновијој моди и шешире, те излазе и улазе у магацине и купују ове ствари справљене само за њих.

Стотина се жена дакле банкари по својој увиђавности са радом милиона људи, који тај посао радише само да би изранили себе и своје породице. Од самовоље ових жена, зависи судбина и живот милиона људи.

Како се дође до овога?

Зашто се покоравају оним женама милиони снажних људи што справљају оне ствари?

Ено сад долази на саоницама са два касача, госпођа у сомотској бунди са шеширом по последњој моди. Све што је на њој, најскупље је и најновије је. Вратар трчи пред њу, жури се да откопча покривач за ноге на саоницама, и са највећим поштовањем придржава је испод мишке, помажући јој да сиђе са саоница. Она шеће по базару као по својој краљевини. Улази у један магацин, купује за пет хиљада рубаља разних штофова за свој салон, наређује да јој се донесе у кућу и полази затим даље.

Она је рђава жена, глупа је, није ни лепа, деце није рађала и целог свог века није ништа за другог урадила. Па зашто пузе онако ропски пред њом онај вратар, кочијаш и калфа у дућану? Зашто постаде оно њена својина на чему радише хиљаде радника?

Зато што има новаца.

А новац је потребан вратару, кочијашу, калфи и радницима по фабрикама, да изране своје породице. Најлакши а можда и једини начин да га зараде тај је, ако служе као вратари, кочијаши и калфе по дућанима и ако раде по фабрикама као радници.

А откуда овој жени тај новац?

Отуда што у фабрици њеног мужа, раде људи које су са села отерали и одвикли од сваког другог посла, само не од механичког рада, ткања ткива по фабрикама. Он плаћа овим радницима само онолико, колико им је неопходно потребно за живот, а сву добит — неколико стотина хиљада — задржава за себе.

Како он не зна шта ће са тим силним новцем, то га даје својој жени и ова га троши по својој вољи.

Ено још једне госпође у још богатијим колима и тоалети. И она купује којешта по дућанима.

Одакле опет њој новац?

Та је госпођа, љубазница једног богатог велепоседника, чијим је прецима једна царица поклонила двадесет хиљада десетина земље за блуд што су с њом проводили. На тој земљи живе сељаци, али је сва земља око њих својина овог велепоседника, и он им је даје под најам, седамнаест рубаља за десетину. Сељаци плаћају овај грдни најам јер би без земље помрли од глади. Сад се тај новац налази у рукама ове љубазнице и она купује за њега ствари које израдише опет други сељаци отерани са свога земљишта.

Па ено још и треће даме у базару. Прате је мати и вереник. Она ће се скоро удати, те купује бронзане ствари и скупоцено посуђе. Новац је добила од оца, високог државног чиновника са 12.000 рубаља плате. Добија у мираз 7000 рубаља. И овај је новац одузет од сељака и то на име ђумручине и порезе. Пореза је покупљена од вратара — он је сељак из калугашког краја и има жену и децу код куће; од кочијаша, што довезе госпоштину — и он је сељак из тулског округа — и још од стотине, хиљаде, од милиона људи што служе и раде по фабрикама, који беху сви приморани да оставе своје огњиште и да раде онакав посао, какав желе оне госпође што имају новаца, који оне добивају од фабриканта, велепоседника и државног чиновника.

Према томе, милиони радника покоравају се овим женама зато, што се је један човек дохватио фабрике у којој људи раде, други земље а трећи порезе која се скупља од радника.

Из истих узрока бива и оно, што сам видео поред ливнице.

Сељаци ору туђу земљу зато, што немају довољно своје. А онај, чија је земља, допушта им да се њоме користе под погодбом да за њега раде.

Онај, што туца камен, ради тај посао само зато, да би могао да плати порезу, која се од њега тражи.

У руднику и ливници раде људи зато, што ни рудник из ког се руда вади, ни ливница, у којој се метал лије, није њихова својина.

У опште сви ови радници раде тешке а туђе послове само зато, што су богаташи присвојили земљу и фабрике и што наплаћују порезе.

Зашто земља није својина онога, ко је ради, већ онога, који уопште не ради?

Зашто се искоришћава порезом, коју сви плаћају, само известан број људи а не они, који је плаћају?

Зашта фабрике нису својина оних људи, који су их озидали и у њима раде, већ оних, који их нису зидали и у њима не раде?

На питање, зашто су земљоделчеву земљу присвојили нерадници, обично се одговара: да је то стога, што су је ови последњи, или добили на поклон за пређашње своје услуге, или је купили својим стеченим новцем.

На питање зашто известан, мали број људи који не ради, влада и њени помагачи скупљају највећи део зараде свију других људи, који раде и зашто рукују њиме по своме нахођењу обично се каже: да је то зато, што људи, који се користе новцем што се купи од народа, тај народ бране, њиме управљају, брину се о његовом благостању, и одржавају ред у њему.

На питање зашто је радничка творевина и алати својина богаташа, који њима не раде а не радникова, одговор је: зато, што су богаташи или његови преци ту творевину и алате пређе, својим радом стекли били.

И сви ти људи, велепоседници, државни чиновници, трговци и фабриканти, искрено су убеђени, да је њихова својина потпуно оправдана, да имају права на њу.

На ипак ни у колико није оправдано ни право на својину земљишта, ни купљење и искоришћавање порезом, нити присвајање радничких творевина и алата у колико је све то на корист људи, који не раде.

Јер, ко не ради земљу, нема права да је узме у својину, пошто су: земља, вода, ваздух и сунчани зраци неопходно потребни услови за живот свију људи и према томе, они не могу бити својина појединаца. Што је данас земља постала приватна својина а не и вода и ваздух и сунчани зраци, то није због тога, што је земља од мање важности за опстанак сваког човека но вода, ваздух и сунчани зраци, већ с тога што не беше могуће присвојити воду, ваздух и сунчане зраке а са земљом то је било могуће.

Као што је некада свака својина земљишта постала отмицом — земљу су завојевали присвојили па разделили или распродали — тако и данас, она није ништа друго до грубо насиље, које чине јаки и наоружани слабима и голих шака и не да се ни на који начин оправдати.

Нека покуша који земљорадник да повреди ово уображено право тиме, што ће заорати земљу, која се сматра као својина другога — и на мах ће се показати на каквој је основи засновано ово замишљено право. Најпре ће жандарми па онда војници, испребијати на мртво име и устрелити свакога, ко дрзне да оствари своје истинско право тиме, што ће у зноју лица свога, радећи земљу, зарадити свој насушни хлеб.

И тако оно што се зове право на својину земљишта, није ништа друго до грубо насиље према свакоме од људи који би могли да га обрађују. Њему је слично право силеџија на друму. И они стану на друм и не пуштају никога да прође док не плати известан откуп.

Куд и камо је мање оправдано право владино, да насилно наплаћује порезе. Ово нема ни трунке оправдања.

Тврди се да се пореза употребљује на одбрану државе од спољних непријатеља, на одржавање реда у земљи и на управу свију јавних послова.

Али, прво: давно је нестало свију спољних непријатеља, јер то тврде све данашње владе, уверавајући своје народе, да оне желе само мир. Немачки цар хоће мир, француска република хоће мир. Енглеска хоће мир а то исто и Русија. Куд и камо жељније хоће мира Кинези и Бури. И онда од кога се то морамо чувати? Друго, кад се за одржање унутрашњег реда и јавне послове даје новац, онда треба онај који га даје да је убеђен, е ће људи који тај ред заводе и одржавају то зацело и постићи и да су тај ред и установе збиља потребне и корисне по опште добро. Али ако они, који плаћају порезе, нису убеђени у моћ, што више у искреност и поштење оних људи, који неки ред заводе и одржавају, да ће га завести и одржати, као што је то често и на многим местима бивало, и осим тога ако су тај ред и установе рђави те не одговарају ни у колико потребама оних који за њих плаћају — онда је јасно као сунце, да не може постојати никакво право на купљење порезе, и да је свако купљење порезе у том случају само један акт насиља.

Сећам се речи једног побожног и баш с тога у истини слободоумног руског сељака. И он је држао као и чувени Таро, да није оправдано давати порезу на оне циљеве који се не слажу са његовом савешћу. Кад му у једној прилици затражише порезу, питао је на шта ће се употребити новац, што се од њега тражи у име порезе говорећи: ако ће се пореза употребити на какво зло, онда нити хоћу нити вам могу драговољно дати и једне копјејке.

Наравно да се нико није с њим упуштао у препирку, већ јурнуше на затворену шталу, изведоше краву и продадоше је за порезу.

И према томе прави узрок што постоје порезе је један једини: сила. Сила, која их наплаћује и могућност да се отму од оних, који не би хтели драговољно да их даду, шта више да се због тога могу казнити, тући, апсити — као што то у самој ствари и бива.

Што у Енглеској, Француској, Америци у опште у уставним државама, порезу узакоњују скупштине т. ј. тако звани народни преставници — не мења ствар ни у колико. Јер су избори тако удешени, да се за скупштинаре не бирају прави представници народни већ људи политичари. Посланик је политичар, па ма и не био по занату политичар, он то постаје чим уђе у скупштину, и онде су за њега од значаја само његово лично славољубље и интереси заинтересованих партија.

Исто тако и докази, које наводе људи што не раде, доказујући своје право на производе радничке, немају никакве правне основе.

Ово право, које зову чак и освештано право, обично се брани тиме, што се каже, да је својина по правилу производ штедње и љубави за радом на општу корист.

Па ипак, почните само испитивати начине, на који су постала ова велика богаства, и намах ће те се уверити да није тако.

Велика имања постају увек отмицом, — што је и најобичније — шпицјанлуком, нечувеним каквим нитковлуком, или ти непрекидним ситним преварама, као што данас обично трговци стичу.

Што је човек чеднији (моралнији) тим ће пре изгубити и оно имања што има, а што је неморалнији, не само што ће очувати своје имање, но ће га и увећати. Народне изреке кажу:

„радом се не обогати, али огрбави“ и „поштен рад готова сиротиња.“

Тако је било у старо време а тим је пре и данас, пошто је подела имања на земљи давно извршена на неправедан начин.

Мора се признати, да ће у примитивном друштву, штедљив и вредан човек више стећи, но нерадник и човек лаке руке, — али то за данашње наше друштво не вреди. Данашњи радник може бити неисцрпно и штедљив па ипак ничега неће стећи, докле год ради на туђем пољу са туђим алатом, и докле год буде морао куповати своје дневне намирнице по цену како продавцу годи. А ако се ко други, ма и не био вредан и штедљив, већ напротив прилењ и обланоран, дохвати каквог места код владе или ког богатог човека, или ако постане зеленаш, фабрикант, куплер, банкер, продавац алкохолних пића, он ће се обогатити врло лако — о чему се на сваком кораку уверити можемо.

Каже се да данашњи закони подједнако штите свачију својину. Јесте, они штите својину, али већ отету својину, која је данас у рукама богаташа. А радникову својину, његов рад, јер он и нема друге својине, они не само што не штите, већ напротив гледају да се други њима што лакше користе.

Осврнимо се у наоколо и шта видимо, читав низ установа: краља, краљеву браћу и ујаке, министре, судије, свештенство, што све прима велике плате од народа а за ту награду не врши ни оно мало дужности, што на се узеше, како ваља. И онда сви ти људи краду своје велике плате од народа, па би их требало за то повући на суд. Али, то никоме ни на памет не пада. Дохвати ли пак радник један део тог новца или какву ствар што је за тај новац купљена и употреби ли их у своју корист, онда се одмах каже, да је повредио освештано право својине, па се за неколико тричавих гроша, што је узео, суди, баца у тавницу и прогања.

Богати се фабрикант обвезује да плати раднику извесну надницу, која не износи ни милионити део његова имања, што значи: готово ништа. Радник, пристаје да ради за ту надницу јер га нужда гони. Он ради целе године — изузимајући празнике — по све дневно по 12 сати, посао убитачан по његово здравље: што значи, да даје фабричару највећи део свог живота, ако не и цео, за ту надницу. И ту влада штити подједнако својину и једног и другог!

Очигледно је да фабрика на тај начин из године у годину краде више од половине радникове зараде, присвајајући је себи. Праведно би било, да се он за то узме на одговор. Али Влада сматра на овај начин стечену својину фабрикантову као светињу. Радника опет, који би под својом блузом изнео из фабрике рецимо само две фуите бакра — милионити део својине фабрикантове — кажњава.

Кад радник само покуша да од богаташа отме ма и најмањи део онога, што су богаташи од њега законским путем одузели, што по кашто бива при хајкама на Јевреје; кад гладан, покуша да украде само један лебац, кога богаташи користећи се радничком невољом по скупе паре продају, као што је то пре неки дан у Милану било, и кад покушава да штрајком поврати оно, што се од њега одузело — онда он вређа освештано право својине и Влада шиље одмах своју војску велепоседнику, фабричару и трговцу у помоћ против радника.

И тако право на коме богаташи заснивају своју имаовину земљишта, купљење порезе и присвајање творевина и алата туђих руку, нема ничег заједничког са правдом — оно је засновано само на сили, у лицу војске.

(Свршиће се)

ХРОНИКА

„ДВА СВЕТА“

(поводом часописа истога написа, чији је власник и уредник Л. Комарчић)

Нико не спори, да су потребе нашега друштва врло разнолике. То првенствено долази од начина живота, којим поједини чланови нашега друштва учествују у оном великом покрету што чини наш свет т. ј. живот у коме је за по некога „све загонетно“. У целокупној цивилизацији и култури огледа се тежња човечанства да се ти начини живота упросте, што ће рећи, да се усаврше до те мере да му олакшају напоре живота. Оно, до душе, кад би ко слушао онога мудраца из часописа, који се зваше „Живот“, не би требало ни узимати никаквог учешћа у тој борби, јер је живот без икаквог циља. Случај је зар хтео, да се та мудрачева дијагноза оствари на самом том часопису, и само толико је она и имала смисла. Цео свет живи, ради и тежи неком циљу. А тежња човечанства разнолике су и по времену и по простору. Не може нико порећи факат да су друкче тежње становника по Полинезији, а друкче оних из на пр. средње Европе и т. д. Некада је човечанство тежило да уђе у суштину свега што утиче на његов живот, да уђе у суштину силе, у суштину материје, у суштину живота самог, у суштину душе и т. д. Док год се живот човечији проводио у сфери таквих интереса; док год се лупало главом у све могуће зидове, да се од некуда избије камен мудрости, камен вечите младости, камен богаства, камен среће и каквих ти још не све каменова и другог којечега — све дотле човечанство није показало никаква видна успеха у култури и цивилизацији.

Као год што се дворишта или њива упарложи, обрасте коровом и смрдљивим биљем испод којег се излеже гад и шкодљиви организми, кад се не обрађује и почесто не чисти — тако исто је било и са самим човечанством за све време, до год се лутало и дангубило у тражењу суштине материје и којекаквих фиктивних каменова. Док год су се „мисаони“ људи онданашњег доба завлачили у тајанствене одаје и занимали се поменутим утопијама, тражили да пронађу и памет и век — дотле се друштвени коров нагло ширио и обухватао све, где год је налазио услове за свој егзотични живот. За све то време „привиђале се авети по старим и напуштеним замцима и опустелим кућама, око старих воденичишта, мостова, речних бродова; лупало и клопарало по собама, таванима и подрумима, звектале букагије, ланци; људи без главе ноћу тумарали и друга безбројна привиђења; бацани су разни предмети — камење, цигле, бусење, крбоњци с поља у куће и из кућа напоље; .... куће, у којима су се сличне појаве дешавале, напуштане су, те у њима нико није смео ни омркнути, а толи преноћити[1]. За све то време човечанство се гушило у таквоме гаду и пропадало у празноверицама. То су стање човечанства одржавали и распростирали у јачој мери само они, којима је ишло у рачун да се непосредно користе лаковерним светом, да пуне своје џепове и теку имања. Тада су царовали духови, вукодлаци, караконџуле теци, јер им онданашњи коров у друштву беше за њихово егзотично развијање најпоузданије склониште од чистога зрака нашега белога света!

Али је за све то време и у сред тога мрачњаштва тињао и постепено се распаљивао луч егзактних и трезвених наука, док се једнога дана толико расплamтео, да је за најкраће време разагнао мрак и светлошћу својом сузбио даље развијање фиктивних организама. Човечанство је дануло душом, јер се опростило оне кужне атмосфере, у којој му беше скучен и ум и свест и .... све. У колико су егзактне и експерименталне науке већма отимале маха, у толико се већма повлачиле заразне фикс-идеје и друштво чишћено од корова, који је претио да га угуши. Докле год је допро зрак с луча трезвене науке, дотле су сасвим ишчезли и последњи трагови „тајанствених и загонетних

[1] „И ово нису голе приче, већ истините појаве!“ (в. „Два Света, св. I страна 11.)

бића“. Кад се човечанство отресло свега тога и пошло у својој цивилизацији другим, солиднијим и правим путем — одмах се осетио напредак у свему, што човека чини човеком; од тада се нижу проналасци један за другим, који у даљем свом развоју препорођују човечанство. И сада сваки паметан човек слободно пролази ноћу и поред воденица и старих замака, и преко мостова, бродова, раскрсница без бојазни да може наћи на шта било из области тако званих ванприродних појава“ (стр. 12).

Као год што тако звани ноћни инсекти и разни организми, који се размиле по мраку — бегају безобзирце у ћошкове и завлаче се у рупе, чим се унесе светлост — исто су тако и оне кужне фиксидеје све даље бегале од светлости праве цивилизације и трезвене културе. То је сасвим природна ствар. И онда није никакво чудо што на пр. такве фиксидеје још царују тамо негде по невспитаној Африци, Полинезији или нецивилизованој Азији! Што су тим народима још неприступачне културне тековине нашега доба узрок је у главном до удаљености њихове од средишта цивилизације, а и до саме њихове личне способности, да не речем баш интелигенције, јер она као недовољно обрађена или чим било у своме развоју пометена — може завести у „свет тајанствених појава“ и многе људе, који су се родили и одрасли баш и у сред најсавршеније цивилизације и културе. И то је сасвим природна ствар. Такви народи и такви људи само се могу сажаљевати, што не могу заједно са целим човечанством слободно корачати напред у културном развоју и то сажаљевати онако, као што на пр. сажаљевамо слепог што се не може слободно кретати или неког ко је без ногу те не може потрчати као други, који су развијени како треба.

Ну, ако су такви људи и народи достојни сажалења, то још не значи, да их за то треба пустити да раде што хоће, јер је тешко оценити — бар овако одмах у почетку — да ли је појава таквих људи, односно часописа, као представника њихових идеја, само за сажалење или је она најпре́ за осуду. Тешко је то оценити још у почетку, јер је најтеже бити праведан судија о самим побудама, које управљају таквим часописима. На послетку то ће најбоље знати сам власник, а ми нисмо расположени да то унапред нагађамо. Да ли су те побуде једне или друге, за нас је потпуно индиферентна ствар, али нам је главно определити положај тога часописа — „Два Света“ названог — према здравој читалачкој публици, која у лектири тражи

одиста здраве духовне хране, тражи чисте истине, свежине, слободу, пространство, искрене поуке и т. д. Часопис један, који црпе материјала једино „по казивању духова на појединим спиритистичким сеансама“, за тим „из области тако званих ванприродних појава“, даље из снова појединих људи и у опште „из области тајанственога царства духова“ — већ тим самим не може бити здрава духовна храна ни за једнога паметнога читаоца, нити му може отворити чист хоризонат истинâ и вечности у свету земаљском и васионском. Наводећи читаоца да сања, да блене у мрак; стежући му срце и дах и при најмањем ноћном шуму; гонећи га тако да кроз ноћну тмину фиксира некакве силуjете; утичући на њега да непрестано мисли само о смрти.... и т. д. такав часопис своме читаоцу само помрчује ум и може га најзад одвести и у лудницу! То пак не сме бити циљ ни једне лектире намењене читалачкој публици. Такви се покушаји морају одмах сузбијати у интересу здравога морала у човечанству. А кад ово износимо у опште о самој појави тога сањивог часописа „Два света“, изјављујемо још одмах, да су нам добро познати назори и радови писаца као што су: „др. Карло du Prel, др. Целнер, др. Фехнер, др. Вебер, др. Алан Кардеца, др. Бутлеров, др. Остроградски, др. Ломброзо, Камил Фламаријон“ каквих ти још не других, што их уредништво поменутог часописа истиче и за своју фирму. О појединим чланцима, што су унесени у прву свеску тога т. зв. часописа, рећи ћемо само неколико речи узгред, да би се видела њихова главна садржина односно вредност, јер нарочито се задржавати на саопштењима о нечијим сновима, о којекаквим неурачунљивим рефлексијама и тражењу некаквих законитости тамо — била би права бесмислица.

*

Већ прва свеска много рекламираног часописа није испунила обећање, какво је дато у самом прогласу. Тамо је било речено, да ће на томе часопису радити признати научници и угледни књижевници, сваки са својим потписом и т. д. И ма да та свеска има неких десет чланчића, ни код једнога се не види ко га је писао и ко непосредно одговара за садржину, јер ово није политички лист, па да се све трпа на леђа одговорном уреднику, већ је то часопис, где сваки може изнети своје умовање и изложити га критици пуним својим ауторитетом. У оста-

лом ни то не мења ствар много, јер није то једина недоследност у томе подузећу. Нелогичности и будалаштина има много више.

Кад се одбаце све рефлексије о Богу и Утешитељу, тежина првога чланчића (Мисао о Богу) свела се на тврђење да је „мисао о Богу тако исто стара као што је старо и само човечанство“ што свакако значи, да је у „прапочетку“ човечанства ипак неко мислио о Богу, који је старији од свега човечанства.... „не, мисао је старија и од самога човечанства, јер је у прапочетку овога света била мисао, а та мисао — то је Бог... Бог!... Кад се исписује „мисао о Богу“ свакако треба очекивати, да ће ту бити говора о томе, како је поникла прва мисао о самом Богу т. ј. да ће ту бити некога, који мисли о неком т. ј. Богу. Овако је и та мисао неког идентификовала са самим Богом, те се сад не зна шта је у ствари старије: да ли мисао, да ли Бог, да ли мисао о Богу или цела та збрка појмова не би хтела рећи, да је некада „мисао мислила о мисли!“

У другоме чланчићу (несавршеност наших чула) употребљен је пример: како шкољка са „дна сињег мора“ не зна ништа о лепотама света на површини, јер она нема чула за њихово опажање. Остављајући на страну то, да на дну сињега мора, што ће ваљда значити пучине морске, и нема шкољака, већ само поред обале и на извесној даљини — пример би тај као имао да покаже, да и ми не опажамо „ванприродне појаве“ што немамо чула за то или што су она несавршена. О оскудици или несавршености наших чула, имали би смо се много разговарати, само не у овој прилици, али и сада можемо поставити питања:

а) да ли ти видовити људи, што опште са оним светом, имају које више чуло, те опажају нешто више него ми; или су

б) ова иста наша човечанска чула код њих савршенија и у чему је то савршенство анатомски те опажају боље него сви ми остали; или су им

в) можда та чула у чему год било пометена те своје централно тело — мозак односно свест, не извештавају верно о утисцима што их добијају од околине?

Да о овоме и ми наведемо један пример. Има случајева да је неко дуго патио на пр. од костобоље и реуматизма у ногама, па су ти болови толико утицали на његову свест те је најзад уобразио да има стаклене ноге и не може да се макне с места, нити пушта кога да му се приближи, да му не би пре-

ломно ноге! Један види своје ноге стаклене, други осећа бубе у глави, трећи види каракоџулу и т. д. И који ће сад паметан човек веровати таквим појавама? Ми пак, ако се „Два света“ најасне одређено, којом врстом чула од горње три категорије располажу они, што призивају духове и опште са оним светом — рећи ћемо онда нешто више и о тој вези и о свему, што тај „ванприродни“ свет обелодањује овде међу нама у свету осталих смртних бића. За сада овде прекидамо разговор о томе питању.

У трећем чланчићу (све је загонетно) кличе неко од радости да „оно што нам се данас чини да је немогуће, сутра може да буде могуће“,[1] како је некад много што шта сматрано као магија, а данас је то растумачено. А радује се с тога, што би као хтео да наведе на своју муку и да може рећи: не чудите се што ми говоримо с духовима, слушајте само нас па ће те се усавршити и сутра то може свако постићи! Али заборавља, да све оно што је некад сматрано за магију, па је данас објашњено — спада у круг чисто материјалнога света, дакле са предметима, које можемо да опипамо, да појаве експериментално по сто пута поновимо и да другога контролишемо. А да ли је све то могућно у томе њиховом царству духова, које и не познају, јер немају чула да о том „свету“ разбирају и да му сазнају законитости. Канда су овде ти људи најзагонетнији!

У четвртом чланчићу (материја и духовни свет) огледа се очевидно не појимање ни материје ни духовног света. Говори се како материју нико не види, а међу тим духовни свет виде толики људи. Тај човек, који је то писао, „види камење, земљу, воду, облаке, дрва, цвеће...“[2] али материју баш никако. Међу тим тај исти човек уверава да духови поуздано опште са овим светом. Њега буни појам о суштини материје и налази, кад се сама суштина материје не види, а виде се њени облици (на пр. камен, лук, вода...) нето тако мора бити и у духовном свету. Али не, у духовном свету он се разазнаје много више, него у овом нашем свету, јер он тамо види самога духа, види његов облик, види нов његов живот, у коме је дух задржао свеколику своју индивидуалност — „а то је оно свима нама добро познато ја“ — и после растанка са оном „бесвесном материјом која не

[1] Стр. 7.

[2] Стр. 9.

зна да постоји на овоме свету, а то је тело човечје". И помислите, зар то није савршенство, кад се један земаљски човек толико дотера, да у духовном свету познаје и суштину и индивидуалност, а у овом нашем свету, у коме једе и спава, не познаје ни једно ни друго, не познаје ни материју ни живот. Ето колико смо ми сви остали смртни људи, по њиховом мишљењу несавршени! И одиста, ти људи морају имати нечега друкчег од осталог света, кад се диве разним облицима материје у нашем свету и тврде, да је „материја градиво од којега духовни свет ствара своја ремек-дела",[1] а међутим сами исповедају, да „материја није ово што ми видимо". Не само то, већ тврде да је „човечје тело изложено променама, не само по спољашњем облику већ и по самој суштини".[2] Како могу овде тврдити, да постоји промена човечјег тела (дакле материје) чак и у самој суштини, а међутим куну се Богом и св. Јованом да нису никада видели материју нити познају њену суштину (а познају промене у суштини материје). Од интереса је и онај скептички консерватизам да оно „**ја**" у телу „остаје недирнуто, непромењиво од самог оваплоћења па до његове дубоке старости; оно тамо у оном свету задржава чак и своје крштено име и презиме и све своје титуле. И кад је то тако, шта онда чини ону променљиву суштину човечију?

У петоме чланчићу (шта је то спиритизам) речено је у кратко, како је спиритизам наука о духовном свету, у шта спада и базање беспослених духова ноћу, кретање столова, писање на табли (али испод стола!), одостоверавање присутности неког духа и његове индивидуалности и т. д. Интересантна је ту логика, којом се све то доводи у некакву везу „са вечитим законима природним, који непромењиво владају овим величанственим космосом",[3] кад се на другом месту тврди како све то спада у „ванприродне појаве" и који се већ тим самим не могу управљати „по природним законима." Ако компанија из „Два света" жели, да се по природним законима управљају и њихове ванприродне појаве — нека се само одређено изјасне, па ћемо их онда подвргнути и тој анализи. Нећемо ни да спомињемо нарочито ону бесмислицу њихову у којој материји,

[1] Стр. 9.
[2] Стр. 10.
[3] стр. 13.

оваквој какву је ми познајемо, одричу сваку вредност у духовном свету, а међу тим баш им материја стола (на пр. од чамовине), таблице, писаљке (ма каква била њихова суштина!) служи као једино средство да дозову духа, и да им се он ту (баш под столом) легитимира!

У шестоме чланчићу (двогубост човечијег бића) помислили смо, да ће ту бити причања о оној патолошкој појави човечијег организма, која је у медецини позната под називом „двогубо ја“, а оно се у ствари говори о другом стању нечијег организма. Ту је саопштена једна интересантна новина, достојна нарочите пажње свих анатома, или да се одређеније изразимо, патолога. „Тело је човеково слично телеграфском апарату, а душа електричној струји.“[1] Тело је тело, а душа је душа! Тело је груба материја, а душа је нешто фино, нешто што није материја! И сад ето сви читаоци знају шта је материја, шта је душа и шта је двогубост човечијег бића. Ну да би ту *одвојеност материје* од душе видео јасније, требало је том човеку (тако рећи г. писцу) само мало да зажмури при зачкиљеној лампи, па да види и још нешто новије, нешто лепо и фино, како је „и сама душа обучена у неку етерасту *материју*, коју ми с овим нашим несавршеним чулом вида нисмо у стању видети.“[1] То им ништа не смета да ипак тврде, да све то тако постоји, па не само то, већ чак и то, да је та душица одећа од етерасте *материје* „везана за ово видно материјално наше тело некаквим финим *плавкастим влакнима*.“[2] Ето савршенства чула вида, код тих људи; ето и доследности, ко није знао! Бити противник материјалног света, неповелати *одвојеност* душе и материје, па ипак тврдити да душа не иде без материјалне одеће, да је чак и *везана* за материјално тело.... и то баш „плавкастим концима.“

Ко није знао, да разни људи разно и сањају, и да многи људи сањају врло чудновате снове — тај ће наћи лепих примера у чланчићу седмом (наши снови.....). Ту су испричана три сна неког учитеља, који је „неспособан да лаже“[3] и још један сан некога Л. К. који је ваљда способан да..... препричава своје и туђе снове. И какви су ти чудновати снови: један пут је снио страшан пожар; други пут како је „скинуо своју рођену

[1] стр. 20

[2] стр. 20

[3] стр. 22

главу "па је метнуо на колено, да је бише; али на једаред скиде горњи капак од лубање и виде свој рођени мозак како у њему гмижу црви";[1] трећи пут је сањао како се упалило Ваљево и цела варош димом покривена и т. д.; а четврти сан представља како се на небу Сунце и Месец бију топовима. О, а то је тако страшно „ја ону слику никад заборавити нећу"[2] (или не могу?). Па шта је било: први сан предсказао је колеру, други сан није предсказао ништа (ту су сами црви доста казивали), трећи сан предсказао је епидемију, а четврти рат! Мора бити, да су ти људи неких нарочитих способности, кад их је Провиђење одредило (како они мисле) да буду унапред извештени о онако великим догађајима. Ако верују ти људи, да су такви снови меродавни за онаке последице — онда верују у бесмислице, јер кад би сада упитали редом сваког човека шта је кад сањао, онда би било таквих и толиких предсказања, да би се до сада човечанство сатрло у ратовима и епидемијама! Или кад би нешто уредништво „Два света" редовно саопштавало сваког дана шта је ко сањао прошле ноћи, нашло би се још чудноватијих снова, да би због кобних последица њихових требало само лећи и жмиркати па назирати у „тамну будућност" и чекати да тај дух оде из тела и тако да се човек спасе беде! Колико у тим сањаријама има зрелих и трезвених мисли, а колико здраве духовне хране и поуке — нека оцене сами читаоци наши.

У осмоме чланчићу (из области месечарства) обележио је неко у чему се састоји та врста снова. Месечари сањају, у сну устају и раде све оно, што сањају и то „до прецизности"[3] (стр. 28), а по свршетку свега посла „врате се, легну у постељу, те продуже спавати."[4] Прелазећи преко неких примера, о каквима би сваки човек могао испричати још чудноватије приче, завршићемо њиховим примером о томе, како је неки живописац израдио портрет једне жене, о којој није имао ни фотографије, нити ју је лично познавао, већ једино по причању њенога мужа. Мужу је било немогуће живети без те успомене на своју покојну супругу; уметник се нашао у чуду! Мислећи једнако о томе

[1] стр. 23—24.

[2] стр. 26.

[3] На пр. иду преко мора: скидају себи главе, оду у небеса: постану цареви: накупе се новаца и накита и т. д. и т. д.!

[4] Стр. 28.

засни и „у сну му се јави једна тосна млада као кањa, а лепа као уписана у пуном здрављу и живахности.“[1] Ту слику пренео је после на платно „и о чуда!....“ тај муж повиче после тога „моја жена!“.... (стр. 30) То је био пример сомнамбуле. Ако је сомнамбулизам физичка радња у сну, онда тај живописац није био подложан тој болести, јер је под утисцима описивања мужевљева, који је свакако морао перфектно познавати црте своје жене, кад ју је толико волео, и на тако пресантно наваљивање његово — живописац је могао само сањати ту жену, а по том у будном стању „као знаменитом портретисти“ није му могло бити тешко пренети своје утиске и на платно. А то није ни најмање чудновато. Исто је тако могао и онај учитељ, да је био живописац, насликати своју главу, коју је као црвљиву у сну на своме колену гледао, а и Л. К. би могао насликати борбу Сунца и Месеца топовима, коју је у сну гледао. Код тако простих могућности нема ничега ни тајанственог, нити чега божанског, на шта се они непрестано позивају.

„Има људи који нешто виде што не могу да виде обични људи“,[2] виде шта је било и шта ће бити. О томе причају у деветом чланчићу (видовити људи). Ту причају за неког болесника т. ј. неког „знаменитог месечара“, који је цоњајући пред господаревим вратима у вече дремуцкао по мало, непрестано на опрези, да му штогод нареде, па се тако деси да „ослушкујући и мислећи“[3] — и засни на столици. И сад тај јадник устаје из сна, узима свећу, иде по одаји и дворишту, све се клања „па би неког испраћао“ или би „му светлио низ степенице“ (стр. 32) и т. д. Некад би се по сву ноћ вртео по трпезарији спремајући и распремајући столове и т. д. (стр. 32) управо све оно, што се вели: ко о чему мисли о томе и сања. Саде се чуде они, „кога је он то видео и служио, дочекивао и испраћао?“[4] и не могу довољно да се начуде. На нек се чуде и даље, кад немају друга посла. Само треба мало да отшкрину очи, па да виде, да тај пример спада у сомнамбулизам, а не видовитост. Или у оскудици разноврсног материјала, какав они желе, ничућују се и питају: па ко ће бити видовит, кад су сви сомнамбуле?.... Не,

[1] Стр. 30.
[2] Стр. 31.
[3] Стр. 32.
[4] Стр. 33

ево нађоше и видовњака. Некакав дечко у хипнотичном сну прича оцу (а овај њима, а они нама!) како види „два метра дубоко под земљом једну јаму пуну оружја, судова, мртвачких глава и један бакрач пун златног и сребрног новца у вредности за 30.000 форината....... даље од овога места још једно закопано благо, у златном новцу, а у вредности од 300.000 форината“,[1] а да се није дечко пробудио, како је почео, видео би још даље суму од 3,000.000 па још мало даље суму од 30,000.000 па од 300,000.000 па од 300 000 000 000 000 000 и колико ти још не милијарди — управо као и у сваком сну, кад се наиђе на паре, просто се никада исцрпети не могу! Што је то дечко сањао, није никакво чудо, али је смешно, кад се ови дигоше да копају то благо. И тамап наиђоше на неке знакове, а оно „о чуда..... од једном изби некаква вода, тако јака да се даље није могло копати.“ (стр. 34) Ту је свршетак приче и ту сваки паметан човек види јасно шта је све то, да ту нема ничега тајанственог већ — само пусти сан и сањива посла. Али чекајте, онима из „Два света“ не допада се, што се тако смешно заврши прича њиховог видовњака првог реда, па да би тај завршетак направили озбиљним, додају сами из своје памети овако: „даље нема извешћа, да је ово копање настављено, али по свему изгледа, да је то благо том приликом и ископано!“...[2] Сад сваки из овога види, да ни један човек из „Два света“ „није способан да лаже“ а не само онај учитељ, чије су снове цитирали. Хоће људи сваком да кажу шта је истина и све сама права факта — па ком право ком криво! Главно је, да они то говоре из мрачних собичака, под ускиљеном лампом а жмиравим очима — само да један другог не види добро кад.... своје способности показују!

Ако ко није знао шта је смрт, видеће из десетога и последња чланчића (нешто о самој смрти). Кажу они да „смрт није смрт“,[3] већ је то нешто фино, нешто кад „сâм дух једва чека да се с овом својом трошном храмином растави. То правило (...!...) нарочито вреди за људе, који су дубоку старост дочекали... С млађим светом већ је друкчије.[4] Он је, што кажу...

[1] Стр. 34.

[2] Стр. 35.

[3] Стр. 10.

[4] Ту дакле смрт је смрт!

пун воље и амбиција... али смрт, неумитна смрт ни за што то неће да зна; она својом немилостивом косом коси све и старо и младо, што под њену косу дође".[1] Не само то, него „смрт човечјег тела то је породиља која мре... да се нов живот јави, ту требају порођајне муке",[2] дакле су идентични: порођајне муке, породиља и смрт. Како је то узвишени моменат... тај најсвечанији и најузвишенији процес!..." За људе разног темперамента, од којих се неки плаше смрти више, неки мање, неки ни мало, они су унели у свој дућан код „Два Света" и различите смрти — какву ко воли. А кад уз то они онако догматички казују да „и м а с м р т и л е п е а и м а и р у ж н е," (стр. 37), мени и нехотице паде на ум слика, кад човек уђе у механу где седи за келнерајем газда — „остарио, извечао, истрошио се као и сваки аљетак, који се поабао и одслужио своје... оглувио, обневидео, изгубио памћење тако да и сам дух... изгуби вољу на њега и његов нетачан рад"[3] — па га упита каквог има вина, а механџија му једва одговара: и м а и м а в и н а б е л а, а и м а и ц р н а!

1 X 1903.
Београд

Проф. **Јеленко Михаиловић.**

---

[1] Стр. 37.
[2] Стр. 38.
[3] Стр. 36—37.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Чед. Павић, **Прва књига пјесама**. Београд 1903. Штампарија Дим. Димитријевића. Цена 1. дин.

Из штампарије Д. Димитријевића, у Београду, изашла је ових дана Прва књига пјесама од Чедомира Павића. Већ и по самом овом новом имену у нашем песништву могло се одмах помислити да ћемо имати посла са каквим почетником. Та се претпоставка нарочито утврђује чим се песме почну читати. Од почетка па, ко има стрпљења, до самога краја, запливаће у оне, и сувише познате, несређене, нејасне, магловите и тужне одблеске узбудљиве, несрећне и незадовољне младалачке душе. Песнику је ово доба јадно, тужно, ћивтинско: ничега великога, снажнога, високога! Доба суза и очаја, доба мртвила и ништавила! Све оно што је узвишено и неумрло налази се у неком удаљеном добу, у славној прошлости. Хај тамо „пут висина хеликонских". „Ил' на снежном Дурмитору, куд лећаше Јабучило", „у љетима древеним и исконским!" Песникова је душа залутала и овде пала из тога „славног мртвог доба", да својом „тужном песмом плаче и зове своје доба — доба давно". Она непрестано машта о крвавим игралиштима и хуци бојној. Песник сања о славној, јуначној смрти, да му витешке груди пробије „од челика врело тане", те да умре од тешке смртне ране, а у раној младости својој. И за тим младим странцем неће заплакати братска суза, неће му се знати рода ни имена, јер га је „тајна" довела у тај туђи свет. А дух његов, „вјечни пламен" летео би завичају и лио би сузе жалоснице гледајући како његови за њим туже. Затим би обишао и драгану и у дугим ноћима лебдео би над чистом, „светом" младошћу њеном. Но најтежа га туга слама, осећа како ће му бити, кад му

народ устане против мрске тираније, а он мртав устати не може... Такав је један његов сан, такав и други. Он неће лако погинути од „енглеске пушке“, јер ће попут смелог орла, својим несаломним духом преброђити и савладати све препоне, он „непобједни борац изнад бојне таме, ком вијенац сја.“ И на светлом вису, што ће га створити потоњи дани, он ће се у своме триумфу издићи поносно, као кедар врх Ливана! Светска пучина зашумеће његовим именом „и њега ће дићи, од похвале пламе у бесмртни дом...“

Такав је други сан, такав и трећи, четврти и тако редом. И само то, и само то.

„О превишња мисо што те трон вјечности
Свемоћноншћу виси изнад свих мирова,
Само једном искром божанске милости
Запали ми чело муњом пламенова,
Да генију младом поезије моје
Захори се пјесма, слична треску грома
Кад се бурним летом облачине роје
У огњеној грози муњевнога слома“.

— — — — — — — — —

„Кад се „Наша мисо“ лавором узгаји
И к небу се вине огањ жарких хвала,
Попоћ гроба мога нека се засјаји
Бљеском окруњена мојих идеала!“

— — — — — — — — —

Такав је он, песник наш! Он „тужни осветник“ свети и казни варварство „крвљу оскврнућа“; његово „врело чело што жалосно сања“ поробила, похарала прошлост и сад само њиме „туга лебди, плеви“. Његова осетљива душа „с чежњењем сања умирућу љубав изобилних страна“. Он не воли „проние обичајне дворбе, с удварањем смешним при жагору сале. Гдје изрази празни бесмислене хвале размажава предмет утакмичке борбе“. Не воли он ни овај свет, хоће и љубав да мења и стреми „мору осјећања где обала нема“.

Надам се да сам вас већ и сувише уморио и да ћете свесрдно поверовати мојој оцени, не тражећи цитата у доказ. Јасан нам је и квалитет осећаја, који тако раскошно прожима поезију г. Цавића. Сав значај њихов може се свести у оно Бранково „много хтео, много започео“. Licentia poëtarum не допушта више просте бесмислице, у паради крупних речи. Не допушта ни она бескрајно смела поређења ни оне неодмерене и нетачне одлике:

„Пред мраморним прагом слободнога храма
Да засија дивно стуб великог циља...“

—

„Пажљиво слушам како цпче власи
Поноћи мрен бура завитлана.“

—

„Блијеска пуно кратко живовање
Топли је уздах — тренутни пламен,
Док је опрам њега вјечито трајање
Мртвило хладно — безчулни камен.“

— — — — — — — — —

У песмама г. Павића нарочита је пажња обраћена слику. За њега се не може баш рећи да има оно/ше снаге, да садржи у себи снажнију поенту, у којој се мелодично слива значај целога стиха. Ипак је сликовање махом добро, без особите пажње на падање акцента. Где-где се може јасно опазити знатна диспропорција појединих стихова, што одвећ ремети сложно кретање фразе.

„Смрт трагична бјеше судар
    сред стицаја изванредног
Измеђ' судбе једног мужа
    и судбине доба једног:
Друго доба бјеше кад он
    хтје докончат' своје дјело
Што је њиме започело.“

Најбоља од свих песама јесте песма Одјек. Није она лепа по нарочитој њеној инвенцији, нити по јачини песничког израза. Она је једина вешто конструисана, са стиховима глатким и одмереним. И та песма, као и гдекоји стихови из других песама указују да г. Павић може временом стећи лакше владање стихом. Тада ће каква зрелија и трезвенија идеја и какав одређенији осећај, колико био и сложен и силан, наћи песничког израза у вешто спеваној песми.

Бор. П.

A. v. Premerstein — N. Vulić, **Antike Denkmäler in Serbien und Macedonien.** Sonderabdruck aus den Jahresheften des österr. archäol. Institutes. B. VI 1903.

Писци објављују око сто античких натписа и неколико античких рељефа, који су нађени већином (отприлике три четвртине) у Србији и мањим делом у Старој Србији. То су споменици махом нови, досад непознати; ревидираних има свега око десет. Натписи су на камену (око седамдесет), на цигли (око тридесет) и на металу (један). Латински су далеко многобројнији него грчки (готово осамдесет према

двадесет). Србија је сиромашна у грчким натписима (као уопште у грчким старинама); ипак овај пут је она дала једно пет-шест њих. Костолац и село Равна (код Књажевца), који су досад били за римског епиграфичара најзнатнија места код нас, остали су то и овај пут. Публикација натписа састоји се из детаљног описа камена на ком се налазе, из факсимила, транскрипције или читања и коментара, стварног и формалног, где је он потребан. Међу њима има и не мало важних за историју крајева где су нађени у римско доба.

P.

Troja und Ilion. Ergebnisse der Ausgrabungen in den vorhitorischen und historischen Schichten von Ilion 1870—94, von Wilhelm Dörpfeld, unter Mitwirkung von Alfred Brückner, Hans v. Fritze, Alfred Götza, Hubert Schmitd, Wilhelm Wilberg, Hermann Winnefeld. 2 Bände, XVIII 652 S. 4° mit 471 Abbild im Text, 68 Beilagen, 8 Tafeln. Athen 1902. Beck und Barth. Geb. in Leinwand 40 M.

Пре тридесет и неколико година, 1870, почео је да откопава на месту где неки мисле да је била Омирова Троја познати Шлиман, који се прославио тим и сличним предузећима у Микени, Тиринсу (где је открио краљевску палату), Орхомену (где је открио једну зграду у облику кошнице, тако звану Минијину благајницу), на Итаци. Ту је он откопавао, с прекидима, до године своје смрти, 1890. После тога тај посао наставио је за неко време његов помагач а, последњих година, одлични немачки археолог, који се особито прочуо са својих студија о античком позоришту, W. Dörpfeld. Резултати су били сјајни: нађено је девет насеља једно изнад другог (најзнатнија су друго и шесто) и у њима велики број грађевина, маса грнчарије, т. зв. Пријамово благо, које се састоји од великог броја златног и сребрног посуђа и накита, предмета од метала, кости и камена, новца, натписа и уметничких производа од гловаче. Сад, под руководством Дерпфелдовим, изашла је књига с горњим насловом, с циљем да упозна с историјом откопавања и са старинама које су нађене. Дело је исцрпно и изврсно. На крају су три главе о Тројанским грбовима и тумулима, о историји Троја и Илијона, и о Омировој Троји.

M.

N. Vulić, **Die Sitze der Tribailer zur Römerzeit.** Sonderabdruck aus dem Bormannheft der „Wiener Studien" (XXIV Jahrg., 2. Heft).

Писац расправља питање о месту где су Трибали живели у класично доба. Он најпре наводи неке нове доказе да је то племе у римско доба становало у данашњој Србији, затим тумачи друкчије но што су тумачена досад два места у нашим изворима, у којима се говори о Трибалима (једно у Плинија Старијег а друго у Диона Касија), даље указује на једну погрешку у ова два писца, на послетку износи хипотезу да су Трибали од Херодотовог времена па све до римског доба имали у главном исто седиште.

P.

БЕЛЕШКЕ

КЊИЖЕВНОСТ

Византија и Срби. — Као 7 и 8 књига „Књига Матице Српске“ изишла је књига д-ра Станоја Станојевића, професора српске историје на Великој школи „Византија и Срби Књига прва: Балканско Полуострво до VII века.“ Д-р Станојевић је, како сам каже у уводу својој књизи „због важне улоге коју има Византија у Историји Српскога Народа“, предузео да изради „целокупну историју српско-византиских односа.“ По његову пројекту цело дело о овом предмету изнеће „десет оваких књига: у првих девет биће изнесена историја политичких односа српско-византиских, а у последњој ће бити оцртан целокупан утицај Византије на Српски Народ.“

Садржина ове прве књиге јесте: I. Увод, у коме се писац труди да у кратким потезима оцрта политичке, друштвене и етничке прилике од најстаријих времена до доласка римске војске на Балканско полуострво на коме се, како каже писац водила „од увек и готово без престанка жестока и огорчена борба раса, племена и народа.“ Писац спомиње Илире и Трачане и њихову борбу са јелинизмом који су међу ова племена уносили грчки трговци у доба „када је стара Јелада достигла врхунац свога политичког и културног развитка.“ Затим писац прелази на Римљане и труди се да покаже како су промене извршене у животу балканских народа по доласку римске војске, и наглашује сукоб између „јелинизма“ и „романизма“, не упуштајући се да читаоцу покаже у чему су биле разлике између те две културе које су утицале онда на балканске народе. Затим се говори о пропадању римске царевине, чему су главни разлози, по пишчеву мишљењу: „опадање римске војске и опадање популације“; затим црта стање које је настало услед оваких околности. После увода је: II. Балкан пред долазак Словена, где писац приказује стање у римској царевини у 4 веку и труди се да објасни поделу ове државе на два дела: на источни (Византија) и западни (западна римска царевина); говори о војној и административној организацији византиске царевине, на онда прелази на политичке везе византиске царевине са Готима, Хунима, Вандалима и др. до краја 5 века када се почињу јављати нешто чешће и словенске чете на доњем Дунаву, или како то писац беседнички каже —

до прелома „од V на VI век" када се тамо врши „велик и знаменит процес светско-историског значаја: Словени силазе на доњи Дунав" (стр. 107.) Задржава се на стању у Византији у то доба, спомињући како је у то доба владала „трулеж у Византији" (стр. 108 у натпису). — После овога долази одељак III. Продирање Словена, Бугара и Авара на Балкан у VI веку. Ово је најопширнији одељак у овој књизи и у њему се опширно препричава оно што се находи у византиским изворима о догађајима који су настали услед доласка словенских племена на Балканско полуострво. Ово је доиста једно од најинтереснији и у исто време најнепознатијих доба у историји балканских Словена. Досељење Словена и Бугара, њихове политичке везе са Аварима и византиском царевином још и данас дају историцима довољно предмета на размишљање.

Стога читалац, кога ова питања више интересују, могао би, кад узме ову књигу у руке, помислити да ће овде наћи нешто ново што досад није било познато, и објашњена нека факта која ранијим испитивачима не беше могуће протумачити. Али тога нема. Писац се углавном држи оних историских факата која и ранијим писцима беху позната и, као што је речено, излаже их опширно у колико му је то могуће било према подацима које за то дају ондашњи извори. Док му је увод у ову књигу фразаста компилација познатих немачких историка: Момзена, Шилера, Гилденпенинга и др.; док је други део тако исто гомила речи без довољно и вешто пробраних историских чињеница, дотле је овај трећи, а за српскога историка најинтереснији одељак тако исто препричавање података које су раније уочили и споменули: Шафарик, Рачки, Дринов, Димлер, Реслер, Погодин, Конст. Николајевић, Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић, и други тако да читалац, сем опширнијега причања, слабо што друго може наћи.

Нама се у опште чини да писац није довољно размишљао о предмету о коме пише, као и о начину како тај предмет ваља износити пред читаоца. Кад се има на уму како су подаци оскудни, нејасни па често и непроучени, онда је јасно како популаран начин излагања „целокупне историје српско-византиских односа" није нимало згодан. Онај који овај предмет хоће озбиљно да проучи, доћи ће несумњиво до тога да мора решавати многа питања која су већ постављена и да поставља нова која мора решавати са изворима у рукама и често објашњавајући их изнова.

Дакле онај који хоће да износи поуздане чињенице у из историје веза између српскога народа и византиске царевине, тај мора врло често расправљати о веома многим ситним и крупним питањима. Ми смо читајући ову књигу г. Станојевићеву запазили приличан број факата о којима се или ранији историци нису слагали, или се о њима још не може поуздано ништа рећи. Од тих факата спомињемо само један који ће у исто време показати како су понеки извори нејасни, и како та нејасност у извору чини да се историски факат различито разумеју. То се тиче погодаба мира који су 600 (или 601) закључили Византинци и Авари. Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић у „Историји Српскога Народа" у издању Срп. Књиж. Задруге, стр. 66; кажу: „По томе је миру граница обарске и римске државе била Дунав који су Обри смели прећи само кад ратују са Словенима у Дачкој." Г. Станојевић, слажући се са Kos-ом, пише: „По томе миру остао је Дунав границом између Авара и Византије; дозвољено је било да се та граница пређе само

за време рата против Словена." Овако како г. Станојевић каже, каже се и у Симокате од кога је податак о овоме миру, али оваква погодба нема у ствари никаква смисла, јер се не зна ко је смео или није смео прелазити Дунав. Према општем стању прилика у Византији, и кад се узме да су Словени били у Дачкој, где се Авара није ништа могло тицати хоће ли Византинци против Словена прелазити доњи Дунав или не, јасно је да се ово ограничење тиче Авара, т. ј. Авари нису смели прелазити Дунав иначе, већ само кад ратују против Словена, а то значи да су Авари из Панонције обезбеђивали тим миром за се пролазак римским путем десном обалом дунавском место да иду преко јерпељских планина. Према томе је добро оно што кажу Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић, а нејасно и неодређено оно што каже г. Станојевић што је сасвим природно кад се човек слепо држи казивања у изворима.

Оваких и спорнијих питања која се могу и друкчије схватити него што их је схватио г. Станојевић има још прилично, које смо запазили при првом читању ове књиге г. Станојевићеве, и ми ћемо о њима нешто више рећи кад добијемо и другу књигу ове студије, у којој ће — како писац обећава — бити „оцена разних теорија о проширењу и насељавању Словена на Балкану" (стр. 222), и опширнији говор „о свима изворима који говоре о продирању Словена на Балкан и њиховом насељавању тамо" (стр. 221).

Поред свега ми препоручујемо ову књигу читаоцима не као неко важно научно дело већ као књигу у којој је најопширније испричан први век историје балканских Словена. Књига је ова изашла у Новоме Саду, као издање Матице Српске, има X страна предговора и 242 стр. текста у 8°, а цена јој је 2 круне и 50 потура.

Извѣстія С.-Петербурскаго Славянскаго благотворительаго общества. — Изашла је свеска за октобар овога часописа, органа петроградскога словенскога добротворног друштва са овим садржајем: I Први Октобар, чланчић у коме друштво јавља читаоцима да је, и ако располаже незнатним средствима, одлучило да учини колико може за пострадале у Старој Србији и Маћедонији. — II. А. С. Будиловичъ у говору који је држао на свечаној седници 14 фебруара 1903 год., говори о значењу Маћедоније у животу грчко-словенскога света. Будилович у кратким потезима износи историју Маћедоније од најдавнијих времена до данашњега дана, и наглашује главне моменте који карактеришу најјасније улогу коју је у животу Словена имала Маћедонија. — III чланак Стјепана А. Радића „Историзамъ и націонализамъ нерусскихъ славянъ", у коме нарочито наглашује како се у јевропском јавном мњењу готово био заборавио хрватски народ чија се област простире од јадранског мора до ушћа Саве у Дунав код Београда(!). — IV. К. даје неке податке И. С. Аксакова, који се тичу радње руске на берлинском конгресу. — V. Н. Р. Г. Пржевачскій, који је у септембру путовао по Маћедонији, штампа два своја писма у којима излаже прилике у Маћедонији за време летошње побуне.

VI. К. Н. Мисирковъ говори о економским узроцима маћедонског устанка. VII. Зритель има историску слику „Хусови дани" у Прагу. VIII. Руска и пољска земља изван Русије. IX. Аустроугарска. X. Србија. XI. Бугарска, чланци у којима се говори о политичким приликама у овим земљама. Тако у чланку „Аустроугарска" говори се о кризи која је наступила због познатих догађаја у овогодишњем маџарском сабору, о држању немаџарских народности према тој кризи; за-

тим говори о организацији српске националне странке у Далмацији, о смрти намесника за Босну и Херцеговину, барона В. Калаја. У чланку „Србија“, говори се о преврату од 29 маја и о држању српске штампе према устанку у Маћедонији. У чланку „Бугарска“ о поновом ојачавању странке Стамбуловиста и о агитацији пред изборе за Собрање. — XII. Некролози: о Панти С. Срећковићу, српском историку, Јану Карловичу, и Симону Ругару. — XIII. Из руске штампе, где се говори о држању руске штампе према догађајима у Маћедонији, о „почетку словенофилства“ и о „переду у московском словенском друштву“. — XIV. Г. А. Ильинскій. Библиографија, белешке о скоро штампаним књигама, међу којима се укратко оцењује и „Историја српскога народа“ коју је на руском написао Драго Војиновић, кандидат универзитета, затим „Једна руковет из Вукове преписке“ коју је издао В. Богишић, и „Борба о наследство Баошино од Станоја Станојевића“ затим „S djacima kroz Bosnu i Herzegovinu, Crnu Goru, Dalmaciju, Jadransko more, Istru, (Trst, Mletke, Rijeku) i Hrvatsku“ од проф. Драгутина Франића.

Увод у изучавање класика. — Г. Миливој Ј. Поповић, професор Богословије св. Саве превео је са францускога „Увод и изучавање грчких и римских класика“ од Џемса Гоу (James Gow), професора у Нотингену. Ово су предавања која је некад Џемс Гоу диктовао својим ученицима да би им олакшао читање и разумевање класичних, грчких и римских писаца који се читају у школи. С. Ренак, члан француске академије, прерадио ова предавања, па то тако прерађено издање превео је г. Миливој Поповић с француског и државна штампарија издала као помоћан уџбеник за ђаке средњих и Велике школе. У овој књизи од 213 стр. текста збијено је скоро све што се тиче, живота политичког, друштвеног, књижевног и опште културног старих Грка и Римљана, те донета много олакшава разумевање класичких писаца. Ми ову књигу најтоплије препоручујемо и захваљујемо г. Поповићу на труду. Цена је књизи 2,50 дин.

О Шмајловој ботаници. — Милан М. Томић, професор крушевачке гимназије оштампао је из „Посветног Гласника“ свој опширнији приказ о књизи Отона Шмајла „Lehrbuch der Botanik für höhere Lehranstalten und die Hand des Lehrers. Von biologisshen Geistspunkten aus bearbeitet von D. Otto Schmeil“, (I и II св., 224.). У овом је приказу најпре у главним потезима, по Шмајлу, изнесено како уопште треба предавати ботанику а према најновијим тежњама на пољу биолошке наставе. Затим су као примери изнесени занимљиви Шмајлови описи љубичице, винове лозе, дивљег кестена и трешње, о којима се учи и у средњим школама. Из изложених описа види се лако и јасно основа Шмајлова тежње: да се биљкин облик и грађа разумеју по њеном животу, а екололошке или биолошко стање (у ужем з ачењу тих речи) опет по околини у којој је биљка. — Књижица ова има 30 стр. на 8°, а цена јој је 0,50 дин. Надамо се да ће она бити од користи наставницима ботанике у средњим и народним школама, те је стога препоручујемо.

Годишњак главнога савеза српских земљорадничких садруга за 1902 годину, са овим задржајем: 1. Дневни ред VIII конгреса: 2. Извештај управнога одбора Главнога Савеза о пословању његову и о пословању земљорадничких задруга у 1902-3 години; 3. Стање земљорадничких задруга на крају 1902 године: 4. Дневни ред IV

редовне скупштине земаљскога савеза земљорадничких задруга; 5. Извештај управног одбора земаљскога савеза о пословању његову од 1 јула 1902 до 30 јуна 1903 године; 6. Извештај надзорнога одбора земаљскога савеза о пословању његову од 1 јула 1902 до 30 јуна 1903; 7. Годишњи рачун (стање) земаљскога савеза на дан 30 јуна 1903 године; 8. Одлуке I—VII конгреса. Београд, штампано у државној штампарији краљевине Србије, 1903.

Стенографске белешке. — Штампане су „Стенографске белешке са конференције надзорника народних школа у Краљевини Србији, држане 28 и 29 априла 1903 године у Београду у министарству просвете и црквених послова под председништвом министра просвете и црквених послова господина Живана Живановића“. Београд, штампано у државној штампарији Краљевине Србије. 1903. На 8°, стр 116.

Физиологија крви. — Др. Живојин Ђорђевић, проф. Вел. школе оштампао је из „Наставника“ своју критику на књигу Др. Војислава Ђорђевића „Физиологија крви“. Књига има 6 стр. с. 8°.

НОВИНАРСТВО

Српско коло. — Овако се зове лист који је почело издавати друштво „Српско коло“ у Загребу а уређује га уредништво „Новога Србобрана“. Издавачи овако обележавају свој програм: „Казиваћемо народу, колико нас Срба има, гдје живимо и у којим земљама. Учићемо га зашто је Србин и зашто треба да буде. Казиваћемо му ко су му браћа и близу и далеко. Казиваћемо о својим старим, још онда кад смо царевали па све до данас. Причаћемо каки су били наши стари, шта су трпјели и подносили, како су се отимали и бранили, шта су добро радили, а шта нијесу. — Учићемо народ шта треба да ради у општини, у котару, у жупанији; упознаваћемо га са законима и наредбама; казаћемо му која су његова права и дужности. Рећи ћемо му и то, шта треба да ради као члан цркве, јер и ту има својих права. Писаћемо му о томе, како треба да пази и чува здравље и своје и дјеце своје, јер је зло велико, погибија готова, ако Срби не буду имали здрав и јак подмладак. Доносићемо пјесме и приповијетке народне јер се из њих може много научити, осоколити и очеличити у тешком животу данашњем. Осим тога говорићемо шта се збива по свијету око нас и по даље од нас.“ Лист ће излазити свакога другога петка у месецу, а цена му је за тамошње крајеве 2.40 круна.

ЧИТАОЦИМА

У редакцији *Дела* може се добити **„Дело“** из ранијих година како у комплетима од целе године тако и у појединим свескама. Цена је: За Србију и то: за прву, 1894 годину 30 динара, а за остале године обична цена, 16 динара. За иностранство од 1894 године 40 круна, за остале године 20 круна. А за поједине свеске 2 динара.

Власник и уредник Др. Драгољуб М. Павловић
(Иван-бегова ул. бр. 5.).
[illegible] — Штампарија Ане М. Станојевића (Македонска улица бр. 40)

У администрацији Дела могу се добити:

У часовима одмора, цртице, приповетке Свет. Ћоровића. Цена 2.50 дин.

Београдске приче, од С. Матавуља. Цена 1.20 дин.

Из старог јеванђеља, приповетке Борисава Станковића. Цена 1 дин.

Божји људи, црте од Б. Станковића. Цена 0.50 дин

Стари дани, приповетке Б. Станковића. Цена 2.50 д.

Мале приче, I и II, од Јанка Веселиновића. Цена по 0.50 дин.

Општинско дете, роман, од Бранислава Ђ. Нушића. Цена 1 дин.

Пучина, драма од Бр. Нушића. Цена 1 дин.

Маћедонија и турски проблем, од Ника Жупанића (К. Герсина). Цена 0.50 дин.

Босна и Ерцеговина за време окупације, од Ј. Холечека. Цена 1.20 дин.

ДЕЛО

КЊИГА 29. Новембар, 1903. год. СВЕСКА 2.

СЕЋАШ ЛИ СЕ?....

Сећаш ли се, душо, у ноћима дугим, —
Док напољу ветри беснили су хуком, —
Наслоњена на ме, са нежним погледом,
Грлила ме топло твојом меком руком? —
Покрај нас је тихо у сумраку бледом
Пуцкарала ватра. И чар зимске ноћи
Пленила нам срца својом чудном моћи.
Ми бејасмо срећни тада једно с другим.

И опијен срећом што си ти крај мене,
Причô сам ти бајке о земљи далекој
Чије хриди љубе трију мора воде.
Где у ноћи топлој, сањивој и мекој
Тајанствени људи обалама броде,
Ћутке спусте котву — нигде гласа жива, —
На обалу сађу и шума олива
Скрије њине мрачне, тајанствене сене.

И затим се дуго, до пред зору саму,
Чује отуд кикот и певање гласно,
Беласне се хитон кроз провидну таму
И одјекне пољуб и шаптање страсно.

А кад сводом плавим сунашце заброди
И обасја зраком стене хризолита,

Тад галија мрачна своје јадро шири
И гоњена ветром у даљину хита.
И опет је тихо, тек неранџа мири
И умива гране у плавкастој води.

Те приморске бајке дал' се сећаш јоште,
И часова слатких уз њу проведених?
Да ме љубиш кад се писи клела мени
Ал' ти очи беху препуне милоште.

Милутин Јовановић

ЂУРА ЈАКШИЋ ПРЕД ПРЕКИМ СУДОМ

(ради успомене на 25-то годишњицу од дана смрти пок. Јакшића)

прибележио

Ж.... АЋ.......

То се дешавало познате ратне 1878 године, када је усљед таквог стања указом од 1 декембра 1877 год. било проглашено ванредно или ратно стање, а истог дана и преки судови, који су од тога дана почели важити.

Ево шта пок. Вуловић у својој студији: „Ђура Јакшић песник и сликар“, која је штампана у VII књизи дела Ђуре Јакшића у издању од 1883 год. на страни 40—41 вели:

„Али се ове године десило нешто, што му је смрт убрзало. Знаменита за српски народ 1876 год., раздрагала га је силно и ако је већ био доста болан. Из његова се пера изли читав низ одушевљених песама: ратне слике, поздрав народној војсци, бојне песме, поздрав браћи Русима и т. д. 6 августа 1876 год. добије „објаву“, да може ићи у стан дринској војсци, да види бојиште српске слободе. Неко време проведе у српском стану, па се онда врати кући. После примирја и мира написао је, у низу ратних песама и приповедака и приповетку **„Рањеник“**. У тој приповеци је насликао кратким али оштрим потезима тамне и светле стране дринског бојишта, како су се њему учиниле. У тој слици је била тамним бојама насликана главна личност дринске војске. Приповедач буде оптужен за увреду штампом и осуђен на неколико дана затвора. Процес га је овај јако

потресао. Никад дотле можда није био пред судом. Узео је био и адвоката. И ако је казна била врло малена, ипак га је силно тиштала. Толико је био потресен и поплашен, да се није хтео жалити вишем суду противу пресуде првога суда. Али казне није издржао. После те пресуде нагло се разболео и умро некажњен. Хитајући у суд на дан претреса и јурећи да нађе свога адвоката, ознојио се и озебе и од тога дана му позли и т. д. Умро је 16 новембра 1878 год. у 6 сати у јутру".

Ово писање пок. Вуловића нагнало ме је да потражим акта ове кривице пок. Јакшића, па како сам се из акта уверио, да у овоме саопштењу има доста нетачности и да се у актима налази и одбрана пок. Јакшића написана руком пок. Јакшића на више од једном табаку, решио сам се да данас после 25 год. од смрти његове саопштим тачније оно, што је од интереса по овом кривичном процесу, и што ће моћи све интересовати; ово у толико пре, што је ова година педесета, од када се пок Ђура јавио у књижевности, јер су му 1853 год. у „Срп. Летопису" штампане прве његове песме.

И ако је пок. Јакшића овај процес могао потрести, као што вели пок. Вуловић, зато што никад није био пред судом, не могу се сложити са даљим казивањем пок. Вуловића: да је био поплашен, „јер се није хтео жалити вишем суду против пресуде првога суда", као што вели пок. Вуловић. Пок. је Јакшић као што ће се даље видети, неколико пута долазио суду, био је и на два претреса, давао је суду и усмене и писмене одбране, прво је био под преким судом, а после под редовним, доношене су биле и две пресуде и противу обе се жалио, једном касационом а после апелационом суду и тек смрћу пок. Јакшића обустављен је сваки рад по овој кривици и акта остављена у архиву

„Рањеник" је „слика из српског рата" штампана у поменутом издању на страни 203 до 230.

Оно што је пок. Јакшић писао о бојевима дринске војске у Босни а на страни 219 до 223 ове приповетке, и то само за неке изразе оптужило је начелство округа шабачког пок. Јакшића управи града Београда тужбом бр. 1056 од 22 јан. 1878 год. Приповетка ова штампана

је тада у календару „Орлу“ за 1878 год. који излази у Новом Саду, а растуран је још 1877 год. Разлози начелства за ову оптужбу су: „што је писац овим писменим саставом, тенденциозно и у злобној намери неверно престављао публици бој на Бељини у години 1876 и бој на Међашима, са чиме је нарочито ишао на то: да војсци српској дринског кора и њеном команданту убије онај кредит код народа, који су они својом патриотском радњом у ствари заслужили, те да на тај начин код народа произведе неповерење како спрам саме те војске и њеног команданта, тако и према светој народној цељи ослобођења и уједињења српског“.

„Да су сви наводи писца неистинити, начелство из поуздана извора зна и тврди, а да је ово уверење начелства основано на самим фактима поменутих бојева потврдиће као сведоци: г. г. Орешковић пуковник, као начелник штаба, А. Ђуричић потпуковник, г. Луњевица окр. начелник и Милан Ђермановић капетан коњички, који су у тим приликама свагда били по званичној дужности и којима је радња ђенерала у тим бојевима непосредно позната“.

Како је писац овим списом имао намеру да вређа и клевета г. ђенерала у смотрењу његова званичног рада, начелство га је тужило за дело из § 104 крив. зак. и тражило да се казни и да се пресуда путем штампе на јавност изнесе.

Управа града Београда примила је тужбу 26 јан. 1878 год. но тек 21 марта узела је пок. Јакшића на кривични испит. За то време тражила је од г. Влад. Вујића онд. „цензора списа на страни штампаних и амо пренетих“ извештај: је ли календар „Орао“ за 1878 год. прешао цензуру, и г. Вујић је управи јавио: „да је ову књигу између осталих случајним превиђењем пропустио између многих других календара из чега опет не мора следовати и то, да му је и даље растурање по Србији дозвољено“.

Прво саслушање по овој тужби било је дакле 21 марта исте године. Саслушавао га је члан управе Симић а бележио практикант Вл. Мађаревић. Од интереса је ово саслушање пок. Ђуре, јер је оно писано онако, како

је он казивао, што и сам вели у овом саслушању, па за то ћемо га и исписати. Тај испит гласи:

I одговор. „Ја сам Ђура Јакшић, родом сам из Српске Црње у Банату, имам 46 год. поданик сам српски, коректор сам у штампарији државној, нисам био никад под судом нити осуђиван, а за шта се сад узимам на испит не знам, док ми се не каже.

(Иследник га пита је ли писац приповетке „Рањеник").

II одговор: „Јест ја сам писао причу, коју сам назвао „Рањеник" и која је печатана у календару „Орлу" за ову годину".

(Иследник га пита: је ли прича отпечатана верно, онако како је написана).

III одговор: „Јест баш онако како сам је ја написао без додавања и избацивања".

(Иследник му саопштава, да је начелство шабачко нашло да у томе спису има израза увредљивих, за то је наредило да се узме на одговор, па га пита како је смео у том спису да употреби оне увредљиве изразе).

IV одговор: „Пре свега у целој оној причи коју сам ја, као што рекох, написао и послао да се одштампа у „Орлу", нема ни једне вређајуће речи — а најмање увреде власти у званичном раду. Ја нити сам вређао, нити хтео вређати г. ђенерала а то и не само што нисам могао чинити, што са г. Ранком нисам имао никаква посла те да имам шта против њега, а и на војсци нисам био, те да гледам шта г. Ранко ради, но сам као новелистичар писао причу коју сам чуо од једног добровољца који је тада био на Дрини где и г. Ранко. Ова је прича прешла цензуру, и да је садржавала у себи тако зло како се замишља, да сам га ја учинио тиме не би га пропустила, да се тако огромно растури.

„По томе дакле, ја не сматрам да је начелство позвано да се званично тужи, пошто оно није увређено јер, као што рекох овде нема увреде власти: а г. Ранко ако мисли да сам ја њега лично увредио, он нека ме тужи и ја ћу онда одговарати и доказивати има ли у мојој радњи увреде и је л' истина оно што сам ја писао или не".

(Иследник га пита има ли што да каже у одбрану).

V одговор: „Имам да допуним мој трећи одговор у томе, да ја немам у препису причу „Рањеник“ те по томе и не могу знати баш тачно да л' је све онако одштампано, како сам послао, јер ја ту причу нисам на памет учио — но у главном мислим, да није ништа измењено“.

„Сем тога имам да приметим, да је г. Ранко као заповедник дринске војске имао и ту власт да забрани растурање календара по његовом логору и тиме отклони опасност за коју можда мисли да би се читањем могла излећи — па што није учинио; а ја пошто нисам ни мислио на увреду и пошто ни данас нисам стекао уверење да сам кога увредио — не могу бити одговоран што је књига растурена, а ја се смем заклети, да нисам ни један комад растурио.

На завршетку велим и ово да ја као човек од ове врсте књижевних радника не пишем никада како ја кога лично волим или како ми падне на памет да какве цртице из живота појединих пишем пристрасно и по моме личном расположају — што се огледа у неколико прилика кад сам писао за погинулог Михајла Илића и г. Хорватовића о којима сам лепих врлина чуо па тако и писао — па заиста да сам ма шта добро и за г. Ранка чуо, ја би и његове врлине поменуо.

Међутим ја сам писао причу 1875 год. а она говори о прошлом српском ратовању, а књига је изашла у 1878 год. — па и по томе се види да ја нисам могао ни увредити г. Ранка у његовом раду за овај други рат, или какве будуће његове радове па по томе ако има какве кривице, крив је цензор и они који су календар растурали, а не ја.

Имања немам никаква, окром плате 400 талира на годину. Жењен сам и имам четворо деце.

Прочитан ми је цео мој испит и написан је онако, како сам ја казивао.

Ђура Јакшић с. р.

Одмах сутра дан 22 марта 1878 управа града Београда тужбом својом под № 4063 тужила је пок. Јак-

шића првост. суду за град Београд и спровела га суду. 24 марта иследни судија истог суда прихватио је ову тужбу управину и тужио га суду за исто дело.

У суду су ову кривицу решавали: председник С. Павловић и судије: Јов. С. Миловановић и Н. Савић и тек 27 марта исте год. № 2430 суд је решио: да се Јакшић стави под преки суд а да буде у слободи, што да му се саопшти а претрес да буде 4 априла. Јакшићу је ова одлука тога дана и саопштена, те је ово трећи пут како пок. Јакшић иде власти по овоме своме оптужењу.

На претрес 4 априла 1878 г. дошао је и сам пок. Јакшић и привео адвоката Михајла Мркшића да га брани.

Како је ово суђење било пред преким судом, записивано је у протоколу само важније, те су и одбрана пок. Јакшића и његова браниоца кратке и без значаја.

Заказато је свима да дођу сутрадан 5 априла да им се одлука судска саопшти, али у продужењу тога протокола 5 априла забележено је још само то, да је Јакшић дошао, да је поднео своју одбрану написмено и да је прочитана. Ово је пети пут да Јакшић долази власти по овом оптужењу.

Ту интересну одбрану пок Јакшића исписану руком пок. Јакшића исписујемо такође. Она гласи:

ВАРОШКОМ СУДУ

ОДБРАНА Ђ. ЈАКШИЋА ПО ТУЖБИ ШАБАЧКОГ НАЧЕЛСТВА

5 АПРИЛА ГОД. 1878.

„Злочинац учини злочин.

Ту правда захтева да га земаљски судови, према величини извршенога злочина, осуде строго и немилостиво: па се често и за њега у самоме закону а и у срцу судија налази милости.

А је ли злочин писати мирно, безпристрасно, разлагати своје мисли о некоме и нечијем делању па и о самој особи која на нечему ради?

Ја мислим да није!

— Настрадин оца прави на врх брда воденицу па се тек после пита, од куда ће воду наврнути?

Нема ли ту народ право кад га јавно исмева? Ја мислим да има! Шта више да му ни сами турски судови за тако исмејавање не би замерили!

Ал' то је шала, ево озбиљнијега примера:

— Наполеон I подиже до онда још невиђену војску против Русије... Ђенерали његовога доба саветују га да то не чини, мислиоци га осуђују, критичари га критикују; потомство оних у руском снегу смрзнутих проклиње га.

Па ко је ту крив? Или он, што је толику и тако дичну војску упропастио, или они који су га критиковали? Ја сам убеђен да је Наполеонова кривица, а критика његовога доба заслужује само признања.

То су само примери које сам навео да разсветлим ствар са које сам овоме суду предат: и од којега се надам — не милости, јер где кривице нема ту би тражење милости или саучешћа подличење било. Ја од суда очекујем само правду!

На тужбу начелништва шабачког спровела ме је овдашња полициска власт, 24 ов. мес. варошкоме суду, и тај суд је нашао да у моме делу има кривице!

У тужби се тој удара гласом: да сам ја у мојој приповетци „Рањеник“ тенденциозно насрнуо на г. Ранка Алимпића; и да сам тиме хтео њега у његовоме патриотскоме делању спречити, да сам га тим мојим списом у његовој званичној дужности узнемирио: и сувише: да сам у описивању своме тако далеко ишао, да сам чак и нашу давнашњу идеју: сједињење српства хтео осујетити!... тако некако стоји у тужби? А најпосле свугде из целога списа провирује мрзост моја противу г. ђенерала... За тим се наводе неки параграфи, по којима, по мишљењу или по вољи шабачког начелства, треба да будем, осуђен!

По моме уверењу цела је тужба неоснована!

Ја г. ђенерала не мрзим, нити га имам ради чега мрзити; та ми међу собом у целоме веку нисмо имали никаквих узајамних радова, ми нисмо имали прилике ни свађати се, ни мрзити се, ни мирити се! А да л' га баш волем и поштујем као н. пр. Ајдук Вељка, Ђ. Хорватовића, Мијајла Илијћа? О томе још нисам моје срце

испитао, а и да сам, тешко би ме шабачко начелништво приморало, да му и о томе рачуна дадем! Мени је као писцу српски г. Ђенерао исто оно што и други српски војник! Узвиси ли га његово јуначко делање над обичним људима и ја ћу се са осталом светином његовој величини клањати! Остане ли и после тако сјајних прилика мален и незнатан?... Онда. нека ми суд покаже писца који ће га прославити!

Ја се сећам да сам једанпут за новце написао један доста леп надпис на гробу једнога човека, за кога је јавно мнење говорило да је кајишар; сећам се да се стих свршавао:

– И многа суза тече за њим!

Грађани се гласно смејаше, и окренуше цео мој озбиљно смишљени надпис, у подсмех: „Бадава Ђуро, рекоше, истину си написао, многи плаче за њим, јер је многога упропастио!“

Ово се не може на г. ђенерала односити, али може на свакога који би желио да га више славе него што је заслужио! А да сам г. ђенерала Ранка у његовој ратној званичној дужности узнемирио, то је шабачко начелство само измислило:

Ја н. пр. чланове овога суда у њиховој званичној дужности могу само овде у заседању узнемирити! А ако би њина дела у каквоме листу, или на каквоме јавноме месту било у виду приповетке, шале или озбиље претресао, суд би ме морао као справедљивога или несправедљивог критичара сматрати — и ништа више!... А званична дужност српскога саветника и привременог ђенерала само је у рату и за време ратовања, и у вршењу те дужности. Њега је само непријатељ са наоружаном силом могао узнемирити, или онај бунтовник који би покушавао или начинио неку буну у његовоме логору, а никако ја, миран писац једне невине приповечице, коју сам слушао из уста једнога рањеника!

Даље: ја сам ту приповетку писао августа месеца 1877 год. и у њој се приповада и само приповеда о нашем ратовању у год. 1876. И онда како сам га могао у зимушњој његовој дужности узнемирити, кад у то доба ја ни сањати нисам могао, ко ће са дринском вој-

ском управљати! И како ме је овај суд могао као кривца под преки суд ставити, кад у то доба, кад се књига штампала и распродавала, још није био проглашен преки суд?

А да је календар „Орао“ у коме је та приповетка штампана пре проглашенога ратног стања цензуром пропуштен, то сам г. цензор написмено сведочи а и ја ево прилажем јаван књижарски оглас који је у Срп. Новинама штампан, да је „Орао“ у грдно много егземплара наштампан и да се у књижари Валожићевој може добити... То је јаван оглас, и сваки који је имао вољу могао је речени календар за 1 дин. набавити! А после морам и то приметити: кад је, и ако је г. цензор мислио да се таком приповетком може и самој општој ствари шкодити, зашто је таку опасну књигу пропустио? Па и само шабачко начелство могло је за свој округ растуривање те књиге забранити, па зашто није то учинило? Ил' можда само зато, да ме после може тужити?... Најпосле: зашто није ту забрану и сам г. ђенерал извршио? Та забранити нешто да се у логор уноси, или из њега износи — ту власт за време рата имају и баталијони командири.

Из свега овога што сам навео, јасно ће суд увидити: да нити сам ја тенденциозно и са мрзошћу напао на личност г. ђенерала, а још мање да сам га у његовој званичној дужности узнемирио; и по томе, тужба начелства шабачког сасвим је неумесна! Јер ја нисам власт владу или Његову светлост кнеза увредио, те да се сама власт због таког мога преступа са тужбом противу мене подигне... Шта више, ја по моме сватању нисам ни г. ђенерала увредио, јер да сам то учинио, г. Ранко би ме сам собом тужио, а не би ваљда чекао да му начелство шабачко на овако необичан, управо, код нас још нечувен начин, удовлетворења прибавља.

А да сам ја са том приповетком хтео или намеравао и самој идеји српског уједињења сметати, о томе не би требало пред члановима овога суда ни да се правдам, јер ће бар понекима од њих бити позната моја досадања књижевна радња, а нарочито у последњем делу које је у Београду засебно одштампано за време садањег херцеговачког устанка: „на мртвој стражи“ у

коме се јасно види правац мојих мисли и жеља. Па и у самој приповетци „Рањеник" хвале се јуначки синови Херцеговине, хвале Срби и Црногорци и њини и наши јунаци! А који тако пише, тај ваљда не жели спречити идеју српског уједињења?!

Начелство је у календару „Орлу" са црвеним плајвазом исподвлачило неколико реченица у мојој приповетци, као да су те реченице кадре биле г. ђенерала у његовој званичној дужности узнемирити, њега вређати, па чак и идеју српску спречити!

Подвучено је:

Како г. ђенерал носи чисту униформу, уштиљене бркове; како се с војницима не разговара о ратовању; како се по логору воза на хинтову као да је у господски сватови, како су га госпе и госпођице при повратку са бојнога поља лепо, па и са бокором цвећа уз лепу римску реченицу: био, видио и победио! дочекале и још има на више места подвучено! Ја се уздам у интелигентност чланова овога суда, да у тим свима реченицама ништа друго не може видети: до једну танку боју, којом је ради лепоте саме приповетке, цео тај мој спис бојадисан. — Не кажем да се у целом делцету не би по мало и ироније могло наћи; шта више, ја би могао признати да по негде има и вицева, који би се од некога могли и као лична увреда сматрати; али у целој приповетци нико не би могао наћи намере да се општој ствари шкоди, да се ђенерал у својој дужности, у патрјотизму, узнемири и т. д. и т. д. А што се тиче тврђења начелства шабачког да сам ја у приповетци неистинито и неверно описивао дринске бојеве, — та ја моју приповетку „Рањеник" нисам ни назвао историјом, или кроником, него просто „скицом из ср. ратовања!"

И по свему овоме шабачко начелство није имало право мене као некаква нарушитеља јавног поретка или још нешто горе тужити.

Овоме моме правдању прилажем једну моју најновију песму,[1] из које ће суд лако моћи увидети како ја према нашој општој ствари дишем и мислим и прилажем књи-

[1] Не налази се данас у актима ове кривице.

жарски' оглас из Ср. Новина из кога ће се суд овај уверити, да се књига „Орао“ пре проглашеног ратног стања растуривала, и тако да је овај суд погрешно, што ме је под преки суд ставио, коју ће погрешку moħи поправити.

5 априла 1878 год.
у Београду

Покорни
Ђура Јакшић
коректор у држ. штампарп.

Првостепени суд за град Београд као преки суд пресудом од 6 априла 1878 г. № 2762 осудио је пок. Јакшића за ово дело са петнајест дана затвора.

Противу ове пресуде изјавио је жалбу касационом суду сам пок. Јакшић, јер је жалбу потписао а писао му је његов бранилац адвокат Мркшић, за то жалбу и не исписујемо.

Касациони суд примедбама од 12 априла 1878 год. №. 821 поништио је ову прву пресуду, налазећи да пок. Јакшића није могао судити преки већ редовни суд, за то што је књига печатана 1877 год. те је дело учињено пре но што је закон о преком суду почео важити. На основу ових примедаба, пок. Јакшић је одлуком варошког суда од 21 априла 1878 г. № 3128 понова стављен под суд и то редован суд, што му је и саопштено, то је ово шести пут како власти долази.

Нови претрес одређен је тек 7 октобра 1878 год. Судиле су му исте судије а на претресу је био и пок. Јакшић и његов бранилац. Претрес је без интереса јер су одбране кратко записиване па и реч пок. Јакшића.

Суд је истога дана изрекао пресуду којом је пок. Јакшића казнио опет са петнајест дана затвора. Пок. Јакшић се сам није жалио противу ове пресуде, јер је то учинио о року његов браниоц адв. Мркшић, те су акта послата апелационом суду. Тамо су га судиле судије: С. Христић, Стев. Динић, М. Лешјанин, Ј. А. Максимовић и секретар А. Стевановић.

Апелациони суд је нашао: да само ови изрази сачињавају преступ из § 104 крив. закона и то:

„Ђенерал заповеда да се уступа, пред ким? Пред побеђенима. Зашто? То оста за свакога тајна. Погружена, као после неког жалосног погреба уступала је војска лагано". Остали пак изрази да су природе такове, који зависе од приватне тужбе, а пошто такове нема, то се тужени за њих ни судити не може.

Даље је апелациони суд нашао, да је за означене изразе, који су казними, казна сувише строга. Па за то је пок. Јакшића за ово дело осудио на осам дана затвора. Ова је пресуда од 16 октобра 1878 г. № 1030. У суд варошки дошла су акта од апелационог суда 21 октобра под № 9114 и на овом последњем акту суд је 15 јануара 1879 год. донео овакву одлуку:

„Пошто је Ђура Јакшић умро, то да се овај предмет за свршен сматра и акта у архиву оставе".

Да би се против одлуке апелационог суда жалио пок. Јакшић то је несумњиво, то показује његово дотадање заузимање и брањење пред судом. Али му ова одлука апелац. суда није ни саопштена, па ни његовом браниоцу. Види се да је зват за 30 октобар, када је морао лежати болан, те се позиву није могао одазвати, јер је 16 новембра исте године умро.

Ето, за шта је пред судовима одговарао пок. Јакшић и како је овај кривични процес свршен — или управо остао недовршен због смрти покојног Јакшића.

ПО УТРВЕНОЈ СТАЗИ

ALFRED HEDENSTJERNA

СА ШВЕДСКОГ

Јован П. Милијевић

У долини поред реке биле су Линдове радионице. Била је права милина стојати горе на брегу и посматрати онај живот и рад тамо доле, праћен потмулом тутњавом и лупом. Вода, свежи ветрови, лепа природа и довољно простора у радионицама отклањали су онај жалостан утисак од рада у затвореном простору, болешљивости и нервозне журбе, који је иначе нераздвојан од сваке врсте фабричкога рада.

Линдове су радионице биле као нека мала лепа државица за себе са патријархално-диктаторским обликом владавине, с добрим финансијама и срећним поданицима. „Радничко питање" није још било стигло овде; нико није мислио на револуцију, а раднику, који би се усудио да предложи штрајк против Петра Линда, свакако би сами другови показали пут.

Радници Петра Линда били су права елита људи од чекића и наковња. Првих се година заиста дешавало, да се у овај крај довуче и по који радник с надувеним очима, који је празновао и понедељак, правио свађу и сакривао стаклад од 7 дл. у преграду за угаљ. Али су се такви један за другим брзо чистили одавде, јер се нису могли прилагодити оном духу, који је владао у Рингдали, и ово су сада били све добри, ваљани људи, који су се кретали доле између кућа с високим димњацима, и улазили и излазили на врата црних ковачница. Нико није радио невесело и немарно, већ је гар већини покривао здраве образе и весело смешење.

Радничке су жене биле чисте и уредне, на деци се скоро није могао видети онај бледи и закржљали изглед, који је

иначе тако обичан код деце фабричких радника; а дође ли каква особита невоља, свако се могао обратити на срце и канцеларију Петра Линда као и на кујну и домаћу апотеку његове добре супруге.

Није то свакад било тако красно у Рингдали. У почетку је Петар Линд припасивао своју кожну кецељу у једној малој, бедној, ковачници у којој је било промаје, до половине укопаној у земљи која је уосталом била саграђена од округлих балвана с маховином између њих, кроз које је ветар помало свирао. И госпођа Линд, која је сада о новој години на гозби код свештеника имала на себи свилену хаљину, и сва се блистала у сјају, дувала је у то доба у мехове; а кад дође вече, ишло је то двоје на починак у колебу, која је имала само једну собицу и једну малу мрачну пањегу која им је служила за кујну.

Лудвик Линд, њихов једини син, сада штудент и фини господин, који је седео на лепој веранди главног одељења за становање у стилу виле, и пушио миришљаву цигару од 20 п. д. комад, сећање се као кроз маглу како је као мали дечко гледао своја гола, гарава колена како провирују кроз продрте панталоне, и гризао парче хлеба ваљајући се и играјући по прашини од угља, само да би био пред очима оцу и мајци, док су они радили чекићем и меховима.

Мало по мало па настане бољи дани после мучног рада и тешке оскудице. После прве стотине заштеђених круна дође и први калфа: а затим ниче и права ковачница поред старе, која још и данас стоји, уз то Линд купи и земљу, јер је досада зидао на туђој земљи, а после тога постане још једна, две, три ковачнице, па онда велике радионице са својим многобројним радницима, па вила с верандом, те тако постепено постаде он „мајстор“, па „фабрикант“, „грађевинар“, „инжињер“, и Бог ће свети знати шта све није стајало на адресама писама. Он је имао бистру памет а поред тога и умешне вредне руке, те је ли само стајало на вршалици или локомобили „Рингдала“, то су сељаци на далеко знали да је ваљана израда.

О, можете мислити како је то пријатно било уздизати се тако мало по мало а све својим властитим и поштеним радом! Како се човек осећа задовољан кад се може провести на удобним колима са федерима и чилим коњима поред старе земунице, где су некад два пара руку удружене с љубављу и вредноћом поставиле сигуран темељ „Рингдалској механичкој радионици“.

Петар Линд се држао мало затегнуто према свему што је припадало „вишој класи“ и стајало изнад земуничког ковача без калфе. Али кад један учтив судија дође и запроси руку његове Лине, а и сама Лина паде оцу око врата и стаде га молити, допусти им да се узму.

— Могу ја нашу Ему дати за каквог ваљаног настојника, а имам и Лудвика који ће бити господар Рингдале, — рече Петар Линд својој старици.

После тога поче долазити почешће у кућу месни капелан и то се најзад сврши тиме, што Ема бризну у плач и изјасни се да не може живети без капелана. И тада обоје стари попустише а Петар Линд се тешаше:

— Чујеш, бако, ми имамо још нашег Лудвика који ће остати у Рингдали, и тако ми душе, он неће бити ни капелан нити ће учити судске науке.

А није ни изгледало да млади Лудвик има воље за то. О распустима је он био непрестано доле у радионицама где је турпијао, ковао и живо радио и тако кварио своје одело да је мама била чисто у очајању због тога, али татине су се очи при том блистале од задовољства, и старац се већ у себи веома радовао при помисли да ће Лудвика послати у иностранство, да се тамо усаврши, па да се потом врати кући и сâм предузме целу радњу.

Али кад једнога лета дође Лудвиг кући, разговарао је дуго са татом у канцеларији, и после тога ствар се сасвим измени. Господар поче ићи погнуте главе и гледећи у земљу, и не имађаше више ниједан осмех нити какву пошалицу чак ни за старога Јонаса, који је био његов први калфа, а сад зарађиваше своју кору хлеба стојећи уз тезгу за глачање и радећи само онолико колико може. И мама је изгледала веома брижна, а млади господар Лудвик горко је покаткад плакао. Ако би по који пут дошао доле у радионице и стао уз тезгу, тата се није више пријатељски смешио као пре, него би подизао обрве, уздахнуо мало више у себи и викнуо:

— Шта ћеш ти овде, дечко? Немој стајати ту на путу и сметати другима у раду!

Уочи дана кад ће се Лудвик вратити у школу била је у канцеларији опет једна бурна сцена између оца и сина, после које Петар Линд с натуштеним челом седе и написа једно писмо које се почињало са: „Благородни господине пуковниче и команданте!“

После некога времена млади је господин Лудвик примљен као официрски добровољац у X-ој краљевској хусарској регименти.

Тога лета дође Лудвик доцкан кући, пошто су већ прошли сви састанци. Татина коса је јако проседела, он је сад ишао више погнут него пре и говорио да ће „продати све те трице“. Кад би се срели, Лудвик је обарао очи и скретао с пута. Доле у радионице он није смео ни да завири.

Једнога дана, тамо у августу, ишао је стари Линд поред ливаде с ону страну брега. Одједном зачу топот и коњско рзање. Он подиже очи и спази Лудвика на једном од својих риђана који су били његов понос и дика. Коњ и дечко изгледаху као да су срасли једно за друго. Час би Лудвик погнао риђана у лепом галопу поред чистине обрасле травом, час би га натерао да прескаче преко три мамина избељена платна простртa напоредо, или би пројездио с њим дуж свега платна.

Било је заиста лепо видети овога окретног младића на лепом коњу: господар Линдове очи се заблисташе и он промрмља: „А, дакле он се већ толико изучио;“ али се одједном намршти и викну:

— Скини се одмах, грубијане, и води коња у шталу! Моји су риђани одвише добри и већ матори за такве циркуске вештине.

И тако престане јахачка вежбања младога Лудвика на долу. Господара Линда је срце болело, кад је видео како младић иде тужан и невесео; али Петар Линд није никад трзао своју реч натраг.

Прође још једно лето и Лудрик поста штудент. На јесен ће у Калберг.

Истога лета, 27 јула, било је равно 25 година откако је Петар Линд први пут ударио чекићем у својој земуници. Сам господар није баш нимало био заражен јубилеумским бацилама, али зетови предложише да се тај дан некако просветкује, а сем тога бејаше се дознало да се и радници спремају да на неки начин одају пошту своме омиљеном господару. Те тако би решено да буде велика јубилејска свечаност у Рингдали.

С вечери, уочи тога дана, пође Лудвик да се прошета доле ниже радионица. Позади старе земунице баци се колики је дуг на зелену траву, подметну руке под главу и упре очи у летње небо.

У том зачу неке гласове. Тата и мама су такође дошли овамо и сели доле на земљу с друге стране од ове старе чатрље.

— Овде ми почесмо, Петре, прошапута мама и паде тати око врата.

— Да, овде почесмо, Карина. Сад је тако чудновато и мислити на то. Ах, Господе Боже, помисли само да си т и ту унутра стајала и.... дувала у мехове!

– Сећаш ли се, Петре, кад ти скиде са себе свој прсник и привеза га мени на крста једном врвцом, кад опази, да је мени зима!

— Карина...

После тога сеђаху тако неко време ћутећи.

— Бог нам је био милостив у свему, Карина. Али се ја ипак при том не могу радовати, кад помислим да ће кроз неколико година туђи људи тамо доле заповедати и управљати, а можда ће разносити одавде лош посао са утиснутом старом марком „Рингдала“ на њему. А ми смо имали једнога сина....

— Али Лудвик може ипак имати радионице, и ако буде официр?

— То није једно исто, Карина. Онај који није стручњак, неће никад бити прави газда, он неће никад моћи познати и поштовати своје раднике нити им бити захвалан. Сироти моји стари ковачи!

— Ти си, Петре, био сувише строг према дечку последње године.

— Шта ћу ја? Ја га волим више него свој живот, и срце ми се цепа кад видим онај његов жалостан поглед, али кад само помислим како му је могло добро бити... Он није морао почињати у земуници! Он је могао ићи напред по утрвеној стази. А још код се сетим да он, који је рођен да буде овде газда, иде да буде туђ слуга...

— Како то Петре?

— А зар нисам то ја и сâм видео кад сам био као домобранац на вежби! Кад је пуковник био рђаво расположен, набрецнуо би се на капетана, капетан даље на поручника, а поручник би грдио нареднпка, који је имао своју породицу у селу те ишао доле и батинао своје малишане да би се утешио. Ах, до врага, кад помислим само да ће рингдалска госпођа једнога дана моћи рећи: „Децо, склоните се с пута сиротом тати, он је нешто зловољан, мора да га је грдио пуковник!“

— Неко мора слушати и покоравати се, тако је то у овом свету.

— Јест, али моме сину није требало да слуша кога другог сем мене. Ја сам се превијао, ја сам слушао, ја сам служио друге, ја сам се мрзнуо од зиме, и трпео сваку невољу, да би он био господар у Рингдали. Ах... то ће ме у гроб отерати, Карина!...

— —

Лудвик је лежао непомично и гледао на више још задуго пошто му родитељи отидоше кући. Пред очима му излажаху чудновате слике. Виде себе у плавој униформи искићеној жутим гајтанима на племенитом касачу, с кабаницом на леђима и затегнутим уздама као жице на виолини, како лети напред уз топот и рзање коња. Виде сву ту сјајну кавалкаду како се њија на коњима који подигравају и скачу. Виде после дугога мира и један славан дан за војску и себе у љутом боју на уздрхталом и у белу пену обученом коњу, како командује пред фронтом ескадрона и чу генерала који је командовао како му рече: „Поручниче Линде, Вама припада велики део славе данашњега дана. Ја Вам захваљујем!“

Али затим виде како се татина седа глава све више сагиба, и чу непознате гласове како заповедају доле у рингдалским механичким радионицама.

Сцена се измени. Млад гиздав коњички официр пролете у игри кроз „бело море“ на дворском балу; њега праћаху најлепше очи, и само Његово Величанство запита коњичког генерала: „Како се зове овај млади коњички официр из X регименте?“ а генерал одговори: „Линд, Ваше Величанство.“

Балске дворнице нестаде, а појави се радионица. Штраусов валцер умуче, а локомобила затутња. Лепе даме уступише места гаравим ковачима и командири с великим крстовима блиставим машинама с причвршћеним цедуљама на којима је стајало: „Прва награда и златна медаља.“ Једино још бејаше заостало (од пређашње сцене) Његово Величанство, и он запита окружног начелника: „Ко је изложио ове лепе ствари?“ а окружни начелник одговори: „Лудвик Линд, Ваше Величанство.“

Лудвик се прену и похита кући и својој соби за рад. Ту написа дрхтавом руком неколико редова на једном великом табаку хартије, и прочита их полако и пажљиво, убриса две велике сузе, које хтедоше да падну доле и да покваре цео састав, па написа великим и лепим словима натпис.

Кад се заврши рад у ковачницама бејаше господар Лудвик на прагу пред вратима и узев старога Јонаса за руку рече:

— Јонасе, имаш ли какву другу блузу да ми позајмиш?

* * *

Јубилеумски дан био је леп, и дивно јулско сунце обасјаваше зелене славолуке, заставе и венце, завириваше у ковачнице и слагалишта, где су се блистале машине зеленилом окићене, и одсјајиваше на ордену Густава Вазе, који је господар Линд сада први пут приденуо.

У свакидањем радном оделу, као што их је Петар Линд најрадије хтео видети, упутише се сви ковачи с настојником и старим Јонасом на челу горе ка вили; настојник изговори свој трудно научени говор, радници предадоше слављенику светњаке с натписом и онда почеше редом служити госте.

Петар Линд није био никакав говорник; али је радо хтео да уметне мало садржине у оно што каже. Тако би и сада. Он се кратко захвали, али заврши с изјавом да је данас дао десет хиљеда круна у раднички болеснички фонд.

Усклицима и радости не беше краја после овога и то их толико збуни, да се ниједан не нађе да одговори на ову тачку која беше ван програма. Настојник није био никакав импровизатор а стари Јонас је само плакао и шмркао.

Тада један леп младић, одевен у блузу, ступи пред оне што су напред стајали, узе једну чашу са стола и рече у почетку мало дрхтавим гласом.

„Поштовани и драги Господару!

Изненађење и радост због твога лепог поклона на дан твоје и рингдалске славе, као што видиш, чисто су занемили твоје верне раднике. И ако не можемо да ти захвалимо речима, као што бисмо хтели, ипак те молимо да будеш уверен, да ми дубоко осећамо како си нас ти сад још чвршће привезао једно за друго, и да смо ми сви, да, ми сви без изузетка, готови да посветимо теби и твојој драгој Рингдали сав свој труд, сву своју снагу.“

— И ти зар, Лудвиче? промуца господар, пошто се мало прибра од првога изненађења, које га снађе, кад опази сина у блузу одевена како излази из радничких редова, који се онда склонише мало у страну.

— Да, тата, и ја, — рече млади штудент и погледа свога оца право у очи.

— Је ли то твоја слободна воља, Лудвиче? Ти знаш да ја нисам никад хтео да присиљавам које од своје деце.

— Јест, тата; ако Бог тако хоће, биће и онда један Линд у радионици кад ти — дај Боже да то буде што доцније! — не будеш могао више ићи тамо. Моја оставка на службу у регименти већ је на путу.

Господар убриса руком сузе с лица, привуче старицу и Лудвика к себи и промуца:

Бог вас обоје благословио.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Доцкан увече, кад свечаност беше већ завршена и кад најзад сви отидоше кућама, пођоше тата и Лудвик, руку под руку, као и некада, још мало у шетњу улицом поред радионица и гледаху како месец обасјава зелене венце, гране и блиставе машине као и посребрени жиг „Рингдалска механичка радионица 188.*“ Петар Линд гледаше дуго ова писмена.

— Је ли, тата, ти то ваљда можеш читати и без наочара?

— Да, Лудвиче.

— А ја ти обећавам, док је год твој Лудвик жив, да неће тај жиг никад доћи на какав лош посао. То је све што ја могу радити; све друго ти си урадио. Ја имам само да идем по „утрвеној стази.“

Јагодина 1903.

ФОЛКЛОР

ЊЕГОВ ЗНАЧАЈ, ЦИЉЕВИ И МЕТОДЕ

од

ДР. РАЈМУНДА ФРИДРИХА КАЈНДЛА

ПРЕВЕО С НЕМАЧКОГ И ДОПУНИО

Др. Тих. Р. Ђорђевић

I

Етнологија, њен развој и однос према сродним дисциплинама

Фолклор (народознанство) је грана Етнологије. Да би се уочила његова суштина и циљ морамо пре свега учинити неколико потребних напомена односно Етнологије.

Етнологија, по извођењу њеног оснивача А. Бастијана, има за задатак да да̂ статику и механику мисли, које од вајкада испуњују човечанство и које га руководе. Да би ово извршила она треба да открије и процени ове примитивне елементе, ове основне принципе стварања мисли. Морају се дакле створити закони који руководе судбину рода људскога, ако неће да се узме да је слепи случај руководи, или ако неће да се припишу индивидуалном упливу појединаца мотиви који чо-

Литература: A. Bastian, Die Vorgeschichte der Ethnologie. Berlin 1881. — Исти: Der Völkergedanke im Aufbau einer Wissenschaft vom Menschen und seine Begründung auf ethnologische Samlungen, Berlin 1881. — Исти: Allgemeine Grundzüge der Ethnologie. Prolegomena zur Begründug einer naturwissenschaftliche Psychologie, Berlin 1884. — Исти: Wie das Volk denkt, Berlin 1892. — — Исти: Der Menschheitsgedanke durch Raum und Zeit, I и II, Berlin 1901. — E. B. Tylor, Researckes in to the Early History of Manking and the Development of Civilisation, London, 1865. — Исти: Anthropology and introduction to the study of man and civilisation, London 1881; у немачком преводу од G. Siebert-a: Einleitung in das Studium der Anthropologie und Civilisation, Braun-

вечанство покрећу. У овим дакле законима лежи тежиште Историје Човечанства. Етнологија треба дакле да докучи основне законе човечанства: она треба као наука о човеку „да нам представи душевни живот човечанства, онај духовни свет, који као продукат психичкога стварања над земаљским лебди.“ На тај начин је Етнологија „знање и наука човечанства о себи самом.“ Етнологија дакле износи не мисли појединаца, већ мисли народа. Човека узима Етнологија не као индивидуу, као јединку (Anthropos), већ као друштвено биће (Zoon politikon), коме је удруженост потребна као услов за егзистенцију и развитак. Етнолога не интересује оно што би појединац сматрао за добро, истинито и лепо, кад је сам, или што је по његовом мишљењу и вољи, већ оно што је својствено општој мисли народа. Та мисао је оно што је главно и претежно: добити њу из масе мисли и погледа појединаца, то је главни задатак Етнологије. Он није лак. Ми ћемо најпре проучавати некултурне и мање културне народе, јер се код њих каткада само једним погледом даје распознати оно, што се код културних народа бескрајњим развијањем развило, временом и простором раширило, те су и грешке и забуне лакше могућне. Чим нам пак испадне за руком да разгледамо ток развитка под простијим околностима, ми ћемо на извесан начин добити кључ, којим можемо разрешити и сложеније уређење више културе. На стога се и може одмах рећи — као што Бастијан лепо примећује — да нам се са свих страна са свију континената под истим условима иста заједничка мисао у човеку појављује са гвозденом доследношћу, као што биљка према фазама растења ћелије и млечне судове образује, лишће истерује, пупољке издваја и цветове развија. На сваки начин је под климатским и локалним варијацијама другојача

schweig 1883. — Th. Achelis, Die Entwickelung der modernen Ethnologie, Berlin 1889. — Исти: Moderne Völkerkunde deren Entwicklung und Aufgaben, Stuttgart 1896. — R. Martin, Antropologie als Wissenschaft und Lehrfach, Jena 1901. — H. Schurz, Katechismus der Völkerkunde, Leipzig 1893. — Th. Waitz, Anthropologie der Naturvölker, Leipzig 1859. — Fr. Ratzel, Völkerkunde, Leipzig 1885. M. Lazarus und H. Stenthal, Einleitende Gedanken über Völkerpsychologie. Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft, I (1860), стр. 1 и даље. — W. Wundt, Über Ziele und Wege der Völkerpsychologie (Philosophische Studien, Bd IV, 1888) — Многобројни други списи поменуће се у тексту, остале пак, који се помињу у Achelis-овој Moderne Völkerkunde и M. Winternitz-овом чланку Völkerkunde, Volkskunde und Philologie (Globus за 1900, бр. 22 и 23.) где им је и садржај нанесен, овде изостављамо.

јела на северу, а другојача палма у тропима, али у оба случаја влада један исти закон растења, који се за биљну целокупност даје свести у научне норме. Тако налазимо да Грке под њиховим ведрим небом окружују друга божанства, а друга Скандинавце на њиховим магловитим обалама; другојача је митологија Инђана у њиховом чудноватом уређењу у прашумама, а другојача је тамо преко далеке морске површине у Патагонаца. Ако се не даднемо завести различитим локалним обележјем на површини наше земље, свуда можемо доћи опширнијим проматрањем и истраживањем до једнаких основних престава. Њих треба да утврдимо заједно са њиховим законима развића. Испадне ли нам то за руком у потпуној извесности и јасности, то ћемо бити у стању да контролишемо социјални организам у природном нормалном начину и да га сачувамо од слабих одступања.

Врло се згодно изразио о заједничком првобитном изгледу човечанства још 1878. г. уредник „Globus-a“, знаменити Richard Andree. У уводу ка првом делу својих „Ethnologische Parallelen und Vergleiche“ вели он: „Као што многи прилози у овим листовима сведоче, многе су подударности и сличности у првобитном сматрању и обичајима далеко удаљених и етнички различитих народа често пута тако очигледне, да човек на први поглед може помислити на једно заједничко порекло или на позајмицу таквих престава и обичаја. Много пута је тешко веровати да извесан обичај, празноверица, мит, који се у свима деловима света идентичан или готово идентичан налази, није из истог извора и да није са једне тачке дошао свима народима који га познају. Што даље и исцрпније који обичај или мисао по земљи истражујемо, то нам се јасније приказује његово независно постање, те долазимо до закључка да се за тумачење таквих подударности, онде где је позајмица искључена, мора ићи психолошкој диспозицији човековој. Као што се не може порицати да нису телесне особине и делатност људи свуда подједнаке, да људи на једнак начин виде, чују, спавају, једу, исто тако налазимо да су и њихове душевне функције свуда у својим битним функционисањима исте, исте основне облике показују, само што на сваки начин варирају према раси и према околини природе, али ипак и поред споредних одступања исте су основне вредности и садржине. Па и напредак у развитку духа човечјег показује нам се у различитим временима као да из исте основе произилази. Људска се природа свуда показује

као иста; и људи као и народи имају, ако су до истог једнаког степена развића дошли независно један од другога, исте идеје и техничке способности. Свуда нам окресани кремен изгледа као првобитно оружје или прва справа; зачеци лончарства, облик пластичне иловаче за судове и урне свуда су исти; тумулус има у Европи исти облик као и у Северној Америци; јужноамерички самбаки (sambaqui), гомиле шкољака на Андаманима, дански Kjökermnödding једва да показују какву разлику; менхирен и долме које индијски некултурни народи још и данас праве не оступају од оних што се у нашем делу света налазе као сведоци давно биткеалих покољења. Отуда долази да где год такве подударности налазимо, морамо најпре веровати у независно њихово постање. Ако је људски дух свуда исти и ако су свуда исте диспозиције, онда излази да аналоге идеје, подударни обичаји, ма на ком месту човек живео од њега, произилазе, да један обичај, једно празноверно мишљење Ескимоса у својој суштини исто може бити са одговарајућима средњеафричког Негра, јер поларна околина једнога и тропска другога могу утицати само у споредном обиму, предругојачавајући и локално обележавајући."

Слично се изразио и Рацел у својој књизи „Völkerkunde": „Па и ако се не може довољно нагласити да се један народ састоји из индивидуа, које су и остају при свима својим радњама основни елементи, то ипак подударност ових индивидуа досеже у основу тако далеко да је човек уверен у одзив својих мисли код других, ако само до њих могу допрети, исто онако као што исто семе на истом тлу доноси исти плод. Од наласка овога пута зависи врло много. Елементарне идеје имају несавладљиву експанзивну снагу и нема смисла да се оне задржавају пред колибом једнога Кафра или пред кућном ватром једног Ботокуда... Јер што више истраживачки поглед продире у дубину преисторијских или ванисторијских народа, то ће он у свима културним круговима и на свима културним ступњевима срести битно једну исту културу, која се од дужег времена, док услови за развитак многобројних нарочитих култура још нису били дати, од народа до народа по земљи распрострла; тај ће поглед видети ту културу у уској вези са данашњим човечанством, које све ново и велико ствара из оног заједничког врела од којег се још понеки делић налази непромењен као његова својина."

Најзад хоћу да наведем још једно место из расправе Хермана Поста „Ursprung des Rechts“ (1876) јер оно осветљава са нарочите стране вредност ових истраживања. Пошто полази од строгог законитог реда у сваког развитка, долази до закључка да је због тога могућно „реконструисати историју сваке врсте организма, о коме нам је традиција само неке фазе, можда само неке минуле знаке, сачувала у битној суштини. Исто се тако може са поузданошћу у напред рећи како се мора унутрашњи развој каквога народа, који је на ниском ступњу, битно у будућности извршити. Отуда су истраживања о примитивном стању државног и правног живота код најпримитивнијих некултурних народа од особитога значаја за наш државни и правни живот. Уопште закони који владају примитивним развојем дају нам потпуних разјашњења о почецима државе и права код данашњих културних народа и откривају нам времена о којима не постоји никаква историјска традиција, већ о којима су се очували само поједини остаци у причама и обичајима, који ће само упоређењем са стањем народа, који још нису изашли из примитивне фазе развоја, бити разумљиви. На тај начин свака вест о свакоме народу на земљи даје грађе за просуђивање историје ма ког народа на земљи. Све почиње узајамно да се потпомаже, и пронађени општи закони развоја иду тако далеко, да ће се и сама истинитост историјских традиција моћи њима контролисати.“

Ово што је наведено довољно ће бити да се упозна битност и високи циљ Етнологије. Из тога јасно излази да је она Философија будућности.

Овде није место улазити опширно у однос Етнологије према Философији, али се неке напомене могу још овде учинити, да би наше становиште било јасније.

Овде није потребно нарочито улазити у многобројне до сад створене философске системе. Све су се оне бориле и старале да изнађу истину, утицале су више или мање на садашњост или будућност, али о многима вреди она позната изрека Лесингова о Клопштоку, да се више хвали него ли чита. А како би другојаче и могло бити! Сваки од њихових твораца присвајаше себи да нам је дао праву истину, и противречаху један другоме; један хтеде материју, други идеју да учини основним принципом свију ствари, којима би се све објашњавало или изводило. Претерани идеализам поред обилатог идеа-

лизма; груби песимизам поред строгог оптимизма и тежње за живот. Тако се преганьаху ове системе; често постајаше једна поред друге; у прекомерној супротности ношаху оне знаке своје пропасти, бораху се једна против друге, а ниједна не одржа победу на бојном пољу. У борби за опстанак нису се чувале: јер је то непобитна истина, да у борби за опстанак односи победу само оно што је најбоље, вечито истинито и добро; ма да је неко време и било лажју клеветано, ипак је излазило на видело. Од досадашњих философских система није ниједна ову пробу издржала, отуда и немају готово искључиво никакву практичну вредност више, стога и припадају музеју Историје Философије. Златна зрнца која је она садржавала заиста нису сва погубљена, већ су прешла у духовну својину човечанства.

На зашто ови многобројни покушаји нису имали бољих резултата? Узрок лежи у начину на који су пређе све науке обрађиване, а он се опет објашњава општим приликама времена. Како беше узак поглед ових људи! Како се мало људи разумеваху у скупљању и посматрању грађе, која једино беше у стању решити истину! Како мршава средства беху тада на расположењу! До новијих времена беху научник и мислилац сами себи упућени, скуп посматрањем добивених ствари беше без значаја: и тако беху принуђени да траже истину само размишљањем и комбинирањем. Како су значајни скокови учињени да би се из појединих појава друге извеле и објасниле, јер не беше средства за разумевање истих, да се прибави други материјал за посматрање. Тако бејаше наука у току средњега века врло празна и бесплодна. Самовоља и фантазија, једнострано схватање, бесконтролно размишљање, смели резултати, све је то пружано као истина. Домишљанство ступаше на место истине: то беше време када се писаху докторске дисертације о томе, да ли је Нерон био незахвалнији према свом учитељу Сенеки или према својој матери; да ли је боље после јела мало проспавати или се наслађавати гледањем и слушањем. Не беше стало до тога да се тврђење помоћу истине брани, већ помоћу оштроумности и окретности. И што је један многогодишњим мозгањем пронашао и за истинито сматрао, то је хтео свима да натури као истину и јетко устајаше против туђег истраживања: ново какво посматрање, какав мали напредак могаше му одузети плодове мучног размишљања, у чије резултате једва и сам да беше уверен, да их ваља држати за истините. Тако стално у средишту истра-

живања стајање сопствено ја; својом сопственом мером хтело се да се мери безгранични свет у његовом пространом величанству. Безгранично царство самовоље беше се распрострло у свима круговима: „Мислим, дакле постојим“ учинио је један модерни философ за принцип; „Ја сам држава“ значајна је изрека Лудвика XIV, краља сунца. Свуда сопствено ја, самовоља и апсолутизам! Па чак и они који су се противу тога борили падали су у исте грешке: они се труде да своје из себе самих створене, и по њиховом мишљењу истините идеје, као једино вредне и истините натуре. Ако је ово предњачење код најплеменитијих и највреднијих осећања најдубљих мисли и најречитијих тежња ка истини опасно, онда оно води управо ка нешто једностраним, нездравим диспозицијама или у охолу надувеност. Онако је као што Бастијан напомиње у својој књизи „Vorgeschichte der Ethnologie“ (стр. 83): „Философске системе почињу готово у опште са мислима појединаца, и због тога оне имају тешкоћа да из закрпа, за које ни сами не знају како су им дошле до руку, саставе целину.“

То су узроци зашто је Философија у прошлости ишла, а великим делом и сад иде, кривим путем. Друге науке пошле су већ правом стазом, и тим индуктивним путем мораће поћи и философија. Данас већ ниједном природњаку не пада на ум да без довољно посматрања, из самога себе, спекулацијом и комбинацијом изводи природњачка објашњења, већ скупља гомилу посматрања која му доносе тражену истину. Прошло је време кад се разуђивање људскога тела ради научних потреба сматраше као грех, а тиме и медицина добрим делом као маштање без реалне подлоге. Ради проналаска историјске истине историк испитује гомилу извора и архива, исто тако чини и други научник који ради на модерној основи. Никоме више не пада на ум, да простим мудровањем, без потребних проматрања и потребног материјала изналази истине. Тако и философ у будућности мора кренути другим путем. Он то мора чинити као модерни природњак: он мора скупљати масу проматрања и материјала, који му указују прошлост и садашњост и из њих тражити истину која нам у будућности мора засјати.

Отуда ће пре свега бити две добити:

Прво, философ ће избећи заблуде које леже у његовој једнострано схватљивој и убедљивој личности. На тај ће начин уклонити грешке на које морају бити осуђени сваки апсолутизам

и свака самовоља. Он неће учити оно што му у глави као истинито сене, већ што су хиљаде година и милиони људи признавали као право и истинито или као криво и лажно. Врхунац свију знања не може бити ни знање како се свет у једној глави преставља, па ма она била и најдуховитија, нити пак упознавање свију философских система. Ја не сазнајем културу једнога народа тиме што скупљам у једноме кабинету поједине раритете: ја се морам много више трудити да истражим оно што је заједничко, што је типично и што све главе управља и води. Истражити „друштвену мисао" индуктивним путем, поређењем целокупног потребног материјала, открити из ње најтамније разлоге, то је веће предузеће, но предузимати спекулације са гледишта мисли појединаца. То је задатак и циљ Етнологије.

Друго, ова ће философија одбацити оно што је ван сваког сазнања, она ће, као што се то философски каже, пренебрегнути све трансцедентално: јер пошто ће изводити своје законе из посматрања, она неће моћи давати објашњења о стварима које леже ван сваког посматрања. Она н. пр. нећe никако улазити у област бесмртности, већ ће то упутити вери. На тај ће начин изостати многи узалудни и безуспешни труди и понеке непотребне сваће, али ће за то бити више плоднога рада. Јер Философија будућности биће у истини корисна и практична наука: она треба да буде прави вођ човека и народа.

Нико други није умео са тако ватреном духовитошћу да објави потребу и високу вредност Етнологије као стари мајстор Бастијан. Још се није појавио спремнији који би боље протумачио оно што је Бастијан рекао, а за којим он жуди на крају своје књиге „Vorgeschichte". Овде би се још могло навести оно што је он на састанку географа у Берлину рекао (Der Völkergedanke, стр. 181 и даље): „Ми смо, вели он, у току векова нешто научили, али велике тајне опстанка, загонетке сопствене егзистенције стоје пред нама онако исто као чудновата питања, као што стојаху пред нашим прецима у раној зори прошлости. Ма колико да смо у појединостима научили, средиште тајне остаје недирнуто, а решење њено исто тако далеко као и увек. И сви путеви који су предузимани, философске медитације, истраживачка разлагања материје, мистична дубока размишљања, сањалачка маштa и фантастична очајања, све се до сад показало као криви пут. У борби против материје постигли смо неке сјајне победе, али у духовној борби смо стално обманути и опет

изведени на исту тачку од које смо и пошли. Само је још један покушај остао, он је последњи, а у исто време и најближи: а наиме покушај, да се на саме људе обратимо и да од њих одговор тражимо. А и ко би иначе у природи могао обавестити човека боље и позваније о томе шта му је најближе?

Етнологија је врхунац целог људског знања, не само стога што она има да испитује најсавршеније од свију бића, већ и због тога што јој је задатак да објасни најобимнија и најтежа питања. „Познај себе самога“ био је још старим Индијанцима и Грцима најтежи од свих проблема, а колико то мора бити више за упознавање целокупног човечанства у његовом телесном и душевном бићу и у свима његовим физичким и психичким односима. Да би се овај задатак решио потребна је сарадња свију људских душевних снага; читав штаб од наука мора се најпре створити, да би се могло учинити услуге овој највишој науци. Отуда се даје објаснити зашто је Етнологија тек пре неколико десетина година постала. Младост Етнологије, вели Бастијан 1880. г., ове најмлађе науке, или ако се хоће, науке која је тек у ембриону развића, проиизлази из самог задатка који јој се намењује. Етнологија својим етимолошким појмом означује науку о народима на земљи. Могућност за њен развој почиње тек у доба проналаска светова, јер су тек они дали један преглед народа и тиме омогућили скупљање материјала. Али од могућности до стварности беше још дугачак пут, још много требаше до прокрчења земљишта на коме се сад покушало да се засеју прве клице. Наука о језику и Историја, Културна Историја и Наука о старинама, Теологија и Философија, Наука о праву и држави, Географија и Статистика, а пре свега Антропологија заједно са Анатомијом, Етнографија, Психологија Народа и Фолкор главни су стубови над којима се Етнологија као крунисани свод заснива. Није никакво чудо што се с њеним заснивањем тек започело и што јој се крај не може догледати. Пре но што би Етнологија могла да проклија, морале би најпре различите науке да ојачају и да доспеју до већег степена савршенства, а пре свега ваља да се пронађе и утврди пут индукције, идења од извеснога данога ка даљем општем.

Етнологија не може да пренебрегне готово ниједну науку. Ово је лако разумети, јер она узима у посматрање све стране људскога бића. Овде није потребно ближе улазити у ово, пошто ћемо о томе доцније понова говорити. Етнологија неће бити у

опреци ни са једном својом старијом научном сестром, већ ослоњена на њих, она ће чврсто корачати напред. Ако је који од њених ученика другог мишљења, нарочито ако против филологије и њене вредности бесправно устаје, њему ће се морати рећи Бастијанове речи: „Етнологија припада ономе току времена, које са чисто философско-логичког стварања тежи реалистичком облику учења. При том пак не сме бити, као што се понекад у можда искреној ревности дешава, да се сужава ма на који начин високи значај класичних дела, а најмање би то доликовало Етнологији која често има прилике да се враћа на брижљиве детаљне принципе класичних литература при сопственој контроли својих сувише младих, и за то још несталних принципа.“ С друге ће пак стране извесно Етнологија давати понечега драгоценога већини сродних наука. С правом вели Фридрих Рацел творац Антропогеографије: „У опште нема науке која би била само помоћна наука, док с друге стране свака наука у односу према другој, под извесним приликама, може важити као помоћна. Једна наука на првом месту мора бити самостална, пре но што би другој могла пружити помоћи.“

Већ се овде мора напоменути, да се управо за Етнологију у свима њеним гранама, више но на друге науке, не могу границе тачно повући. Отуда долази да се Етнологија са Антропологијом, Етнографијом, Културном Историјом, Психологијом Народа па и са Фолклором може узети и као идентична. Свака од поменутих наука је, више или мање, исте тежње и истог схватања као и Етнологија. Свака од њих може пространим проширивањем свога делокруга истраживања о народима на земљи или дубоким роњењем у проблеме које решава да се приближи циљу Етнологије. Пошто ни сама Етнологија већ за дуго није тај циљ задобила, то су многе несугласице које се налазе у називу ове науке и њених грана лако разумљиве. Ући ближе у ову ствар мало је потребно, пошто је М. Винтерниц у своме поучноме чланку „Vökerkunde, Volkskunde und Philologie“ у „Globus-u“, при крају 1900. г., Bd. 78., № 22 и даље све то ближе разгледао.

И ако Етнологија стоји са многим наукама у односима и у свима има својих драгоцених савезника ипак је она највише упућена на Антропологију, Психологију Народа и Фолклор. Без прве не би имала основице, без последње не би имала грађе

из које се подиже, а без Психологије не би имала свега што ожцвотворава, покреће и осветљава мисли.

Антропологија је управо потребна подлога Етнологији. Она има за задатак да нам пружи преглед народа на земљи, њихове природне особине, њихову распрострањеност и додире. Помагана Анатомијом и Географијом она посматра пре свега физичке особине човечје и његов однос према земљи. Из овога њезиног задатка излази да се она има сматрати као она наука, без које Етнологија не би могла ступити у живот. Отуда излази да се Антропологија у најширем смислу сматра идентичном са Етнографијом и да је превазилази. Антропологија се дакле може сматрати не као наука о физичкој природи човечјој, већ и о духу његовом. Као што ћемо видети ово схватање није ново. У овом пак нашем раду Антропологија ће се стално сматрати само у ужем смислу као знање о народима и њиховим природним телесним особинама. У идућој глави ми ћемо још једном промотрити ову ствар из ближе.

Па и у нашем ужем смислу Антропологија је основица Етнологије, и ако смо ради да разумемо развитак ове последње морамо знати историју оне прве.

Антропологија је могла почети да се развија тек од доба проналаска светова. Вредно је поменути да се њено име у значењу самосталне науке појављује 1501. год. Ове године изађе у Лајпцигу „Anthropologia de natura hominis“ коју написа доктор теологије и медицине Магнус Хунд.

Пошто се човек састоји из „тела и душе“, то је већ одавно било јасно да расматрање о човеку треба да буде двоструко. Тако се још крајем 16. века појављује дело које обе ове човечје стране посматра. 1594. г. изађе у Хановеру „Psychologia anthropologica sive animae humanae doctrina“ од Otto Gasmann-a, коме 1596. год. следоваше „Fabrica humani corporis“, дакле Анатомија.

Овде нам већ дакле излази на видик оно двоструко схватање Антропологије, које се — као што је горе речено — и ако поколебано одржало све до данас. Час беше претежнији дух, час тело. „У опште се може мислити, вели Бастијан, да се на крају 18. и почетком 19. века под Антропологијом разумеваше онај део Философије, који обрађиваше додирне тачке телеснога и душевнога у индивидуалном човеку, и тако понекад телесно а понекад душевно беше у превази, чему придолазаше још

нешто друго, о чему се у опште ништа не знађаше, нити се што у научном смислу могаше рећи.“

Начела Антропологије беху још заплетена и нејасна. Она беше непрестано ограничена на посматрање људских типова, а место се тако задовољаваше да посматра судбину душе појединих људских бића. То је наслеђе из времена, које беше из недостатака градива принуђено, да честим бесплодним спекулацијама и дедукцијама из старих елемената ново ствара.

Али већ у 18. веку настадоше боље прилике. Довољно је овде напоменути да се 1776. г., а за тим 1781. и 1795. појави Блумбахово дело о природној разлици рода људскога, које постаде прва сигурна основица физичке Антропологије. Но у 18. веку пада и почетак друге периоде проналаска светова. Пре свега ваља овде поменути Кукове проналаске у Великом Океану (1769.—1779.), који су наш антрополошки круг проматрања тако знатно проширили. Од осталих путника именујемо J. R. Forster-a, који у своме делу од 1783. г. Bemerkungen über Gegenstände der physischen Erdbeschreibung, Naturgeschichte und sittliche Philosophie auf seiner Reise um die Welt gesammelt“ изнесе понешто, што спада у нашу науку. Од путописаца 19. века помињемо овде још само Александра фон Хумболта. Говорећи о меандарским урнама јужноамеричких Индијанаца, Грка и Римљана, он вели: „Узроци ових наличности леже више на психичким основама, на унутрашњој природи наше душевне диспозиције, но што показују јединство постања и стари саобраћај међу народима.“ Тиме он налази језгру наших етнолошких погледа.

Међутим и психолошка страна нашега предмета беше задобила већега маха. Већ 1724. г. нагађао је француски језуита J. Fr. Lafiteau да се простим посматрањем народа не може довољно што учинити, већ да ће се психолошким поређењем моћи засновати развитак човечанства. „Ја нисам задовољан, вели он, да упознам карактер дивљака и њихове обичаје, ја сам у томе тражио трагове врло далеке старине; ја сам брижљиво читао оне од најстаријих писаца који су описивали обичаје и законе народа о којима су понешто сазнали; ја сам учинио извесно поређење њихових обичаја, и признајем да ако су ми стари писци дали повода да заснујем извесне срећне мисли о дивљацима, обичаји дивљака дали су ми повода, да лакше разумем и објасним многе ствари, које се налазе у старих писаца.

Може бити да ћу бити довољно срећан, што сам пронашао извесне скице мајадана, које ће бити издашне у рукама оних који су се бавили читањем старих писаца. Ја желим, пошто су се преко мене узвисили, да још даље виде и да стварима, које ја само површно могах додирнути и дохватити, могадну дати тачнији облик и извеснији обим. Неке од мојих мисли, засебно узете, могу можда смеле изгледати, али све скупа чиниће једну целину, чији ће се поједини делови у узајамним међусобним односима моћи држати". То су заиста важна расуђивања за оно време. Само кратко да поменемо овде познату награду Дижонске Академије (1753.), коју је Русо, наравно само фантастичним и безвредним спекулацијама о прастању човечијем, добио, али која вешто важаше као таква, да скреће пажњу на овај етнолошки предмет. 1763. г. већ чујемо да Islin говори о Историји Човечанства (Geschichte der Menschheit), под којим је насловом доцније издао и једно дело у двема свескама и у коме није без разумевања употребљен етнографски материјал. 1766. г. објављује Steebs, као пре тога Lafiteau, ово: „Ако сравнимо описе Гренланђана, Хотентота и већине америчких народа са описима Скита, Сармата и старих Немаца, то ћемо онда моћи надокнадити недостатке старих вести". Волтер оштро наглашава психичку једнакост свих људи: „Пошто је природа свуда иста, то и људи морају свуда неминовно усвојити исте истине и исте грешке, а нарочито у оним појавама, које се односе на опажање и које најјаче узбуђују машту". Један земљак и млађи савременик Волтеров, жирондинац Condorcet карактерише ваљаност и вредност научних психолошких начела, која се имају испитати, кад каже: „Ова посматрања о томе шта је човек био и шта је данас, водиће одмах ка средствима да се утврде и убрзају нови напретци, које човечја природа само предвиђа" (1795.). Тада већ беху изашле и Herder-ове „Ideen zur Geschichte der Menschheit" (1784—1791), у којима он оштро наглашава да посматрање универзума очито наслућује да се и историја рода људскога морала извршити по извесним законима. У чему се пак они састоје и где се могу наћи казује он овако: „Допустите нам, да ако хоћемо да философирамо о историји нашега рода, да одбацимо што је могућно више све уске облике мисли, које су из школе узете. Не шта је човек по нашем схватању или што би требало да буде по схватању каквога сањала, већ шта је он свуда на земљи и на сваком месту, т.ј.

чиме га је богата разноликост случаја у рукама природе могла створити, то нам оставите да посматрамо као намеру природе". Добро је позната академска приступна беседа Шилерова (1789.), у којој између осталога стоји: „Нека мудра рука изгледа као да је сачувала ова груба племена до онога доба, када бисмо ми коракнули у сопственој култури, да од тог открића на себи самима чинимо корисне примене и да изгубљени почетак свога рода из овога огледала поново успоставимо". Затим даље вели: Због недовољног местимичног градива не би била „наша Историја Света никад ништа друго до агрегат од комађа и никад не би заслуживала име науке. Сад јој пак долази у помоћ философско схватање, и пошто оно уметнички сложи ово комађе, уздиже агрегат до системе, до једне разложне узајамне целине. Њено оверавање састоји се у једнакости и у непроменљивом јединству природних закона и људскога духа, које је јединство узрок да се догађаји из најдубље старине, под узајамним утицајем једнаких спољних околности, у новија времена враћају, да се дакле из најновијих појава, која леже у кругу нашега посматрања, може извући закључак и бацити извесна светлост на оне који се у неисторијско време губе. Метода, да се по аналогији закључује, као свуда, тако је и у историји моћно средство; али се оно мора, због једног узвишеног циља, удесити и увежбати са онолико исто пажње са колико и расуђивања". Важност Историје Човечанства наглашава понова Meiner 1793. г. овако: „Сви остали делови историје, као н. пр. Историја Уметности и Наука и важних проналазака представљају нам само извесне стране човечје или нам описују поједине природне особине и ток времена; само Историја Човечанства обухвата целокупног човека и показује га какав је био у сва времена и на свима деловима земље". Неколико година касније (1800.) говори Merkel да у Историји Човечанства стоји „целокупни ток векова у једном мирном огледалу, и сви народи који су некад постојали и све генерације њихове сливају се у једно биће, у човека".

Сви ови погледи циљају у својој суштини на то, да се уочи оно што је стално, што руководи у делању људства; треба да се испита и утврди не толико духовни живот појединца већ психолошке појаве које су типичне у свих људи.

Тако се све више и више прошириваху основе Антропологије, оба њена правца и физички и психички искочише ја-

сније но пре̂ће. У ово доба налазимо већ и израз „Етнографија" (н. пр. у „Ethnographische Bildergalerie, Nürnberg 1791.). Тај је израз тада, исто тако као и данас, употребљаван највише за просте описе народа на земљи, исто онако, као што је на исти начин склопљен израз Географија, употребљаван за просте описе земље. Али већ врло рано долази једно дубље, даље схватање речи Етнографија, и то у смислу Етнологије како је схвата чак и познати бечки етнолог Фридрих Милер. Тако н. пр. Круг већ 1827. г. вели, да се Етнографија може сматрати и као философска Етнографија, која би народе описивала искључиво, или бар са особитим обзиром на њихову философску способност. Само што он при томе тачно издваја једну науку, која психичке појаве описује, од друге, која психичке појаве посматра. Али за ову прву науку, која је требала да ради поред физичке Антропологије, још не беше име пронађено. Но десетак година доцније постаде у Паризу Етнолошко Друштво (Société Ethnologique), које је 23. августа 1839. г. држало своју прву седницу. Тако беше, како вели Бастијан, у Етнологије пронађен онај суд, у коме су, још у 18. в. нејасне, овда онда изражене, па много пута као генијална муња у ваздуху изражене идеје Историје Човечанства или Науке о Човеку, нашле заједничко уточиште.

Наравно не сме се мислити да су овим биле отклоњене све тешкоће, и да су постали јасни сви циљеви и сви путеви. Тако н. пр. J. J. Hanusch у уводу свога дела „Die Wissenschaft des slavischen Mythus" (Лавов 1842.) говори о „историји развитка ума" (Geschichte der Vernunftentwicklung), о покушају „историје развитка људскога ума" (Geschichte der Entwicklung des menschlichen Geistes), коме он мишљаше да посвети часове доколице целога свог живота. Hanusch дакле са свим јасно мишљаше на циљеве наше науке; али како њему израз Етнологија беше непознат, то изгледа да он не беше на чисто ни о обиму ни о помоћним средствима њезиним. Већ дело K. Volgraf-а „Erster Versuch einer vissenchaftlichen Begründung, sowohl der algemeinen Ethnologie auf die Anthropilogie wie auch der Stats — und Rechtsphilosophie durch die Ethnologie" (3 дела 1851—1855) означује напредак. У ово доба говори већ Штајнтал у првој свесци (стр. 567.) часописа „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung", који су засновали Th. Aufrecht и Adalbert Kuhn 1852. г. о „Erkentnis des Geistes der Völker" и

ту додаје: „Рађа се једна нова наука: Психологија Народа (Völkerpsychologie), треба наћи научне тачке гледишта са којих се дух народа представити може, треба поставити законе којима ће се њихова радљивост обухватити. Наука о језику биће не само богато врело за ову нову дисциплину, већ ће она бити једна грана њена, једна грана психичке Етнологије. Јер она је то својим бићем и својом садржином. Језик је са свим непосредно народни дух: постанак и једног и другог пада уједно". Али још десетак година доцније видимо, како се професор др. Saalschütz у првој књизи (стр. 647.) Бенфејевог часописа „Orient und Okzident" труди да пронађе једну општу „упоредну Археологију човечанства" (eine allgemeine vergleichende Archäologie der Menschheit"), која би се састојала у томе „да се изнесе сродност и једноликост у супротности целог начина облика живота у психичком и спољашњем бићу". Њему дакле обим Етнологије није још јасан, али то је важно што се он стара да јој се приближи са гледишта Археологије исто онако као у последње време поменути истраживачи са гледишта Митологије, државне и правне философије, Психологије Народа и Науке о Језику. 1859. г. изађе дело Theodor-a Weitz-a „Anthropologie der Naturvölker", у коме је први пут учињен покушај „да се на основу скупљеног етнографског градива даде историја развитка човечанства са физичке и психичке стране". Њему следује читав ред знатних истраживача, од којих је Бастијан највише привредио, који се труде да за Етнологију задобију општу пажњу. Како је борба била упорна види се из следећих речи, којима је Бастијан пропратио завршетак своје „Vorgeschichte der Ethnologie" (1881.): „И ако је у овом спису Етнологија називана дневним питањем, и то горућим, то ће ипак бити по којег читаоца, који ће се у основи само мало смети њиме загрејати. Ствар је и сувише нова, а тачке гледишта леже и сувише удаљене једна од друге чак и по простору. Дубљом и тежом тежи се само у корист онога, према коме се из старог доверења осећа узајамна симпатија, једна унутрашња заједница ради разних интереса, који нису само идеални. Многи неће схватити шта би хтела једна тако звана Етнологија. Ко је пак ма из каквих разлога до тога дошао, тај се колико толико приближио њеној особеној природи, тој још доста удаљеној ствари, тај мисли да нађе у Етнологији не само дневно питање, не само важно питање, већ најважније данас на нашој

планети, које у претећем пламу страховито пламти, и то најмање за будућност, јер пред њом стављено питање, да ли ће Историја Човечанства бити икад написана, сагорева у своме пламену".

Корисно напредовање Етнологије последњих десетина година у вези је великим делом са развитком Психологије Народа. Као што је Антропологија основа за Етнологију, из које се Етнологија и развила, исто тако и Психологија Народа пружа на извесан начин руководне мисли. Психологија Народа може се у извесном смислу поклапати са Етнологијом, кад се узме на око само психичка страна Етнологије. Отуда вели и Бастијан (Der Völkergedanke, стр. XVI) да је Етнологија природни прелаз психологије ка Науци о Човеку. Овога су гледишта били још Лацарус и Штајнтал, који су први пут тачније успоставили биће Психологије Народа.

Већ је горе поменуто мишљење Штајнталово да се јавља нова наука, Психологија Народа. У часопису што га заснова у друштву са Лацарусом под насловом „Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft" и чија I свеска изиђе 1860. г. иде он дубље у ову ствар. У чланку „Einleitende Gedanken über Vökerpsychologie" који је као предговор овој свесци вели они да су поједини радови на Етнологији, као што су они од Vollgraf-а већ „на психолошкој основи, и тиме заслужују већу вредност", иначе би се „ова наука, као што је дотле обрађивана, могла сматрати као једна глава Зоологије, јер је њезин предмет поглавито човек као животиња, као природно биће, одвојено од његовог душевног развитка, просто према грађи његовога тела у целини и у варијететима у којима је па земљи расејан, најзад према начину живота како зависи од земљишта и климе. При томе се пази на порекло и сродност народа, њихова преисторијска путовања и мешања или тако рећи њиховог пресађивања и накалемљивања. Али човек је већ од природе више но животиња, јер је у самој његовој природи услов за душевно стварање: дух припада његовој природи. Човек је душевна животиња са, кратко даречемо, урођеним душевним диспозицијама, склоностима, тежњама, осећајима, не узимајући у обзир његов душевни развитак и историјско образовање. Ови традиционални душевни елементи морају се приписати људској природи, ма да су несвесно присвојени и посисани, како се каже, са материним млеком. Природно је, да се и са ове стране мора човек проматрати. Овим неће бити напуштена област Етно-

логије, па ако хоћете и Зоологије, ми бисмо само желели досадашњој физичкој Етнологији додати и психичку Етнологију, а то је онда Психологија Народа. Она има за задатак да проучи начин живота и облике рада различитих народа у колико сачињавају душевну природу народâ. Овим је Психологија Народа одређена као истраживање душевне природе рода људскога, народа, онако како су они основица за Историју или за прави душевни живот народâ.“

Из ових навода јасно излази битна сродност Психологије Народа са Етнологијом у нашем смислу. Из ових се напомена види и то, да до овог доба Етнологија није никако узимала у обзир у довољној мери психичку страну испитивања. Тек сталнијим оснивањем и установљењем Психологије Народа ово бива у све већој мери.

Из врло поучних посматрања Лацаруса и Штајнтала навешћемо још неколика места: „Психологија нас учи да је човек у опште и према своме бићу потпуно друштвен, т. ј. да је за друштвени живот одређен, јер он само у односу са људима може бити и радити оно што треба; и то тако бити и деловати као што му је одређено његовим сопственим бићем. И заиста нијелан човек није постао из себе оно што је, већ само под извесним друштвеним утицајем друштва у коме живи... Знање образована човека почива још и на тековинама многих нараштаја. Тако је појединац, који хоће да има учешћа у општем друштвеном напретку, зависан не само од својих савременика, већ и од минулих стотина и хиљада година. Од њих је он зависан и у мишљењу и у осећању и у хотењу... према томе — а то је већ признато и изречено — Психологија остаје једнострана све донде, докле посматра човека само као појединца. ... У претрес се узима дух једне целине који је различит од духова појединаца, који тој целини припадају, и који је над свима њима. Човек као душевна индивидуа остаје дакле као предмет индивидуалној Психологији, каква је до сад Психологија и била; али се као наставак поред ње ставља Психологија друштвена човека или људскога друштва, коју ми називамо Психологија Народа. Тако је Психологија сама себе проширила — поред науке о индивидуалној души — на науку о души народној, т. ј. на науку о елементима и законима душевног живота народа. Она има да психички проучи биће духа народнога и његову радљивост; да открије законе по којима унутрашњи,

душевни или идеални рад једнога народа у животу, уметности и науци напредује, шири се и протеже или сужава, узвишава или удубљује или расплињује, изоштрава и оживљује или умара и затупљује: да открије: основе, узроке и поводе како постанка тако и развитка, па најзад и пропасти особина једнога народа. Ако појам народнога или националнога духа није проста фраза, једно празно име, ако није неодређено, произвољно схватање или фантастична слика унутрашњих особина једнога народа, већ као „дух“ индивидуе изражава извор, субјект свију унутрашњих и виших радљивости: онда мора његово схватање да обухвати не ове или оне појединие и случајне правце и истине свог производа, него тоталитет истих, и да објасни законе његовога покрета и напредовања. Дух у вишем и правом смислу речи јесте законито кретање и развој унутрашње радње. ... Из горе реченог, што се и овде мора нарочито поновити, излази, да Психологија Народа може изаћи само из чињеница народног живота, да се она може надати да нађе законе народнога духа само из посматрања, ређања и поређења. Данас ће се радо признати да конструкција различитих народних духова и снага које се уздижу ма на каквим готовим категоријама не може дати никаквих резултата, који се ма на којој врсти науке оснивају. Конструкција са пуно духа обрађивана може се подвргнути потпуно закону истинитости, али га нигде не може наћи. Мора се дакле поћи од чињеница, а да би се задатак Психологије Народа могао тачно утврдити потребна је богата и неисцрпна збирка чињеница. Извор чињеница ни овде не тече штедљивије но код индивидуа, и ма да су оне обилније у облику и садржини ипак се много теже налазе и схватају. Културна Историја свију народа, који су нам познати, са свима својим појединим гранама пружа нам тако обилат плод различитог материјала, да се отвара непрегледно поље посматрања и комбинација: и поређење различитих праваца у животу једног истог народа, а за тим различитих народа очито је потребно и за јасно упознавање једног јединог.“ Пошто су на овај начин Лацарус и Штајнтал показали битност Психологије Народа, која је, још једном да поменемо, дала руководне моменте Етнологији, они иду ближе ка основици, ка „чињеницама народног живота“, ка „различитим елементима или моћима народног духа“, дакле ка језику, митологији, култу, народном песништву, нарочито причи, пословици, басни, писму и уметности, начину живота, обичајима

и т. д. Вунт је готово тридесет година доцније у својим студијама „О циљу и путу Психологије Народа“ (Über Ziele und Wege der Völkerpsychologie) нешто сузио област Психологије Народа. Он је скренуо пажњу на то да према схватању Лацаруса и Штајнтала Психологија Народа врло много залази у област других наука, нарочито у област Етнологије. Ако би се од ових сувише пространих граница хтело одступити, то за психолошка расматрања остају првенствено језик, митови и обичаји, у којима се огледа целокупни дух народа. На и са овога гледишта је основица истраживања народносни материјал.

Без овог материјала не би се могла створити Етнологија и поред најчвршће основице и најјаснијих мисли. Отуда се лако види да наш први задатак мора бити да све истражимо и сачувамо, што је народни дух створио. За нас није од значаја оно, што су поједине мудре главе извеле, већ оно што су минули људи за исправно и мудро сматрали. Ми ћемо се старати да продремо у дух обичаја, културе, предања и поезије народа. Једна пословица која се хиљадама година одржала даје често пута више истине и мудрости но читава књига посматрања са једностраног гледишта. У овој једној реченици (пословици) огледа се најбоља мисао једне философске главе, коју су мисао хиљаде као исправну усвојиле, и која се током времена и сматрања одржала. Злато остаје увек злато! Све то треба скупљати и то не само у речима и сликама, већ треба створити и музеје. Али у њих не треба сместити најважније од уметничких ствари, већ оно што је осредње и у опште употребљавано. Јер као год што нисмо означили као мерило мисли једне мудре главе, исто тако нису важни ни предмети једног кабинета од реткости.

Да би се дакле добила основица на којој ће се подизати философија будућности, треба скупљати изразе мисли народа, и то што је могућно потпуније. Понешто је већ изгубљено. Али хиљаде минулих година тешко да су толико предругојачиле и уништиле, колико то може данас кратко време да учини. Доба паре и електрицитета, светски саобраћај, који све изједначује, уништава и најдрагоценији материјал, који Етнологија потребује. У етнолошком свету све букти, узвикује с правом Бастијан. Треба спасавати, треба склањати! У овом последњем часу треба све руке ставити у покрет да се пробуди интерес за ову ствар.

Ни најмања ситница, која се народном животу приписује, није без вредности да се сачува од пропасти. И она може на дотичном месту величанствене зграде испунити извесну празнину и бити од користи. Због тога се данас Фолклору даје тако велико значење. Његов је задатак да прибави можда највећи део градива, који је потребан за оснивање Филозофије будућности.

А сад се можемо ближе кренути испитивању битности и циља Фолклора.

(Наставиће се)

ЂУРА ЈАКШИЋ У НАРОДНОЈ УСПОМЕНИ

Просту, а велику науку Христову најпре и најбоље су разумели и схватили рибари и блуднице, а то је најнижи слој ондашњега друштва. Да ли је великим идејама уопште суђено да тим путем пролазе, није моје да расправљам: тек у овом случају, који и вама износим, види се исти пут. Великога песника нашег, управо душу његову, боље су појмили они што их бројимо а не именујемо — јер их има „ихже нѣсть числа" — него позвани да о њему своју реч рекну, реч по којој треба потомство да га цени. Јер док ови пишу о њему: „како је био незгодан човек, како су га, због нарави његове, морали избегавати најбољи другови његови, те је био упућен једино да се дружи с ђацима и неозбиљним људима: како је био много размажен па зато неподесан" — дотле они, непозвани, у њему виде оно што јесте, оно што је он, оно што је дао и са чега је био и остао велики: виде песника.

Ево један пример:

* * *

Било је то 1891 године. Нас неколико задоцнимо на воз и останемо да преноћимо у Паланци. Вратимо се у гостионицу код чика-Симе, где смо и раније били одсели, и решимо да ту ноћ проведемо другарски поред чаше вина.

Гостионичар беше врло задовољан, отвори нам собе а млађи прихватише наше путничке ствари. Како је било

још рано, пођосмо да се мало прошетамо и походимо наше познанике у варошици, а гостионичару наредисмо да нам приправи вечеру.

Кад смо се вратили, сто беше постављен. Заседосмо и вечера се донесе, права гурманска вечера, коју је требало обилато залевати добрим смедеревским вином. И онда већ — дошао је прво разговор, разуме се политички. Сваки се ту осећао позван да понешто рекне, да своје убеђење брани. И, као што то увек при политичким разговорима бива, подигли смо толику галаму као да делимо имање.

Чудновато како нам време брзо прође. Ко зна докле би та галама трајала да је чика-Сима не прекиде стављајући на сто пуне тањире прженицâ.

— Изволите, господо! То је мезе пок. Ђуре Јакшића.

Разговор пресече.

— Шта велиш? — упитах га.

— Мезе Ђуре Јакшића. То је он необично волео

— Од куд ти знаш то?

— Бог с тобом! — рече он зачуђено. Ко би знао, кад ја не бих! Сто сам га пута послужио.

Неко викну:

— Паметан је то човек био!

И цео сто одобри, и тањири се часом испразнише.

Чика-Сима је налевао чаше. Ја га запитах.

— Зар си ти познавао покојног Ђуру?

— То ми је био најбољи пријатељ. Нисмо се растајали док је био у Јагодини. Ено и сад сликâ, моје и моје жене, што је он радио.

Неко га позва и он оде. Ја се окретох другу, учитељу, што сеђаше до мене, и запитах га:

— Говорили он збиља?

— Збиља. Што се ти чудиш?

— Та не чудим се, али опет....

— Ђура је предавао цртање у јагодинској гимназији. Сима је био гостионичар, богат човек, без искре ћивтизма у себи. Заволео је Ђуру због онога што је вредило у Ђури....

— Зар је он могао разумети....

— Ћути, Бога ти! То сваки разуме. И ако није ћивта и филистар сваки заволи. Чича-Сима је честит човек, па није гледао оно што у Ђуре не ваља, него оно што је од вредности. Он је Ђуру помагао редовно. Он је редовно имао задовољство да у његовом дому причињава радости које се чине о Божићу, Ускрсу и другим празницима. Једном речи: ово је човек који је Ђуру искрено волео. То можеш вазда опазити. Сад је петина у послу, али, ево, остани сутра па ћеш видети и уверити се.

Чаше зазвечаше. Један од друштва упита ме: знам ли коју Ђурину песму.

И ја одпевах: „Зар пољубац мени старцу....“

Политика остаде. Почесмо се надпе́вати те нас дочека и зора. Пожурисмо на станицу да нам и брзи воз не измакне.

Чика-Сима ми приђе.

— Чујеш! Остани....

— Како: остани?

— Остани да будеш мој гост, па сутра.... дневним возом.... да разговарамо....

Ја сам био у расположењу у коме се да̂м лако наговорити. А чика-Сима ме је тако лепо молио, да му не могох одрећи. Испратисмо заједно другове до станице и ја се поздравих с њима.

Одспавао сам неколико часова у чистој и лепој постељи. Кад сам се умио и изишао дочека ме чича-Сима ведар и весео као да није целу ноћ седео. Дође ми и колега, учитељ, те заседосмо пити каву.

Разговор се изнајпре водио о седељци; затим пређосмо на песму, и онда почесмо говорити о Ђури. Чича-Сима ми је причао стотину ситница о њему: подражавао његовом говору, уплетао његову узречицу: знаш — знаш! — и правио лицем гримасе да би што боље Ђуру представио.

— Он је... он је био... човек је био! — рече чича-Сима. — Имао је једну ману: није знао шта је новац.

Знао је да му треба, и кад му је затребао — а то је врло често било — тражио је свуда, од свакога; а кад га је имао, он га је просто бацао. Седне за сто. Колико је год друштва у кафани, он части. И, разуме се, одмах све потроши. А та мана убила је све што је добро имао у очима других људи. Можда бих и ја о њему мислио као и други да нисам био богат. Али, како сам имао, па како и за мене баш новац није толико вредио, ја сам код њега запазио оно што је добро. А било је у њему пуно добра. Прво, није хтео лагати; после, није се хтео никоме умиљавати; волео је креснути у очи него да му Бог здравља дâ!... А то му је много невоље нанело. Јеси ти познавао Ђуру?

— Врло мало. Свега сам једанпут био у његовом друштву.

— Штета! Вредило је бити његов познаник, а већ пријатељ то нарочито! То је био пријатељ, редак пријатељ. Крви испод грла да ти наточи!...

— Молим те, чика Симо, на што понеки вичу на њега?

— Па да видиш, он је може бити понекоме и натрунио. Кад се први пут познаш с њим, он ти не чини упечатак човека о коме си мислио. Сасвим други. Изгледа ти просто као неки паор. Тек доцније, кад уђе у разговор, кад плане или се чиме одушеви онда сене његово око и ти се и нехотице повучеш јер осетиш да говориш с великим човеком.... Сила је био, сила. Помисли само!

И чича-Сима поче декламовати његове стихове из „Првих жртава“, „Братоубице“, „Искушеника“ „Мученице“.... Цитирао је неке страшне епиграме појединим власницима са којих је весели Ђура или прелетао с једнога места на друго или бивао отпуштан из службе...

И да видите како је поезија Ђурина преобразила овога паланачког механџију. Његово ми лице поста интелигентно, његови разговори врло пријатни....

Одушевљен онако узе ме за руку и одвуче у своју намештену собу, раскрили тешке завесе и ја видех на зиду две слике.

— Ево, ово ми је најдражије. То ми је најсветија

успомена. И, чини ми се, кад бих, не дај Боже, полудео, ове би ме слике вратиле натраг. Сетиле би ме Ђуре и оних тренутака кад је све ово радио, сетиле би ме наших разговорâ и лепих шалâ, а он се тако умео шалити!

Ја приђох разгледати слике. Нисам мајстор у тој врсти уметности, али сам и у овим сликама опазио оно — на што су ми други пажњу скренули — што се редовно на Ђуриним сликарским радовима могло опазити: глава је израђена марљиво, лепо, нарочито горњи део; али даље, све је ишло брже небрижљивије: падало је у очи просто како је сликара воља остављала и како је једва чекао да заврши посао који му је додијао.

Али то не рекох Сими. У осталом то му не би смео рећи ни онај који се боље од мене у томе разумевао, јер се овај толико одушевљавао да би се био готов тући.

Вратили смо се опет натраг столу. За све време до доласка дневног воза из Ниша говорили смо само о Ђури и кад ја пођох и поздравих се, чича-Сима рече да ће да ме испрати.

— Олакшао сам души. Разговарао сам сит о Ђури с човеком који га као и ја воли!

Ово је мислим Ђури већи споменик у души једног честитог човека, од онога бронзаног и каменог, и зато га и предајем читаоцима *Српске Књиге*.

Јанко М. Веселиновић

БОРБА ПРОТИВ ТУБЕРКУЛОЗЕ

(СВРШЕТАК)

XI

Пошто смо упознали читаоце са туберкулозом и укратко показали срества, којима се други народи у Европи бране против ове болести, треба да пређемо на наше прилике и да видимо је ли и код нас потребно употребити ова срества. То ћемо најбоље видети из статистичких података о умирању становника у Београду.

Колико је умирање од туберкулозе у целој земљи, нажалост, не знамо тачно. Такви подаци за целу земљу могли би се само онда добити, кад би свака сеоска општина имала лекара, који би болеснике лечили и умрле прегледали. Но ово је лепа жеља, која изгледа да се неће моћи лако и брзо остварити. Код нас има тако малих општина, да једва и једног свештеника могу издржавати. У тако малим општинама нема ни најмање услова за опстанак једног лекара и кад би се овај задовољио и са најскромнијом зарадом. Ту би се могло помоћи само тако, ако се мање општине групишу у веће, или ако се више мањих сеоских општина удруже и узму једног лекара.

О умирању становника у Београду имамо доста тачних података. Сваког умрлог у Београду мора по санитетском закону лекар прегледати и издати посмртну листу, без које не сме свештеник никога сахранити. На овим листама морају лекари, који су умрле лечили, написати имена болести, од којих су их

лечили. Из посмртних листа састављају се недељни и годишњи извештаји, који служе за статистику умирања у Београду.

Ми ћемо узети статистичке податке за последњих двадесет година и показати умирање од јектике за овај мало већи низ година.

На 1000 становника умрло:

	Од свих болести	Од јектике	Од остал. заразних болести
1883 год.	22,8	2,7	2,2
1884 „	22,2	4,2	3,2
1885 „	24,0	4,7	3,3
1886 „	25,5	5,6	5,0
1887 „	22,8	4,3	4,4
1888 „	21,8	5,5	2,7
1889 „	19,3	4,8	1,3
1890 „	17,6	3,8	1,7
1891 „	20,4	4,9	2,0
1892 „	23,4	4,2	5,2
1893 „	20,9	3,9	4,4
1894 „	19,4	3,5	3,1
1895 „	16,7	6,7	1,7
1896 „	19,4	5,8	1,9
1897 „	24,2	5,0	1,2
1898 „	24,2	5,6	0,9
1899 „	24,2	5,9	0,9
1900 „	20,7	5,7	1,5
1901 „	20,9	6,1	1,5
1902 „	20,2	5,3	1,9

Из овога прегледа видимо да јектика стално напредује, док остале заразне болести од 1895 године опадају. Изузев године 1886, 1887, 1892 и 1893. умирање од јектике веће је од свих осталих заразних болести. Само у поменутим годинама било је умирање од осталих заразних болести веће но од јектике стога што је у тим годинама владала јача епидемија од дифтерије, скрлетине и великих богиња (1886 и 1887 год.). Од 1895 године, када је у Београду, поред осталих мера, за сузбијање заразних болести, уведена и обавезна дезинфекција знатно се смањило умирање од осталих заразних болести. Смањивању

морталитета допринела је и установа школских лекара у основним школама а затим унеколико и пронађен серум против дифтерије.

Да би избегли годишње осцилације узећемо кретање морталитета за сваких 5 година и тако ћемо добити бољи преглед

На 10.000 становника умрло	од 1883. до 1887. год.	од 1888. до 1892. год.	од 1893. до 1897. год.	од 1898. до 1902. год.
Од свих болести	235	205	201	220
Од јектике	44	46	50	57
Од осталих заразних болести	36	26	25	13

о напредовању и опадању морталитета. Из таблице бр. 2 и бр. 3. види се јасно како умирање од јектике постепено расте. Првих пет година (од 1883. до 1887) умирало је просечно годишње 44 лица од 10.000 становника; последњих пет година (1898.—1902.) умирало је просечно годишње 57 лица. Из истих табла види се како је умирање од осталих заразних болести постепено опадало. Од 36 лица на 10.000 становника или 3,6 на 1000 становника, колико је умирало годишње од 1883. до 1887 г., смањило се умирање последњих 5 год. на 13 лица од 10.000 стан. или 1,3‰.

Умирање од јектике: ——
Умирање од заразних болести: ....

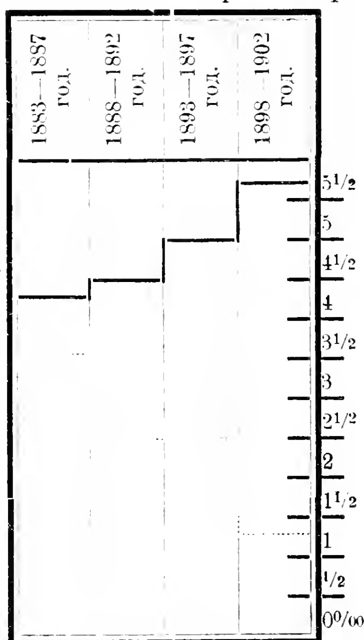

Опадање морталитета код заразних болести без сумње је резултат рада санитетске власти која на основу санитетског за-

кона има одрешене руке, да их енергично сузбија. Успех би могао бити још бољи, да Београд има савремену и добро уређену болницу за дечје болести и законску могућност, да се свако лице оболело од заразне болести може спровести у болницу на лечење, ако санитетска власт нема довољно сигурности, да се болесник може у своме стану потпуно изолисати.

Успех постигнут код заразних болести јесте најбољи доказ, да се и јектика може истим или сличним начином лако сузбити. И туберкулоза није ништа друго, до једна обична заразна болест. Средства која санитетска власт употребљује код осталих заразних болести, била би у главном довољна и за сузбијање туберкулозе. Разлика је само у материјалним жртвама. Акутне заразне болести од којих болесник болује неколико дана или недеља коштају много мање новаца, но јектика код које боловање траје неколико месеца или година.

У бројеве умрлих, које смо изнели, нису урачунати странци, јер за ове имамо израђене податке само за последње три године. Као странци узета су сва она лица, која живе у Београду краће време од годину дана и по томе вероватно већ болесни допутовали у Београд. Из табл. 4. видимо да је број умрлих странаца од јектике доста велики и износи просечно годишње 1,4‰ од целокупног становништва. По последњем попису од 1900 године умножавало се становништво у Београду годишње са преко 2000 душа досељавањем. За последње три године (1900, 1901 и 1902) умирало је одмах прве године од свахе хиљаде досељеника по 44 лица од јектике. Из тога видимо да су и странци, који се у Београд досељују, један од важнијих извора инфекције.

На 1000 становника умрло од јектике	1900 год.	1901 год.	1902 год.
Домаћих	5,7	6,1	5,3
Странаца	1,4	1,1	1,8
Свега становника	7,1	7,2	7,1

Ако бацимо поглед на табл. 5. и 6. видећемо да од туберкулозе свих органа највише жртава односи јектика, затим туберкулоза мождaних марамица, а најмање жртава узима туберкулоза трбушних органа и шкрофулоза (туберкулоза жљезда и и костију).

Из обе таблице видимо да је умирање од јектике веће код мушких но код женских становника. Од јектике умире просечно

Године	Умрло од туберкулозе разних органа									
	од јектике		мождание марамица		трбушн. органа		жљезда и костију		свега	
	муш.	жен.	муш.	жен.	муш.	жен.	муш.	жен.	муш.	жен.
1900	306	192	56	43	13	3	10	12	385	250
1901	360	159	50	39	6	2	5	3	421	203
1902	360	167	55	45	3	3	5	8	423	223

на 10.000 људи 82 човека, а на 10.000 жена умире 56, скоро за трећину мање. Код туберкулозе осталих органа умирање мушких и женских скоро је подједнако.

Године	Умирање од туберкулозе израчунато на сваку 1000 мушких и сваку 1000 женских становника							
	од јектике		туберкулоза мождани марамица		туберкулоза трбушних органа		туберкулоза жљезда и костију	
	муш.	жен.	муш.	жен.	муш.	жен.	муш.	жен.
1900	7,6	6,5	1,3	1,5	0,3	0,1	0,2	0,4
1901	8,6	5,2	1,2	1,2	0,2	0,06	0,1	0,1
1902	8,4	5,3	1,2	1,7	0,1	0,1	0,1	0,3

Веће умирање од јектике код људи но код жена показују и стране статистике. Но ово је правило само код одраслих лица. Код деце је обратно: умирање од јектике код девојака је скоро два пута веће, но код мушкараца.

По добу највећи је проценат умирања од јектике између 20. и 40. године; у млађим и старијим годинама је проценат умирања мањи. Изгледа да ова ужасна болест узима највећи део својих жртава од људи у најбољим годинама, када радом могу највише да користе друштву и држави.

Умрло од јектике	1901 год.		1902 год.	
	муш.	жен.	муш.	жен.
до 15 година	11	30	16	27
преко 15 год.	349	129	344	140

По добу умрло је од јектике у 1901 и 1902 години:

Умрло	мушких			женских			свега		
	1901	1902	проц.	1901	1902	проц.	1901	1902	проц.
од 0—1 г.	1	3	4%	4	1	17%	5	4	7%
„ 1—4 „	4	9		8	10		12	19	
„ 5—9 „	2	2		6	8		8	10	
„ 10—14 „	4	2		12	8		16	10	
„ 15—19 „	25	40	9%	24	24	15%	49	64	11%
„ 20—29 „	97	92	26%	36	54	28%	133	146	26%
„ 30—39 „	93	82	24%	31	37	21%	124	119	23%
„ 40—49 „	58	72	18%	20	13	10%	78	85	15%
„ 50—59 „	38	30	10%	6	5	3%	44	35	10%
„ 60—69 „	32	18	7%	7	6	4%	39	24	6%
преко 70 г.	6	10	2%	5	1	2%	11	11	2%
Свега	360	360	100%	159	167	100%	519	527	100%

Умирање од јектике између 20. и 40 година старости даје највеће бројеве с тога, што је и број становника у тим годинама највећи. По попису становништва вароши Београда од 31 децембра 1901 године био је:

БРОЈ СТАНОВНИКА ОД										
0—1	1—4	5—9	10—14	15—19	20—29	30—39	40—49	50—59	60—69	ПРЕКО 70
ГОДИНА										
1575	3350	5861	6118	9081	17136	11123	7607	4532	2411	978

Ако срачунамо умирање од јектике за свако доба старости, онда ћемо добити преглед (табл. 9.) из кога се види да умирање постепено расте са годинама старости. Јектика је заразна болест, и они људи који се дуже време излажу могућности да се заразе, у већем ће броју од ње оболети и помрети, но они који су краће време били изложени тој могућности. После 70 година старости видимо да смртност од јектике опада. Могло

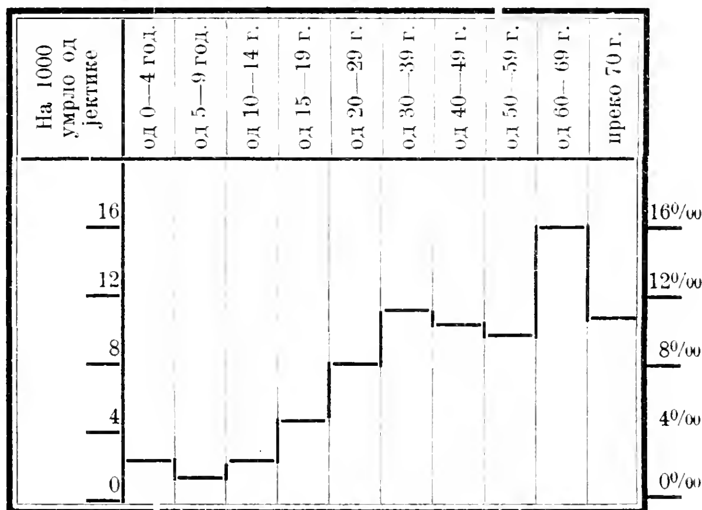

би се помислити да је организам човечји у тим годинама јачи и да већег отпора даје овој болести. Но то није случај; напротив у тим годинама старости, организам је много слабији и лакше је изложен многим другим болестима, које овде већи део плена јектици одузимају.

По занимању умиру од јектике највише надничари и слуге, за њима долазе одмах занатлије, чиновници, трговци и кафе-

ције и т. д. Код осуђеника био је морталитет од јектике за последње три године просечно 22‰.

Умрло од јектике	Радника и надничара	Слугу	Занатлија	Трговаца и кафеџија	Чиновника	Војника и официра	Слободног занимања	Земљоради.	Осуђеника	Без занимања
1900 год.	85	38	128	69	53	19	10	37	39	30
1901 год.	84	60	132	46	61	12	4	53	54	13
1902 год.	77	52	141	53	72	14	10	47	44	17

Од занатлија највише умиру од јектике обућари, за њима долазе кројачи, штампари, ковачи, зидари, молери, пекари, столари, четкари, месари и т. д. У години 1900 умрло је:

1. Обућара 25.
2. Кројача 18.
3. Штампара 7.
4. Зидара 12.
5. Ковача 11.
6. Тесача 10.
7. Молера 7.
8. Пекара 6.
9. Месара 5.
10. Четкара 3.
11. Осталих занатлија 28.
12. Кафеџија и келнера 35.
13. Трговаца и трг. помоћн. 25.
14. Пиљара 8.
15. Учитеља 11.
16. Ђака 26.
17. Чиновника 34.
18. Практиканата 6.
19. Официра 8.

и т. д.

Најзад да упоредимо умирање од туберкулозе са умирањем од осталих болести у Београду. За последње три године умрло је свега 5215 лица, од којих је умрло од туберкулозе 1905 лица или 36%, а од јектике 1544 лица или 29%. Као што се види из табл. 11. умирање од туберкулозе веће је пет пута од осталих заразних болести, а далеко надмашује све остале болести.

Из целога прегледа статистике умирања у Београду видели смо:

1. Да је јектика у Београду највише распрострта болест, и да највећи број жртава односи.

2. Да туберкулоза у Београду постепено напредује и за последњих година повисио се морталитет од 4‰ на $5\frac{1}{2}$‰.

3. Да је умирање од јектике код одраслих лица веће код мушких но код женских; код деце до 15 године обратно је, веће је умирање код женских но код мушких.

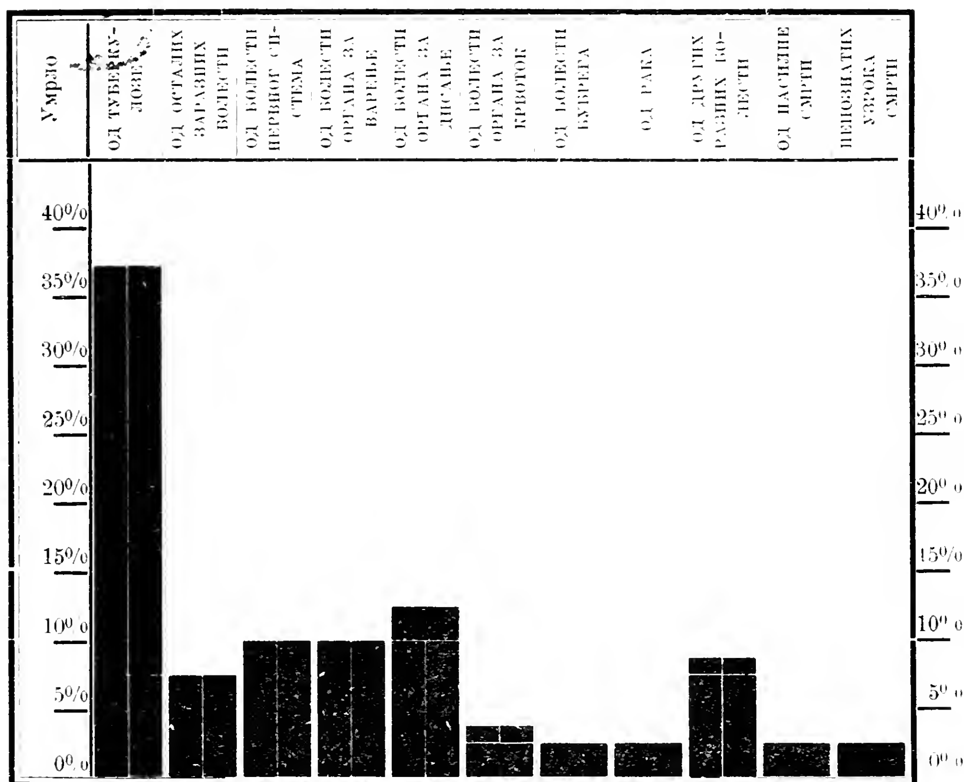

4. Од туберкулозе мождaних марамица умирање је код мушких мање но код женских; исто тако од шкрофулозе (туберкулозе жљезда и костију) мање је умирање код мушких но код женских.

5. Умирање од јектике у старијим годинама постепено расте.

Статистички подаци, које смо овде изнели, говоре најјасније, је ли потребно радити на сузбијању туберкулозе у Србији. Из ових података видели смо да је туберкулоза заузела најважније место међу свима осталим болестима и да непрестано напредује.

Др. Д. Т. Николајевић.

ИЗ „СЕЉАНЧИЦА“

ПРИЖЕЉКИВАЊЕ

Прођох шором, калопером,
Ти га, Јано, знаш,
Ти ме виде... Па не виде:
Руку да ми даш.
Знам, Јово, знам,
А што да ти дам?

Рекла си ми: „О јесени!“
Знаш, Јано, знаш:
О јесени, благо мени,
Руку да ми даш.
Знам, Јово знам,
А што да ти дам?

Да ми будеш верна љуба,
Знаш, Јано, знаш:
Да ти купим алев фесић,
Срмали кумаш!
Знам, Јово, — знај:
Ручицу ми дај!

Стојник

Милорад М. Петровић.

ЖУПНИКОВ СИН

ПРИПОВИЈЕДА

ВЈ. ЋОШЂЕВИЋ

(СВРШЕТАК)

Ишао сам у школу и био сам добар. Ал' већ првих дана дознам да свако дијете има оца и матер, некому додуше умре отац или мати, или обоје — али ипак свако је имало оца — само ја нијесам знао за свог оца! Дуго сам се мучио том мишљу, док најпосле упитам мајку: „Гдје је мој отац? Сва дјеца имају оце — гдје је дакле мој отац? Учитељ у школи више пута пита дјецу: Како је име твоме оцу, а како твому? — а кад дође ред на мене — мене прескочи! Што је дакле с мојим оцем?" — Моја мати не рече дуго ништа, а ја сам видио како плаче, а кад сам је упитао зашто плаче, и зар да ја немам оца, одговори она да је мој отац умро. Али тиме није било свршено. Друга дјеца знала су гдје је гроб њихова оца, ако је умро, а ја нијесам знао за гроб свога оца! Упитам дакле једном звонара, који је све људе закопао и тако знао за свачији гроб, нека ми покаже гроб мога оца.

— Каки гроб, — рече он, — та твој је отац, хвала богу, још жив и здрав! —

— Па гдје је? —

— Та — не питај свашта! Дознат' ћеш већ кад будеш већи! — замахне звонар руком па се окрене од мене.

Сад нијесам знао коме бих вјеровао, матери или звонару. Звонар је стар, шути увијек, али зна све што

тко шта, но — мати је моја плакала! Дубока и тешка смутња леже ми на душу. Мучило ме то — али нијесам знао од кога да дознам истину. Упитам звонара — а он замахне руком и рече:

— Не питај то! — па онда зашути као заливен.

Упитам једном згодом учитеља за свога оца. Они велики ђаци праснуше у смијех! Учитељ их оштро погледа и умири оком, а онда рече мени:

— Тко је твој отац, то ја не знам. Но можда ће се дознати, док будеш већи! —

— А је ли жив? — још ћу ја.

— Не знам — опет ће учитељ кротећи оштрим погледом старе ученике продужна течаја, који су били тамо.

Кад је био школски одмор, дођем до оних великих ђака, који су се смијали, па зирнем једному у око.

— Зашто си се онда смијао? — једва чујно речем.

— Па — јер си тако луд! — и опет се насмије.

— Зашто луд? —

— Па кад не знаш, тко ти је отац! —

— А знаш ли ти?

— Иди, не будали! — и оде од мене.

А ја њему за петама, па питај и питај, док ми он шане, али придушеним гласом:

— Па зар ти збиља не знаш? — Та жупник! —

— Зар мој уја? —

— Какви уја! Отац ти је он, а не уја! —

Нијесам се више усудио питати! Један каже да је отац жив, други, — да не зна, мати — да је умро, а овај — да је уја! Које је истина?

Једнога дана довезе се к нама нека сирота сељанка и остави у нас дјевојчицу.

— То ти је сестра, — рече ми мати тихим гласом и озбиљним свечаним лицем.

Мала Ивка — тако се звала сестра — била је врло мило дјетенце. Била је тиха и мирна, није плакала. Те вечери био уја јако весео. Нијесмо били у оној собици крај кухиње, него у великој соби, гдје је уја становао. Он је моју сестру гладио и неколико пута нам рекао:

— Само, дјецо, не вичите одвише око жупног стана, па ће све бити добро!

Ја сам и опет имао градива о чем да размишљам. Ако је Ивка моја сестра — онда је она и ујина кћи! Је' ли — није ли тако? И као што људи неуморно траже одакле су, гдје им је колијевка, тако сам и ја горио жељом, да сазнам чиј сам и тко сам. Али све остаде тајна.

Откада сам залазио на објед и вечеру к ујину столу, од тада се све још већма побркало у мени. Јер кад је био ујa сам с матером, онда јој је говорио „ти", звао је „Марија", а мати њега „Иване" па и она њему говорила ти, али кад је био тко други код нас, онда би ујa матери говорио „ви" а тако и мати њему, он је њу називао „господичном" а она њега „господином жупником". Тако су се називали и пред „браћом" жупницима, па и пред слугама у кући. Кад би тко био присутан, па ма и слуга, не би ујa волио да сам ја или сестра близу њега, а никад нас није погледао кад би тко био близу. Моју сестрицу волио је ујa веома, много већма него мене. Говоре људи да је била посве слична матери. Носила је ујино име, он се звао Иван, ја се зовем по матери Маријан.

К Ивањ-дану као к ујину имендану, научи ме учитељ честитку. Сјећам се још данас како се у тој честици говорило да би свети Иван, чије име носи ујa испросио ујi од бога све добро, здравље, срећу, задовољство, те да његовом помоћи и милошћу божјом ујa чинио што више добрих дјела, а што мање грјехова! Ја сам као дијете држао, да је то баш врло племенита жеља, кад се кому жели да учини што више добрих дјела, а што мање гријеха, али је ујa осјетио потајну оштрицу, којом је учитељ нишанио на ују — питао ме тко ме је то научио, па кад сам му рекао: Учитељ — он се окренуо, па рекао матери мојој у по гласа:

— Вратит' ћу му све то, док ми само ова діеца поодрасту! —

Дакле — дјеца! Па зашто онда ја њему не смијем говорити „оче" — него ујо! Зашто он нас не води куда, као што други оци воде своју дјецу? Зашто он нас глади тек крадом? Зашто се чини као да не мари за нас?

Дошла и опет зима, а нека жена доведе к нама опет једну дјевојчицу — па нам је остави.

— То вам је сестрица Јелена! — рече мати мени и Ивки.

Мала Јелена била је друкчије ћуди од Ивке, немирна, свадљива, отимала нам све, па ма да је и сама имала свега доста. Одмах смо ја и Ивка опазили да је она мамина маза. Сад нас је ујa опет почео више крити него прије. Настали су опет дани затвора у собици крај кухиње, кадгод су били гости у нас. Једино кад су били особити пријатељи жупници код нас, онда смо објед овали са свима у ујиној соби. Но затвор је био у толико лакши, што нас је било троје, па смо се забављали којечим. Ивка је пазила и шутјела, али Јелена је викала и лупала. На вече ево опет суда! Ивка је била мирна, Јелену је мати бранила, јер да је Јелена малена и лудо дијете, па онда обоје навалише на мене, што не пазим на дјецу, док су гости у нас — и тако бих знао добити ћушака и шиба.

Другог Ивањ-дана опет смо честитали ујi. Само је сада мати добро пазила на садржај честитке! Ујa је био ганут, те нас свако напосе загрлио и пољубио.

Живјели смо тако даље — више сакривени него у јави — кад ли се разболи моја старија сестра Ивка. Ујa се врло ражалостио. Позвали лијечника. Сјећам се добро, како је ујa ускликнуо: И доктору да вас покажем! И можда не би био звао лијечника — да сам био ја болестан! Али Ивку је ванредно волио — шта ћемо, сви смо људи! Лијечник дође, пронађе да Ивка болује од дифтерије, па рече, да нас ваља одијелити од ње, јер да ћемо и ми оболети! Било је то тешко — јер куда ће с нама? Лијечник нас све цијепио против дифтерије — па оде. Ми остадосмо у кући. У вечер није могла Ивка даједе, те је говорила да „не може гутати“. Ујa на то само излети из наше собе те се више не врати те вечери, није могао гледати смрт свога најмилијег дјетета. Ивка је донета сат-два послије вечере умрла.

Закопаше је — ми остадосмо здрави. Ујa је рјеђе долазио к нама, но кад год би дошао, већма би нас миловао но прије. Звао нас кукавицама својим, сирочади — и сваки пут молио бога, да му само да здравље — остало све бит' ће добро.

Кад смо о Ивану опет честитали ујн, били смо само ја и Јелена. Ујa једва издржао и дочекао крај нашим добрим жељама, а онда оде у покрајну собу, а мати за њим. Одакле смо чули, како је горко плакао и кроз плач зазивао: „Моја Иве, моја Иве!“ — Сјетио се покојне Ивке, па ето! Никад тога не бих заборавио, да ми је живјети до конца свијета! Та — био је човјек!

Свршио сам школу у своме селу, па ме мати одведе у Загреб у гимназију. Учио сам добро, али од свуда ме пратили радознали па и злурадн погледи, кад би се питало за мог оца. И ја сам ради тога био сто и сто пута у неприлици, па сам и сам говорио, да ми је отац умро. Али људи су ми се смијали! Кад смо се ми ђаци исповједали о ускрсу, упита ме на исповједи свештеник, чиј сам и што ми је отац. Мислио сам да ћу стећи његову наклоност, ако му речем истину, па прошапћем: Мој отац је жупник! Ал' исповједник се тргне као да сам га боцнуо, погледа ме од главе до пете, а онда рече прободавши ме очима:

— Лажеш, лажеш, јеси ли чуо, лажеш! — А онда поставши мало, крикне: „Марш!“ — и покаже ми прстом пут, а онда рече латински: „Apage satanas!“ (Даље, ђаволе!)

Сви ме ђаци распиткивали што се догодило, па и професор неки, који се случајно тамо десио — али ја бјеж' па кући у плач!

Ал' кад сам био у другој гимназији, ево зла — ујa се потруди у Загреб, па походи и мене. Виде ме ђаци, па стану показивати на мене: „То ти је незаконити син католичкога попа.“ Чим би се коме свидјело одмах ме стао грдити и предбацивати ми оца. Замрзим ђаковање, па да ћу у трговину! Ујa није допуштао. Но ја — кад ујa и не слутио ништа — изостанем сам из школе, па се јавим у неког трговца. Ујa дотрчи у Загреб, стане ме и молити и пријетити ми, ал' ја се не дам. Хе — остави ме тужна срца у трговини.

Кад ја у трговину — ал' ево ти исте пјесме као и прије. Кад сам био добар, па би ме ко похвалио, ето ти завидника, па вичу: „Гле каноника, гле! Виђ' жупниково дијете!“ — Кад сам био лошији, онда опет: „Гле, мислиш, да је ту свега и то бадава, као у твога жупника!“ А кад

бих се наљутио на кога, онда сам добио и горе, као: копиле, грјехото, те би онда један другому гласно говорио: „Гле, овај светачки син посиже рукама све даље, бјесни у њему жупнички бијес!“

Трпио сам једно вријеме, и онда се потужим господару.

— Е — тога ти нитко не избриса, рече он, што си, то си, то се окренути не море! Шути на трпи — и не слушај што говоре! Ради марљиво — па не ћеш ништа ни чути! —

Кад ја то чујем — а ја још исте ноћи утекнем! Одем из града на село и понудим се у неког ковача за слугу. Ту ме нађе за који мјесец дана ујо — расплаче се, па ме наговори да бар ковачију изучим. Пристанем. Али и ту — као и прије. Као какова клетва прогонило ме, грдило, да сам незаконит син католичкога попа. Но мој ковачки занат ојачао ми мишице, па сам многог момка немило избио. Ал' кад бих га пустио, он би из далека викнуо:

— Мислиш да смијеш сав свијет тући зато, што си син жупникове милоснице! —

Сад су ми грдили и матер! Ал' куд ћу, камо ли? Сав свијет је онак, у граду као и на селу! Куд се може из свијета? Зато сам трпио плачући у души и бијући сеоске момке све до разбијених глава. Тако сам изучио ковачију и одох из села у град, у Загреб, да се међу оним хиљадама народа изгубим.

Живио сам — могу рећи неопажен и сакривен која два-три мјесеца. Онда опет зачеле бабе бабама шапутати о мени, а домала ето подругивалица. Али сад дођоше и савјетници, оваковн на примјер: „Чујеш, попови су богати, дедер ти замоли свога жупника, нека ти купи ковачницу!“ Други рече: „Шта би молио! Присили ти њега! Ако не ће, зграби га за врат! Кад ти је могао бити оцем — може да се и брине о теби!“ Онда опет рече један: „Могао те учинити суцем, а не ковачем!“ А ја се све отимам, бјежим, а они ме нађу и опет савјетују и трују душу.

У то вријеме упознао сам се с једном дјевојком — изгубљеним бићем, како сам био и сам. Нијесам је нашао

на честиту мјесту ни при поштену послу. Била је и она нечије незаконито дијете, оца није познавала, од матере је одбјегла! С каким презиром говорила је о свом оцу и матери! Којим ругањем, раскалашеношћу! Па ипак, ја сам је слушао радо. Трпио сам, кад је она и мом оцу и матери говорила тако, да се сва крчма тресла од смијеха гостију, па и ја сам се сам смијао. Први пут сам трпио своју судбину мирно, јер сам видио, да има нетко још беднији од мене.

Састали смо се више пута, а полазили смо кући увијек заједно, те смо и преспавали ноћ заједно. Једанпут тако речем ја њој, да зашто тако живи; зар се не би могло и друкчије, онако — поштено? Спочетка се ругала и питала: да тко поштено живи? Но кад сам јој ја смионо устврдио да су и мој отац и мати живјели поштено, ма и не по закону, онда је защутјела. Но други дан ми рече да је већ многе мушкарце чула тако говорити, па да су сви само лагали, да нека се и ја тога оставим, па се не старам за њу. Мени се ипак она смилила и ја сам се стао бринути о њој, а она је напокон моју бригу примала и била смирена и сретна, што се виђела на правом путу.

Тада наједном добијем брзојавку да је уја умро, удари га капља! Није ми се дало ћи му на спровод! Нека се бар један гријех мање вуче за њим! Но дођем дан послије, да му видим гроб и — помолим се на њем! Ту видим сву тешку бригу моје матере и сестре. Плаче и глади своје мезимче — а сељани их гледају пријеким оком и скоро да питају: „Хеј, када ћете ви одавле изаћи? Не знате ли да сте ви овдје — против закона?“ —

Нијесам могао све то гледати, па одлучим да што прије одем. Упитам матер, како ће живјети, што мисли, и понудим јој своју помоћ. Моја мати одврати да ће узети у селу стан и тамо остати, док убере нешто дуга, што има добити од сељана, а до тога да ће ми писати.

Био сам у Загребу једва којих четрнаест дана, кад ли добијем лист — непотписан. У њему ми се нетко руга — ја не бих рекао да није син учитељев, с којим сам био у гимназији, али у љутој заравњи — руга ми се говорећи, како ми је „враг лијепо дао“, јер да ћу

скоро добити свака (зета) — тамошњега капелана! Тако дакле — сестра да ми живи с капеланом, који ће дакако с временом бити жупник, па да и опет роди овако сина, као што сам ја, да буде опет у собици крај кухиње сужањ, а затим да га прогони грозан клерикализам ове несретне земље — не, то не ћу допустити! Ну — а што да почнем? Смислим све у једну, па одлучим да ћу их обе к себи узети. Ну — како их издржавати. Моја зарада једва би их хранила — и то кукавно — мене, мајку и сестру — а моја Софија? Станем си чупати косу с главе од бола, што сам Софији икад шта говорио, што нијесам све пустио, како је бог — или враг — прије удесио, приговарао сам сам себи, да сам радио непромишљено, лакоумно, као луд младац. Напокон одлучим, да све речем Софији. Речем да неко вријеме нећемо моћи живјети заједно, јер да морам узети к себи матер и сестру, да не могу допустити мирне душе, да се опет развије једно робовање луде жене — моје сестре — а које последице! Како несретна дјеца родит' ће се из те свезе! Да ћу дакле узети матер и сестру к себи, док се пронађе начин како да друкчије живе. Софија ме слушала мирно, а онда рече: „Заситио си ме се, је ли? Али зато нијеси требао толико лагати. На ја одлазим, добро, а кад се састанемо, можемо и опет бити пријатељи — та зар ти нијесам рекла да сте ви сви мушкарци једнаки?„

Бадава сам се клео, да је све жива истина — она није вјеровала. Рекла је додуше, да вјерује, ал' да се сјетим да ми је рекла да су сви мушкарци лажови, па да је између ње сада и онда само та разлика, што од сада не ће више а ма баш никому вјеровати. — „Ох! Ја да сам те утврдио у злој вјери? Ја да сам уништио у теби и задњи трунак вјере у то да је овај свијет ипак од бога? Не ти ћеш видјети да те не ћу оставити, ти ћеш живјети једном поштено и честито, ја ти се кунем свим што има у мене бољега“ — речем и одјурим.

Кад ја на улицу — ал' ту гомила људи. Погледам — јаох! Софија се бацила из наше собице на тавану поврх трећег ката на улицу! Била је мртва! Бацио сам се на земљу од бола и тукао главом о плочник, да се убијем. Људи ме задрже. Пренесу нас у болницу. У на-

шој собици нашли су на папирићу написано: „Не срди се, ти нијеси крив, не убијам се ради тебе, но ти искрено кажем, не ће ми се више онако живјети, па идем!" — Сиротица, ето видите, ипак честит живот има нешто привлачљиво! Њој се није хтјело „онако" живјети, онако као што је прије живјела, па је радије умрла!

Што сам хтио? Одем жалостан и прежалостан у село гдје је живјела моја мати и сестра. Нађем их баш како се спремају, да се некамо преселе. Збунио их мој долаз.

— Ево читајте! — речем, и дадем им лист.

Мати прочита, а онда даде сестри не рекавши ни ријечи. Сестра прочита, слегне рамешима, онда рече:

— Па шта си се узрујао ради тога? Нека говоре што тко хоће! —

— Није тако, речем мекано. Ти си млада, треба да се штедиш. Бог зна за кога ћеш се још удати. —

— Ја не требам да се удам! — рече она осорно.

— Та да, да, опет ћу ја добре воље, не ћеш се удати, док не дођу просци! А до тога чујте што кажем ја. Ви ћете сада одмах са мном у Загреб, да станем на пут таким листовима и оговарању. Ја сам зато дошао овамо, ја ћу се бринути за вас. —

— Не треба да се ти бринеш за нас, нама не треба твоја мука, ми смо обезбеђене, ми се селимо на жупни стан! — рече моја сестра отресито.

— Шта? — повиках.

На то рече мати:

— То ти је тако. Наш капелан постао је жупник, па Јелица иде к њему за господарицу!"

— Гром и пакао! То не ће бити! Зар вам није доста несреће и срамоте, зар хоћете да и више буде таких несретника, какав сам ја? —

— Е, па куда ће? Данас се дјевојке тешко удавају — која нема новаца, остаје. —

— Бапске бајке! — грмнем. Ви ћете са мном на кола, па идемо — и устанем, па да ћу их за руке.

— Касно је сад — рече мати отимајући се. Чуј дакле: Јелена је у другом стању, —а—а—зло се догодило, не чини га и више, млади су, па су се заборавили

па ето, он зна да је крив, поштен човјек, па је узима к себи! Не чини зла, рече мати, појачавши глас, јер знај, да ти је већ отац умро од тога зла — кад смо му рекле, грозно је заклео, и у тај га је час ударила капља!

Кад сам још и то чуо, изгубио сам памет. Пред мојим очима ускрсне жртва моје Софије — ох! — У куту је била сјекира, требали је ради сељења, зграбим је, и оштрицом расколим главу својој трудној сестри, а онда повичем:

— Сад више не треба ни тебе! — па потрчим за матером, па убијем и њу.

Што је било даље, то знате. Ја идем у смрт — јер то и јест најбоље по мене. Сутра ћу се састати са својим оцем, матером и сестром и све ћемо се међусобно опростити. И Софија ће бити тамо, и она се смирила, али тамо, гдје је све јасно и све истина. Поздравите ми несуђеног свака: — ах — што ћу му ја! Нека узме такову, која ни сама ни ко од њезиних не зна ништа о невољама, које ју чекају.

Кад је друго јутро отац Кризостом дошао са губилишта кући, пође најприје к својој рођаци и ондје је дуго и дуго плакао.

ЗАР БАШ ТАКО МОРА БИТИ?

(СВРШЕТАК)

Чим радник започне да оре земљу, која му је потребна за исхрану, кад гледа да се извуче од плаћања посредне или непосредне порезе, кад заграби нешто са камаре земаљских производа, које је сам произвео, или од алата без којих не може радити, одмах излази војска и силом спречава сваку такву његову намеру.

Према томе притиснуто земљиште, купљење порезе и моћ капиталиста нису главни узроци јадног радничког стања, оно је само њихова последица. Главни узрок што милиони радника живе и раде како је воља неке мањине, није у томе што је та мањина притисла земљу и алате и што купи порезу, већ у томе, што је она у стању то да ради. Што се у њеним рукама налази нека сила — војска, која је готова да убије сваког ко се противи и не врши њену вољу.

Ако сељаци хтедну да захвате земљу, која се сматра као својина другога, ако ко не би хтео да плати порезу и ако радници штрајкујући бране другим радницима да и они раде, онда излазе исти ти сељаци, којима је земља отета, исте те пореске главе и радници, само у униформи и наоружани пушкама, па силом нагањају своју неуниформисану браћу, да врате земљу што су захватили, да плате порезу и да се окане штрајка.

Кад човек први пут постане свестан ове појаве, унезвери се, не верује сам себи — толико је она чудновата.

Један се радник бори за своју слободу а тај исти радник дави сам себе и враћа поново у ропство!

Па зашто раде они тако?

Зато што су раднике, које узимају и врбују у војску, на вештачки начин толико заглупили, те они несвесни знају само да врше слепо заповести својих претпостављених, а то се од њих и тражи.

Ево како то бива.

Роди се дете на селу или у вароши. Кад дорасте у доба где је снага, гипкост и телесна умешност најразвијенија а ум и срце још у несређеном и замагљеном стању, што је од прилике у двадесетој години, онда га — у свима државама на копну узимају у војску. Најпре га као марву прегледају, и ако нађу да је физички здрав и јак, огласе га за способног, па гурну у неки ред оружја. Нагоне га да се свечано закуне, да ће се ропски покоравати својим старешинама. Одучавају га од дотадањег начина живота, дају да пије ракију или пиво, обуку у шарену ношњу, затворе у касарне, у друштву са њему равним друговима. У касарни га навикавају на беспосличење, што значи не дају му да ради никакав паметан и користан рад — већ учи глупа војничка правила, залудне називе, руковање смртоносним оружјем, сабљом, бајонетом, пушком и топовима а највише и нарочито се пази да се не само безусловно већ механичко нагонски покорава својим старешинама.

Овако бива у државама где је војничка служба обавезна. У другим земљама опет бирају се за тај посао нарочити људи. То су обично пропалице, које се поштеним радом не могоше или не хтедоше издржавати — неразумници, већином морално покварени, али зато телесно јаки људи. Њих обично нашију, купе за паре и врбују у војску. Затворе такође у касарне и подвргну горе наведеном војничком учењу.

Старешинама је опет дужност да ове људе доведу у стање оне жабе, која на сваки додир нагонски скупља и исправља ногу. Добар је војник само онај, који као и ова жаба, на известан глас свога старешине, нагонски врши известно кретање. А то се постизава тиме, што се ови несретни људи обуку у једнаке шарене хаљине, што се недељама, месецима и годинама нагоне да марширају уз јеку добоша и бап те и на команду окрећу, скачу, врте, уопште све раде што им се заповеди. За најмању непослушност кажњавају се најгрознијим казнама — чак и смрћу. Уз то се пијанство, блуд, беспосличење, псовка и убиство, не само не бране, већ нарочито негују. Војницима се даје ракија, за њих се држе нарочити куплераји, уче их безобраз-

ним песмама и поучавају како се убија. У тим се круговима држи убиство чак за добро и похвално дело и старешине кашто захтевају од официра да убије свог најбољег пријатеља, што је случај при тако званом двобоју. И тако у току од године дана — обично година дана није довољна, да војник буде прави војник, што значи човек без икаквих човечанских осећаја — оваког школовања, постаје од мирног и безазленог младића оно, што се од њега хоће: грозно, будаласто а моћно и снажно оруђе за свако насиље у рукама својих старешина.

Кадгод би зими прошао поред царског двора у Москви и видео шиљбока на стражи — младо момче у тешком ћурку, великим каљачама, на рамену пушка новијега система са оштрим бајонетом — где стоји или корача тамо и амо, ја би му се добро загледао у очи. И свакад би оно окренуло своје очи на другу страну од мог погледа. У тим би ми тренуцима оваке мисли кретале душу: ово је момче пре годину или две дана било весело сељаче, чедно, доброћудно, те би сигурно на лепом руском језику само започело какав разговор са мном, и испричало би ми целу своју историју. — А данас, погледа ме мрачно и мргодно и одговара на свако питање само са „разумем". Ако би сада, кад је оно на стражи — на што ме срце увек вуче — покушао само да се приближим оним вратима где оно стоји, или прихватило за пушку што је носи, оно се не би ниједног тренутка размишљало, већ би ми сјурило бајонет у груди, извадило би га затим из ране и обрисало са њега мрље од крви и продужило и даље да корача по асфалту тамо и амо, вукући своје тешке каљаче, све док смена не би дошла и пришаптала му на уво одзив и лозинку. И рекао би да ово није само једно једино овако момче! Оваких момака — готово деце — претворених у аутомоте и оружаних пушкама имаде само у Москви хиљадама, а у Русији и целоме свету милијонима. Покупили су ову снажну и довитљиву а мало паметну момчад, подмитили и покварили их, па владају помоћу њих целим светом.

Зар то није грозно!?

Грозно је, јер су рђави људи и беспосличари, благодарећи оној заветовној момчадији, постали господари оних палата и на злочиначки начин стечених богастава, што значи, постали господари рада целога народа. Али је још грозније и страшније што су они, ове чедне и доброћудне младиће морали претво-

рити у нељуде — што им је у неколико за руком испало — само зато, да би се дочепали онога богаства.

Кад би господари богастава сами бранили своје богаство, онда то не би било тако гадно. Али је грозно и страшно што ти људи, да би друге људе пљачкали и отето добро одржали, баш ове поробљене на одбрану проклетих добара употребљују и у тој цељи деморалишу.

И према томе, радници — војници, врше насиље над својом браћом зато, што постоји извесно срество, којим се људи могу да претворе у бесавесна смртоносна оруђа, и што Владе то срество употребљују и њиме утичу на регрутовање и врбовање војника.

На кад је то тако, онда се невољно намеће питање: зашто иду људи у војску? Зашто то дозвољавају њихови родитељи?

Они су најзад могли бивати војници и покоравати се дисциплини све дотле, док не увидеше последице ове установе. Али кад их једном увидеше, зашто живе и даље у заблуди?

То је зато, што се данас војничка служба сматра не само као нешто корисно, већ шта више као нешто добро и узвишено. Што се пак ова служба сматра као добра и узвишена опет је зато, што тако учи она наука којом се људи од колевке запајају, и доцније свима сРествима труди, да се у њој и одрже.

И према томе и војска као установа није главни узрок оне невоље, већ само последица нечег другог. Главни узрок лежи дакле у оној науци, која учи људи, да војска као установа, чији је циљ убијати, није нешто недостојно, већ напротив нешто добро, јуначно и похвално.

И тако главни узрок човекове невоље лежи дубље, но што је то на први поглед изгледало.

У почетку је изгледало да је главни узрок овој невољи: што су велепоседници притисли земљу, капиталисте се дочепали потребних алата и што владе силом наплаћују порезе.

Али кад се упитасмо: зашто припада земља богаташима те се радници не могу њоме да користе, зашто радници плаћају порезе, кад од ње никакве користи не виде и зашто су фабрике и алати у рукама капиталиста — онда увидесмо, да је то зато, што постоји војска. Јер она одржава земљу у рукама богаташа, она наплаћује порезе од радника у корист богаташа и осигурава фабрике и скупе машине као својину капиталиста

Кад затим пођосмо даље и упитасмо се: како то да војска која се састоји из истих радника, којима је одузето све, чак и оно што је најпотребније — како то, да ови радници војници зулумћаре сами над собом, над својом браћом и очевима — онда увидесмо да је то зато, што се рекрутовани и врбовани војници извесним средствима васпитавају тако, да изгубе све што је човечнога у њима и постају буквално бесловесна и смртносна оруђа у рукама својих старешина.

И кад се најзад упитасмо: зашто људи, који ову заблуду увиђају, и даље врше војничке дужности или плаћају дације на одржање војске — онда увидесмо: да је главни узрок овој појави у оној науци, које се проповеда не само војницима, него уопште свима људима, у оној науци, која учи, да је војничка служба нешто похвално и да није грешно убијати у рату.

И тако је главни узрок свега горе реченог она наука, којом се људи запајају од колевке.

Са ње је невоља, са ње поквареност, са ње смртна казна, са ње убијања.

Па која је то та наука?

Та се наука зове хришћанска наука и ево шта она учи:

Само је један Бог. (Нема Бога сем Бога једнога). Он је пре шест хиљада година створио свет и једног човека по имену Адама. Адам је се огрешио и Бог је за тај његов грех казнио цело човечанство. Послао је затим на земљу свога сина Бога као што је и сâм, да га тамо разапну. Распеће је било и јесте срество, којим се спира казна за Адамов грех са сваког човека. Ко у то верује, прашта му се грех Адамов, не верује ли, биће страшно кажњен.

У потврду свега овога, да је све то истина, служи као доказ: да је све то сам Бог људима открио. А да Бога има, знамо опет од људи, који нам ово проповедају.

Кад се изузму разне варијације — како у којој вери — практична страна сваке основне религије свугде је једнака: људи верујте у науку која вам се приповода и покоравајте се постојећим властима.

Ово је наука главни узрок оне заблуде, у којој људи сматрају војничку службу као нешто добро и корисно, те зато постају војници и бесловесна оруђа, која сама себе угњетавају. Ако се међу заведеним људима и нађе неверника, ипак ти неверници не верују у што друго, већ се покоравају општој струји

јер немају друге основе — те живе у заблуди, као и верни, и ако је врло добро увиђају.

И према томе, да би се људи опростили своје невоље, није потребно да земљиште постане општа својина, нити уништење порезе, нити то што би алати и машине постале опште добро, није потребно чак ни рушење постојећег реда и власти, већ само уништење оне науке, која се зове хришћанска, у којој се васпитава данашње покољење.

На први поглед изгледа чудновато људима, који знају јеванђеље, како се хришћанство могаде тако изопачити! Како могаде хришћанство, које учи о богу-детету, о душевној слободи, о браству међу свима људима, о уништењу сваке силе, о љубави према својим непријатељима, како могаде оно постати ова данашња, назови хришћанска наука, која проповеда слепу покорност свакој власти, па затражи ли ова и убиство, и њега проповеда. Али кад проучимо како се хришћанство зачело и ширило у нашем свету, онда морамо увидети да је то тако морало бити и никако другојаче.

Кад су пре хришћански владари Констанстин, Карло Велики и Владимир примали хришћанство, које беше већ тада уморано у нехришћанске облике и допустили да их њихови народи приме, њима ни на крај памети не беше, да ова нова наука значи укидање краљевске власти, војске, шта више државе, дакле свега онога, без чега ови нови хришћани живот не могаху ни замислити. Силу рушилицу, која је у овој науци, они у почетку хришћанства не могоше они увидети, напротив изгледало им је, као да хришћанство њихову власт баш утврђује.

Али, што народи дуже живише у хришћанству, у толико су боље разумевали његову суштину и у толико више избијаше на видик опасност његова по многобожачки ред у свету. И у колико је та опасност очигледнија бивала, у толико су се више владајуће класе трудиле да запреће ону ватру, коју је хришћанство незнано унело у њихов свет а по могућству и да је угасе за навек. За ту сврху употребљавана су сва могућа средства. Забрањиваше превођење и читање јеванђеља, гонише оне који указиваше на прави смисао Христове науке, заслепљиваше масу народну парадама и величанственим службама у цркви, а по најглавније трудише се, да сами на лукав и безочан начин тумаче јеванђеља онако како њима годи.

Како је кад употребљавано које од ових средстава, према њима се хришћанство и мењало, док се најзад не изроди у такву науку, која не само што немађаше више никаквих опасних принципа против многобожачког реда, већ је напротив бранило тај ред са хришћанске основе. Јавише се хришћански владари, хришћанске војске, хришћанско богаство, хришћански судови и хришћанска убиства.

Владајуће класе учинише са хришћанством оно исто, што данас раде лекари у одбрани против заразних болести. Израдише једну врсту безопасног хришћанства, коју каламише на људе и тиме се бранише од правог хришћанства. Ово ново црквено хришћанство доби таке особине, којима је људе сасвим одбијало од себе, пошто је паметнима међу њима изгледало као гомила највећих глупости. Или, ако су га примали, онда их је оно од правог хришћанства толико удаљивало, да прави смисао и значај правога хришћанства више увидети не могоше, те постадоше прави противници и заклети непријатељи његови.

Ово лажно, стерилисано хришћанство, које владајуће класе у нагонској самоодбрани кроз векове удешавају, стварајући га безопасним, па тако бесопасно калемише на народе и јесте она наука, због које људи покорно врше све оно што је не само штетно по њих и њихове породице, већ шта више и неуљудно (неморално) и противно најобичнијим захтевима чисте савести. Као најважнија практична последица ове науке јесте захтев: ступати у војску, што значи бити увек спреман на убијање.

Највећа штета од овог безопасног лажног хришћанства лежи у томе, што оно нити шта прописује нити шта брани.

Сви стари закони: Мојсијев, закон Ману прописују правила, којима се извесне радње прописују или забрањују. То исто чине веронауке Будина и Мухамедова. Само изопачена хришћанска вера не прописује никакова правила, изузимајући спољашње признавање догми, пост и молитве — где за богаташе и томе има свуда излаза — те тако заваравајући, дозвољава све, чак и оно што је противно и најпримитивнијим захтевима морала.

Ова црквена вера допушта све. Допушта ропство, и црква је била заштитница ропства, како у Европи тако и у Америци.

Она допушта да се човек може обогатити на рачун рада своје притиснуте браће.

Она допушта бити богат међу „Лазарима", који миле под столовима раскошних богаташа и налази да је добро и похвално при томе бацити коју мангуру на цркве и болнице.

Пркосити сиротињи својим богаством, затварати људе по апсанама, спутавити их у ланце, везивати за двоколице и убијати — све то црква благосиља.

Провести целу своју младост у блуду, па затим један од тих блудних случајева кретити браком и добити за то допуст цркве — бива.

Допуштено је развести се, па се попова женити.

И изнад свега, допуштено је убити не само у самоодбрани већ и чувајући свој бостан.

За казну слободно је убити: казнити, значи поучити, дакле за поуку је убијати, и што је најглавније, слободно је и треба на заповест својих старешина убијати у рату, то је шта више похвално и црква не само што не брани, већ напротив заповеда.

И тако су узроци свему лажна наука.

Чим се угуши ова лажна наука неће бити ни војске. А кад не буде војске, онда ће сама по себи престати и сва друга насиља, зулуми и неморал, који се врше над народима.

Буду ли се људи и даље васпитавали у лажној Христовој Науци, која дозвољава све, шта више и убијство, дотле ће се војска налазити у рукама мањине. Мањина ће се опет користити војском, одузимаће насилно народну зараду иквариће га демморалисати, што је најгоре по народе, јер без опште покварености мањина никада не би могла ништа отети од народа.

Узрок овој народној невољи лежи у лажној науци, којом се под видом хришћанства напајају народи.

И онда требало би, а и очигледна је дужност свакога човека, који се опростио верске заблуде и хоће да служи своме роду, да речју и делом помогне својој заведеној браћи, не би ли се и они заблуде опростили, која је узрок свој њиховој невољи.

Људи који желе своме народу добра, требало би, из чистог сажаљења према својој браћи, да не могу другојаче, но да их морају бранити од сваке заблуде, која је узрок њихове

несреће. А не рачунајући ту, шта је дужност сваког уљудног човека, да на сваком кораку открије лаж а заступи истину.

Па при свем том, људи који су се тих заблуда ослободили и постали слободни и образовани људи на рачун радников и народни — што их тим пре обвезује да за народ раде — при свем том, ти људи то не увиђају.

„Вера није ни од каквог значаја“ веле они. „Она је ствар савести сваког појединца. Потребно је и од значаја је само на политичке, друштвене и привредне прилике народне обраћати пажњу; и људи, којима лежи на срцу народно благостање, треба све своје силе само на њих да троше. Сва су верска учења споредна ствар, и она ће као и сваке друге празноверице, сама по себи исчезнути у току времена“.

Тако говоре ти образовани људи. И онда, желећи да служе своме роду, ступају једни у државну службу: постају војници, свештеници, скупштинари и труде се — запостављајући откривање верске заблуде чија је жртва цео народ — да побољшају животне услове превареног народа својим утицајем на рад владин, не увиђајући да је то само привидно побољшавање.

Други, револуционари — не дирајући такође у веру — ступају у отворену борбу са Владом и труде се да се дочепају власти на исти начин, као и саме владе — преваром и насиљем.

Трећи, социјалисте, установљавају радничка друштва, задруге, и штрајкују, надајући се, да ће тиме побољшати стање народно, па ма он и даље остао у заблуди, коју им је она лажна наука накалемила.

И тако сви: и једни и други и трећи не раде ништа, што би ширењу ове лажне вере стало на пут, која је једини извор свега зла. Шта више у приликама и сами врше церемоније и обреде, за које су уверени да су лажне. Тако н. пр. полажу заклетве, присуствују свечаним службама и парадама, којима се заслепљује народ и дозвољавају да се у школама њиховој и туђој деци предаје тако звана хришћанска наука — она лажна наука, која спутава све народе.

Што образовани људи — дакле они који би у првој линији могли и морали згромити ову лажну науку — не разумевају оно, у чему је главни узрок целе несреће и на што би требали да обрате све своје силе; и последица овога, што су све њихове силе упућене на друге путеве, јесте један од главних узрока, што се постојећи ред, који је очигледно лажан и

убитачан, тако постојано одржава при свем том, што је са свију страна окарактерисан као недотупаван.

У томе, што су праву Христову Науку, која одговара захтевима данашњега времена, сакрили од људи, а место ње проповедају лажно хришћанство — у томе лежи сва несрећа овога света.

Кад би људи, који желе искрено да послуже Богу и ближњем, само хтели да разумеју, да човечанство не креће животињска потреба, већ душевне силе, међу којима је најјача покретачница вера, што значи одредба животнога циља и као последица његова познавање добра и зла, могућег и немогућег. Кад би хтели само то да разумеју, онда би намах увидели да главни узрок данашње народне невоље не лежи у видљивим материјалним, политичким и привредним условима, већ у изопаченој хришћанској науци, у којој су праве хришћанске истине, које су тако потребне за данашње човечанство и одговарају његовом развићу замењили гомилом глупих и неморалних хулења на Бога, на назвали хришћанском науком и у којој се зло сматра за добро, споредно за важно и обрнуто добро за зло а важно као споредно.

Кад би добри, независни људи, који хоће искрено да попослуже народу, само разумети хтели, да је немогуће поправити стање човеково икаквим спољним мерама, докле год он држи да је грех премрсити петак а да није грешно казнити смрћу човека кад што згреши. Кад је он уверен, да је од велике важности што се којој икони или цару не укажу прописане почасти а да је сасвим споредно што ће се неко, вршећи вољу другога, заклети и учити да убијају. Кад би само разумети хтели да људима, који имају погрешне вереке појмове, не могу донети користи никакве скупштине, штрајкови, школе, универзитети, академије, никакве револуције; онда би сви ти добри људи упутили све своје силе против правог узрока човекове невоље, а не само против последица његових, и не би више траћили своје силе у државној служби, у револуцијама и социјализму, већ би их употребили на обелодањивање лажне хришћанске вере и на васпостављање праве.

Кад би људи тако радили, онда би у скоро била решена сва политичка, привредна и друштвена питања и то онако, како би се она морала решити а не онако, како их ми данас замишљамо и прописујемо.

Та питања, наравно, неће на мах бити решена ни по нашој вољи, јер смо ми свикли и трудимо се да видљиви живот свију људи буде по спољном облику онакав, какав ми желимо — дакле оно исто, што и Владе желе — али ће она насигурно бити решена, чим људи промене данашње своје верске погледе на свет, и у толико ће раније бити решена, у колико брже будемо упрли све наше силе, не на последице, но на прави узрок ове појаве.

Да ли је овај пут заобилазан или спор — главно је да је то једини пут или бар такав, да су без њега сви други путеви безуспешни.

Кад сам посматрао данашње уређење човековог живота и увидео да је оно страшно и противно свакој памети и осећању, питао сам се: зар баш мора тако бити?

И одговор до кога сам дошао био је: не, не мора тако бити. Не мора и не сме тако бити.

Али другојаче неће бити, докле год људи гледају да на овај или онај начин промене своје међусобне односе, већ само онда кад престану да верују у ону лаж, у којој се данас гаје, и пошто се убеде у ону највећу истину која им је још пре хиљаду и девет стотина година откривена била, и која је тако јасна, тако проста, да је свако разумети може.

14 27. 1900.
Јаснаја Пољана.

Лав Толстој

ИЗ ЗБИРКЕ „СЕЉАЦИ“

ПЛАНИНО МОЈА...

Планино моја, планино,
Што ми се, мајко, поносиш?
Што тебе облак не вата,
Те моја поља не росиш?

Кукуруз цвили у свили,
Сиђана трава скапава.
Пусто се поље снуждило,
Јарко га сунце уждило!

Планино мајко рођена,
Поврни облак са мора,
Те моја поља ороси,
Сиђаном кишом са гора.

Стојник

Милорад М. Петровић

СТОЈАН МУТИКАША

РОМАН

НАПИСАО

СВЕТОЗАР ЋОРОВИЋ

(НАСТАВАК)

X.

Но газда Сими као да још не бијаше суђено, да се растане са овим „лијепим“ свијетом. Одмах пошто се, као „побожни Християнин“, причестио и опростио са кумовима и пријатељима, осјетио је како му помало олакшава и на срцу и на души. Осјети се некако јачи, снажнији. До неколико дана доцније поче се помало и придизати, те шетати по соби, огрнут ћурком и дебелим ћебетом, које му је у младим годинама, док је ходао по селима и ноћивао под ведрим небом, служило као најбољи покровац. Врата ни пенџера није дао отварати, јер се бојао назеба, и, премда је соба силно заударала дахом и испаравањем људским, није му сметало, нити је желио промијенити је. А осамнаести дан, пошто су и кумови а и газдиница Анђа одлучно тврдили да нема опасности и да се не боји више, усудио се ступити на авлију и, осмијенувши се према залазећеме сунцу, удахнути чиста, свјежа ваздуха.

— Ах, лијепо ти је живити! — уздахну, гледајући у газдиницу, како је забацила рукаве до на рамена, па

пуначке, обле руке замочила до лаката у воду и пере некакве чаршафе. И вода и чаршафи и авлија са расцвјетаним ружама румене се и злате обасјани небеском румени, а ситне мрвице разбијенога стакла блистају се из прашине као дијаманти. Све некако љепше и свјетлије!

— Лијепо, — одговори и газдиница. — Само се ти мало боље умотај, јер је ноћ близу.

Газда Симо навуче и ћурак и ћебе до на главу, скупи их чврсто око себе, па сједе на омању троножну столицу, што је увијек пред вратима стојала, да се газдиница на њој може одморити.

— А како лијепо миришу руже, — опет рече. — Кад оздравим, сву ћу авлију засадити ружама. — На свакоме кораку нек' буде ружа! И фукари ћу подијелит' оне старе, издрпане хаљине, нек' ми се моле Богу за здравље. Издрпане су, ама су фукари лијепе…

И као да се мало одушеви, ватрено поче обећавати како ће „богато“ приложити разним црквама и манастирима и како ће само чинити добра дјела.

— Сто гроша послаћу игуману Јевстатији, двадесет гроша игуману Јоаникију, педесет гроша попу Арсену, а осамдесет попу Митру. Сви нека прифате књиге и нека читају молитве, да ме Бог још уздржи на овој земљи, да још ово гледам својим очима…

Тек кад се врата отворише и Стојан се помоли иза камата, газда прекиде говор и окрену се.

— Нешто си данас раније затворио? — запита Стојана.

— К'о и вазда, — одговори Стојан и не гледајући га. — А било је данас доста посла, па сам се и уморио.

Газда Симине помућене очи засвијетлише се, а чигаво се лице преобрази.

— А добро си пазарив'о? — запита опет.

— Добро… прод'о сам данас и они ширинач, што је био некеим.

— Нека, нека, — весело дочека газда и готово скочи са столице. — А, ако Бог да, кад ја оздравим, све ћу ја теби лијепо платит' за твоју поштену службу.

Стојан остави кључе у собу, па се врати и сједе на један камен.

— А брже ћеш ти оздравит', — рече газди. — Данас сам опет видио хећима. Он неће да сјахива с коња, јер ти не треба више, ама је поручио да ти треба оћи на неакве воде у Босни, на Кисијељаке, ако хоћеш још да живиш. Каже да иђеш брже.

Газда Симо накриви главу да боље чује.

— Шта рече? Ђе ћу ић'?

— У Босну, — одговори Стојан. — Вели: ако не одеш, можеш се грђе разбољети.

— А ако ја тамо умрем, па оставим кости у туђем свијету, — опет ће газда.

— Ништа се не бој! Тамо има још бољије' хећима, па ти неће дат' умријети.

Газда Симо скрсти руке и махну главом према газдиници.

— Шта ти велиш, Анђо? — запита.

— Велим ти да слушаш хећима, — кратко осијече она.

Газда Симо слегну раменима, уздахну и, умотавши се још боље, замишљен пође у собу.

И ако се затезао и размишљао још пуна три дана, газда Симо ипак је морао послушати доктора и отпутовати. Стојан и газдиница Анђа остадоше сами. Стојан се сада у магази осјети још некако слободнији, па и веселији. Читав дан, уређујући робу у рафовима, певуцкао је и звиждукао. Два пута наређивао је и кахву па, прекрстивши ноге на газдиној шилти, испијао је полако, отпуштајући из уста густе колутове дима. Са муштеријама разговарао је дуже него обично. Чак је и три-четири газда Симине шале употребио, а једну малу сељанчицу пољубио право у подбрадак, тако топло, да јој је сву крв у жилама загријао, те се збунила и три пута излазила из магазе и поново се враћала. Испративши њу, стаде на врата магаска, увуче руке у џепове и посматраше мимопролазнике, зивкајући појединe

сељаке да сврате и нудећи их робом. Зивкао је и неке туђе слуге, с којима се тек издаљега знао, желећи тобоже да их за нешто упита, а у ствари само због тога, да га виде како је сам и, ако га запитају за газду, да им могне одговорити, е је он сада као газда. Затим опет извади духанкутију, замота цигару и, гледајући некуда у висину, — ваљда како се ласте витлају изнад комшијских кровова, — опет одбијаше димове.

У вече је дошао кући мало раније. У соби је затекао газдиницу, како сједи крај упаљене лампе и прошива некакву кошуљу. Назва „добар вече", остави кључе на мјесто и сједе према њој, у дно собе.

— Јеси ли се уморио? — запита она, лагано отурајући шаф са крила.

— Нијесам... Не могу се ја уморити, — одговори поносито.

— Млад, па није ни чудо, — одговори газдиница.

Стојан се промешкољи мало, зијевну два пута и погледа по соби.

— Необично без газде, — рече, тек да нешто каже.

— Необично, — потврди и газдиница.

— Кад је он, некако је и разговор живљи... Макар и слаб, опет нам ваља...

Газдиница помакну лампу, премда јој није сметала, и опет уздахну.

— А изнемог'о је, јадник... Стар, па слаб... Има њему близу шесет.

— Два пут би ми мог'о бит' отац, — упаде Стојан.

— И мени би, — дочека она. — Ни мени још нема пуније' тридес'...

Стојан је погледа испод ока, да се увјери: говори ли истину? Позна де, да није лагала. Онако младо, здраво, румено лице, без бора, па снажне, једнако обнажене мишице и једре, бујне дојке и није могла имати жена, којој је прешло тридесет. А газдиница није била нелијепа, па још онај благ осмијех, који јој се разлијевао по лицу, чинио је, те је изгледала још млађа.

— На моју душу не би рек'о ни да имаш двадес' и пет, — избаци.

Газдиница се осмјехну и подиже се, да донесе вечеру.

— Ни мени се не чини, — рече устајући. — Што који дан напријед, све к'о да сам млађа. И снажнија сам и ваљанија вего сам икад била...

Након вечере опет сједоше да разговарају. Млаз мјесечине, пробијајући се кроз лишће и демире пенџерске, залијевао је један дио собе: испод пенџера запјева славуј. Са оближњих мунара извијао се и растапао у ноћи глас мујезина, а соба је мирисала свелим босиљком и тамјаном, па обојема некако лако на души. Нешто као да их опија, замамљује.

— А јеси ли се давно удала газдинице? — запита Стојан.

— Па... нијесам, — одговори газдиница. — И знаш, кад ме просио, ја нијесам бегенисала њега. Није био ни лијеп, а стар... Што ће ми ђед?... Е, ама он зенђил, па ми зап'о за око матери. Вели ми она: „Није лахко стећи 'накога ђувегију. Проклећу те, ако не пођеш за њега, а знаш каква је материна клетва..." И ја нијесам могла друкчије, вего укабулити. Плакала сам, кукала сам, грухала сам се шакама у прси, ама каква вајда? У ноћи сам излазила на авлију, само да озебем и умрем. Вјетар пуца, завија, јауче кроз воћке што су нам у авлији расле, ломи гране, диже прашину и опало лишће и расипа их, а ја изашла у самој кошуљи и лахким димијама. Стала сам на сред авлије и пушћала да ме вјетар бије, да ми чупа и мрси косу и саспа сухо лишће у њедра. Дршћала сам од студени, чини ми се сва ми се крв у жилама смрзла, а кожа ми се најежила к'о у очерупане кокоши. Мислила сам: ето смрти за пет дана. Па ништа. Сјутри и пресјутри дан кихала сам мало, кашљала и опет остала здрава. Младос' ми је била јача и од вјетра и од студени. И удала сам се за њега

— Па, на моју душу, лијепо ти је, — дочека Стојан.

— Лијепо је, и ја велим да је лијепо, — настави газдиница, одмахнувши руком. — Он ми ништа не чини на жао и држи ме к'о мало воде на длану. Ама ето... немамо ђеце... А мени рана на срцу и боли ме што немамо. Да ми је само једно, макар колик' зрно бибера, к'о што 'но се у причи прича.

Стојан јој опет погледа у лице, погледа у мишице и климну главом.

— Имаћеш ти ђеце, — осијече.

— Нећу, — тужно одврати она. — Ово је мени неко подбацио маћије, па немам ђеце. А ја вјерујем у маћије. Неки веле да нема ни ђавола, ни вјештица, а ја све то вјерујем.

— Ја никад нијесам виђео ђавола, — упаде Стојан.

— Има их, има... настави газдиница ватреније. — Покојна ми је мати говорила, да је својим очима гледала приказе, а све су приказе од ђавола. У свакој кући, која је озидана на каквом старом гробу, има приказа. Ето, мати ми је виђела у једној таквој кући чудо једно! Била под кућом к'о мала изба, па у избу остављали дрва и друге некакве ствари. И једне ноћи пошла она да изнесе дрва, а у изби Туркиња! Бјења од најбјељег бехара, а руменија од најруменијег карамфила! Сјела на дрва, обучена у бијело рухо од чисте свиле, па јој се кроз рухо провиди све тијело. А по златној, дугој коси све јој се алеми сјаје к'о роса на лишћу, а на челу јој се блиста велика звијезда, па се од тога засвијетлила изба, к'о усред бијелога дана. И она сједи тако, сједи и гледа у мајку, а мајка се препала, занијемила, па ни да се помакне. Једва јој паде на ум да се прекрсти. Тад' се над дрвима изви некакав дим и приказе нестаде.

Стојан се почеша по глави и преврну очима.

— А мени би драго било, да сам ту љепоту виђео! — уздахну.

— Е, ама није вазда љепота била, — опет упаде газдиница. — Друге једне вечери, а она на авлији виђела старога деду. И он у бијелој неаквој мантији, сијед к'о овца, а брада му се по тлима вуче. Очи му велике, воловске, крваве, па њима гледа некуд у брдо, а дугијем прстима копа земљу, копа јаму на авлији. Мајка врисну и паде у несвијес'. А до осам дана умро ми отац здрав-читав.

— Ја се свега тога не бојим, — опет ће Стојан мирно. — Ја сам ходио по брдима, а никад се нисам бој'о...

Газдиница се стресе и погледа напоље.

— А мене страх, — рече. — Кад помислим на приказе, умрла би од страха. Не би ја смјела изаћи у мрак за живу главу... Чини ми се, одмах ће васкрснут' преда ме' јали Туркиња, ј' ли дедо...

Стојан зијевну.

— А како ћеш ноћас? — запита. — Како ћеш сама у соби?

Газдиница сави руке у крило и поче се тресати.

— А зар би ти им'о образа, да ме пушћеш, да сама спавам и да умрем? Ето ти спавај у дну собе, а ја ћу у врху. Само да има некога и са мном! Ти си, што се каже, наше домаће чељаде.

— Мени је свѐдно, — хладно отповрну Стојан. — Ја ћу спават' ђе гођ хоћеш.

Затим лијено, као преко воље, подиже се и изађе из собе, да снесе свој душек и покривач. Сње простриједу дно собе и, не свлачећи хаљина, прекрсти се, па леже. Покривач намаче и на главу и само остави мали отвор, да може дисати. Пошто се смирио, газдиница приступи лампи и утрну је. Окрену се прозору и размаче лишће, те мјесечина још јаче продрије у собу и расу се по ћилиму. Газдиница узе свој душек и простриједе га испод прозора. Лагано, удишући свјеж мирисан ваздух и напајући се пјесмом славујевом, која се још јаче разливала у ноћи, поче откопчавати јечерму. Збаци са себе комад по комад одијела и у самој кошуљи остаде над душеком. Опет забаци рукаве до на рамена, раздрљи кошуљу на прсима и ослободи дојке, па, расплећући густу, црну косу и спуштајући је низ рамена, купаше се у мјесечини. Тих, лак повјетарац прокрадао се кроз пенџер и хладио је по грудима и по зажареним образима, поткрадао се под кошуљу и милио јој уз леђа. Она се пустила и само уздахне јаче и гледа напоље.

Чести уздаси нагнаше Стојана, да кроз онај отвор, што га је оставио за дисање, провири мало. Погледа је и задрхта. У тај мах учини му се љепша од оне Туркиње, о којој је малоприје причала; љепша од свих вила. Не могавши се задржати и он уздахну и поче се миголити под покровцем.

— Ах. — одахну газдиница, не обзирући се на њега, па се завали на душек и, покривши се танким, провидним чаршафом, подметну руке под главу и гледаше у таваницу.

Стојан више није могао заспати. Опет застења и поче се превртати с једне стране на другу, дрхћући и тресући се као у грозници. Два пута хтједе скочити и бјежати из собе напоље, у мрак, али га нешто задржаваше, те је чешће провиривао кроз ону рупу.

Изненада газдиница скочи. Затресе се, погледа према пенџеру и, опруживши обје руке као да се од нечега брани, запишта:

— Стојане! Стојане!

— Шта је? — одазва се Стојан мукло, не дижући покривала са главе.

— Ено нешто под пенџером... Нешто! Да видиш... Ја се бојим...

— Нема ништа, — одговори он и увуче се сав под покривач.

— Има нешто... Има... Ходи!

Стојан скочи и полети према пенџеру. Објема рукама размакну лозове гране и загледа се у ноћ. А газдиница задрхта, зацича опет и уплашено се приби уз њега...

XI.

Кад је од газде Симе најпошље стигло писмо, — које му је неко други писао, а у коме је на дуго и широко причао о својој болести, о оздрављењу, о томе како се ужелио куће и укућана, те како ће се кроз два дана вратити. Стојан га прочита и љутито баци у крај. Било му ипак криво, што његово царство (како се сам изразио) за мало трајаше и што се газда тако брзо враћа, да му опет заповиједа. Љутито устаде са газдине шилте, на којој је сједио, увуче руке у џепове и замишљено поче ходати. Опет се сагне, дохвати писмо да види је ли добро прочитао и опет га баци. Једнога муштерију, који поче завиривати у копоне, дочека врло осорно, нити му хтједе продати, а другоме зацјени кахву два пута скупље

него 'што му је прије три дана продавао и одби га. Стид га некако и од тих муштерија. До данас га гледали као газду и погађали се с њим као с газдом, а до три дана ће га гледати као момче, нити ће се окретати на њега. Стид није знао друкчије прикрити, него осорношћу и осјећао је особиту насладу у томе, што још може да се окоси на некога и да га одбије од магазе.

— Момак, па момак! — рече уздахнувши. — Па још да ми је каква плаћа!

И падоше му на памет ријечи Маркове и Јегуљине. Сјети се како су га они наговарали. И наљути се још више, што није био толико срчан да их послуша и да заиште вишу плаћу.

У љутини затвори и магазу раније и пође право кући. Газдиница Анђа дочека га на вратима и баш пружила руку да га мало пљесне по образу, али, зачуђена, спусти је и стукну корак натраг.

— Шта је теби? — запита.

— Ништа, — одговори он, тресну́вши кључима о тле. — Ништа ми није.

— А што си љутит?

— И не био га љутит, — осијече оштро. — Од газде стигло писмо, па да не будем љутит.

— Па?

— Па пише да ће дођ' за два дана.

Газдиница приступи ближе и спусти му руку на раме.

— Па нек дође, фала Богу; и треба да дође.

Стојан је погледа мрко.

— Ја знам да си му се обеселила.

— Мог'о је, ва́ла, и још који дан останути, — опет ће газдиница, осмјехнувши се ђаволасто, — ама опет треба да дође. Неће за навијек тамо остати. А ако и дође, шта ће нам он сметати?

И опет се осмијехну.

Стојан оступи од ње, сједе крај пенџера и наслони чело на хладне демире, пустивши, да га лозово лишће шкаљи по врату.

— Теби неће сметати, ама мени хоће.

Газдиница се мало намргоди и подбочи се.

— А у чему ће то теби сметати, а мени неће?

— У свему! — осјече Стојан и опет скочи, отргнувши узгред неколико листа и мељавећи их међу прстима. — Ти опет остајеш газдиница, а ја опет остајем момче са шегртском плаћом.

Она му се примакну.

— Каква је та шегртска плаћа? — запита.

Он збаци фес с главе, а антерију раскопча. Све му је било тешко, све га је жуљило.

— Ето тако, — одговори. — Каква ми је плаћа? Никаква!

— Ти би хтио вишу?

— Зарадио сам...

Газдиница му обави руку око врата и привину му главу својим меким, бујним прсима.

— Зарадио си и ја кажем, — рече благо. — Ама зар се с тога љутиш? Ако ја жива будем, имаћеш вишу плаћу, чим се газда врати.

И, да га умири, пољуби га у образ. А он диже главу, погледа је и страсно обгрли.

— Знам ја, — рече, стежући је, — знам... ама опет ми мука и љутим се...

Она се извуче из загрљаја и заглади замршену косу.

— Опет ти велим: не ваља се љутити! — рече. — Ни он нас не смије затећи љуте, него веселе. Треба и лијепо да га дочекамо!..

Лијепо су га и дочекали. Газдиница је читаво јутро чистила авлију, претресала собе, сву кућу окадила тамјаном и, у двије собе, упалила два кандила. Двије угојене патке, што их је штедила за његов долазак, заклала је, надолмила, и послала у пећ да се пеку, а сама је сјела да расуче бурек, најмилију питу газда Симину. И Стојан је магазу очистио, уредио неколико рафова, отресао трогодишњу прашину са старих пакета памука и, сврх свега, провјетрио и добро истресао шилту. Иза подне чак се и обуче љепше и, затворивши магазу,

лагано крену кроз шехер. Упути се Драгановој механи, оној што је на крају шехера, управо поред пута, да ни један путник не може неопажен проћи. Стојан није пио никаква пића осим кахве, стога и наручи ибричић један и, лагано испијајући, гледаше низ кривудасту, прашњаву тесту. Ма да је хтио да изгледа весео и покушао да се нашали са полупијаним, грбавим механџијом, ипак му шала није ишла од срца. Још нешто тешко, као камен какав, тиштало га у прсима. Добовао је прстима по столу, пушио и звиждукао, правећи се безбрижан, а све му се чинило, као да два-три сељака, што су сједили у механи а које није ни познавао, гледају га подсмијешљиво и подругују му се. Кад је механџија приступио једноме и почео му шаптати на ухо, те се обојица засмијаше, Стојан скочи и хтједе их опсовати. Учини му се да су се о њему сашаптавали, јер га је механџија некако испод ока погледао. Ипак се савлада и срџбу искали на томе, што је из све снаге ударио по столу, да се ибричић превалио а заостала кахва пролила се.

— Да платим, — рече и љутито баци дvајеспаран механџији пред ноге, па, не рекавши ни збогом, крену даље, једнако бленући низ тесту.

Ишао је дуго и, једва једном, опази на једној окуци тесте, облак прашине, густ и непровидан. Зачу и као неку тутњаву. — Кола су! Он је! — промрмља полугласно и прислони се леђима уз један стари, закресан прашњаволисти орах, што се накривио као посрћућа пијаница, и читавом горњом половином наднио се над тесту. Опет поче звиждукати и добовати прстима по стаблу и опет нешто, још теже, као да му падаше на прса.

Кола су се међутим непрестано приближавала, те је могао лијепо познати и старога, вјечито куњајућега, кочијаша, Турчина, са јарчијом брадом и дугим, кљуноликим носом, а могао је познати и газда Симу, чијим се густим перчином играо вјетар. И газда и кочијаш били су прашњави, попут млинара, а мухе их освојиле и окитиле им лице.

— Добро дошʼо газда! — кликну Стојан, једним скоком створивши се код кола.

Газда се изненади, протра очи и зажмири.

— А што си радним даном затворио магазу? — запита загушљивим гласом, јер су му и уста била пуна прашине.

Стојан постиђено обори главу и узви раменима.

— Па изиш'о сам преда те, — прошапта.

— А знаш ли ти, да нам сада какав муштерија може отић' оном хунцуту Радовану? — запита газда пријекорно.

— Неће отићи.

Газда се помаче у колима, па и њему начини мјесто.

— Ех, неће, неће, — осијече, — оклен ти знаш да неће? Баш сад може неко да му оде... Ајде сједи у кола, па ћемо се потље разговарати!...

Стојан покуњен, као ошамарен, сједе у кола и замишљено се загледа у леђа кочијашева, у подерани му гуњац, окићен чичцима и сијеном, служећи му зар ноћас као узглавље.

Газдиница Анђа, опазивши газду, широко рашири обје руке и притисну га на прса, стежући све јаче, као да ће га удавити.

— А какав си ти, па си се задрж'о толико? — поче као пребацивати му. — Ми 'вамо вазда мислили о теби и ужељели те се, а ти нас тамо и заборавио...

— Хе, хе, хе, — задовољно се поче смјешкати газда Симо. — Немој ти тако мени... Зар ја да не мислим на те?

Газдиница га узе за руку и као дијете поведе у собу. Сједоше обоје на шилту. Она га поново загрли, а он је дохвати за подвољак и протресе јој брадом.

— Па како си још? — запита меким гласом, мазећи се некако.

— Добро сам.

— А јеси ли пазила на све? Је ли све у кући у реду?

— У реду је.

Газда поћута мало.

— А за Стојана јеси ли се распитивала? Какав је био у магази?

Газдиница се исправи и уозбиљи се.

— Ни син 'ти не би боље радио! — дочека. — Сваки ми прича о њему и свак га фали. Трче му муштерије

к'о овце на солило, к'о да их је све обенђиј'о... У магази се није ни познало да тебе нема.

— Ех, ех, неће баш бит' тако, — упаде газда.

— И више!... Ето запитај кога хоћеш, па ће ти казат'... А кад одеш у магазу, виђећеш и сам.

Газда заврти главом.

— А што је данас, у радни дан, затворио магазу, кад је тако?

— Па... изиш'о је преда те... Једва је чек'о кад ћеш доћи и све ми је говорио: „ужелио сам се газде.“ Па није мог'о стрпити, веће је потрч'о, да те час прије види.

Газда ућута. Извади своје бројанице, без којих није могао ни на пут поћи, и, звекећући њима, гледаше кроз пенџер напоље. Гледао је, како пливају ласте у ваздуху и како стари пијевац, стојећи на врх зида, клепеће крилима и отеже дугачком шијом, спремајући се да одговори пијевцу из комшилука, који је непрестано кукурикао. Затим се лагано диже и, наређујући да се испече кахва, поче свлачити путничко одијело, да обуче своје удобније, старо.

Иза вечере, пошто је Стојан изашао из собе и газда са газдиницом остали сами, заметнуше опет разговор. Газда запали цигар и, чешкајући се по табанима, на којима сад није било чарапа, поче кашљуцати, очекујући да газдиница почне разговор.

— Био сам пред вече у магази, — поче најпошље он сам, — и, нема фајде криво говорити, а баш је био ваљан! Све ми пјева!

И пазарио је доста и прикупио пара, баш како ваља!

— Казала сам ја, а ти не вјерујеш, — дочека газдиница.

— Вјерујем ти, вјерујем, — опет ће газда мекше, — ама нијесам мислио да ће 'вако знат'... Та нема сто година да је дош'о у нас и још је к'о шегрт а, ето, возио трговину к'о какав старац. Све лијепо!

Газдиница искиде сламку из метле и поче чачкати зубе, замишљено гледајући у таваницу.

— То је рђаво, што је он и данас к'о шегрт, — рече кашње. — А да је друкчије, радио би још боље.

— Како друкчије? — запита газда.

— Па... да му даш лијепу плаћу... Радио ти је поштено, па поштено и плати!

— Ове се године пуно потрошило, — дочека газда.

— А шта је он крив, што си ти трошио? Њему треба плаћати. И ако нећеш ти, платиће други... Звали су га...

Газда Симо се трже.

— Ко га је звао? — брзо запита.

— Звали су га и плаћали му добро, — настави газдиница неуморно. — Вего ако хоћеш да је твој, а ти плати, и још му, као пешкеш, скрој и нове хаљине. Ове му не ваљају... Он ти треба данас... треба!

— Ко ли га је звао? — опет ће газда замишљено.

На тресну бројаницама, а стиснуту шаку подиже у вис.

— А ја могу платит', колико и други! — викну. Даћу му више, него и они хуицут Радован, него и газда Марко, него ико! Од сјутра је калфа, па ће имат' и вишу плаћу и, врх свега, нове хаљине!...

Газдиница одобри главом и пољуби га опет.

XII.

Освануда недјеља. Чим се иза плавога, шиљастога брда почело помаљати сунце, са високога црквенога звоника одјекну циликтање првога звона и, кроз прохладан јутарњи ваздух, разлијегање се изнад шехерских кућа. Газда Симо нетом се пробудио, па, онако још бунован, почео се протезати и тражити преобуку. А газдиница Анђа пошла уза степенице, ведра и весела као данашњи дан, носећи преко руке у бошчу умотане, нове новцате хаљине Стојану. Затече га још у душеку, наслонио се на јастук и замишљено гледао у шаре на ћилиму, освијетљене првим зрацима сунца, што се разлили по њему.

— А што не устајеш више, лијенчино, — као нашали се она и потегну јорган с њега, па га баци у крај.

— А нећеља је, — мирно одговори Стојан, — па није преше.

— Устани и види, шта сам ти донијела, — опет ће она, показујући на бошчу са хаљинама. — Ово ти је к'о пеш̓кеш од газде.

Стојан се лијено помаче и сједе на душеку.

— Хаљине? — запита.

— Хаљине, — одговори газдиница, открива̂јући их. — Зар ти нијесу лијепе?

Па спусти поред њега чохане, гајтанима извезене, чакшире, антерију од стамболскога чи̂та, појас на бадеме и тешку широку са̂лту.

— Аха-а! — отегну он задовољно. — То је к'о у газдинске ђеце!

— 'Ваке хаљине још нијенан калфа у шехеру није понио. А ја сам ти донијела да видиш ко сам и кака сам.

Стојан се и не осврну на њу, него, са необичним задовољством, разгрћаше хаљине испред себе, по душеку, и посматраше их.

— Фала ти, — рече најпошље. — А све ћу ово ја зарадити!

Газдиница накриви главу, потепша га по плећима и, онако исто ведра и̂ весела, опет се спусти низа степенице, да облачи газду.

Дуго је Стојан гледао хаљине и окретао их са свакоје стране. Много му се свиђао онај вез око џепова и по ногавицама, па је пипао, тарући очи и једнако мислећи да сања.

Обуче се након пуна сахата, пошто је газда већ у цркву отишао и, обучен, загледаше се и поправљаше. Неколике длачице, што су некако прионуле, пажљиво отресе, па стаде према огледалу и погледа се.

— Није фајде, кршнији сам него икакав калфа! — рече.

Затим лагано сиђе низ степенице, пазећи да га газдиница не опази и не задржи, па изађе на улицу. Накриви фес на лијево ухо, испрси се малко и упути се главној чаршији.

— А, Стојане, је си ли ти? — изненада га зовну нечији глас, а тешка рука нечија спусти му се на раме.

Стојан се тржe, осврну се и позна̂де Бошка.

— Какав си то, болан, к'о газдински син! — узвикну Бошко зачуђено. — Гледам те кад идеш, па не верујем својим очима, вего све мислим неко је други. Стога сам те и зауставио, само да те питам: јеси ли ти то?

— Ехе, — осмијехну се Стојан и погледа га поносито. — Зар ти мислиш да не могу и ја бити к'о газдински син!

Бошко га огледаше са сваке стране и онако, на сред чаршије, поче се крстити.

— На̀лет ђавола, на̀лет шејтана! — уздахну. — Ко зна, шта ће још од тебе бит'...

Стојан га узе за руку и оба пођоше чаршијом.

— Ово ми је пешкеш од газде, — рече, — што сам поштено радио.

Бошко опет уздахну.

— Ех, да те такога виде ђевојке! — дочека. — Душе ми, помамиле би се за тобом!

Па застаде и ухвати Стојана за пеш од салте.

— Душе ти, хајде да по подне кренемо кроз махале, па да те виде ђевојке.

— Окани се беспослица! — одби Стојан. — Није то за мене.

— Шут' будало, — упаде Бошко, ударивши га по устима. — Ти још нијеси иш'о по махалама, па не знаш ни шта ваља. Хајде по подне, па да видиш! А немаш се рашта стидити, кад су ти таке хаљине!

Стојан се замисли мало.

— Па не браним, — рече најпошље. — Кад ти иђеш и ја ћу с тобом... Да видим и то...

Пошље подне опет су се састали. Бошко га чекао крај Старога Пазара, такођер мало љепше обучен, па, узевши се за руке, кренуше. Ишли су лагано, не разговарајући се, а сваки се старао, да изгледа што озбиљнији.

А по вратима већ измилиле девојке. По ниским, дрвеним праговима и малим, троножним столицама, посједале испред врата многе бабе, разне тетке, ујне, стрине, па, отирући се око уста чистим, бијелим јаглуцима и миришући шебој и фесмеђен, што су у њима умотани, шапћу, разговарају се; а иза њихових леђа, иза широких капата, ишараних великим клинцима и окићених алкама,

провирују мале, љепушкасте главе дјевојачке. Фесићи им, окићени бисерним гранама или умјетничким цвијећем, помоле се често пута и мимо канат, да се одмах сакрију, ако се издаљега помоли какво враголасто момче. Стојан и Бошко нијесу се много освртали на љепша врата. Знали су да су тамо газдинске дјевојке, па их стид било и да гледају. Чак ако их је која и повирила, они нијесу смјели погледати, него су ишли оборене главе, као да су изгубили нешто. Тек примакнувши се Пексиној махали, како је неки назваше, почеше корачати слободније. Махала ова није се могла похвалити ниједном љепшом ни наочитијом кућом. Ту су биле више као колибе, заостале ваљда од претпотопскога доба, накривљене, окрхане, са читавом доњом половицом пропале у земљу. Авлије око њих некалдрмисане, блатњаве, препуне омањих локвица, по којима газају полунага дјеца и брчкају се старе, прљаве патке. Врата полугњила, стара, — многа и без каната, — прозори полупани, чађави, искрпљени хартијом или зачепљени старим крпама, чији дроњци висе напоље, низ зарђале демире. Испод трошних, полуоткритих стреха гуче силесија голубова; око прозора, у пукотинама, цврче врапци. И сокаци су туда уски, тијесни, мрачни, прљави, препуни ситних и крупних камења, који вјечито запињу за ноге. Све када не би знао, човјек би већ по овоме могао познати да у тој махали живи сама сиротиња.

— А овђе баш има лијепих ђевојака! — прошапта Бошко. — Овђе што има једна... ја је добро знам... ама, брате, к'о вила нагоркиња.

Он намаче капу на чело и, коракнувши још неколико пута, показа Стојану на једна крива врата, иза чијих камата провириваше једно дјевојче, са свим осамљено.

— Ено је! — рече. — Да је видиш, па да ти стане памет!

Дјевојче, опазивши их, осмјехну се и брже се сакри за канат, али је Бошко предухитри и уприје руком у њега, не допустивши, да га сасвим затвори.

— Зар се баш са свијем сакрити од нас, а? — рече јој пријекорно.

Дјевојче не одговори.

— Не стиди се, — опет ће Бошко — ово је један мој јаран, а видиш да је и он кршан.

Па јаче уприје у врата и отвори их.

— Изађи, да те боље видимо, — рече. — Нијесиругоба, да се кријеш.

Дјевојче се опет осмјехну и указа се.

Малена, пуначка, облих румених образа са јамицама, сочних, румених губица, малога, нешто напућенога носића и крупних црних очију, изнад којих се високо повијале широке обрве. По бијеломе, као од снијега, челу попадали чуни црне косе, закићени карамфилом. Стојан устукну кад је опази и дуго времена гледаше је, не зборећи ништа и не трепћући очима.

— А што чупаш ружу? — запита Бошко, само да нешто рекне, опазивши како је међу ружичасте прстиће стисла једну ружу, па јој кида листиће и расипа их по тлима.

— Шта ћу друго? — запита она, погледавши га.

— Ех, да сам ја ружа! — уздахну Бошко и некако мученички преврну очима, да у мало и Стојан и дјевојче не праснуше у смијех.

— А ја би волио да сам карамфил, — упаде Стојан.

Дјевојче поруменн, обори очи и, некако нехотице, дохвати се за онај каранфил у коси и извуче га.

— Дај ми га! — замоли Стојан, пруживши руку де га прими.

— А што ће ти?

— Да га метнем под главу кад легнем, да слађе спавам и да те снијем.

— Их! — цикну она и удари га карамфилом у лице.

Стојан ухвати каранфил и, са чудним поносом, задјену га за појас. Затим погледа у Бошка, који бијаше поцрвенио смишљајући да што паметно каже и немирно се једним раменом чешкао о канат.

— А да ти мене снијеваш, ево ти шебој, — настави Стојан, пружајући јој гранчицу шебоја, што је убрао у авлији кад је пошао у шетњу и непрестано је држао у руци.

— А зар се не може без цвијећа снијевати? — запита дјевојче, примајући шебој.

— Може, ама је 'вако сан мириснији!

Бошко пакосно погледа у шебој, па узви обрвама.

— Баш имаш лијепе папуче! — рече, не могавши ништа друго смислити.

— Ето... — одговори она.

— Душе ти, ђе си купила?

Дјевојка прште у смијех и, тресући се, опет се сакри за канат. Засмија се и Стојан, окрену се у страну, да отаре сузе, које му налетиле.

— Нијесам ја махнит, да ми се смијете, — кресну Бошко и љутито удари лактом о канат. — Ако нијесам Златоуст, нијесам ни ружно рек'о...

— А што питаш за папуче? — одговори она. — Нећеш их, зар, себи куповати?

Бошко јој окрену леђа и мргодно гледаше низа сокак. Стојан је посматраше и даље: и папуче јој и гранали димије и малу јечерму, између чијих пешева бијелила се танка, провидна кошуља и сакривала младе, напупчале дојке. И, гледајући, осјећаше у прсима пријатну топлину неку и радовао се, што је дошао.

— А долази ли ти пуно момака? — запита је, након дуже почивке.

— Што питаш? — дочека она.

— Па... ја би волио, да ти само ми долазимо.

Она обори очи и поче се играти шебојем.

— А што?

— Па тако... Волио би, да смо ми сами.

Бошко се окрену и опет удари у канат.

— А да и дођу, ја би свакоме пребио ноге! — викну. — Свакоме!

— Ти и јеси инаџија! — окоси се она.

— Макар и инаџија, ама би свакоме пребио ноге! У мене нема тамо-амо, вего одма по глави...

Па дохвати Стојана за руку и отрже га од врата.

— Хајдемо!

— Ђе? запита Стојан, затежући се.

— Не питај, вего хајдемо! Доста смо стајали!

И крену низа сокак.

— Добро ђевојче! — рече Стојан, прикаскујући за њим.

— Добро, — кратко одговори Бошко.
— Чија је?
— Митра Кундурџије.
— А како јој је име?
— Роса.

На, да избјегне даља питања, климну Стојану главом и оде у друге сокаке.

(Наставиће се)

НАША МОНЕТАРНА СИТУАЦИЈА

(НАСТАВАК)

Но баш то што је тадањој ажији на злато био узрок једино у неким нерационалним мерама, што их је сама Држава предузимала, да себе од штете на ажији сачува без обзира на то да ли се тиме штете економски интереси земље, показује да је тада још било врло лако повратити нормалне односе у циркулацији без великих материјалних жртава за Државу. Тога ради ваљало је само потпуно изједначити сребрни новац са златним, и признати му пуну номиналну вредност на свима касама државним, и ажије би нестало у најкраћем року.

Таква је била наша монетарна ситуација на дан 22 септембра 1885 год., када је закон о поновном пуштању бакарне монете у течај ступио у живот. Као што смо видели, та ситуација била је у ствари врло повољна и требало је врло мало труда, па да буде сасвим добра. Да се на томе остало, ажија никада не би могла прећи 5%, нити наносити нашем економском развитку онакву штету какву је овај доцније од ње у ствари имао. Да и не говоримо о томе да ју је могуће било у свако доба укинути, и да је зато била довољна само добра воља једнога министра финансија.

Но та ситуација није дуго трајала. Већ 23 септембра исте године донет је један други закон, који је из основа променио прилике у земљи, и дефинитивно покварио и уништио монетарну систему створену законом од 1878 год. Тај закон, који је по својим штетним последицама један од најгорих што су у нашој земљи донети — а то је много речено кад је реч о земљи која је имала закон о укопним друштвима — то је закон о из-

менама и допунама у закону о Народној Банци од 23 септембра 1885 год. Тим законом уништен је систем формално биметалистички, а стварно монометалистички, који је етаблиран законом о српским народним новцима од 10 децембра 1878 год. и на место тога створен је један батардни систем двојаке важности, у коме два метала циркулишу подједнако, али без утврђеног легалног односа њихове вредности. Тим законом завршава се први период наше монетарне историје, период у коме је Држава била једини фактор, који је могао утицати на монетарну ситуацију, и почиње нов период у коме ће новоустановљена Нар. Банка имати на њу пресудни утицај.

Привилегована Народна Банка установљена је законом од 6 јануара 1883 године „у цељи да се јевтинијим капиталима и добро уређеним кредитом трговина и радиност у Краљевини Србији унапреде". Тим законом дате су Нар. Банци знатне и велике привилегије, и одређен широк делокруг рада. Међу осталим привилегијама, које нас овде не интересују, дато је Народној Банци чланом 7-им тог закона и искључиво право издавања новчаница т. ј. „уnутница које не носе интереса а гласе да се доносиоцу исплате звечећим новцем, чим се поднесу каси банчиној". Те новчанице имале су да гласе на суме од 50, 100, 500 и 1000 динара, с обавезом да их је банка у свако доба дужна заменити златом по пуној вредности. Изузетно Банка је могла по претходном овлашћењу Министра Народне Привреде те своје новчанице исплаћивати и у сребру до извесног процента. Циркулација тих новчаница била је само релативно ограничена, обавезом да Банка не може издати више новчаница него два и по пута колико злата у касама својим има. Злато је при томе могло бити замењено сребром највише за четвртину.

То су главне одредбе тога основног закона Банчиног. Са гледишта монетарне политике те се одредбе могу критиковати само у једној тачки. Предвиђена величина новчаница није одговарала стварним приликама у земљи и стварним потребама новчане циркулације. На тој тачци наш законодавац копирао је страна законодавства не водећи при томе рачуна о сасвим различним економским приликама у нашој земљи. Због тога је и овластио Банку да може пустити у течај новчанице од 500 и 1000 динара — два новчанична типа који мучно да су и данас потребни нашој новчаној циркулацији — а за минимални

тип узео новчаницу од 50 динара, коју је према нашим новчаним приликама слободно могао узети као максимални тип. Тиме пак што је минимални тип новчанице узет тако високо, ограничена је у ствари циркулација новчаница скоро искључиво на велику трговину, и тиме онемогућено Народној Банци да од дате јој привилегије извуче за себе и за земљу ону корист, на коју се с правом могло рачунати.

То је дакле једина озбиљна замерка која се може учинити закону од 6 јануара 1885 године с гледишта монетарне политике. Иначе је тај закон био по свима другим одредбама одлична основа за дефинитивно уређење монетарних односа у Србији. Па и та једина погрешка тога закона с гледишта монетарне политике, није била такве природе, да се није могла поправити. Чим се приметило да циркулација тешко апсорбује крупне новчаничне типове, које је Банка издала, ваљало је тражити законско овлашћење за издавање новчаница мањега типа од 10 и 20 динара.

На жалост тако није урађено. Ни Управа Народне Банке, ни Министарство Народне Привреде нису разумели зашто се новчанице Нар. Банке не задржавају у циркулацији, но се враћају Банци и размењују за злато. Банка је у самоме почетку почела кредитовати нарочито увозну трговину. Трговци увозници имали су своја плаћања скоро искључиво на страни, а за та плаћања било им је потребно злато, које новчанице нису могле заменити. Екулирање тих новчаница у самој земљи било је пак јако отежано, ако не и онемогућено, њиховом величином. Према томе оне су се морале враћати Банци зато што су циркулацији биле непотребне. Међутим и Народна Банка и Мин. Народне Привреде, сматрали су да се банчине новчанице враћају Банци само зато што гласе на злато. То гледиште, које Народна Банка заступа и данас, апсурдно је. У једној земљи у којој су монетарни односи правилни, а они су таки код нас могли да буду у то време, у коме је системом двојне важности обезбеђен паритет сребрне и златне монете, то што новчанице гласе на злато не може бити разлог да их публика враћа, ако су оне иначе по својој величини потребне циркулацији, чак ни онда кад је вештачким начином створена ажија на злато. То у толико мање што се разменом новчаница у злато није ништа добивало, пошто је та ажија вредела и за новчанице у истој мери у којој је постојала за злато. Но ако је је-

дан тип новчаничној циркулацији непотребан, онда се он у њој не може задржати на ма на који метал гласио, осим на вештачки начин. Апсолутно је сигурно н. пр. да се новчанице од 100.000 динара не би могле задржати ни дана у циркулацији, па гласиле оне на сребро или на злато. Да ли ће један новчани тип остати у саобраћају или ће се вратити на касу банчину, не одлучује дакле метал на који новчаница гласи, но величина саме новчанице и могућност њене употребе у циркулацији. Како је употреба новчаница од 50 и 100 динара била самом природом ствари ограничена, све новчанице које је Народна Банка преко тога издавала, морале су јој се враћати натраг са математичком тачношћу. Да се то стање поправи ваљало је, као што смо већ рекли, тражити друге новчане типове, чија ће употреба у циркулацији бити разноврснија и универзалнија, а то су према нашим економским приликама новчанице од 10 и 20 динара.

И Банка је то и учинила. Већ после једногодишњег рада, Народна Банка обратила се држави за овлашћење да може издавати новчанице од 10 и 20 динара *у злату*. На основу тога тражења, а на предлог Министра Народне Привреде, донет је закон од 23 септембра 1885 године, којим је Народна Банка овлашћена да поред типова, за чију је емисију ранијим законом била овлашћена, може пустити у течај и новчанице од десет динара, али с тим да те новчанице гласе на *сребро*!

Какви су разлози руководили Министра Народне Привреде, да у тој тачки промени предлог Народне Банке, да ли је то Народна Банка желела, па се њеној жељи и тадањим приликама морало изићи на сусрет,[1] или је Министар Народне Привреде нашао какав невероватан разлог да то у интересу државном и земаљском (!) учини, то неможемо овде испитивати. То би било интересно знати само ради оцене искрености са којом је Народна Банка радила на постигнућу одређеног јој циља, али је то нама за испитивање последица, које је тај закон имао за монетарну ситуацију земље, више мање све једно. Ми морамо овде само да констатујемо факт, који ћемо у даљем току излагања и доказати, да је та одредба на ма чијом иницијативом она потекла, била фатална за правилност монетарних односа у нашој земљи.

[1] Србија се тада после пловдивске револуције налазила у очи рата.

Наша монетарна ситуација после тог закона од 23 септембра 1885 године била је овака:

Однос између сребра и злата формално утврђен законом од 10 децембра 1878 године био је у ствари неодређен. Један од та два метала, злато, био је примаи на свима државним и јавним касама по пуној номиналној вредности, док је другом металу, сребру, била ограничена циркулација, и вредност поби-јена према легалном односу од 1:15.50. Према томе нигде ни на једној каси јавној ни приватној, сребро није примано пуноправно и равноправно са златом, нити је било бар једном за свагда утврђено колико ће сребрна монета према златној губити од своје номиналне вредности. Ми смо према томе имали не двојну важност, не биметализам, но двојаку монету, која је циркулисала без везе једна с другом. И једна и друга монета, и један и други метал, и злато и сребро били су један према другом роба. Сва је разлика између њих у томе, што је злато циркулисало по својој унутрашњој, интернационалној вредности, док је сребрна монета циркулисала по својој трговачкој вредности у Србији, по својој националној вредности. Та се вредност сребрне монете — у коју ваља сада убрајати и сребрне новчанице — није поклапала ни са унутарњом њеном вредношћу, са вредношћу самог метала, ни са њеном номиналном вредношћу, која је на њој утиснута била, но је била само утолико одређена што се кретала између те две вредности: мања од своје легалне а већа од своје унутарње вредности, и одређивала се у сваком моменту према потреби циркулације. У колико је потреба за сребрном монетом у циркулацији била већа, у толико се њена вредност приближавала номиналој вредности, у колико је та потреба била мања, у толико се вредност сребрне монете приближавала њеној унутарњој вредности.

Та је разлика између сребрне и златне монете код нас врло важна. Она одређује који ће се метал од ова два понашања као роба, а који узети улогу монете. Јер чим две монете циркулишу на равно у саобраћају без утврђеног односа вредности између једне и друге, једна мора узурпирати улогу монете т.ј. мерила вредности за сву другу робу, а друга врста монете постаје и сама роба према другој, те јој се и цена одређује на исти начин, односом између понуде и тражње. Како код нас сребрна монета (заједно са сребрним новчаницама) чини фонд новчане циркулације, требало би правилно да она буде и мо-

нета обрачунска, те би према томе, злато било у односу на њу роба, чија би се цена одређивала односом између понуде и тражње. У том случају већа или мања количина сребрног новца не би имала утицаја на ажију, но би на то утицао искључиво факт, да ли има злата у довољној мери или га нема. Но у ствари није тако. Злато као што смо рекли има своју утврђену интернационалну вредност. На њега закон понуде и тражње у самој земљи утиче само до једне извесне мере, пошто му је у свако доба могуће да пређе границу, по номиналној вредности. Сребрна монета међутим, која нема те могућности, и која мора остати у земљи све док је њена трговачка вредност виша но трговачка вредност самог метала, потпада према злату под закон понуде и тражње. Према томе на ажију више не утиче однос између понуде и тражње сребрне монете. Ако количина сребрне монете у саобраћају буде само толика колико захтева потреба новчане циркулације, сребрна ће монета достићи номиналну вредност. У колико пак количина сребрне монете буде премашала потребе саобраћаја у толико ће и њена вредност опадати.

Ситуација која је створена законом од 23 септембра 1885 године била је као што се види сасвим анормална. Ми смо имали једну обрачунску монету, динар, који је имао две вредности, према томе да ли се рачунало у сребру или злату. Златноме динару била је вредност стална и утврђена, али он није био у саобраћају, него је главни фонд саобраћаја чинио сребрни динар и сребрна монета, којима је опет вредност била нестална и колебљива. Лако је појмити колико су од тако анормалне монетарне ситуације морале трпети наше економске прилике и у коликој је мери такво стање морало спутавати правилан економски развитак земље.

Но ма колико да су те одредбе закона од 23 септембра 1885 године биле штетне по својим последицама, Народна Банка успела је да их још погорша извођењем у практици. Горе смо већ казали да се трговачка вредност сребрне монете одређивала по односу између понуде и тражње све док њена трговачка вредност не би толико спала, да се поклопи са њезином унутарњом вредношћу, са вредношћу самог метала. Међутим по самом закону трговачка вредност сребрне монете не би могла никада пасти ни близу толико да се изравна са њеном унутрашњом вредношћу. Закон је на име једном својом одредбом

ограничио могућност понуде преко једне извесне мере. Допуном члана десетог закона од 6 јануара 1883. г. одређено је да Народна Банка може пустити златних односно сребрних новчаница у течај највише два и по пута толико колико злата односно сребра има у својим касама. Према томе по закону Банка није могла пустити неодређени број сребрних новчаница, но само два и по пута онолико колико буде имала сребра у својим касама. Како се под сребром има овде разумети искључиво сребрна монета, пошто бруто сребро није могло служити као подлога, и како те сребрне монете није било више од 9.600.000 динара у течају, то Банка ни у ком случају, баш и кад би прикупила у своје трезоре сву сребрну монету која се у течају налазила, није могла пустити у течај више од 24,000.000 динара сребрних новчаница. Но како је бар половина од целокупне суме сребрне монете у течају, била апсолутно потребна саобраћају, то ни Банка не би никада могла из циркулације извући и прикупити у своје трезоре више од 4—5 милиона динара, као што у ствари није ни успела да икад више прикупи, све док није искована последња емисија сребрног новца од 1897 године. Према томе максимална количина сребрних новчаница које је Народна Банка могла пустити у течај, била је не 24 но 15 милиона динара. Што значи да би, — са четири милиона и шест стотина хиљада динара сребрне монете, која би остала у течају, и пет милиона динара ситнога новца — укупна количина сребрног новца са потпуном унутрашњом вредношћу достизала једва 25 милиона динара. Не може се порећи да би и та цифра била сувише велика за једну земљу, у којој тада није било ни 2 милиона становника и тако економски неразвијену, као што је то још и сада наша земља. Но с обзиром на велику употребљивост новчаног типа од десет динара, може се веровати да би циркулација прилично лако издржала и ту цифру, и да би ажија на злато била сразмерно незнатна, јављајући се јаче само у извесно доба године. Тако би нарочито било после једног извесног низа година, кад би се циркулација сталожила, пошто би један део новчаница био имобилисан тезоризацијом и пошто би се други део употребљавао као и златни новац истога типа.

Да је дакле закон од 23 септембра 1885 године извођен правилно, његова штетност била би много мања, но што је то био у ствари случај. На несрећу Банка је одмах после врло

кратког времена почела закон тумачити тако, да новчана циркулација није била више ничим гарантована од претрпавања сребрним новчаницама. Сматрајући да је законодавац речима „злата односно сребра“ изједначио сребро и злато и допустио замену једног метала другим, као подлоге за издавање новчаница, Народна Банка почела је после извесног времена пуштати сребрне новчанице и на подлогу злата, налазећи да јој на то закон даје право.

Такво тумачење закона од 23 септембра 1885 године из основа је неправилно, пошто би се замена једног метала другим могла допустити само у том случају, да је она изрично предвиђена законом. Давати тај значај речи „односно“ било је апсурдно, и апсурдност таквога тумачења те речи види се и из тога, што је и сама Банка сматрала да злато које има да служи за подлогу златним новчаницама, не може заменити сребром осим до 25%, као што је то закон изрично предвидео. За то су браниоци Банчиног рада у јавности и ударали гласом на то, да је Банка имала права заменити гори метал бољим у својим трезорима. Међутим и та је теза из основа погрешна. Пре свега питање није о томе да ли је злато бољи или гори метал од сребра, но је питање какав метал предвиђа закон као подлогу сребрним новчаницама. Банка у том погледу није била ничим овлашћена да коригује закон. Но што су браниоци банчини сасвим сметали с ума бранећи такав рад Народне Банке, то је да у оној законској одредби о подлози сребрних новчаница није била само гаранција да ће се новчанице моћи у свако доба разменити звечећим новцем, но је у њој у исто доба било садржано и ограничење циркулације сребрних новчаница. Јер за подлогу тим новчаницама није закон тражио сам метал, сребро, који би Народна Банка могла у неограниченој мери скупити у своје трезоре, него сребрну српску монету чија је укупна количина била одређена и законодавцу добро позната. Тим самим пак била је ограничена и укупна циркулација сребрних новчаница, и Народна Банка није могла ни у ком случају прелазити постављену јој границу без отвореног гажења закона.

Народна Банка прешла је међутим мирно преко свих тих консидерација, и почела је издавати сребрне новчанице на подлогу злата, дакле, без законске подлоге. Зашто је није држава односно Министарство Народне Привреде у томе спречило, није

потребно да говоримо. Целом је свету врло добро познато, да се државна контрола над радом Народне Банке од увек уопште врло неозбиљно узимала, и да се чак и данас у неку руку сматра као излишна. Тако су је сматрали и сматрају не само јавно мњење него и меродавни фактори, што се најбоље види по избору лица којима је поверавана непосредна контрола над радом банчиним. Није дакле никакво чудо да је Народна Банка могла радити како је хтела. Тако је било у многим другим питањима, па и у овом.

Тиме пак што је Банка узела себи право да издаје сребрне новчанице и на подлогу злата стављена је новчана циркулација на милост и немилост Управе банчине. Пошто је Банка могла прикупити злата у неодређеној количини, то је и количина сребрних новчаница, које је Банка могла пустити у течај била неограничена. Сталност монетарних односа у земљи била је тиме дефинитивно компромитована.

Последице таквога стања ствари врло су се брзо осетиле. Већ 1887 године просечна циркулација сребрних новчаница износила је 19.6 милиона динара, дакле преко четири и по милиона динара више но што би их Банка могла издати ма у ком случају, да је закон од 23 септембра 1885 год. правилно примењиван. Просечна годишња ажија била је у тој години 0.60 динара или 3%. Од тога доба циркулација сребрних новчаница је стално расла, и упоредо с њом расла је и ажија на злато.

Из следећег прегледа најбоље ће се видети напоредна прогресија циркулације сребрих новчаница и ажије на злато:

Циркулација новчаница у милионима динара.

У години	највећа прос. месечна	најмања прос. месечна	просечна годишња
1887	21,85	18.55	19.6
1888	25,45	21.15	22.8
1889	28,3	23.45	25,4
1890	36,3	25,95	30
1891	40,3	31.55	35
1892	40,7	35,05	37,4
1893	39.75	36,6	37,8
1894	36,3	33,5	35

Ажија на злато.

У години	највећа прос. месечна	најмања прос. месечна	просечна годишња
1887	0,98	0,35	0,60
1888	0,97	0,28	0,68
1889	0,93	0,38	0,67
1890	1,12	0,12	0,80
1891	1,20	0,38	0,81
1892	2,18	0,87	1,34
1892	3,10	1,68	2,15
1894	3,50	2,30	3,12

Као што се види за осам година од 1887 до 1894 године просечна годишња циркулација сребрних новчаница попела се од 19,6 милиона на 35 милиона динара. За то исто време просечна годишња ажија на злато следујући прогресији новчане циркулације, попела се од 0,60 на 3,52 дин. Прогресија ажије на злато не поклапа се међутим потпуно са прогресијом новчане циркулације. Према томе могло би изгледати да су и други узроци утицали на стално напредовање ажије, а не само претовареност новчане циркулације сребрним новчаницама. Но то само тако изгледа стога, што висина ажије не зависи од апсолутне величине новчаничне циркулације, него од њене релативне величине, од односа између величине новчаничне циркулације и потребе саобраћаја за новчаницама. Упоређење и испитивање месечних и недељних просечних цифара које је достизала циркулација сребрних новчаница и просечна ажија у истим недељама и месецима, то нам јасно показује.

Ако упоредимо дакле место просечних годишњих цифара месечне просечне цифре, видећемо да ажија на злато није на највећој висини у оно доба године кад је новчанична циркулација највећа, но на против да се највећа циркулација сребрних новчаница редовно констатује баш у оно доба године када је ажија најнижа.

Објашњење тога факта врло је просто. Најмању ажију налазимо редовно у месецима у којима је извозна трговина најинтензивнија, т. ј. од јуна до октобра. Ажија у тим месецима пада на минимум, стога што су извозној трговини у то доба потребне велике количине сребрних новчаница за куповину земаљских производа, чиме се понуда сребрних новчаница сма-

њује, док с друге стране та иста трговина доноси са стране велике количине злата, које поново мења за сребро и тиме тражњу сребрних новчаница увећава.

Пошто се сребрне новчанице и сребрн новац, као што смо то већ напред изложили, понашају у Србији у погледу своје трговачке вредности као и свака друга роба, то је природно да и њихова цена под утицајем увећане тражње према понуди мора порасти, односно да ажија на злато мора пасти.

Но смањење ажије није једина последица увећане тражње сребрних новчаница. Тако би било кад би емисија новчаница била ограничена. Али како је Банка према њеном тумачењу закона од 23 септембра 1885 године могла издавати сребрне новчанице у неограниченој количини, са једином обавезом, да за њих има у својим трезорима 40% металне подлоге, то је природно да се и она користи тражњом новца у опште и њених новчаница нарочито, те да што већи број новчаница у обрт пусти. Природно је дакле да број сребрних новчаница расте у исто доба у које ажија пада и из истих разлога. Као што се види апсолутна висина циркулације сребрних новчаница не утиче на ажију, ако у исто доба расте потреба саобраћаја за тим новчаницама.

Но интензитет извозне трговине није једнак преко целе године, но варира од једне сезоне до друге. С тим пак варијацијама мењају се и потребе новчане циркулације, и њена подобност да већу или мању количину монете апсорбира. У колико су те варијације веће у толико ће већа бити и разлика у потребама новчане циркулације између једнога доба године и другог. У једној земљи скоро искључиво агрикултурној и земљорадничкој као што је Србија, где је извозна трговина као и сама производња, природом ствари везана огромним делом за једно извесно доба године, те варијације у потребама новчане циркулације морају бити огромне. Према тим пак варијацијама ваљало би да се мења и апсолутна висина новчане циркулације. Нема ли тога циркулација новчаница мора убрзо премашити знатно потребе земаљске новчане циркулације, и изазвати дисажију монете која се налази сувишна у саобраћају, т. ј. у овом случају сребрног новца. Код нас би због једностраног карактера производње и извозне трговине требало да је новчанична циркулација врло покретљива, и да се по свршетку сезоне извоза нагло смањује т. ј. у истој сразмери у којој се

смањује и потреба за новчаницама. То међутим није случај. Циркулација новчаница се истина редовно смањује чим извоз ослаби, али то смањење није довољно, и ажија расте, достижући свој максимум у доба кад је интензитет извозне трговине најслабији.

Тиме се објашњавају варијације висине ажије у једној години, које се као што се види не поклапају се варијацијама апсолутне висине новчаничне циркулације.

По тиме се уједно објашњава и то зашто варијације висине ажије не одговарају потпуно у једном низу година варијацијама новчаничне циркулације, по је просечна годишња висина ажије кадкад већа баш у годинама у којима је апсолутна висина новчаничне циркулације мања. Јер у свима годинама извозна трговина нема исти интензитет. Та разлика између појединих година није толика као између појединих сезона у једној години, али ипак може бити врло знатна. У годинама у којима је извозна трговина слабија, потребе новчане циркулације су мање, и претрпаност циркулације осећа се из истих разлога које смо горе изнели.

У целом овом разлагању, коме је циљ био, да покажемо на који начин висина новчаничне циркулације утиче на ажију, и да докажемо да је код нас висина те циркулације била једини узрок ажије, и ако би при површном упоређивању варијација новчаничне циркулације и висине ажије могло изгледати да има и других узрока — ми нисмо говорили о увозној трговини. То је стога што увозна трговина врло мало утиче на ажију. Пре свега интензивност увозне трговине управља се у појединим годинама према интензитету извозне трговине. Што је у којој години јачи интензивнији извоз земаљских продуката све више мора расти и увоз страних производа. Према томе већ увозна трговина не може утицати на новчане потребе циркулације у појединим годинама у другом смислу него извозна трговина. А затим — и то је најглавнији разлог — стога, што је увозној трговини потребно у главноме злато за њена плаћања на страни, и према томе интензивност увозне трговине не може утицати на повећање потребе за новчаницама. То се уосталом види врло јасно и по томе што је ажија највиша баш у оно доба, кад је увозна трговина најинтензивнија.

Др. Вој. Маринковић

(Наставиће се)

ПОРОДИЦА ПОЛАЊЕЦКИХ

РОМАН

ХЕНРИКА СЈЕНКИЈЕВИЋА

У 3 КЊИГЕ

ПРЕВОД С ПОЉСКОГА

ДРУГА КЊИГА

(НАСТАВАК)

XII

После једнонедељног боравка у Флоренци доби Полањецки прво писмо од Бигјела, у којем му овај јавља о пословима у радњи, а у том вести тако срећне да чисто прелазе очекивање. Објављена забрана за извоз жита, због неродице. Али како је њихова радња имала закупљену и извезену на страну огромну количину жита раније, а цене услед забране стале необично скакати, то су Бигјел и Полањецки направили огроман пазар. Ова шпекулација, изведена на велико, испала је тако корисно по њих, да их је направило од обичних имућних људи мал' не богаташима. У осталом Полањецки је био још поодавно тако задовољан овим што има, да се није у том погледу ништа бојао, али га је ова вест ипак обрадовала колико са финансиске стране, толико и ради његовог частољубља. Успех човека опија и буди самопоуздање. У разговору са женом није му испало за руком да јој не наговести: како он има необичну главу, неоспорно бољу од све његове околине, као да је он највише дрво у планини, човек, који постигне оно што рече, једном речи: прави феникс својег друштва, које је пуно таквих, који не могу сами себи

помоћи. А у целом свету не би могао наћи бољег слушаоца, који би све примио и у све то био најдубље уверен.

Рекао јој је с не мале висине:

— Ти си жена, те ти није потребно ствар разлагати из почетка и улазити у ситнице. Све ћу ти као жени најбоље објаснити кад ти кажем ово: онај медаљон с црним бисером, који сам ти показивао код Голдонија, синоћ нисам био у могућности да ти купим, а данас јесам и купићу ти га.

Марина му стаде захваљивати и молити га да то не чини, али је он грлио, тражио од ње да га од тога не одвраћа, јер је то решено и да његово „Мариче“ ваља већ да се сматра као сопственик крупнога, црнога бисера, који ће особито лепо стајати на тако белу вратићу. После је окупио љубити тај вратић и кад се сит наљубио, осети потребу да га когод чује, те стаде ходати по соби, смешити се на жену и за самога себе отпоче:

— Не помињем оне који ништа не раде, као на пример овај Букацки, који и није ни за што... не говорим о таквим мазговима, као што је онај Каповски, зна се већ да му је памет као у ћурке, али ето узми баш оне који нешто раде, и за које би човек рекао да су паметни: ето и сам Бигјел, он би се вазда скањерао, сад се реши, сутра се већ боји, а тренутак би изгубио. А у чем је ствар? Ваља прво имати главу, а после засести на срачунати. Кад радиш, ради!... Треба бити отресит и не правити се ту бог зна шта... Машко није глуп, а ето шта је смудровао!... Никад ја нисам радио као он, нити ћу икад.

Он је тако говорећи, ходао, тамо амо и час почас потресао својом густом црном косом, а Марина, која би увек слушала његове речи с потпуним веровањем, сад их је примила као сушту истину, у толико више, у колико су оне имале потпуна основа у мало пређашњем успеху.

Он стаде пред њу и рече:

— Знаш шта ја мислим; отреситост је памет. Може човек имати паметну главу, т. ј. натучену знања, па ипак да нема својега властитога мишљења. Доказ ми је за то Букацки. Немој мислити да сам ја особита памет, али кад бих ја знао толико о вештини, колико он, ја бих имао лепши суд о њој, него он. Он се толико начитао, толико је набрао разних мњења, да у ствари он нема никаквога. Ја бих одиста од онога материјала, који је он накупио, избацио нешто своје.

— О зацело! — одговори Марина — у то сам уверена!

И Полањецки је могао бити потпуно у праву. Он није био глуп човек, а може бити и да је његова интелигенција била и веће цене и тежа него Букацкова, али је у исто време била и мање гипка и мање обимна — а то му није долазило на памет. А није помишљао ни на то: да он у том тренутку, пред Марином, говори под утицајем самохвалисања такве ствари, које пред обичним људима, а нарочито пред скептицима, не би смео говорити из бојазни да не буде смешан и да га не критикују. Али се он пред Марином није устезао. Мислио је ако и пред ким може бити хвалисав, то бар пред њом може. У осталом, као што је рекао „узео је, па квит", она је била његова.

Никад се дотле није осећао срећним и задовољним, као сада. Чуо је о материјалном успеху и сматрао је да му је будућност обезбеђена. Узео је жену младу, милу и паметну, којој је он постао све и сва, што није ни могло бити друкчије, кад јој уста преко целога дана нису била на миру од његових пољубаца: њено здраво и осетљиво срце било је пуно захвалности према таквој љубави. Чега му је могло недостајати. Шта би још могао пожелети? Сем тога био је задовољан собом, јер је својој памети и својој заслузи приписивао то што је свој живот тако удесио, који се отпочињао и срећно и спокојно. Видео је како је другима зло, а њему добро, и тумачио је разлику на своју корист. Некада је мислио: човек, који хоће да буде спокојан ваља да уреди своје односе према себи према људима, према Богу. Два прва односа држао је да је уредио. Имао је жену, своју радњу и будућност: дао је себи и осигурао све што је могао. Што се тиче околине, допуштао је себи, да је критикује, али је осећао да је у дубини душе воли, и кад би хтео то да не чини ипак би морао, кад би у извесном случају ваљало у ватру у воду, он би ишао, еле држао је да је и с те стране све уређено. Остао је однос према Богу. Он је осећао кад би и тај био како јасан и сигуран, онда би могао сматрати сва животна питања као решена и најзад би могао рећи себи: знам зашто сам живео, шта сам хтео, и зашто морам умрети. И ако се није упуштао дубоко у науку, опет је с њом толико дошао у додир, да је знао: да у тако званој философији није очекивати објашњења и одговора, него у сопственом погледу на ствар, а пре свега у осећању, у колико је једно и друго буду простији, јер ће друкчије довести до настраности.

Међутим како није био лишен моћи да уображава, то је пред њим лебдела слика честита, одмерена човека, који је добар муж, добар отац: човек који се моли Богу, — о празнику води децу у цркву и живи животом, који се у свем обазире на здрава морална начела. Такав се идеал осмехивао на њега, а у свету се све чини за идеале. Његово је мњење било и ово: кад би се грађанство састајало из већине таквих људи, да би тада куд и камо вредније и здравије било друштво, него ово чији доњи део чине непросвећене душе и умови, а горњи мудраци, дилетанти, декаденти и све оне врсте несавремених лица с увинутим мозговима. Пре, одмах после познанства са Марином, рекао је сам себи и Бигјеловима: чим рашчисти рачуне са собом и с људима, да ће се латити решења тога трећега односа. Тому је час дошао, или се већ приближује. Он је разумео да му је за то био потребан већи мир него што је овај, који му га дају путовање после свадбе, утисци новога живота, новог предела и ово кретање између хотела и галерија, у којем се находио с Марином. Али сем тих услова, овда онда, кад би остао сам са својим мислима, вратио би се одмах оном главном питању које је њему за сада било отворено. Полањецки није водио рачуна о њему, а не би ни признао да га има, а међутим само што се поред њега налазила она, чељаде тако погодно, искрено и побожно, само му је то давало оно осећање спокојства и угодности, који се могу наћи само у вери. Коликогод би пута тако одвео жену до цркве, сетио се оних речи, које му је она рекла у Варшави: „На данас је служба Божја!“ Он се повео за њом: с почетка је шнао да само не би она била сама, а после и зато још, што му је то стварало право душевно задовољство, онако како научнику могу стварати оне појаве, које га као научника највећма занимају. На тај начин и поред свега што се око њега дешавало он је и даље ходио тим путем. У том су правцу његове мисли имале каткад велику енергију и сталност.

— У осталом — говорио је сам себи — ја Бога осећам! Осетио сам код Литкина сандука, осетио сам га, и ако нисам признао, у речима Васковскога о смрти, осетио сам га код нас на пољани и овде на планини над снегом, и само још питам: како ми га ваља славити, поштовати и волети. Да ли онако како се мени допада, или као ово моја жена, и како ме учила моја мати?

Али у Риму ће почетка престаде мислити о тим стварима. У његовој се души накупило толико спољних утисака да није

било места ни за какво размишљање. Међутим је долазио у вече с Марином тако уморан, да се баш са страхом опомињао речи Букацкога, који им је као „чичероне“ из сопственога задовољства служећи, непрестано говорио: „Нисте видели ни хиљадити део онога што вреди видети, а међутим све једно: није вредело амо долазити, као ни остати дома.“

Букацки је био сада у фази одрицања све што би пре тврдио.

И професор Васковски дошао је из Перуђе да се поздрави са младенцима, што је Марини било толико мило, да га је поздравила као да јој је био најближи рођак. Али кад јој пређоше први тренутци узбуђења, опази као неку тугу у професоровим очима.

— Шта вам је — упита га — да ли вам није лоше у Италији?

Васковски јој одговори:

— Дете моје, добро је у Перуђи, и у Риму је добро... Ах како само добро! Знај само то: кад тај плочаник газиш, газиш пола света... То је, као што увек говорим, предсобље другога света — само...

— Само шта?

— Само људи... видите... не онако од зла срца — и ту као и свуда више је добрих, него лоших — али ми понекад жао, јер како код нас тако и овде сматрају ме за луда.

Букацки је слушао тај разговор па рече:

— Иначе немате овде већега повода да се жалите, него у нас.

— Да — одговори Васковски — само што тамо имам својих блиских, као што сте ви, који ме воле, а овде не. А уз то још тугујем.

После се обрати Полањецкому:

— Овдашње новине донеле су пропраћање моје расправе. Неке ме просто грде, Бог с њима био! Неке се слажу с тим да се нова епоха мора отпочети тиме што ће се увести Христос и његов дух у међународна дела. Један признаје да људи појединачно живе међу собом хришћански, а народи незнабожачки, назва то запажање великим, али и тај и сви други, кад дођу до онога што ја велим: да је ту мисију Бог доделио нама и другим најмлађим Аријцима, хватају се за трбух од смеха... А то ме тишти... Наговешћују такође да у мене нема четврте...

Али ипак мало после подиже главу и рече:

— Човек баци зрно с тугом и сумњом, али оно пада у бразду, и даће Бог да никне.

После стаде распитивати о г-ђи Емилији, а после окрете на њих старе очи као иза сна и запита их наивно:

— А како вас двоје?

У место одговора Марина притрча мужу положи му своју главу на раме па рече:

— Ето видите, господине професоре, ми све овако, ето овако!...

Полањецки стаде гладити руком њену црну косу.

XIII

После једнога часа Полањецки одведе жену у via Margutta ка Швирском, с којим су се пређе виђали сваки дан, спријатељили се, а којему је ваљало да отпочне њену слику. Тамо застану господина и госпођу Осповски, упознају се с њима, у толико лакше, што је госпођа била с Марином пре неколико година на некој вечери, а Полањецки је био представљен у своје време у Остенде г-ђи Осповској, те му се сад ваљало само подсетити. До душе Полањецки се није осећао да ли је то било у оно доба, кад је о свакој угледној и младој девојци питао сама себе „е да ли ће то бити?“, а могло је лако бити, јер су њу тада сматрали као лепу, и ако нешто фантасту девојку.

Сад је то била жена од својих двадесет и шест или осам година, раста високог, свежа нешто смагнуте коже, вишњевих усана, са граорастим очима, нешто накосо, те је опомињала човека на кинеска лица, али јој је израз био накосан и уман. Имала је чудан став: плећке бацила назад а предњу страну груди истављала тако, да је Букацки о њој говорио: да носи бисту „en offrande“.[1] Мал' не за једну минуту испричала је Марини да су „колегинице“, зато што позирају у једној истој радионици; Полањецкому опет да га се сећа са забаве у Остенде као добра играча и доброг „causeur-a“ и да неће пропустити ни ову прилику да се тим користе а обома: да јој је овде врло пријатно, да се напаја Римом, да чита „Cosmopolis“, да се из-

[1] „На тањиру“.

губила у вилу Doria и поглед са Пинчиа, да се нада да ће заједно походити катакомбе, и да чита дела Росијева у преводу Алардову. После тога се рукова са Швирским, на Полањецког се кокетно насмеши, изађе, оставивши утисак вихора, кинескиње и цвета.

Господин Основски врло млад човек, са потпуно незначајним али пријатним лицем отвореног плавушана, изађе за њим, не могући готово ни доћи до речи.

Швирски дубоко одахну па рече:

— О то вам је горолом, грдне ме муке стане да је одржим минут два на миру.

— А како има елегантно лице! — рече Марина. — Је ли слободно да видим њену слику.

— Још мало па је готова, слободно — одговори Швирски.

Марина и Полањецки приближише се слици, и могаху не употребљујући ни најмању дозу учтивости, изразити своје дивљење Швирскому. Та глава, рађена акварелом имала је снлину и топлину као слика која је рађена мрсном бојом, а у исто време у њој се огледала цела душевна слика г-ђе Основске.

Швирски је мирно слушао похвале, и познало се, да је сам уживао у своjем раду. После тога покри је, однесе у мрачнији крај радионице, посади Марину на намештену столицу и поче је проматрати.

Марина се мало снебивала од тог упорног погледа, удари јој румен у образе, а Швирски се задовољну насмехну, и процеди:

— Тако! Ово је сасвим други тип: као небо и земља!

Час је по час примакне једно око, што је Марини бивало још незгодније, па би се приближио хартији, па се опет одмакао, па опет загледао у њу, и говорио сам са собом:

— Тамо је ваљало нацртати ђавола, а овде женско.

На то ће Полањецки:

— Кад сте тако одмах познали, онда сам уверен да ћете израдити нешто савршено.

Швирски се наједанпут остави гледања и у хартију и у Марину, окрете се Полањецкому, весело се насмеја и показа своје здраве зубе.

— Шта, господине! Главни је карактер ваше госпође што је женско од главе до пете.

— И гледајте да потревите онако, као што сте на оној слици потревили ђавола.

— Стано!!! — повика Марина.

— Нисам ја то измислио, то је г. Швирски.

— Ако хоћете онда реците: ђаволак, не ђаво. И леп ђаволак, али и опасни. Ја при сликању разматрам разне ствари. Интересан је тип госпођа Основска.

— У чему?

— Јесте ли јој госпођо видели мужа?

— Она је мене толико интересовала да нисам имала кад.

— Ето, видите, госпођо, она њега тако баца у засенак, да га човек просто не може видети, а што је још горе, не види га ни она сама, а међутим је он красан човек, врло добро васпитан, врло деликатан, врло богат, није глуп, а уз то воли је до лудила.

Ту Швирски отпоче цртати, и понови као у расејаности:

— Воли је до лудила... Поправите госпођо, мало косу око уха ... Ако је и ваш муж брбљив, биће на живој муци, јер ја, како тврди Букацки, кад отпочнем да радим, онда не склапам вилице, и никому не дам да дође до речи... Она, видите, за сада је можда чиста као суза, али је кокета... Њено је срце ледено, а глава усијана... Опасна врста, о врло опасна... Гута вам та књиге на тузета, разуме се Француске... Из њих се учи психологији, обавештава о женским темпараментима, о женској загонетности, тражи у себи загонетке, којих никако и нема у њој, проналази аспирације, о којима ни до јуче није знала, намерно силази с пута и то држи да је умно, а мужа занемарује.

— Ала сте ви страшни! — рећи ће Марина.

— Господине, господине, кад сутрадан дође време да одседи, жена ће ми се просто укочити од страха — рече Полањецки.

— Нека се не боји. То је други тип... Основски није никако глуп човек, али људи, а нарочито, извините, жене, толико су мало мудре да кад се нечији разум не пење свакои на врх главе, кад му мало недостаје самопоуздање, кад не гребе као мачка, и не реже као нож, онда га не цене. Сто сам пута то гледао у животу.

Мало после опет приближи једно око загледа се у Марину, па настави:

— Уопште, како је глупо људско друштво. Ја сам често задавао себи питање: откуда то да се честитост у карактеру, срце и тако нешто као доброта, мање цене него тако звани разум? Откуда то да у друштвеном животу постоје два натписа:

разуман, и глуп, а, на пример нема да се каже: добар и рђав: то тако није у обичају да би већ и сами изрази били смешни.

— Зато — рећи ће Полањецки — што је разум фењер који мора собом осветљавати и добродетељ и доброту и срце, иначе би они једно другом морали истерати очи, а што је још горе, учинити и другима.

Марина до душе није рекла ни речи, али се на њеном лицу могло прочитати јасно ово:

— Како је овај Сташа паметан, право чудо!

Међутим тај је „паметан Сташа" настављао:

— У осталом о Основском и не говорим, јер га не познајем.

Швирски одговори:

— Основски воли жену, као своју жену, као своје чељаде, као своју срећу, а њој је главу завртело бог би га знао шта, и не плаћа му узајамношћу. Мене као нежењена човека веома занимају жене, те сам често са Букацким по читав дан о њима говорио, кад су и њега више интересовале него сада. Букацки дели женскиње на духовне плебејке под којима разуме лоше и грубе душе и патрицијке духовне, под којима разуме природе оплемењене, пуне виших тежња, на чврстој основи, а не на фразама. Он у том има право, али ја више волим своју поделу, јер је простија: ја их делим на захвална срца и незахвална.

Сад се мало измаче од скице зажмири очима, после узе мало огледало, метну га уз образ и поче гледати на одбијање,

— Ви питате: шта ја разумем под захвалним и незахвалним срцем? — рече враћајући се Марини, и ако она није питала о том. — Захвално је срце оно које осећа да га воле, па га та љубав потресе, те за љубав још јаче воли, још је јаче одано, па још више цени и поштује. Незахвално пак срце тражи само љубави, и у колико му је се више, у толико га се мање тиче, у толико је више омаловажава и ногама гази. Рибар се не стара о риби што је у барци, те тако и г-ђа Основска слабо хаје за господина Основскога. То је у самој ствари егоизам најгоре врсте што може да постоји, просто црначки! И зато нека сам Бог чува господина Основскога, а њу ђаво нека понесе са њеним кинеским очима граорасте боје и нагргураном косом. Такву сликати, још иде, али се оженити њом, права је глупост! Да ли ћете веровати да се ја тако бојим незахвалнога срца, да се досад зато нисам ни оженио, и ако сам оставио за собом подалеко четрдесету.

— Па то је бар лако познати — рече Марина.

Швирски одговори:

— То не иде. А нарочито кад се неко заљуби и изгуби памет.

Он се наже свом својом атлетском фигуром, гледаше неко време у скицу, па рече:

— Но, за данас доста. Баш сам се наприповедао до миле воље. Сутра кад вам ово досади, ви удрите длан о длан. У осталом ја само не говорим кад радим госпођу Основскову, јер и она воли да говори много... А колико се ја од ње наслушам књижних наслова! Ну, не мари ништа! Шта сам оно још хтео рећи, па заборавих... Аха! Да сте ви захвално срце!

Полањецки се поче смејати и позва на ручак Швирскога, обећавши да ће му друштво правити Букацки и професор Васковски.

— Врло радо, јер сам сâм као пањ — одговори Швирски. — А како је лепо време и пун месец, онда ћемо ићи да гледамо Колосеум при месечини.

Ипак ручак прође без Букацковних бургија, јер се овај није осећао добро и јавио писмом да неће доћи. Али се Швирски и Васковски врло лепо сложише и одмах спријатељише. Швирски није давао никому да дође до речи само кад би радио, а у опште је волео и умео слушати, те, и ако му се професор са његовим погледима чинио помало и комичним, ипак се видела у старчића таква доброта и искреност, да је тешко било коме било да се с њим не сложи. Швирскому је одмах пало у очи његово мистично лице и израз очију. Већ га је почео помало скицирати у глави, а слушајући о Аријанцима помисли: како ли би изгледала да се изради таква глава, а да се изложи све што је у њој?

При крају обеда професор Васковски стаде испитивати Марину: да ли не би желела да виде папу, и рече: како ће кроз три дана доћи белгиско поклоништво, уз које би се могло придружити. Швирски је познавао Рим с краја на крај, познавао је све монсињоре и обећа да ће то израдити врло лако. Чујући то професор се загледа у њега и упита га:

— Па то сте ви прави Римљанин?

— Од шеснаесте године.

— Молим вас!...

Ту се професор мало збуни: да ли неће бити што недискретно, али ипак хотећи да дозна како му ваља мислити о тако симпатичном човеку, савлада несмелост па запита:

— А... јесте ли из Квиринила, или Ватикана?

— Из Погненбина — одговори Швирски, а мало се намршти.

Свршетак обеда прекиде даља објашњавања и даљи разговор. Марина је једва могла одседети при помисли да ће при месечини видети Капитол, Форум и Колосеум. И после једног часа одоше преко електрично осветљеног Корза ка развалинама.

Вече је било светло и тихо, а око Форума и Колеума нигде живе душе, како у осталом бива и дању. У близини цркве Санта Марија Либератриче неко је иза отворених окана свирао на флаути и у оној тишини могла се чути свака нота. На предњи део Форума падала је тамна сенка од узвишице и зграде капитолске, али је даље све било заливено јасном, зеленкастом светлошћу, као и Колосеум, која је издалека сребрнаста. Кад се кола зауставише код аркада циновског цирка, господин и г-ђа Полањецки, Швирски и Васковски уђоше унутра и стадоше се приближавати ка средини арене, обилазећи нагомилане рушевине око стубова, одломке стубова, фризове, гомиле опеке, камења и ниске цоклове овде онде. Под утицајем ћутања нико ама ни да беле прослови. Кроз лукове од аркада пробијали су се праменови месечеве светлости у унутрашњост, као да су пливали по тлу те падали на супротним зидовима по прозорима, обронцима, маховини и шипражју, који су овде онде покривали оно што је попадало. Други делови те зграде почивали су у дубоку мраку, те изгледали као црне и тамне провалије. Из канала и лагума ударало је на влагу и трулеж. Стварност се изгубила у сред овог лавиринта и мешавине од зидова, аркада, светлосних повесама и тамних сенака. Огромна рушевина изгледало је да губи своју стварност и да постаје визијом у сну или неким чудноватим утиском, који се састоји из тишине, ноћи, месеца, туге и као спомен на прошлост велику и пуну мука и крви.

Први поче говорити Швирски слабим гласом:

— Колико је ту бола, колико суза, како неизмерна трагедија!... Нек говори што ко хоће, у хришћанству има нечега надчовечанскога, и човеку се не може на ино него тако да мисли.

При том се обрати Марини и запита је даље:

Замислите само, госпођо, ту некадању моћ, цео свет, милијуни људи, железно право, силу, какву свет није видео никада ни пре ни после тога, уређење, каквога нигде није било, величину, славу, масу легиона, огромно место, које влада светом, и онај тамо Палатин, који доминира овим местом, учинило би се да нема те силе, која ће моћи њега да обори, а дођоше два Јевреjина Петар и Павле, не с оружјем, него с речју, и погледајте, госпођо: овде рушевина, на Палатину рушевина, на Форуму рушевина, а над градом све крст до креста.....

Опет све умуче само је од стране цркве Санта Марија Либератриче допирао звук флауте.

Мало после рече професор Васковски показујући на арену:

— И ту је био крст, али су га скинули.

Полањецки је размишљао о речима Швирскога, јер су оне за њега имале битније значење, него што би могле имати за човека, који је доврншио борбу душевну у себи, те ходећи за током својих властитих мисли рече:

— Да, у том тиња нешто надчовечанско. Из тога бије светлошћу својом нека истина, као овај месец што бије.

Они се полако кретаху назад кад по тамној стази која води ка средини цирка по ноћној тишини зазврказе кола, и неке дугачке прилике изађоше из сенке на светлост.

Једна је од њих била у шареној хаљини, која се на јасној месечини сјала као да је од челика, приближи се на неколико корачаји, да би могла лепше да види посетиоце, кад изненадно рече:

— Добро вече! Ноћ је тако дивна да смо се и ми кренули до Колосеума. Каква ноћ!

Полањецки позпаде глас г-ђе Основске.

Она пак дајући му руку говораше гласом тако меким, као што је био онај флаутни глас, што допираше од стране црквене:

— Почећу још да верујем у слутњу, јер ми одиста све нешто говорило, да ћу овде наћи познаника. Како дивна ноћ!

XIV

Кад су се вратили у хотел, јако се зачуде кад затану посетнице господина и г-ђе Основске, и још им већма било чудо, што је у реду било да они први као младенци походе Основе-

скове. Сад кад су ови похитали, морали су и Полањецки одговорити истом мером, те сутрадан хајд' да врате посету. Букацки се видео с њима пре тога, те отпоче једну од оних својих теорија говорећи Полањецком, кад остадоше за часак на само:

— Она ће да кокетује с тобом, али ако уобразиш да ће се у тебе заљубити, вараћеш се. Она ти је нешто налик на бритву, треба је оштрити и у најбољим случају бићеш за њу врвца.

— Прво, то још неђу бити, а друго још је и сувише рано за то, одговори Полањецки.

— Сувише рано? То ће рећи да ти себи осигураваш будућност.

— Не то значи да мислим о другом чем сад, а како своју Марину волим сваки дан све више тако да, кад се и сувише рано то сврши, биће сувише доцне, и г-ђа Основска би могла на мени пре да се искрза него да се изоштри.

Говорећи ово Полањецки је био искрен: мисли су му биле одиста заузете нечим другим, и у сваком случају било је оно сувише рано.

Он је био толико уверен у своје постојанство да у исто време беше готов да се и на пробу стави. Говорећи друкчије: њему би било повеће задовољство, кад би се г-ђа Основска на том мало иштрбила.

По обеду оду он и Марина на посело до Швирскога, које је опет било кратко, јер је сликар био судијом у некојем конкурсу вештачком, те је морао мало хитати. Кад су се вратили отуда четврт сата доцније, ето ти господина Основскога.

Полањецки је после разговора са Швирским изнео за њега право сажаљење, али у исто време и слабо цењење. Али је Марина осетила за њим живу симпатију. Свидело јој се то што је слушала о његовој доброти, нежности и оданости својој жени. Сад јој се чинило као да је то све исписано на његову лицу, које у осталом није било нимало ружно, и ако је овде онде имало по неку бубуљицу.

Пошто се поздрави са њима господин Основски поче говорити онако одрешито, како то чини човек, који је одрастао у утанчаному друштву.

— Долазим по налогу моје жене с неким предлогом. Хвала Богу посетне су церемоније међу нама довршене, и ако се ван границе не би ваљало с њима много бактати. Ствар је у овоме: данас смо намерни да идемо до цркве Св. Павла, а после до

Тре Фонтане. То је ван града: занимљива црква а поглед је отуда диван. Било би нам врло пријатно, кад би сте ви пристали да заједно тамо идемо.

Марина је била готова на сваки излет у друштву и у пријатном ћеретању, чега ради стаде погледати у свога мужа: шта ће рећи. Полањецки опази да она има вољу, а сем тога у себи помисли: „Хоћеш да се мало иштрбиш, нек ти буде!"

И он одговори:

— Са мном бисте се лако погодили, али то зависи од моје више власти.

Али виша власт још није била начисто, да ли то послушни грађанин искрено збори,ну кад виде на његову лицу осмех и расположење, усуди се чак и решити:

— Веома вам хвала, али да вам не будемо на досади?

— Каква досада, биће нам особито пријатно — одговори Основски. — Онда је дакле свршено, ми ћемо бити ту за четврт часа.

Четврт часа доцније већ се кретоше. Кинеске очи г-ђе Основске биле су пуне задовољства и расположења. Одела се у хаљину од фулара боје перушикине и у неки огртач, који се могао сматрати као девето чудо у свету, те је изгледала одиста као вила. Чим су дошли до цркве Св. Павла, Полањецки не знаде ни сам како је г-ђа Осковска, која о ствари није ништа знала, удесила баш да му каже ово што иде:

— Твоја жена, ето погледајте, сеоско чељаде, а мом мужу да и не говорим. Само се нас двоје можемо разумети и делити утиске.

Али се он био решио да је једи.

Кад су дошли до цркве Св. Павла, коју г-ђа Осповска није друкчије називала него San Pavlo fuori le Mura, њен муж хтеде задржати кола, али она рече:

— Задржаћемо се при повратку, јер ћемо тада видети колико ће нам остати за то времена, а сад хајдемо право за Тре Фонтане.

Затим се окрете Полањецкому, па настави.

— Ту у тој славној цркви има разних чувених ствари, о којима бих хтела да вас питам.

— Наћи ћете — и кога! — одговори Полањецки — јер се ја у том не разумем нимало.

После тога испаде да је у проласку поред разних знаменитости разумевао највише господин Основски. Он је кукавац цео један дан проучавао путовође да би само могао сам својој жени бити чичероне, а сем тога да јој се својим познавањем и допадне више. Али је она слабо марила за објашњења, које је он могао дати, баш зато што су долазила од њега. Више јој се допадало гордељива надувеност Полањецкова, којом је изговорио да о тим старинама нема ни појма.

Иза цркве св. Павла отвори се поглед на Кампанију са њеним каналима, кроз које као да је вода нарочито јурила ка граду, и на Албанске горе, које је покривала провидна сумаглица од даљине, те су изгледале и мирне и светличасте. Госпођа Основска гледаше у њих неко време раздраганим погледом, па ће запитати:

— Јесте ли били који пут у Албани или у Неми?

Полањецки јој одговори:

— Нисам био: то што морамо да преседимо код Швирскога тако нам прекине дан да не можемо да направимо никакав већи излет, док се сликање не сврши.

— Ми смо већ били, али кад се ви кренете тамо поведите и мене с вама, поведите ме... Хоћете ли? Хоћете ли допустити, госпођо? — додаде обраћајући се Марини? — Бићу истина девета рупа на свирали, али не мари... У осталом седећу као нема у куту од кола, нећу ни беле прословити, нећу ни писнути!... Хоћете ли?...

— Хеј, лудице — рече г. Основски.

А она настави:

— Мој муж неће да поверује да сам се заљубила у Неми. А ја сам се заљубила. Била сам тамо и чини ми се да тамо још није допрло хришћанство, да ноћу излазе неки свештеници и врше неке незнабожачке обреде. Укратко да вам речем: тишина и тајанственост, то вам је Неми. Хоћете ли ми веровати, господине, да ми си прохтело било да постанем испосник, док сам била тамо, па ме ни до сад то није прошло. Направила бих за се испосницу на језерској обали, и ишла би у дугој хаљини налик на хаљину св. Фрање из Асиза, а уз то бих била боса. Шта бих дала да само постанем испосником.... Већ гледам саму себе над језером.

— Анетка, а шта би било са мном? — упита шалећи се господин Основси.

— Ти би се утешио — одговори она кратко.

А Полањецки помисли:

— Ти би се направила испосником, кад би на другој страни језера било једно тесте помодара и гиздаваца да гледају на лорњет, шта испосник ради и како изгледа.

Он је био и сувише добро васпитан те јој не каза шта је све мислио, али јој је рекао нешто налик на то, а што би се могло тако разумети, на што се она стаде смејати па одговори:

— Наравно. Живела бих од милостиње, те бих се морала овда онда сретати с људима, а кад бисте и ви дошли у Неми, ја бих приступила и вама и тихо би неколико пута рекла: „un soldo! un soldo!“ [1]

Говорећи то она пружи њему своју малу ручицу тресући њом и понављајући:

— Un soldo per la povera! un soldo! [2]

Није скидала очију с њега.

У том је г. Основски говорио Марини:

— Ово се зове Тре Фонтане, јер ено тамо три врела. То сада припада Траписима. [3] Пре се није смело ту заноћити, јер је владала силна грозница, ну сад је ње мање, јер су засадили на узвишици читав ред евкалипта. [4] О, ево и одавде се виде?

Госпођа Полањецка се мало навалила зажмирила очима и говорила Полањецкому:

— Мене опија овај римски ветрић. Просто сам некако као ван себе. Код куће не тражим од живота више од онога што ми он даје, а овде се деморалишем, овде осећам да ми нечега нема доста. Знам ли га шта је. Ту вам све нешто напред осећам, за нечим чезнем. . Можда је то рђаво. Може бити да говорим нешто излишно. Али ја увек говорим оно што ми је на уму. Код куће, кад сам била мала звали су ме простакушом. Молићу мужа да ме води одавде. Најбоље ће бити да човек живи у својој сопственој кори, као корњача или пуж.

На то Полањецки одговори озбиљно:

— У кори може бити добро корњачи или пужу, али не птицама, па још рајским, о којима има предање да немају ногу и зато се не могу нигде одморити, него морају само да лете.

[1] Коју пару! коју пару!
[2] Коју пару за беднцу! Коју пару!
[3] Ред калуђера.
[4] Врста дрва.

— Какво красно предање... одговори г-ђа Основска.

Она подиже руке и поче њима махати, као што птица маше крилима, а уз то понављати:

— Тако непрестано по ваздуху, по ваздуху!

Полaскало јој упоређење, а уједно је и зачудило што је то Полањецки говорио озбиљним гласом, а с изразом на лицу који је показивао немар и иронију. Стаде је још јаче занимати, јер јој изгледаше веома интелигентним а много тежим за овлађивање, него што јој се учинило у први мах.

У том стигну до Тре Фонтане. Разгледају градину, храм и капелицу, из чијег пода бију три врела. Господин Основски објасни својим добрим, нешто монотоним гласом оно што је пре тога читао. Марина га пажљиво слушала, а Полањецки помисли:

— Па ипак је тешка работа живети с њим триста шездесет и пет дана!

То однекуд правдаше у његовим очима г-ђу Основску, која узимајући сад на се улогу рајске тице није ни на тренутак отпочинула не само на земљи, него ни на каквом другом предмету. Прво се напила ликера од евкалипта, који израђују у манастиру као срество против грознице, а после изјави отворено, кад би била мушко да би постала Трапистом: после јој паде на памет да би јој пријатно било у мрнарству и непрестано међу морем и небом — као у „вечитом животу“, и најзад над свим тим надвлада у њој жеља да постане списатељком и то врло великом списатељком, која слика и најмање душевне покрете, осећаје полупознате, недоречена жуди, свакојаке стасове, свакојаке боје, све сенке. Друштво дознаде такође, али као тајну, да она пише своје успомене, које „тај учтиви Јозјо“ сматра као нешто савршено, али она зна да то није ништа, нема никаквих претензија и смеје се и Јозју и тим успоменама.

А Јозјо је гледао у њу заљубљеним очима, с силном љубављу која му сијала на бубуљичаву лицу и тврђаше уз протествовање:

— А што се тиче успомена, то молим, молим!

Пођоше још на запад. Од дрва се отезале дуге сенке, сунце је већ било велико и црвено. Далеки канал и Албанске горе били су румени. Били су на пола пута кад у цркви св. Павла зазвони на вечерњу, а за тим звоњењем чу се друго, па треће па десето. Звуци звона слише се у један огроман хор, звоњење

је испуњавало ваздух као да се не звони само у граду, већ и у гори и у пољу.

Полањецки погледа на лице Маринино, позлаћено сунчаним зрацима. На том лицу се видела велика мирноћа и прибраност. Видело се јасно да она и сада чита у себи Богородице дјево, како је читала у Кремјењу, кад би зазвонило у Вонтору. Увек и свуда једна иста. Он се опет сети „божје службе". Учинила му се она тако проста и умирљива, као никад до тада што није. Али је у исто време тек сад поумио ту трајашност, животну снагу и силину тога веровања. Он помисли у себи:

— Све ово траје има више од једне и по тисуће година, и моћ и нерушивост овога града не састоји се ни у чем другом до у тој вери, звонима и тој сталности креста, који је још једнако држи. Ту му опет падоше на ум речи Швирскога: „Ту рушевина, на Палатину рушевина, на Форуму рушевина, а над градом све сам крет до креста! Сад му се учинило несумњивим да у тој трајашности има нечега и надчовечанскога. А дотле су звона непрестано звонила и небо се обливало руменьу. Под утиском Марине која се моли Богу и звука оних звона и оне молитвене атмосфере, за коју му се чинило да се дизала над градом и над целом земљом, у Полањецком, чија је душа била простосрдачна, почела се стварати мало по мало оваква мисао: „Како бих само ја морао бити глупак и додола кад бих поред ове потребе у вери и овога осећања Бога још тражио неке нарочите своје облике поштовања и љубави, у место да прићем оном што Марина зове „божја служба", а што мора бити гоцешто најлепше, кад свет у њој живи већ близу две тисуће година..." Затим као практична човека ухвати, га паметна страна те мисли, те је даље сам себи говорио, мал не весело: „С једне стране предање му толико векова, живот Бог те пита колико покољења, Бог зна колико друштава, којима и некад било, а и сад јесте добро под тим облицима, мудрост толико глава, који је сматрају за једини спас, а с друге стране ко? — ја! друг у радњи Бигјел и Полањецки! — И ја сад да уобразим да могу измислити нешто боље, у чем ће се згодније наместити Господ Бог? То би требало некаква будала да сам! А ја сам према себи исправан човек, и не бих могао поднети кад би ми овда онда пало на памет да сам стока. А сем тога, тако је веровала моја мати, тако верује моја жена, а нисам видео да је ико спокојнији од њих.

Он опет погледа у Марину, која очевидно беше готова са својим Богородице дјево, јер се насмеши на њега, одговори му на питање и сама упита:

— А што ти тако ћутиш?

— Сви ћутимо — одговори јој.

Тако је и било, али сваки са другог узрока. Док се Полањецки бакћао са својим мислима, госпођа Основска га неколико пута и погледала и упитала, а он јој на речи одговарао нешто девето, а њене погледе није ни опазио и просто је увредио; могла му је опростити, чак би јој би се могло и допасти, на њену објаву да жели бити калуђерица, да је одговорио безобразлуком увијеним у учтиве речи, али је до срца заболело, кад је просто престао и гледати у њу — и за казну ни она више није гледала у њега.

Али као женска добро васпитана постала је толико љубазнија према Марини. Стала је питати шта намерава за сутра, и кад чу да ће они у Ватикан, изјави да и она и њен муж имају улазницу и да ће се и они користити приликом.

— Знате како ваља да сте одевени? — упита је. — Црна хаљина а на глави црна капица. Човек у том изгледа мало старији, али не сме се друкчије.

— Знам, опоменуо ме г. Швирски — одговори Полањецки.

— Г. Швирски ми само о вама говори, кад мене ради. Веома сте му симпатични.

— И он мени — одговори Марина.

У том разговору стигоше пред хотел. Госпођа Основска тако мало и хладно стеже руку Полањецком при растанку, да је то опазио и ако му се у глави врзло сто разних мисли.

— Да ли је то њен неки нов начин, или сам ја што рекао што се њој није допало? — помисли у себи.

У вече запита Марину:

— Шта мислиш о г-ђи Основској.

— Мислим — одговори Марина — да господин Швирски може имати до некле право.

Полањецки одговори:

— Она сад пише своје успомене, које „Јозјо" сматра за узорито дело.

(Наставиће се)

О БРАЧНИМ ПАРНИЦАМА

или

УЗРОЦИ УНИШТАЈА И РАЗВОДА БРАКА

с погледом

НА ДОМАЋЕ ЗАКОНОДАВСТВО

(НАСТАВАК)

в. Независност од свих положаја у црквеној заједници, који би по организацији друштвеној и природи својих обавеза искључивали могућност закључивања брака. Као брачна сметња ове врсте по црквеном законодавству сматра се:

а. а. Свештенички и монашки чин[1] Црква је још од најстаријег доба забрањивала свештеним лицима да ступају у брак после рукоположења. О томе налазимо потврду и у најстаријем црквено-правном споменику — Апостолским Уставима. „Ми смо казали, гласи 17. глава VI књиге овога споменика, да за епископа, свештеника и ђакона треба постављати једнобрачне, па биле им жене њихове живе или не. Но после рукоположења не допушта им се ступати у брак, ако нису жењени, ни имати општење с другима ако су ожењени. Они морају се задовољавати оном женом, коју су имали кад су примили рукоположење. Исто тако наређујемо, да буду једнобрачни и служитељи, певачи, чатци и вратари, а ако су ступили у клир пре женидбе, њима допуштамо да се жене, ако имају за то жељу, да не би у случају греха искусили казну". По канонским прописима свештена

[1] Подробније о овоме види Zihishman S. 449—505.

лица, почев од ипођакона па до епископа, не могу, дакле, у брак ступати.[1]

Ово начело црквеног учења утврђено је доцније и грађанским законодавством.[2] С гледишта канонских прописа забрана ова имала је то значење да се брак свештених лица, који би био закључен после рукоположења, уништавао као незаконит.[3] Међутим грађанско законодавство у неколико је изменило своје гледиште на значење ове забране. Строгост ранијих својих одредаба, по којима се такав брак сматрао за незаконит, Јустинијан је доцније ублажио, и брак свештених лица после рукоположења само је повлачио собом казну лишења свештеничког чина, а законитост му није оспоравана.[4] На супрот овом поступном попуштању од стране грађанског законодавства црква је на против до краја остала доследна својим прописима. Чувени коментатор црквених канона XII века, Тодор Валсамон,[5] тврди, да брак свештених лица не може бити законит шта више ни у том случају, када би закључен био после рашчињења. На тај начин, са црквено-правног гледишта свештенички чин представља апсолутну сметњу за брак, која као таква има ту последицу да се брак, ако би са том сметњом био закључен, уништава.

Наш грађански законик о овоме ништа не говори, но у колико се у 1. ставу § 93. позива на Крмчију као извор из кога позајмљује законске узроке за уништај и развод брака, узевши притом у обзир нарочито стилизацију законског текста, где се између осталога вели: „о д к о ј и х с е (узрока) овде наводе", — може се извести закључак да набрајање законских узрока за уништај и развод брака у § § 93. А и 94. Б. није таксативно, већ примера ради, што значи да се признају још неки узроци, који се у Крмчији налазе, а у законику се не именију. Према томе, брак, који би какво свештено лице закључило после свога рукопожења имао би се уништити на том основу, што религиозни елеменат није задовољен у оној мери, коју црквени прописи налажу. Но пошто наша црква, по примеру руске цркве, допушта лишење чина свештеничког по молби већином због

[1] Ап. 26. Неок. 1. Трул. 3. 6.

[2] Cod. I 3. 45. (од 18. октобра 530.)

[3] Упореди 6. прав. Вас. Вел. и 3. пр. Трул.

[4] Nov. 6. c. 5 (533); Nov. 22. c. 42 (536); Nov. 123. c. 14. (541.)

[5] Види његово тумачење 44. прав. Вас. Вел.

удовог стања свештеника[1] то је несумњиво да чин свештенички представља сметњу за брак само за време док чин још, било по осуди или по молби, није одузет, а после рашчињења раније свештено лице изједначује се у том погледу с обичним световњацима.

Лица монашког реда не могу ступати у брак по сили самих својих завета, које полажу приликом ступања у овај ред. Између осталих завета, на којима се оснива особити начин њиховог живота јесте уздржљивост од брака и потпуна изолисаност од света и обичног живота. По канонским прописима бракови таквих лица изједначују се са прељубом. „Монахъ или монахиня, аще пріидутъ во общеніе брака, сирѣчь, аще оженятся, — гласи 77. правило Номоканона уз Велики Требник — не судится то брак, но блудъ (или наипаче рещи, прелюбодѣйство). Сего ради донелѣже не распустятся, въ церковь да не входятъ, но да отлучатся, по правилу (6.) великаго Василіа. [По распущеніи же єі лѣтъ да не причастятся]. Аще ли случится имъ умрети без покаянія, да не погребаютъ ихъ, ниже да творятъ имъ поминъ: ибо чужди суть хрістіанъ.“ Дакле, по овоме правилу ако монашко лице закључи брак налаже му се иста епитимија као год и прељубочиницу, но то бива тек онда ако се прекрати или боље рећи тек кад се растури незаконита заједница: у противном случају таква лица остају без икакве заједнице с црквом, и ако умру у таквом стању не удостојавају се ни црквене сахране, ни црквеног помена као „чуждые христіанъ.“[2] Искључење из црквене заједнице као најстрожија казна, којом црква своје чланове може у опште казнити, у овој прилици показује у исто време да такав брак (монашких лица) који повлачи собом најстрожију казну не може бити признат за законит, и без сваке сумње као противан закону не може ни постојати већ мора бити уништен. Грађански византијски закони такође нису допуштали монашким лицима да ступају у брак претећи им у противном случају најстрожијим казнама.[3]

Наш грађански законик ни о овоме узроку ништа изрично не говори,[1] но у колико монашка лица спадају у ред свештен-

[1] Види одлуку Архијерејског Сабора од октобра 1884. год. СБр. 24.

[2] Види 15. 16. пр. Халк. 44. Трул. 18. 19. 50. Вас. Вел.

[3] Nov. 5. cap. 8. Nom IX, 29.

[1] Међутим, и свештенички и монашки чин предвиђа као законску сметњу за ступање у брак аустријски грађански законик у своме § 63. „Geistliche,

ства кад год добију рукоположење за известан јерархијски степен, у толико и за њих важи оно исто, што смо мало раније рекли о свештеним лицима. Што се тиче пак монашких лица, када су без јерархијског степена (прости монаси), може се рећи да брак, који би таква лица закључила док су у монашком чину не важи, и као незаконит морао би бити уништен на том основу што положени завет безбрачности по вредности црква изједначује са заветом супружке верности. Па кад повреда овога завета — супрушке верности представља законски узрок за развод брака, онда ни повреда завета безбрачности не може имати мање значење, у толико пре што хришћанско гледиште на суштину брака, гледиште, које лежи у основи нашег законодавства, не може допустити да заручење с небесним жениxом — Христом, како црква представља основни завет калуђерства, буде ниже и мање значајно но што је брачна веза. Међутим, и ако по строгом смислу одлука Архијерејског Сабора[1] монашка лица не би могла бити по молби ослобођена својих монашких обавеза, по примеру свештених лица, ипак на пракси се показало да код нас и монашка лица могу молити за рашчињење, те према томе, чим се могу ма којим начином ослободити својих монашких обавоза значи, да им монашки чин после тога (рашчињења) не може служити као сметња за ступање у брак.

б. б. Удово стање после трећег брака. О овоме је већ у неколико било говора и раније, кад је реч вођена о природном или физичком елементу. Говорећи том приликом о броју лица у браку и о начелу моногамије ми смо у исто време у главноме видели какво је гледиште цркве на поновне бракове после смрти супружника. Канонски прописи допуштају ступање у други брак после смрти супружника из првог брака; не забрањују, само истина уз извесну епитимију, ни ступање у трећи брак, али ако после трећег брака које лице остане удово, онда му се закраћује на свагда даље закључивање нових (четвртог,

welche schon höhere Weihen empfangen: wie auch Ordenspersonen von beiden Geschlechten, welche feierliche Gelübde der Ehelosigkeit abgelegt haben, können keine giltige Eheverträge schliessen:" и руски — стр. 37. п. 6. т. X. ч. I изд. 1887. год.: „законными и дѣйствительными не признаются брачныя сопряженія монашествующихъ, а равно и посвященныхъ уже въ іерейскій или діаконскій санъ, доколѣ они пребываютъ въ семъ санѣ." Немачка, Швајцарска и Code civil ову сметњу нису признали.

[1] СБр. 24. од октобра 1884. г. и СБр. 35. од октобра 1886. год.

петог) бракова.[5] Ово питање (о забрани четвртог брака) црква је дефинитивно утврдила канонским прописима цариградског сабора 920. године, по којима нико не сме ступити у четврти брак, а ако ко ступи, такав брак сматра се као да и не постоји, дотична лица имају се казнити одлучењем, па им се забрањује шта више и улазак у цркву све дотле, докле своју незакониту везу не раскину.[1] Ова саборска одлука, позната под именом „Том сједињења“ (ὁ τόμος τῆς ἑνώσεως, tomus unionis), која је 997. год. потврђена и од црквене и од државне власти, ушла је у све канонске зборнике православне цркве па и у нашу словенску Крмчију.[2]

Према томе, у колико је овај пропис чисто црквени, и налази се у кодексу црквеног законодавства, извршење његово оличава у себи религиозни елеменат, без кога је хришћански брак као што знамо несавршен. Пропис овај о забрани, односно о уништају, четвртог брака, као чисто црквени, није унет у грађански законик, но важност његова може се извести из онога општег правила, да се брак законим начином закључени, може „из особитих важних црквом прописаних узрока уништити или развести.“[3]

Што се пак специјално овога захтева тиче, Архијерејски Сабор, као највиша црквена власт у Краљевини Србији, којој је законом признато право тумачења старих и доношења нових правила црквених,[4] ублажио је строгост правила Цариградског Сабора о забрани четвртог брака према „младим лицима, која имају ситну децу и (жене се) ради одржавања куће и имања“ остављајући примену тога саборског решења „увиђавности и благоусмотрењу г. г. Архијереја“.[1] У извесним приликама, изузетно, дакле, Архијерејска власт, према овој одлуци Архијерејског Сабора, може допустити четврти брак, па, природно на

Гледиште православне цркве на поновне бракове доста тачно и потпуно је изражено у овим речима Апостолских Устава: „морате знати, да је једнобрачност, која је по закону, праведна, јер се слаже с вољом Божјом; други брак после завета — незаконит је, не сам по себи, већ услед тога, што је завет нарушен; трећи брак је знак неуздржљивости, а после трећег брака је јаван блуд и очевидна похотљивост.“ Књ. III гл. 2.

[1] Види стр. 34

[2] Гл. 53. л. Фот. изд. 1898. год.

[3] § 93. грађ. зак.

[4] Види тач. 2. и 20. чл. 19. и чл. 16. зак. о цркв. власт.

[1] Одлука Архијерејског Сабора од 8. августа 1894. год. СБр. 37.

том истом основу може га и накнадно оснажити ако би без претходног одобрења већ закључен био.

Пропис о забрани четвртог брака, и ако је брачном праву других хришћанских цркава непознат, распростире своју важност и на тако зване мешане бракове, у колико су они према решењу од 2. септембра 1853. г. В. № 859. само онда пуноважни, „кад су од надлежног свештеника православне вере благословени, и заведени у надлежне књиге венчаних при православним црквама установљене",[1] и у колико према истом том решењу „парнице брачне у смешаним браковима т. ј. где је ма која страна православне вере, спадају под надлежност земаљских православних духовних власти". Јер, како православни свештеник, приликом закључивања брака, тако исто и духовне власти, приликом расправљања брачних спорова, као извршиоци црквених закона и органи црквене власти морају се обзирати на све црквене прописе, па између осталих разуме се и на овај пропис о забрани четвртог брака.

Упоредо с овим доста јасним гледиштем и категоричким захтевом наше цркве у погледу закључивања брака удових лица после трећег брака, ми ни у црквеном, ни у грађанском законодавству не налазимо одговор на друга, и с канонске и с практичне стране, веома важна питања.

Пре свега, ми не знамо да ли је по законима наше цркве допуштено лицу, које је из друге неке вере прешло у православну веру, да закључи нови брак, ако је оно до преласка у православље по законима своје вере ступало већ три пута у брак. Затим, при срачунавању броја три, колико се бракова православнима једно за другим допушта закључивати, не знамо треба ли убрајати и онај брак, који је разведен или уништен и оглашен за незаконит, или се лице, које је било у таквом браку, пошто буде изречена пресуда судска о разводу или уништају брака, има сматрати као да није ни било у браку. Али, и ако не налазимо одговора на ова важна питања из брачног права ни у црквеном ни у грађанском позитивном законодавству ипак држимо да их не можемо оставити нерешена. Она се у недостатку позитивних одредаба могу решити на основу праксе. Па пошто ми, на жалост, и у том погледу оскудевамо, онда да се користимо искуством бар друге које православне цркве. У овом случају пракса виших судова руске цркве пружа нам најбољи материјал.

[1] Ово решење се налази код § 60. грађ. зак.

Тако, одговор на прво питање налазимо међу предметима Св. Синода од 1848. г.[1] Један мојсејевац ступао је два пута у брак по прописима своје вере. По смрти друге жене он пређе у православље и ступи у нови брак, који је четврти, ако будемо рачунали све бракове у којима је он дотле био, иначе други ако узмемо у рачун само оне бракове што је закључио био после преласка у православну веру. Истакнуто је на тај начин питање: може ли се овом лицу допустити женидба још једном. Св. Синод, одобривши молиоцу ступање у други брак, дао је на ово питање позитиван одговор. Решење своје Синод је мотивисао овим разлозима: 1. Ма да се по 17. правилу Апостолском забрањује да у клиру остану она лица, која су после крштења једно за другим два пута већ ступала у брак, али правило ово прећуткује сасвим бракове Хришћанина у којима је он могао бити до преласка у хришћанство, зато, што светост брака постоји и постиже се само у хришћанству; 2. чл. 83. грађ. зак. (т. X свод. 1842. или чл. 81. по издању од 1887. год.) допуштајући међу супрузима јудејског закона развод брака ако супруг, који остаје у старој својој вери, не жели продужити брачни живот с лицем, које је прешло у православну веру, не прави разлику у ком је браку било то лице; 3. према томе, од укупног броја бракова које је дотично лице закључивало треба рачунати законитим само оне од њих који су закључени после преласка у хришћанство.

Односно другог питања т. ј. треба ли у број допуштених бракова убрајати и брак, који је, на основу извесних законских узрока, разведен или пресудом надлежног суда оглашен за незаконит, у пракси Св. Синода руске цркве налазимо ове одговоре. Једна жена разведе се с мужем због његове неспособности за брачни живот, па после тога преуда се још два пута. Кад је остала удова после трећег брака она упути молбу Синоду да јој допусти да ступи у нови брак, а Синод ову молбу њену одбаци, наводећи за разлог то, што је четврти брак забрањен. На том истом основу Синод је одбијао и друге молиоце ове врсте ако збир ранијих бракова, међу које се убраја и брак што је разведен, прелази цифру три. На тај начин из ових појединих одлука рускога Синода види се јасно, да се разведени брак

[1] Седница од 18. фебруара Бр. 83.

при срачунавању броја (три) допуштених [једно за другим] бракова, не искључује.

Што се тиче незаконитих бракова т. ј. оних, који су, услед недостатка кога од основних елемената, оглашени за неважеће или као да нису ни постојали, по податцима из 18. столећа руска их црква није урачунавала [у број три] само оним лицима, за која се докаже да су из незнања о незаконитости ступила у брак.[1] У току прошлога века ово питање, треба ли брак, који је надлежним путем оглашен за незаконит и уништен, урачунавати у број три, колико је бракова допуштено закључивати, било је предмет нарочитог решавања Св. Синода.

За решење овога питања Синод се руководио разлозима, које ћемо, због важности предмета, дословце изложити:

1. „Брак као црквена установа има особито значење, зато, што је тајна. Из тога излази, да сваки брак, који се закључи у цркви по обредима тајне, мора се сматрати као брак, па ма био доцније из законских разлога и раскинут; 2. У глави 50. Крмчије казато је: „да вѣсть іереі, яко супружества между восхищающимъ и восхищенною, потаенныя и вся прочая супружества, яже не съ благословеніемъ церковнымъ и чиннымъ отъ своего пастыря вѣнчаніемъ при двухъ или тріехъ свидѣтеляхъ совершаемыя, по соборному установленію и сватыхъ отецъ ученію, не законна паче же беззаконна и ничто — яже суть"“ У овој поставци (која, у осталом, не представља само правило, већ се заснива само на правилима сабора и св. отаца), у колико се једни исти бракови називају незаконитим, безаконитим и на послетку таквим да ништа не вреде, очевидно је, да се последњи израз мора разјашњавати претходећим му, што ће рећи, да означени бракови подлеже уништају или да се сматрају за невредеће ако нису закључени с благословом црквеним и венчањем по пропису; 3. нема нарочитог правила, којим би се при срачунавању допуштеног броја бракова незаконити и разведени разликовали од законитих (бракова) што су престали услед смрти једног од супружника; а из тога, као год и из самог искуства, може се видети да се црква стално држала општег правила, по коме се допуштају једно за другим три брака, а не више, па било да су они престали услед смрти или да је

[1] Протоколи Св. Синода од 13. јануара 1723. и 1785. г. и од 24. септембра 1792. год.

неки од њих разведен; 4. ако, пак, учинимо упоређење између једнога човека, који је остао удов после три законита брака, што су услед смрти престали и другога једног код кога су један или два брака услед развода као незаконити престали, онда онај први, као потпуно невин, без сумње заслужује више да му се учини, кад би се могло, но овај други. Према томе, кад се првом још један брак не може допустити, онда је у толико мање могуће другоме то учинити. Ако су законити бракови једном лицу допуштени сукцесивно три пута, а незаконитих бракова могло би бити и више, онда би било пробитачније ступати у незаконите него у законите бракове. Ослабила би на тај начин тежња и старање код лица, која закључују бракове, да брак њихов буде без икакве неправилности, и не само да би се дао повод, већ би се шта више још јаче развили незаконити бракови, услед чега би на сваки начин ваљало очекивати умноженост њихову, а од тога — изопаченост благих обичаја и штетну дезорганизацију породичног живота, који је, као први бичуг људске заједнице, основица друштвеног поретка; 5. како је по 4. правилу Св. Василија Великог и по речима Крмчије, гл. 52. (53.) четврти брак сасвим одбачен, и овај је пропис, од старине до сада, како у грчкој тако и у руској цркви подједнако био примењиван на бракове, који су престали услед смрти или су разведени, то издавање о овоме предмету неког новог правила ради измене старог изложило би руску цркву опасности неслоге и расцепа с грчком црквом, па тако исто и са самим члановима руске цркве, који су се из незнања од ње одцепили, дало би повода новим нападима на њу и ставило би нову сметњу за њихово сједињење с њом. На основу свих ових разлога Св. Синод дошао је до овог закључка: бракове, који су у цркви по њеним прописима закључени, а затим на законском основу раскинути, и у будуће узимати у рачун при одмеравању броја (три) сукцесивно допуштених бракова, као што су од старине до сада грчка и руска црква узимале".[1]

Кад смо, на тај начин, посредним путем добили јасан одговор на питања о којима не говори ни грађанско ни црквено домаће законодавство, сад нам, ради потпуности, остаје да учи-

[1] Ову одлуку Св. Синода поднео је Синодски Обер-Прокурор Цару 27. априла 18[illegible]0. год. о чему је 29. истога месеца известио Св. Синод ради даљих наређења по овој ствари. Предмет Св. Синода од 1824. год. № 1678.

нимо још само ту напомену, да акт заручења,[1] што се врши пре венчања, црква изједначује по вредности са законитим браком. Према томе, дакле, у број поновних бракова, што их црква допушта, подједнако са браком треба сматрати и заручење, и то само оно заручење, које је у свему по прописима цркве било извршено, па услед смрти или других каквих узрока, брак није могао бити закључен.[2]

в. в. Судска забрана за ступање у брак. Приликом изрицања пресуде судске о разводу или уништају брака над оним супружницима, чијом се кривицом брак разводи или уништава, изриче се осуда по којој им се не допушта ступање у други брак. Ако се докаже да су обе стране криве, онда се обема странама забрањује нови брак.[3] У извесним случајевима ова забрана представља казну, на коју се осуђује крива страна за нарушење брака својим преступом (неверство, бој, осуда на робију, злоковарно одсуство, одступање од хришћанске вере, закључивање новог брака поред постојећег, отмица, превара, и т. д.), но када се судском пресудом осуди неко на безбрачан живот с тога, на пример, што је утврђена његова неспособност за извршивање брачних дужности, онда у таквом случају судска одлука о забрани ступања у нови брак није казна у правом смислу, већ тим начином т. ј. не допуштајући нови брак једној

[1] „Заручење (sponsalia) као особити акт, који претходи браку и који по своме смислу и значењу има тесну везу с њим, води своје порекло из дохришћанске старине и у хришћанском свету јавља се у прво време са свима цртама преосталим од дефиниција класичног римског права. И по тим дефиницијама, које су помоћу законодавства првих хришћанских царева постале норме позитивног права и за хришћанску Византију, разграниченост између заручења и самог склапања брака постаје више историјском традицијом, но изразом живих правних појмова, који знатно зближују та два акта по њиховом унутрашњем смислу допустивши могућност природног прелаза спонсалног consesus'-а у брачни.“ — Громогласовъ И. М. „О вторыхъ и третьихъ бракахъ въ православной церкви“ в. Богословскій Вѣстникъ ноябрь 1902. г. стр. 291.

[2] „Wird in kirchenrechtlicher Beziehung irgendwo die Frage erhoben, ob jemand die Ehe zum zweiten oder zum dritten Male geschlossen hat, so wird dabei das in kirchlicher Form geschlossene Verlöbnis ebenso gezählt, als ob die Ehe wirklich vollzogen worden wäre.“ Zhishman S. 394. Упореди горњи чланак Громогласова стр. 391—397.

[3] § 101. грађ. зак. „У случају, ако су обе стране под кривицом, ни једна не добија допуштење да у други брак ступи: ако ли је једна страна невина, њој ће се дозволити ступање у други брак.“

страни суд само констатује фактично стање, због кога да је само оно познато било, не би могао ни ранији брак бити закључен. Страна, пак, којој је као невиној дозвољено да у други брак ступи, „моћи ће то“, као што гласи одредба § 104. грађ. зак., „без сваке препоне по закону чинити.“ То значи, другим речима, да стање под судском забраном представља сметњу за закључивање брака. Но ова сметња, као што смо видели, није у свима приликама од истог значења. Ако се судском забраном констатује фактично стање, које у себи оличава недостатак неког основног елемента, без кога брак не може ни бити, онда је та забрана апсолутне природе и закључење брака при таквом стању кривично се казни.[1] Међутим, ако се судском пресудом забрањује ступање у други брак због преступних радњи против брачног живота, када управо забрана брака представља казну, коју треба кривац да сноси, онда тиме ипак није потпуно искључена могућност да дотично лице понова задобије изгубљено право за ступање у брак. Сметња та може бити отклоњена путем благослова Архијерејске власти. И тада, у том случају, ова судска забрана за ступање у брак у колико, дакле, није апсолутне природе, већ трајност њена стоји у зависности од диспензације црквене власти,[2] носи религиозни карактер, и незаконитост брака, који би насупрот тој забрани био закључен, налази свој узрок у недостатку религиозног елемента.

(Наставиће се)

---

[1] § 203. у вези с § 135. §§ 136. 137. 138. 139. крив. зак.

[2] тач. 16. чл. 27. зак. о цркв. власт. у вези с тач. 6. § 69. §§ 72. 80. 90. грађ. зак.

† ТОДОР МОМЗЕН

1. новембра (по новом) умро је у Шарлотенбургу Тодор Момзен, један од најзнатнијих научника што их је икад било.

Он се родио 30. новембра (по новом) 1817 у Гардингу у Шлезвигу. Више науке учио је у Килу: ту је пет година студирао историју и право и ту је докторирао 1843. Исте године осим дисертације штампао је он још и две научне расправе и издао, с једним пријатељем и млађим братом Тихом, — једну свеску песама. Службену каријеру отпочео је као учитељ у Алтони. Затим је путовао три године, 44—47, с помоћу Берлинске Академије Наука, ради студија по Француској и Италији. У почетку бурне 1848 године он предузме уређивање листа Schleswig-Hohlsteinsche Zeitung, у Рендсбургу. Дотле је већ био штампао велики број мањих и већих расправа, н.пр. Die römischen Tribus in administrativer Beziehung 1844 (преко 200 страна), Oskische Studien 1845 (преко 100 страна), Nachträge zu dem Oskischen Studien 1846 (опет преко 100 страна). Оне су му у јесен исте године донеле ванредну професуру римског права на лајпцишком Универзитету. Али Момзен није остао дуго на том месту, јер, због учешћа који је узео у догађајима од 1848 и 49, он буде 1850 оптужен, као и неки други чувени научници. На то он отиде у Швајцарску и ту наскоро, 1852, добије у Цириху за редовног професора римског права. Ни на овом положају није се дуго задржао: 1854 прешао је на бреславски Универзитет у истом својству. Тек 1858, отприлике на четири године пошто се појавила на свет његова чувена „Римска Историја“, он је

постао професор старе историје. Ту је катедру добио на берлинском Универзитету и одатле се више није кретао. Од 1873 до 1895 био је секретар Академије Наука у Берлину, а од 1873—82 члан пруске скупштине.

У историји наука има мало људи који се могу мерити с Момзеном по разноврсности студија и научничкој плодности. Он се бавио свима гранама римског старинства. Али нарочито је радио на политичкој историји, на државним старинама, на епиграфији, на нумизматици, на хронологоји, на издавању старих писаца и на праву, с којим је почео рад на Науци и које није напустио до краја живота. Најпознатије, и једно од најглавнијих његових дела, је „Римска Историја“ (Römische Geschichte). Прве три свеске (укупно око две хиљаде страна) изишле су у првом издању 1854 и 55 год., дакле кад је Момзен био млад човек од својих тридесет и седам година. Оне обухватају доба од најстаријих времена до 46 год. пре Хр., т. ј. до стварног преласка републике у монархију и баве се не само о политичкој историји, него износе целокупан живот римског народа у то доба, и религију и привреду и литературу с науком и уметност. Те три свеске доживеле су осам издања и преведене су на талијански, француски, енглески, руски, шпански и пољски језик. Историју појединих римских царева, која је требало да заузме четврту књигу, Момзен није написао. Али зато је он дао ипак један део историје римског царства и то много важнији: у петој књизи „Римске Историје“ (прво издање 1885; 1888 друго) он је обрадио историју свих римских провинција у царско доба. Од свих Момзенових научних радова, ова свеска „Р. Историје“ заслужује можда највише дивљења; то је један величанствени мозаик састављен од огромне масе ситушног камења покупљеног с хиљадама места. На пољу римских државних старина дао је Момзен једно дело које ривалише с „Римском Историјом“. То је Römisches Staatsrecht, у три књиге, опет од близу две хиљаде страна (у првом издању изишле су: прва свеска 1871, друга 1874 и 75, трећа 1887 и 88; има и друго издање). Овде је римско државно право први пут изнесено као правни систем; дотле није нико покушао, ни у старо ни у ново доба, да то учини. Немогуће је у једном кратком некрологу дати и идеју о том, како је то био велики посао везати у целину податке о државним старинама (о римским чиновницима, о њиховој компетенцији, плати, квалификацији, трајању службе, одговорности итд.) који се налазе у нашим

изворима. Неисказани је значај овог дела за разумевање римске историје. Тек оно нам је показало пут којим се Рим кретао и путове којима се римска цивилизација ширила по великој римској империји. Епиграфске публикације, монографије и студије Момзенове веома су многобројне. Али најзнатније његово дело у овој научној области јесте Corpus Inscriptionum Latinarum. Натписи су врло важан извор за римску историју римског царства (јер су они махом из доба царства): за колико н. пр. лица, за колико догађаја, за колико места, за колико установа ми знамо само из натписа! До Момзена маса натписа лежала је растурена по целом римском свету непозната Науци, многи су од њих били забележени, али су били остали у рукописима, од познатих велики део није био публикован, а оно што је било издато често није било издато како треба нити је било скупљено на једном месту. Момзен је предузео да покупи у једном делу све споменике ове врсте, и оне из јавних и познатих приватних збирака, и оне што леже испод коша или на њиви каквог сељака, и оне у рукописима, и да приреди од њих једну збирку која би одговарала свима захтевима Науке, у којој би оштећени били рестаурисани, они који требају објашњења коментарисани, у коју би ушли само аутентични и од оних у рукописима они који су преписани с оригинала. Посао тај није још довршен, и ако се на њему ради, ето, више од пола века. Али је Момзен ипак могао бити задовољан с успехом који је постигнут, јер је главно урађено. Од петнаест томова, колико је досад изишло од Corpus-а, трећину је написао сам Момзен. Колики је то посао, може се назрети из ово неколико бројева: томови III, IV, IX, X, које је он написао својом руком, имају сваки од девет стотина до преко хиљаду и три стотине страна in folio!

Од већих дела да поменемо још Die römische Chronologie bis auf Cäsar (прво издање 1858; друго издање 1859, стр. 335), Geschichte des römischen Münzwesens (1860, стр. око хиљаду), Die unteritalischen Dialekte (1850, преко 350 стр.), темељна студија о јужно-италијским наречјима, Römisches Strafrecht (1899). Мања не можемо бројати. Поводом његове седамдесетогодишњице живота, 1887, дакле пре шеснаест година, штампан је један списак његових радова, у ком има преко девет стотина нумера. Рачуна се да је написао свега преко двадесет хиљада страна, на латинском, немачком, талијанском и француском језику. Multum et multa.

Карактеристично је да је Момзен узимао за своје студије само тешке, тамне, мало или никако необрађиване теме и области. И као издавач, он избегава класичне писце, који су толико пута издавани и око којих су се толики трудили, па бира врло позне писце, које су други избегавали. И на том пољу он је показао велику активност. Он је приредио издања, увек мајсторски, с одличним критичким апаратом, Солина, Касиодора Сенатора, Јордана, Chronica minora saeculi IV, V, VI, VII, Ватиканских фрагмената права пре Јустинијана, Digesta Iustiniani Augusti (две свеске од по хиљаду страна), Codex Theodosianus, који се још налази у штампи.

Сва мало час набројата велика дела, као и многи други Момзенови списи, првог су реда. Велики научник располагао је чисто невероватном ерудицијом и одликовао се беспримерном марљивошћу. Не зна се, у чему је већи, у истраживању детаља или кад да маха својој стваралачкој снази. Обдарен је био великом интуицијом: он је не један пут погодио што су после нови споменици открили. Захваљујући својој фантазији, он је гледао догађаје, људе и прилике из римске прошлости, као да су били пред њиме: у исто пак време умео је и да их изнесе пред нас с таквом живошћу и тако истинито, да нам се чини да их видимо. Мајстор је у карактерисању личности и прилика; његове карактеристике н. пр. браће Граха и Цезара ремек су дела те врсте. Излагање му је уопште брилантно: бујно, живо, свеже, снажно. Мало је историјских дела с таквом живописношћу и рељефношћу, с тако изврсним великим историјским сликама, с толико и таквим духовитим речима. „Римска Историја“ није само дубоко научно дело, него је, у пуном смислу те речи, и један уметнички производ. Није Момзен био само Минервин љубимац, њега су и Музе волеле. Има историка који се у својим делима ограничавају на то да изнесу факта, не дајући о њима свога суда. Такав је на пример чувени Леополд Ранке. Момзен је друкчији у својој „Римској Историји“. Он не пише хладно, његова девиза није Тацитово sine ira et studio, него напротив cum ira, он пише с осећањем, и не крије које личности не воли, а које су му симпатичне, него прве страсно напада, а друге обасипа хвалом: Цицерон му је н. пр. Pfuscher, „рђав фељетониста“, „кратковиди опортуниста“, Катон опет bocksteif und halbnärrisch или der standhafte Prinzipiennar, док Цезара идеалише, сматра за генија, и то јединог што га је римски народ уопште

дао. У том треба видети утицај савремених прилика и идеја. Немачки је народ онда чезнуо за једним јаким човеком који би учинио крај несносним приликама у којима је он живео, за једним Бизмарком. Зато Момзен велича силу; тим треба објаснити што он идеалише Цезара, тог енергичног човека, који зна свој циљ и иде к њему безобзирно. Али у излагању факата Момзен је био сушта објективност: он никад не повија на своју страну, не изврће, не намешта, не изоставља тенденциозно. Много су њему замерали и зато што често сувремене појмове преноси на римске прилике, и ако им они не одговарају тачно; он н. пр. често употребљава израз Junkerthum, Сулу назива Кромвелом а песника Луцилија Беранжеом, многим римским чиновницима даје имена данашњих немачких чиновника који с њима имају неку сличност. Замерка није неоснована; али се мора признати и то да то модернизирање даје његовој „Римској Историји“ нарочиту драж и чини је тако разумљивом као што је. У последње доба тврди се често да у историји владају неминовни закони, да се улога личности своди на нулу или да је минимална, да, према томе, све што је индивидуално треба да дође на друго место и да је главно маса, да историју треба материјалистички схватити, да идеје датог времена имају велики утицај на мишљење и делање људи и т. д. Присталицама тих нових теорија Момзенова „Римска Историја“ није била довољно „научна“. У ствари, Момзен је, изгледа, стојао на једино правилном гледишту, и, што је врло интересно, на ком стоје и „модерни“ историци, кад пишу историју ког времена (њихова дела те врсте не разликују се, тако рећи, ништа од осталих), на гледишту, да је историји задатак да износи прошлост онакву каква је у истини била, да представи верно историјске догађаје и наслика истакнуте људе. Схватајући тако своју дужност, он је у своју „Римску Историју“ унео само оно што одговара истини, а неисторијско, фабулозно, плод спекулација, етимологисања и етнологисања старих научника, или боље назови-научника, и других, он потпуно игнорира. Познато је да је римска историја старијих времена састављена, управо само из последњих елемената, да је неколико првих векова обавијено тамом. Тај део „Римске Историје“ сасвим је друкчији него у Момзенових претходника, па и у већине доцнијих историка. Момзен и не помиње Ромула и Рема, Нуму и Тула Хостилија, и т. д., а камо ли да излаже њихову историју.

Науци је он учинио осим сопственим научним радовима још на један начин велику услугу. Он није био само изванредан научник, него је био изванредан и као организатор научних предузећа. Поменули смо већ његове заслуге ове врсте за скупљање римских натписа. За последње две деценије нађен је у Мисиру огроман број папируса, на грчком језику, од којих је врло велики део драгоцен извор за римску историју или, тачније, за римско право и управу у римској империји. Издавање оног дела тих папируса који су доспели у Берлин организовао је Момзен. Његова је велика заслуга и што су издани готово сви извори за римско право које он није могао сам издати.

Ни за живот око себе Момзен није био глух и слеп. Он се интересује за догађаје који се развијају око њега, прати их бадрим оком, и, не ретко, узима у актуалним питањима учешћа. Видели смо да се био умешао у покрете од 1848 и 49 год. и да је био члан пруског парламента од 1873 до 1882. И ако је имао и као политичар несумњиво добрих особина, ипак на политичком пољу није се много истакао. По начелима припадао је увек либералима, заступао је увек напредне идеје, борио се против реакција, крутих мера, мрачњачких предлога. Зато је више пута долазио у сукоб с Бизмарком, који је имао највише мишљење о њему као научнику, али је тврдио да му је дугогодишње бављење о старини од пре две хиљаде година помутило вид за садашњост. Једном га је чак и суду тужио за један говор, али је Момзен био ослобођен. Говорник није био. Момзен се умешао и у борбу која се водила и која се води на западу против Јевреја и био је један од првих противника антисемитизма у својој земљи. Познато је писмо које је он штампао у „Новој Слободној Преси“ поводом народносне размирице у Аустро-Угарској. Пред смрт учинио је један апел, опет једним писмом, на Енглезе и Немце да престану с међусобним нападима и да пруже руку једни другима за добро човечанства, зарад напретка цивилизације.

Као човек био је такођер редак. Одликовао се слободоумношћу, честитошћу, отвореношћу. Био је добар супруг и отац, одличан пријатељ. Права научничка скромност красила га је; титуле и ордене није марио и толико пута их је одбијао.

На послетку и Србију, директно, он је доста задужио. У Archäologische Zeitung XVIII (год. 1860) штампао је он чланак под насловом: Ausgrabungsberichte aus Serbien von Hermann Köler.

Затим у Corpus Inscr. Latin. III публиковао тада познате римске натписе из Србије, уз које иду толики подаци о прошлости наше земље, кад су њом владали Римљани. У бечким Archäol.-epigraphische Mittheilungen VII штампао је коментар уз један важан римски натпис који је нађен код нашег Костоца. Напослетку у петој свесци своје „Римске Историје“ дао је, у главним потезима, историју данашње Србије у римско доба.

Велики је покојник, према свему овоме, заслужио да му и ми, с ученим људима целог света, пожелимо рајско насеље.

F.

ХРОНИКА

ПОЗОРИШТЕ

Једно лепо октобарско вече (23-ег) требало је бити, у Народном Позоришту, знаменито по литерарној вредности и са уметничким успехом, пуним респекта. Тога вечера приказана су два славна представника француске драме XVII века, два велика, генијална песника, који су са потпуним тријумфом задобили позорницу, створили читаву религију, створили култ-са обожавањем до фанатизма и са критиком до апсурда.

Приказана су два дела: Сид, трагедија од Корнеја, у преводу Н. Марјановића и Силом Лекар, комедија од Молијера, у преводу Д. Стевановића.

*

Да видимо прво трагедију Корнејеву, дело које је оставило реч: лепо као Сид.

Дон Диего, извештали старац, некада је био, кроз дуги живот свој, витез без такмаца: јунак, коме једнакога није било. То причају и боре са чела његовог, на коме су урезана многа витешка дела и исписани многи ратнички успеси.

Што је пређе био Дон Диего, сада је то Дон Гомец, граф од Гармаса. Његова је мишица најчвршћи бедем непријатељској навали, најпоузданија заштита краљу и отаџбини. Гренада и Арагон дрхћу пред сјајем мача његова; без њега би земља освојена била, под најездом свеколике силе њине.

Дон Диего има сина Дон Родрига, лепог и јуначног младића, у напону младићске снаге, у развоју витешких врлина.

А Дон Гамец има ћерку Химену, благородну лепотицу, због које се копља ломе и залажу младе јуначке главе.

Дон Родриго и Химена воле се силно и безумно, као Ромео и Јулија; али кад је небо било тако милостиво, да избегне трагедију и да, ведро и насмејано, веже руку за руку и срце за срце?

Дон Фернандо, краљ од Кастилије, високо ценећи заслуге славом увенчаног старца, поставља Дон-Диега за гувернера своме сину, принцу од Кастилије. Та висока част изазва ниску завист у грофа, оца Хименина, и он у очи вели старцу, да је од њега заслужнији и бољи. Дон Диего опет велича себе, и додаје, да га је сам краљ одликовао том почашћу. Но он тој части хоће да дода још једну, да светом везом споји своју кућу са грофовом: он проси Химену за свога сина. Гроф бесан, накостан. Упућује старца да поучава принца Марсовом занату, да му буде живи пример у ратничким напорима онако, као што би он то могао. Али Дон Диего има и прошлост своју и историја живота његова научиће принца војничким врлинама и витешком моралу. А ко није могао добити то високо одликовање и не заслужује га!

Та је реч и сувише за увређену сујету, и грофова рука, у манитом заборав, паде да осрамоти седу главу краљевог изабраника, тога „лудог старца“. Дон Диего потрже мач да опере осрамоћену част, али му слаба рука клону, малакса.

Лепа је јадованка старчева, лепа чак и у овој мојој сувој прози:

„Да поманитам, да очајавам, о душманска старости моја!
„Зар ми је дуги живот на то био, да поругу дочекам ову?
„Зар за то ми побелеше власи у ратничким напорима, да данас дочекају бешчашће ловорика мојих?
„Мишицо моја, коју је с дивљењем ценила Шпанија цела;
„Мишицо моја, која си безброј пута отаџбину ми спасла;
„Толико ли си пута утврдила краљевски престо у њој!
„А мене издајеш, ево, и ниси ми више од помоћи!
„Сверепа успомено прохујале ми славе:
„Дело лета толиких, ево те за дан збрисана!
„Достојанство ново, кобно срећи мојој!
„Бездани узвишена, са које је сурвана част моја!
„Могу ли гледати графа, како ликује над сјајем вашим?
„Хоћу ли умрети неосвећен или у стиду проводити дане своје!

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Дон Диего има сина, потпору своју и он му пружа мач из немоћне руке, да он освети оца и казни безумника. „Умри, или уби!“ свршило је тренутну борбу између родитељског срца и свете дужности старога витеза. Кратак, али горди роман између старе, истрошене снаге и снаге моћне и бујне, прелази на други терен, ступа у борбу опет неравну, опет неједнаку, али са последицом далеко знатнијом, са заплетом знатно трагичнијим.

Дон Диего зна за љубав сина свога, но прече је од ње спрати укаљану част и оца и сина: син се мора показати достојан оца свога.

Тешка је борба код Дон Родрига: или осветити осрамоћена оца или занавек изгубити драгану своју! Но син Дон-Диега, достојан оца свога, подиже понижен мач и иде пред грофа. Гроф одвраћа младог занесењака, јер би таква победа, у неједнакој борби, донела сувише мало части грофу; да не цени победе без опасности, нити тријумфа без славе.

Гроф је погинуо у двобоју, а Химена се на коленима јада краљу и моли га за освету. Она је била крај мртва оца; њене су очи виделе, како бије крв из његових племенитих груди. Та крв, која је толико пута краља сачувала; та крв, која је толико битака задобила: та крв, која се ево, и овако разливена, сва од гнева пуши што је за друге расута, а не за краља. Земља је сада лишена тако моћне потпоре; непријатељ ће сада дићи главу.

Краљ теши Химену и обећава јој, да ће јој бити место оца. То је сувише части њеној беди, али крв очева „на прашини је написала дужност њену“. Она тражи освету, и то не толико себе ради, колико краља свога ради. Тражи да јој оца други неко освети, да иде крв за крв. Дон-Родрига треба жртвовати, не њој, но круни краљевој, величини његовој, личности његовој, а зарад добра целе државе!

Дон Диего радо нуди свој живот; он би сада умро без туге, јер није више обешчашћен.

Дон Родригу је судија љубав његова, нека му суди Химена сама. Он је графа морао убити, јер је његов живот само му на стид био.

Химена има још једног свога обожаваоца, још једнога, који јој је љубав своју на службу ставио. То је Дон Санчо. Он јој и сада нуди мач свој, да њиме казни кривца и освети

јој смрт очеву. Његова ће рука бити врло јака, када јој само она заповеда.

И ако тако очајно жали оца и силно жели освету његову, Химена ипак и даље воли Дон Родрига, — не воли, него га обожава. Љута је на саму себе, јер осећа како јој се у срцу бори Дон Родриго са оцем јој. Напада га, мори, попушта и отима се; час јак, час слаб, а час победно ликује. Тешка, очајна борба између гнева и љубави! Па ипак она зна шта је с њом, зна да јој је отац мртав. Хоће главу Дон-Родрига, а боји се за њега; хоће смрт његову, а зна да за њом иде и њена.

Дон Родриго опет долази Химени, нуди јој свој живот и моли је да му буде судија. А она му одговара: „Иди од мене, ја јесам твој противник; али ти нисам џелат. Залуд ми нудиш главу, ја је примити не смем. Моје је да нападам, а твоје је да се браниш. Твој живот хоћу од другога, а не од тебе. Треба да те гоним, а не да те казним“.

Дон Родриго воли да умре од њене руке, но да живи под њеном мржњом. — „Ја те не мрзим“, вели му Химена. — „Али треба да ме мрзиш“, на то ће Родриго. — „Не могу“, одговара она.

То своје расположење Дон Родриго износи и пред оца свога. Мишица му се, вели, наоружала против љубави његове, само да би му оца осветила. Онај славан ударац одузео му је душу. Моли оца да му ништа више не говори, јер је због њега све изгубио, дао му је, што му је дуговао.

Дон Диего му саветује, да из великодушног срца изгони слабости, које су га попале. Част имамо само једну, вели, а љубазница, колико хоћемо. Љубав није ништа друго до задовољство, а част нам је дужност.

Дон Родриго тражи да умре, али му отац вели, да је то и сувише рано за њега. Краљ и отаџбина потребују његову мишицу. Јер Маври тек што нису стигли до зидова градских. Све је узбуњено и у страху. Дон Диегу се стављају на расположење пет стотина пријатеља, да га свете. Он их нуди сину: част га зове да им се стави на чело и да буде вођ ове племените војске. Ако му баш није до живота, ето му лепе смрти за отаџбину. Врати ли се пак као победилац, то ће бити једина прилика да задобије срце Хименино.

Дон Родриго ступа у борбу, за три часа потуче непријатеља и зароби два краља. Народ слави свога анђела заштитника, свога ослободиоца.

Химена је чула како се он бори, и она страхује за њега, да не буде рањен. Но одједном се сећа свога мртвог оца:

„Занемила ми је част, и дужност ми је немоћна!
„Ћути, љубави моја, и пусти гнев нека дела."

Краљ признаде заслуге Дон-Родригу и свечано му подари лепу, почасну титулу Сид, као што су га назвали заробљени краљеви, и што на њиховом језику значи Господар.

Краљ је чуо да Химена воли Дон-Родрига и хоће да се и сам увери о том. Он саопштава Химени да је Дон Родриго погинуо, да ју је небо осветило. Она се промени у лицу и поразно изненади. Краљу је то доста и он јој вели, да је Дон Родриго жив и да је још непрестано воли.

Химена не мари за његов живот, она хоће смрт Дон Родригову. Но не смрт на бојноме пољу, због које би још славнији постао, него смрт на губилишту; треба да умре за оца њена, а не за отаџбину, јер умирући за отаџбину само би се лепом смрћу обесмртио.

Химена моли у краља допуштење, да се ко хоће бори са Дон Родригом, те да је освети. А она ће поћи за онога, који га буде победио.

Краљ је противан старом земаљском обичају двобоја, у коме може и прав да страда и у коме би се потпора отаџбине, Дон Родриго, изложио опасности да погине.

Ту се буни понос Дон-Диега, оца, и он не допушта да се мењају обичаји због сина његова. Краљ пристаје да се бори ко хоће са Дон-Родригом. Јавља се Дон Санчо. Краљ са двором неће присуствовати двобоју, него нека му доведу победноца, па ма ко то био од њих двојице, и он ће га сам својом руком извести пред Химену и представити јој га као младожењу.

Дон Родриго спрема већ Химену, како се неће бранити у двобоју и допустиће да погине. Химена му вели да то није достојно једног таквог јунака и славе његове. Не мари он, јер ће свет знати, да он намерно није хтео живети. Да би осветио част, изгубио је љубав своју, а да освети драгану, склониће очи за навек.

Химена га преклиње да се брани и да је спасе од Дон-Санча. Ако ју је икад волео и ако осећа још у срцу љубави према њој, онда нека буде победник у тој борби, у којој је она цена. Химена црвени од стида на ову подлу реч, да је она цена.

Двобој је свршен и јавља се Дон Санчо, да положи мач пред ноге Химени. Она га узбуђена напада, што се дрзнуо да јој на очи изађе, што јој је неверник, смео изнети мач, на коме се још пуши крв Родригова. Назива га гнусним убицом једнога јунака, кога она обожава. Нека не сматра да ју је осветио, јер јој је живот одузео.

Моли Химена краља да јој допусти кајати се у каквоме манастиру, да до последњега даха плаче и моли се Богу за оца и драгана.

Краљ јој објављује да је Дон Родриго жив, и да је она рђаво обавештена. Дон Санчо се правда, јер није ни могао доћи до речи, да извести Химену, како је обезоружан, потучен и да га Дон Родриго није хтео убити.

Краљ се обраћа Химени и вели јој да јој је отац довољно освећен, јер је ето толико пута живот Родригов стављан на коцку.

Дон Родриго јој се понова нуди, да му она сама својом руком одузме живот, јер је други нико не може осветити.

Химена је изјавила да се мора покорити заповести краљевој. Краљ јој оставља рока, да јој време утаре сузе са очију. А дотле ће Родриго вршити своје ратничке дужности. За њега ће радити време, његова храброст и његов краљ!

Ето такав је излаз нашао љубавни роман у овој трагичној историји.

Сем личности, чија је акција врло видна, у комаду се налази још једна, која односи доста времена, ма да је неактивна, па чак, као и епизодна појава, без нарочите везе за главне личности и радњу у делу. То је Дона Урака, инфанткиња. И она воли Дон-Родрига, те отвара срце пред својом васпитачицом Леонором. Ова је кори, како се може једна принцеза толико заборавити, да воли обичнога племића. Шта ће на то рећи краљ, шта ли цела Кастилија?

Но инфанткиња би пре живот дала, но што би се толико спустила да понизи узвишено место своје. Ма да јој је срце пуно љубави, још више има одважности. Племенити је понос учи, да је ње само владар достојан. За то она и нуди великодушно Химену у место себе. Она ће распалити плам Хименин, да би угасила свој огањ. Јер ако Химена пође за Родрига, нада ће инфанткињи бити мртва, а дух јој извидан. Очајна је због тога, што мора попустити љубави и уздисати за оним, кога презире. У срећи других тражиће своју срећу.

Кад је начињен заплет између графа и Дон-Диега, инфанткиња види да Химена не може поћи за Родрига. У њеном се срцу опет јавља љубав и она ће сама морати поћи за њега. Али тада ће га моћи без стида волети, јер је велики јунак, и краљевина ће потпасти под његову власт. Она га већ види узвишена на престолу Гренаде. Маври дршћу пред њим, као освајачем, и обожавају га. Арагон и Португалија предају му се. Африканска крв попрскала је ловорике његове.

Видели сте већ како су ствари шиле, што је инфанткињу и побудило да од своје љубави одустане. И у оној завршној сцени, кад краљ гледа да склони Химену, и сама инфанткиња моли Химену да из руке своје принцезе прими племенитог победиоца.

Цела ова млитава улога постаје и смешна због онога хоћу-нећу, због оног осуства побуда и моралне јачине. Требало би да изазове заплет, јер и инфанткиња воли Родрига, али она нити смета нити јаче помаже, да се изађе из овог мучног безизлаза.

Кад је, пре неку годину, Ростан дао своје дело Cyrano de Bergerac, Париз је био сав опијен славом песниковом. Успех је био огроман, и како нас је известио Capcej, у своме приказу, мал' не већи од каквог победног тријумфа на бојном пољу. Улице су биле препуне хвале о новој драмској појави. Новине су кликтале од радости и славом засипале новог песника. „Рођен је нов песник; он је дао свога Сида". И ово је био врхунац хвале, која му се могла дати. Лепо као Сид, опет је понављао Париз, у своме одушевљењу.

Французи сматрају Сида још увек као нову ствар. И ако нас преко два и по века растављају од прве појаве његове (1636), ипак је он непрестано у моди. Може се мислити колики је успех задобивен првим представама. Наравно, да је одмах било и противника, који су нарочито налазили да је неприродан и неморалан однос између Химене и Дон-Родрига, сирочета и убице. Томе браку највише се противила Академија, на велико негодовање усхићеног света:

„En vain contre le Sid un ministre se ligue:
Tout Paris pour Chimène a les yeux de Rodrigue.

L' Académie en corps a beau le censurer:
Le public révolté s'obstine à l'admirer".

Boileau Satire IX.

„Љубав Хименина спада у врсту оних силних и безумних љубави, које не знају за препреке. Њих има у неколико класичних примера, те су постале легендарне.

После, све се ово дешава у Шпанији, у оној мрачној и фанатичној земљи, коју друкче и не знамо, но као поприште најбешњих и најјачих страсти.

Сид је врло мало трагедија. Не по оскудици трагичнога, чега има у довољној мери, но по другим околностима, које слабе силу тога трагичнога. У делу преовлађује неки елегичан тон, који више тугу изазива, него што болом раздире. И ако гине један отац и у јад завија ћер своју, ми не осећамо много тежину бола, нити нам се сузе на очи натерују. Јер видимо њену утеху у једном јачем осећају, осећају љубави према Родригу. Не жалећи ње, још мање жалимо оца њена, фанатичног занесењака, суревњивог и саможивог хвалисавца, који би хтео, на врхунцу славе, наткрилити све друге. Он је морао погинути, у овоме свету са високим, интензивним поимањем части и дужности. И то је морао погинути баш од Дон-Родригове руке, јер Родриго не би био достојан син свога витешког оца, који би пре пресвиснуо од туге и срамоте, но живео у бешчашћу. Чак не би био достојан ни Химене, ако јој оца не би убио. Јер он не убија њега као оца своје драгане но као дрскога манијака, који му срамоти оца, убија углед гувернеру принчевом, те тиме пркоси и високој вољи краљевој. Такво је схваћање разумљиво у овој романтичној атмосфери, у којој нека виша морална сила наткриљује обичне земаљске боле. Отуда је главни значај у оном трагичном судару интереса, који уводи у безизлазну кризу, са јаком моралном борбом и великим душевним напорима. Опажа се превласт племенитих осећаја: части, дужности, пожртвовања, болећивости, витештва; у тирадама са бујном и страсном дијалектиком.

Ово дело, тако радо примљено у Француској, готово је са свим пропало на нашој позорници. Публика се није могла наћи у оном несрећном гутању стихова, и комад је схваћен, ако је схваћен, са великим непотпуностима, у јаловој и хладној дикцији. И она оцена bonne bagatelle, којом је један стари песник оценио Mélide, прво дело Корнејево, једва ако би допала овом урнеку песниковом.

Није нова ствар да наши глумци не умеју изводити драме у стиховима. Отуда је и разумети слаб успех Сида.

Дон Диего, на пример. Горостас од поноса и славе, жива хроника минулих витешких дана. Узмите, рецимо, сцену, у којој сина соколи на бој. Немоћан да се стави на чело понуђених му пријатељских живота, он их предаје храброј мишици сина свога. И у страсној распламтелости снажне душе своје и у траљавој немоћи трошне снаге своје, како је смешан до сажаљења, како је велики до светитељског ореола.

Господин, који је приказивао Дон-Диега, сасвим је, на жалост, упропастио улогу. Ми нисмо ништа разумели од онога лепог и значајног из Корнејевих стихова. Монотона дикција, у иначе пуном мушком гласу, без израза, без живота, без топлине и полета, потпомогнута једноликим, нехармоничним покретима и укосо искривљеном главом, чинила је утисак смешне фигуре каквог разјареног старца свађалице.

И улога Дон-Фернанда, краља, била је у врло невичним рукама. Господин је рашчлањавао стихове у неку сувопарну прозу, у жељи да изазове природност у говору. Међутим, чим је драма у стиховима, у везаном слогу са сликом, а са садржином овако романтичне природе, онда дикција мора губити од своје обичности. Она мора бити узвишена, понесена, у музичком темпу подешена, у усхиту, у ентузиазму. Једино је своју улогу овако схватио г. Милутиновић. Па и он није дао све што може дати. И код њега је било, на доста места, прогутаних речи и у недра изговорених. То код њега није морало бити. Глас му је чист, снажан, мушки, са живим и звучним трепереньем. Лепа је и окретна појава, појава правог јуначког тенора. (Није његова кривица што је био у онако избледелом и извешталом оделу).

Химена је такође била недовољно приказана. Није ту доста само подражавати г-ђицу Нигринову, него треба да је ту баш г-ђица Нигринова, кад већ немамо више г-ђе Гргурове.

Подела улога у овом комаду, уопште, није за одобравање. Премијеру дела Сидове репутације треба приказати са најбољим глумачким снагама. За цело би приказ добио више сјаја, више полета и топлине у приказима госпођица: Нигринове, Е. Поповићеве и Ђурковићеве. То исти важи и за мушке улоге.

Казао сам своје мишљење искрено, као и увек. Ја знам да се тиме излажем непојамним захтевима неколиких представника

наше журналистике, који баш свуда траже оно фатално „према нашим приликама“. Па ипак им, ево, чиним уступке, и у својој оцени нећу ићи до краја. Нећу ништа рећи о српском преводу класичних Корнејевих александринаца, за које је и сам Расин рекао, да су „сто пута лепши“ од његових.

Молијер је у свом комаду Силом лекар (1666) доследан своме принципу suivre la nature. Само та жеља да се ствари покажу природно, онакве као што су, отишла је и у овом случају до крајњих међа. Шала прелази меру и један бољи део публике се не смеје много, у овом иначе врло смешном комаду, само зато, да се не ода да је све добро разумео.

Та безазорна слобода, а још више оштра шиба, која је у разним Молијеровим комедијама захватила многе друштвене редове, изазвала је велико негодовање код оних, који су највише погођени. Огорчено свештенство назвало је његов морал епикурејским и испод човечијег достојанства: „морал који је у основи чак и сама неморалност“.

Силом лекар јесте једна од оних комедија, у којима Молијер шиба шарлатанство лекара. Шале су у њој свакојако ниже врсте: батине и клистир изазивају главан ефекат.

Приказ на нашој позорници испао је врло добро, може се рећи особито. Игра г. г. Н. Станојевића, Тодоровића и Динуловића превазилази „наше прилике“. То је игра готово Молијерових глумаца. Г. Стојчевић би могао пристати уз ово друштво, да се једном остави пајацлука. Слабост, која га редовно прати.

Г-ђа Тодосићка (Марика) била је врло симпатична. (Само мало мање оног силног трчкарања!).

Силом лекар је у репризи, или тачније, у другом преводу. Први је превод од г. М. Ф. Христића из године 1870. Други је од г. Д. Стевановића.

Што се онај први превод није могао поправити и употребити?

Да ли се не мисли да је ово ново превођење исте природе, истог значаја, као кад се оно уступи г. Богдану Поповићу, одличном познаваоцу стране литературе и страних језика, неговаоцу лепе и једре фразе, са вишим књижевним укусом?

Бор. П.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Nagl W. J. — **Geographische Namenkunde**. Methodische Anwendung der namenkundlichen Grundsätze auf das allgemeiner zugängliche topographische Namenmaterial. (XVIII Teil. Die Erdkunde. Eine Darstellung ihrer Wissensgebiete, ihrer Hilfswissenschaften und der Methode ihres Unterrichtes. Herausgegeben von Maximilian Klar.). Leipzig und Wien. 1903.

Уз припомоћ филолошког, историјског и етнографског знања, а држећи се географског распореда у начину излагања, писац је на методски начин предузео да објасни имена целе земље с обзиром на све етнографске слојеве. Колико тежак и трудан посао, судећи и по употребљеној литератури, толико, због пространог обима и недовољног материјала, мора бити отисак непотпуне, па и површне студије.

Обухвативши готово све земље и народе, писац се дотакао и Балканског Полуострва. Полази од народа (Турака), чији је утицај у номенклатури Балканског Полуострва најмлађи, па затим прелази на старије народе (Талијане, Бугаре, Србе и Хрвате, Римљане, Јелине и др.), износећи њихове трагове у именима.

Од имена, која су Турци дали, помиње Балкан („бакал“=висок), а од старих имена река, брда и места, која су ови преиначили: Струму (и Кара-Су) од Strymon, Шар од Scardus, Стамбол (Стамбул) од Konstantinopel, Филибе од Philippopol, Едирне (Једрене) од Adrianopel, Скутари (Скадар у северној Арбанији) од Skodra, Силистрија од Dirostorum (Drster) и др. Имена Струму Шар, Филибе и др. пре ће бити, да су их тако преиначили Срби и да су Турци од њих примили такав назив. — Место неких старих имена дошла су сасвим нова турска као: Пазарџик, Нови Пазар,

Сарајево (Sserajevo!) и др., или само са додацима као: ески—стар (Ески-Загора, Ески-Џумаја и др.), демир — гвозден (Демир-Капија, Демир-Хисар и др.) и др.

На Талијане помињу имена: Korfu (Крф) од Corcyra, Zante (Занте) од Zakinthos (не Zakytos), Durrazzo (Драч) од Dyrrhachium, Cerigo од Cythera, Monte-Negro (Црна Гора), Negroponte, Lepanto, Prevesa, Navarino, C. Blanco, C. Ducato, Morea (Мореја) и т. д.

За тим прелази на бугарска имена места. О имену Бугари мишљења је, да се односи на варош „Булгар“, на средњој Волги, која као село „Болгари“ још егзистира. Сматрајући Маћедонце са Бугаре(?), сматра и сва тамошња словенска имена за бугарска и на тај начин погрешно придаје велико пространство бугарским именима места: на ј. и и. Балканског Полуострва, а српска са хрватскима своди само на с. з. Полуострва. Од имена помиње: Плевну, Трново (Трнова!), Разград, Дубницу, Струмицу (Струмница!), Кичево (Кричово?!), Прилеп (Прилип!); у именима Крушета, Лапшета (Лапиета!) и др. (у изворишту Бистрице) суфикс -иета идентификује са словенским — иште; имена Мецово, Либохово (у Епиру) и др. суфиксом — ово показују осниваоце њихове: Слатина (од „злата“?!), Јабланица (од „јабло“ односно јабуке?!).

О српским и хрватским именима места писац говори у кратко. Име Срби тумачи по Шафарику, а име Хрват изводи од „гора“ или „хора“ (Berg?!). Од имена, која су дали Срби и Хрвати помиње: Београд, Ракинац, Лесковац, Морава (Sumpfbach!) и др.

Из доба Римљана, када је на Балканском Полуострву постојао и народ поглавито романског порекла, заостала су имена: Оршава (Орсова, Урсова — ursus), Брајла, Румунија, Јаси, Турну-Северину и др. Од старих Грка датирају многа имена у данашњој Грчкој, а из области ван ове писац помиње ова стара јелинска имена: Софија; Haemus, Емине (*Αἶμος*—Балкан); Agathopoli, Wasiliko, *Φιλιππόπολις* и др. Нагласивши тешкоћу у објашњењу неких старих јелинских имена, писац прелази на најстарије доба, када је јелинство на југу било у зачетку — на имена феничанска, поглавито семитска, у која убраја Самотраки и др.

Р. Т. Николић

Шуме у округу подринском. — Од Др-а Милив. С. Васића. Београд. Штампарија Милош Велики. 1903. 8°. стр. 23.

У земљи, која је због некадашњег богаства својих шума названа Шумадијом, још непрестано се тако мало пажње обраћа и теоријском и практичном шумарству, да сваки ма и најмањи приложак како на пољу познавања наших шумарских прилика тако и на поправци њиховој заслужује озбиљну пажњу свих пријатеља ове привредне гране. Књижевна радња на овој струци у нас је тако незнатна, да се за њу готово и не зна. У том погледу једва да се још може указати на по који уџбеник, писан од каквог пољопривредника, или на по какав званичан извештај, спреман за какву изложбу, или пак на какав природњачки чланчић о шумама, писан онако уопште у каквом нешумарском часопису! Стручне и засебне шумарске литературе у нас још нема и општи природњачки подаци, које су дали нарочито наши ботаничари, чине још и данас најважније основе нашега знања о нашим шумама. На жалост и ти подаци, бар у колико се ближе односе на наше шуме, нису тако разноврсни и обилати, какви би могли бити да је само шумарство организовало систематско проучавање свих оних појава, који се на ово односе. Први камен темељац нашем знању о нашим шумама поставио је још пре три деценије неумрли српски природњак, пок. Ј. Панчић, својим ботаничким радовима.[1] Али се то знање ни за читаве три деценије након тога није могло много помаћи унапред, нити је читава војска наших шумара била кадра организовати систематско проучавање овога и природњачки и економски тако важног објекта. Ко жели да баш са шумарског гледишта ма шта више дозна о нашим шумама, упућен је данас само и једино на један извештај пок. К. Ђорђевића, писан за прошлу париску изложбу,[2] и можда на по коју публикацију каквог странца у неким туђим часописима.[3] Наравно, да су и онај извештај као и ове туђе публикације површни и писани на основу оскудних и пикаквих података, које су аутори могли добити од наших званичних органа. Осем тога оно, што је са чисто шумарског гледишта најважније и што у науци о шумарству чини шумарску статистику, и морало је бити занемарено,

[1] Dr. J. Панчић. Шумско дрвеће у Србији. Београд 1873. и т. д.

[2] Шуме у Краљевини Србији. Споменица за светску изложбу у Паризу 1900. Написао К. Б. Ђорђевић. Београд 1900.

[3] Опет један извештај о нашим шумама недавно је публиковао Karl Petraschek: Bericht über die Forstexpertise in Serbien im Sommer 1899. Wien 1900.

кад се узме на ум да је практична радња на нашем шумарству све до сада била врло ирационална, несистематска и неорганизована. При таквом стању ствари увиђавно је да свака појава, сваки ма и најмањи прилог о литератури ове врсте заслужује пажњу…

Књижица, чији смо натпис исписали у врху овога приказа, јест једна скорашња принова, која је у толико уочљивија, у колико је више усамљена у овој литератури. Она је ставила себи у задатак један практичан циљ: да нас упозна са шумама у подринском округу. Наравно да је то урађено само уопште и с намером да нам се прикаже само у главним потезима оно, што чини елементе нашега познавања шума у овом крају Србије. Отуда је у књижици говор: о природним односима тога округа; за тим су описане главније шуме, односно планине, у округу: изнесени неколики подаци о својини ових шума, о пошумљености, о дрварској трговини и индустрији и т. д.

Нема сумње да у науци о шумарству опис шума на општим основима, које та наука препоручује, чини врло важан податак и за теориско и за практично шумарство. Ми можемо зажалити што у нашој литератури још нема исцрпних описа наших шума и у онаком облику, у каквом су то шумске дирекције свих осталих културних земаља спремиле за своју публику. Може бити да би за наше потребе било довољно извршити ту ствар у онаком облику, у каквом је то Albert Bedö извршио за Угарску,[1] ако се не бисмо хтели угледати на веће публикације, које су дале немачке или француске шумске дирекције. Додуше, не треба превиђати да једну од највећих сметња томе још непрестано чине несређени правни односи наших шума, за тим оскудица катастарског премера и организације на прикупљању потребних података. Али је неоспорно да би тај посао био добит не само за шумарство, већ и за нашу јестаственицу…

Пишући своју књижицу са задатком, који смо горе обележили, г. Васић је и сам гледао да она буде што критичније израђена и да не одступи од уобичајеног реда при оваким пословима. Шуме у подринском округу, према овој књижици, налазе се или на главним планинама тога округа или као омањи шумски ареали по равницама. Шумовите планине су: Видојевица, Цер, Влашић, Иверак, Гучево, Борања с огранцима, Бобија, Сокоске и Ореовичке планине. Главна врста дрвета у подринским шумама је буква. По писцу она износи 75% свих врста дрвета. После ње долази храст (са четири специје).

[1] B. Wirtschaftl. u. commerc. Beschreibung d. Wälder d. ungar. Staates, verfasst v. Albert Bedö. 3 Bde.

који чини 20%, а све остале врсте дрвета чине 5%. Само на Борањи и то на месту „Јелици“ има мало четинара: то је јела, помешана с буквом. Бонитет ових шума је различне вредности; исто тако и густина, која местимице прилази близу до 1 (на Видојевици на местимице и на Гучеву 0·7—0·9). Пошто шуме у подринском округу још нису ограничене, то се управо и не зна које су државне, а које су приватне. Подаци о величини шума задавали су, без сумње, писцу много посла. Величину државних шума ценио је од ока, а за остале служио се поред пописне књиге још и подацима неких комисија из 1891.—93. године, па и Статистиком Краљевине Србије за 1887. годину. Тако је постао један преглед државних, општинских, црквених, манастирских и приватних шума, који је исписан на нешто више од три листа и који ипак чини доста важан податак у овој књижици. По писцу државних шума има на 20400 хектара, општинских и сеоских на 14299 хектара, манастирских и црквених на 4413, а приватних на 36008 хектара. Свега дакле 75120 хектара или 21·4% целе површине овог округа.

Слика, коју нам према овој књижици дају подринске шуме, јесте слика пустоши, слика нашег немара и неразумевања. Подринске шуме стоје још и данас на милост и немилост околног становништва, које на њих гледа без имало саосећања; у њима нема никакве систематске експлоатације; местимице су престариле; неразумним упропашћавањем постале су једнолике; храста нестаје; буква је потисла јелу; подмлађивање бива махом само из изданака, па и то тек где-где; путова нема; цене дрвима су произвољне, — једном речју: све је жалосно, да жалосније бити не може! То пак довољно је да се увиди садржина ове књижице…

Писата са шумарског гледишта, књижица г. Васића доста је оскудна у општим природњачким подацима, који би се имали прибележити за шуме овога краја. Занимљиво је да нам писац није ништа споменуо ни о познатој интересној појави кестена на Гучеву; даље, не помиње ништа о животињском свету ових шума и стању шума у погледу на штетне инсекте; не говори ништа о ближој локалној расподели појединих врста дрвета, о евентуалним болестима овога дрвећа, о експозицији појединих шумских комплекса и т. д. Књижици необично смета што јој писац није на крају додао ма какву картицу, нарочито шумску картицу, те да дескрипција буде што јаснија и представљање шумских прилика прегледније. Писац је додуше, схватио колико су за шумске прилике важни геолошки односи, па је и њих наводио, ма да је то чинио доста површно и лаички. У овом погледу

и сувише су лаички овакви ставови: „Видојевица носи на себи планински карактер, али је простог састава; стране јој нису сувише стрме, а благодарећи геолошкој формацији код ње не избија стена — карст — нигде на површину". (стр. 4.)! Тако је н. пр. и оно: „На Церу је формација геолошка: кристаласти шкриљац са гранителним стенама, те према томе ни њему стена нигде не избија на површину" (стр. 5.)! Овакве неразумљивости кваре утисак.

Примајући податке о проценту појединих врста дрвета у подринским шумама, читалац се још може с правом питати: према чему и како је писац израчунао те податке. У књижици није ништа о том речено, а кад се узме на ум да ни величина ових шума није тачно наведена (јер то није ни могло бити при садашњем стању), онда и ти подаци не представљају никакву већу тачност. По себи се разуме да би детаљнији опис морао изнети и подробнију класификацију старости него што је овде учињено. Исто тако у књижици нема никаквих већих индикација ни о евентуалној рационалнијој експлоатацији, о шумском обрту, о састављању привредног плана и т. д.

Па и поред свега тога и природњачка и шумарска литература имају разлога да прибележе појаву ове књижице. Она није на одмет и служи као допуна ранијим публикацијама ове врсте. За врло многе појаве и факте, који у овакве описе улазе, ова књижица није нам ни могла дати обавештења просто зато, што би то захтевало дубље и веће проматрање, него што је писац могао имати, и што за по нешто недостаје погодаба, које писац и при најбољој вољи није могао имати у својој власти. О штампарској изради и језику нећемо да говоримо: обоје је могло бити боље.

Проф. **Ал. Станојевић**

Dr. G. Warnecke — **Hauptwerke der bildenden Kunst in geschichtlichen Zusammenhange.** Zur Einführung erläutert von — —. Mit 471 Abbildungen in Text und 4. Farbendrucken. Leipzig, 1902. A. E. Seemann (VIII, стр. 448 речнич. 8).

Као један део тако званог општег образовање за данашње друштво тражи се познавање и разумевање уметничких дела. Да се задовољи ова потреба, учињено је необично много покушаја, који су ретко без замерака, издана су врло многа дела, са бојеним или

обичним сликама, са текстом ради објашњења слика или без тога текста, у систематском историском прегледу или иначе. Једно од најновијих а и најбољих немачких дела за очигледну поуку у пластичким уметностима од њиних почетака па до наших дана јесте дело, које је израдио Др. Г. Варнеке а чији смо натпис горе навели. Противно онима, који у оваким делима траже само бојене репродукције уметничких производа, која ће без речи ради објашњења дејствовати на гледаоце, писац се при изради свога дела држао мишљења оне странке, коју већином представљају наставници, а која држи да и слика црном бојом на белом листу даје ако не све а оно врло много од уметничкога производа; која даље тражи потребна објашњења уза слике, јер хоће да научи гледању; која „види у сваком уметничком делу не нешто случајно и појединo већ знак и споменик људске васпитаности и образованости, људскога рађења и грешења, те зато не може бити без историје уметности, јер она једина даје средства, да се уживимо у карактер, у намере уметникове, у историске прилике и уметничке представе онога времена у ком је уметничко дело постало, једном речју у целу генезу његову“ (предговор, IV). Стога се у тексту овога дела износи историски развитак пластичких уметности а о карактеристичним споменицима сваке епохе говори се уз сваке њихове слике и то је штампано ситнијим словима. Овај опис веома згодно пристаје уза саме споменике. Оно што је битно исказано је кратко и јасно. Слике су врло добре а и цела је израда књиге ваљана. На тај начин ово дело веома срећно решава постављену тешку задаћу, да поучи и да побуди осећање. Оно се може препоручити свакоме, који жели да се упозна са пластичним уметностима а и најглавнијим представницима њиним. Цена је делу 6 марака. — Да изнесемо још садржај овога дела. Сем краткога увода дело има три главна одељка: уметност старога века, уметност у средњем веку и уметност новога доба. У првом се одељку говори о уметности источних народа (Египат, Вавилонија и Сирија, Персија), Грка и Римљана. У другом се одељку излаже старо-хришћанска уметност (Рим, Цариград, Равена), исламска уметност, романска и готска (систем готског грађења цркава, француска, енглеска и немачка готика). Историја нове уметности, која је предмет трећем, највећем одељку изложена је овако: италијански ренесанс; ренесанс на северу (Холандија, Немачка, Француска); уметност 17. и 18. века (италијански, шпански, фламански, холандски живопис, француска уметност у 17. и 18. веку, немачка уметност 18. века); уметност 19. века (Давид у Паризу, римски уметнички круг у почетку 19. века; класици и ро-

мантичи у Немачкој; француска уметност прве половине 19. века, класицизам и романтика: француска уметност и време другог царства и треће републике, натурализам; уметнички покрет у Немачкој од средине 19. века: о инглеској уметности). На крају књиге је списак уметника, списак места и уметничких дела о којима је реч у књизи, и списак уметничких техничких израза. То све много олакшава потребу ове ваљане књиге.

М. П.

БЕЛЕШКЕ

КЊИЖЕВНОСТ

Летопис Матице Српске. Изишла је 222 (6 за ову годину) књига „Летописа" Матице српске. У њој поред реферата и књижевних бележака има четири чланка који заслужују да се нарочито спомену. Прво је Царев чланак о Љубомиру Недићу. Напоменувши како Недић спада „у ону врсту људи, који су много више „чувени" него ли су фактички познати", наставља Цар како у оцени овога писца греше и они који га, чим се појавио са својом студијом „Из новије српске лирике", „одмах поздравише као препородитеља српске критике", и они који га „прогласише неком врстом књижевног Таје Будалине, који се дигао да са обореним копљем руши сталожене реномеје у књижевној републици". И Цар је настао да каже како управо ваља сматрати Недића. Цар каже да су главне Недићеве мане као и врлине биле у његову темпераменту. „Мане, — вели Цар, — у колико је он, као критичар, презирао литерарне скрупуле и примјењивао своја естетска начела до крајњих консеквенција; врлине, у колико је у доброту тијех начела вјеровао искрено, понекад управо наивно". Дакле то је врлина кад човек верује искрено у погрешна начела! Настраност и једностраност Недићеву Цар правда његовом болешћу, као да то уопште може бити неко оправдање. Кад је био болестан, није требало ни да пише. Даље вели Цар да би Недићеве портрете српских писаца „требало прије назвати „есејима" него ли критичнијем студијама, како их он назива... Недић није био „Essayst" ни по своме темпераменту, ни по својој методи: он не знађаше за оно што Талијани назваше „mezzi termini" он не воли еуфемизме и умне нијансе, и зато је његов суд увијек изразит, суров". Цар тврди да је Недић био субјективан, и то његово субјективно схватање критичарског заната морало га је „довести у сукоб с основнијем начелима данашње критике, која је давно прекинула са старијим Волтеровим и Лесинговим догматизмом, те више мање, усвојила принцип детерминизма и фактима потврђене индукције. Али Недић не само да то своје застарело појимање критике није тајио, него се чак њиме и поносио, налазећи у својој анахронистичкој усамљености неко егоистичко чувство". — После ових општих напомена о Недићу и његову

раду, Цар прелази на критику његова метода. Слажући се увеколико са Недићевом мишљу да „критика није још никога направила писцем“, Цар се не слаже са Недићевим методом, по коме и историски биографски метод ваља употребити само у историји књижевности, а књижевна критика треба да узме на око дело „независно од онога што га је изазвало, и што је оно са своје стране изазвало, од свега, уопште што је ван њега“. И Цар умесно доказује да је овако схватање метода књижевне критике једнострано. — Цар се слаже са Слоб. Јовановићем да је Недићу недостајао философски дух: „Природа га бијаше снабдјела оком, које нити је сваку ствар разбирало, нити је оно што је разбирало, увијек разбирало како треба“. И ако је Недић био субјективан у критици, и ако му је метод за данашње схватање погрешан, ипак Цару се нарочито свиђа то што је Недић у својој критици безобзиран и одлучан и што је „увијек истицао принцип, како критичар мора да је и сам умјетник на перу“. Ето тако је Цар погодио праву истину о Недићу, за коју нису знали ни они који су га дочекали као „препородитеља српске критике“, ни они који су га сматрали за „Будалину Тала!“

Други је интересан чланак у овој свесци „Летописа“ Скерлићева студија о Богобоју Атанацковићу, коју је писац назвао студијом из историје српске књижевности. Богобој је Атанацковић знатна личност у историји српске књижевности у 19. веку; тај значај признају му сви критичари, па их има који га пореде са Бранком Радичевићем: оно што је Бранко био за српску песму, то је Богобој био за српску приповетку. Али, док о Бранку имамо изврсну студију од Светислава Вуловића, дотле о Богобоју имамо само неколико чланака, који ни сваки појединце, ни сви заједно не дају ни близу потпуну слику нити Богобојеве личности нити његова рада. Стога нас је веома обрадовала појава ове студије г. Скерлића, јер смо се надали да ће нам она колико било попунити наше знање о том нашем књижевнику из „Четрдесет осме“.

Ова студија почела је излазити у 221 свесци „Летописа“ а завршила се у овој. Скерлић прво у кратким потезима прича биографију Атанацковићеву, па прелази на критику његових приповедака. Да бисмо видели како Скерлић мисли о Богобоју, можемо навести оно што је он казао на крају своје студије: „Као човек врло обичан, као писац добар само у извесним тренуцима, без великих способности, без правог уметничког осећања, његова права, унутрашња књижевна вредност, независно од сваких обзира и свију његових историјских заслуга, врло је мала. Кроз цео свој живот, као оков кога се није могао опростити, он је носио неизлечиву склоност ка најнеразборитијем и необузданом романтизму, ка једноликој, наивној и смешној сентименталности. Милован Видаковић још га притискује: страни узори, нарочито немачки, вероватно мађарски, али ни у ком случају француски, као што се обично мисли, спречавају га да трезвено гледа и осећа живот и поезију његову. Али, он се први од наших писаца почео бавити својим добом и цртати своје савременике. Тај је поглед мутан, често и разрок (израз!!): писац гледа кроз вео својих романтичних снова, али је савременост добила право грађанства, признало се да сељаци, ђаци, обични грађани исто су толико занимљиви, исто тако могу бити предмет романа и приповетке као класични хероји и средњевековна властела“. И даље спомиње

како се Богобој старао да му радови буду углађени: како се код њега „опажа извесна склоност да уметнички ради и пише". И даље: „Чисто књижевна вредност Богобоја (sic) није велика, значај његов више је историјски, он вреди као иницијатор, као покретач, као један од оних „који први лед пробијају или шуме крче", како је рекао Стерија. Са својим сентименталним и романтичним родољубивим новелама, он чини прелаз од машите и полу-историјске романтике Милована Видаковића ка сировом, раскончаном (све нови изрази!!) и несвесном реализму Јакова Игњатовића" — Неку вредност књижевну признаје Скерлић само новели „Буњевка" и роману „Два идола", и истиче да је Богобој био присталица Вуков и Даничићев, и ако на једном месту спомиње да је Даничић био „лично нерасположен према Богобоју"(!).

До оваког суда о Богобоју дошао је Скерлић посматрајући искључиво његова дела, и ценећи их поглавито са гледишта с којега, нарочито Недићеве присталице код нас, данас цене писце. Да би доказао како су новеле Богобојеве романтичне и сентименталне, отишло му је више од половине студије на исписивање речи и реченица из приповедака Богобојевих, које је пропраћао својим рефлексијама. То је управо суштина ове расправе. О Богобоју лично, Скерлић је посветио мало говора: нових података о животу овога писца; о средини у којој је живео, о томе а шта је на њега највише утицало да изабере онакав књижевни правац, о томе шта је било узрок да он почне остављати сентименталност и романтисам, па да приђе својој средини, свом народу и да њега и његов живот узме као предмет за своју приповетку — о свему томе читалац ће овде залуду тражити обавештења. И овде је Скерлић, можда и нехотице, остао веран ономе гледишту које је заступао, заједно са П. Поповићем на прошлогодишњој конференцији С. К. Задруге: цени писце по њиховој правој књижевној вредности Међутим, Богобој је, као што и сам Скерлић каже, писац који припада историји; од свих његових списа само „Два идола" још ће за неко подуже време имати већи број читалаца, па ће најзад то бити само, и то унеколико, извор за историју духовног живота нашега народа у Угарској у половини 19. века. Да то знамо, није нам требало чекати да нам то Скерлић каже, нити смо се надали да ћемо само то наћи у овој „студији из историје српске књижевности", већ нешто друго, а зна се шта. —

Једино што је у овој студији Скерлићевој ново, јесу неки изрази, као: „отужно-сентиментална причица", „сирови реализам", „бакалски дух", „разрок поглед", „раскончан реализам" и т. д. Да споменемо још да „Урош" није „чисто српско име" (Orosius), да се не пише „поколење", да се не каже „сво дело". Најзад да напоменемо како нам је и иначе било познато слободоумље Скерлићево, па није баш било толико потребно да се у једној научној студији нађе оваква реченица: „...судови му отерали брата на робију за „противстајање власти", како се то каже одвратним полицијским језиком у Србији," јер то читаоца потсећа на нешто што га немило дира, те ће ову студију читати са мање пажње.

Трећи чланак у овој свесци „Летописа" који заслужује да се нарочито спомене јесте од Јов. Живојиновића „Угарска статистика и Срби у Угарској". Живојиновић износи из књиге Пола Балога „A népfajok Magyarországon" која се бави угарском статистиком, бројеве који се тичу српскога народа у Угарској. Немамо ме-

ста да све те бројеве и овде изнесемо, већ само спомињемо закључке које је Балог изнео, на основу тих бројева о српском народу. Закључак је: Српски народ у правој Угарској опада и бројно и материјално и морално. Живојиновић се труди да докаже како ти закључци нису сасвим основани, али су му докази такви да нас веома слабо могу тешити.

И чланак Петра Марковића „Одношај између Србије и Угарске (од 1331. до 1355)" заслужује пажње, али ћемо о њему нарочито говорити кад буде завршен.

Геолошки вођ кроз Босну и Херцеговину. — Приликом IX интернационалног конгреса, који је држан о. г. у Бечу издала је босанска влада низ расправа под насловом: „Геолошки вођ кроз Босну и Херцеговину" (Geologischer Führer durch Bosnien und die Hercegovina. Sarajevo Landesdruckerei, 1903, стр. 280, 8⁰ са регистром на крају, са 8 геолошких картица и разним фотографијама). Дело је написао службени геолог босанске владе Dr. Фридрих Кацер. Осим кратког увода у коме се босанска влада хвали на познати начин својим успесима у просвећивању Босне, књига се дели на два дела. Првом делу је наслов: Geologische Übersicht von Bosnien und der Hercegovina, а другоме: Die geologischen Verhältnisse der einzelnen Abschnitte der Excursion. У првом делу је изнесена у главним потезима геолошка историја Босне и Херцеговине са карактеристиком појединих формација. У другом делу су резултати Кацерових проматрања у овим областима: од Брчке преко Мајевице до Доње Тузле, околина Добоја, Зенице, Сарајева, Јајца, Бугојна, Продора, Јабланице, Мостара, рудна област око Вареша и Попова Поља.

Познато је да су аустријски геолози (Битнер, Тице и Мојсисовић), одмах после окупације, геолошки снимили Босну и Херцеговину. Кацер детаљније проучава поједине области и уноси доста поправака у геолошку карту горе споменутих геолога. Већ и сада много друкчије изгледа геолошка карта Херцеговине, коју је Битнер готово целу превукао жутом бојом, што је означавало креду. Из Кацерових расправа види се, да знатан део херцеговачке кречњаке, карсне области припада еоцену. У одељку о Попову Пољу поред геолошких има и одличних проматрање о географским објектима карсних поља, које је први утврдио и проучио у пољима Босне и Херцеговине проф. Dr. Цвијић.

Уопште у целом раду има много одличних проматрања и оштроумних закључака. Свакако ова је књига за познавање геологије Босне и Херцеговине од неоцењене вредности.

Немачка драма у XIX веку. — Под натписом Das deutsche Drama des neunzehnten Jahrhunderts изашле су (у Лајпцигу, код Херм. Земана насл.) у две свеске студије Сигмунда Фридмана (Friedmann) о главним представницима немачке драмске књижевности од Шилерове смрти па до наших дана. Писац, који је „professore nella R. Accademia scientifico letteraria di Milano", првобитно је своје дело наменио Италијанцима и издао га под натписом „Il dramma tedesco del nostro secolo" (Милан, 1893). Ово је дело на немачки превео Лудвиг Вебер и оно чини прву свеску немачког дела под горе истакнутим натписом, која је изашла 1900. године (у другом издању 1902). Друга пак свеска овога дела, издана ове, 1903. г. није превод, већ је сам писац свој рад довршио на немачком језику. Обе су свеске повелике: прва имаде 408 а друга 468 страна велике осмине. У

првој су свесци, после увода, оцењени: Клајст, Грабе, Хебел, Лудвиг и Грилпарцер; а другој су свесци предмет ови драматичари: Халм, Рајмунд, Нестрој, Гуцков, Лаубе, Брахфогел, Готшал, Бауернфелд, Бенедикс, Фрајтаг, Анценгрубер, Вилбрант, Фитгер, Вилденбрух, Зудерман и Хауптман. — Немачка критика хвали ово дело као озбиљан, одличан рад, који показује, да је писац добро упознат са литературом, али да има самосталне погледе, да се као критичар одликује благим, финим судом а као човек потпуно образованим, уметничким укусом. Фридман је, идући стопама Теновим, дао књижевну историју у есејима, али у овим есејима имаде много што је карактеристично за читаве правце и што је важно за литерарне целине. За стручњаке можда неће бити ничега новог, али ће и стручњака задовољити начин писчева излагања, његов обазрив и објективан суд; а ширим се круговима ово дело може најтоплије препоручити, јер готово нема бољега о немачкој драми у деветнаестом веку. Библиографски се наводи губе испред опширнога а пријатног и живог износења садржаја појединих драма, које су већином хронолошки приказане. При анализи драма писац их често доводи у везу са социјалним и философским социјалним савременим струјама и упоређује их са делима других песника и литература. Дело је дело израђено са великом јасношћу и разумљивошћу. — Опрема је обадве свеске ваљана, а цена је првој 5 а другој 4 марке.

Друштву за чување народног здравља. Тако се зове књижица од 15 стр. на 8°, коју је, као писмо, написао др Милутин Живковић и упутио „Друштву за чување народног здравља" као одговор на писмо које је и њему, као и осталим окружним и среским лекарима, било то друштво упутило ради обавештења о здрављу народном у појединим крајевима. Ова је књига, или — боље — писмо, веома интересно. У њој др. Живковић на првом месту указује на последице рђавог здравља нашега народа, и он мисли да су две најглавније: „несразмерно мали прираштај становништва" и „дегенерација (кржљавост), умна и телесна". Напомиње како у његову крају има „више од половине регрута неспособних за војску". — По том др. Живковић износи главне узроке томе злу. Узрока има разноликих, али он истиче најглавније. На првом је месту рђава храна којом се храни наш народ. То доказује статистичким подацима. Тако су интересни и поучни подаци које др. Живковић износи за село Злокусу из којих се види да у том селу „има 94 породице са 479 душа; да на сваку душу долази да је потрошила за целу годину: 154 кгр. кукурузног брашна, 9 кгр. пасуља, 10 кгр. кромпира, 20 кгр. купуса, 4½ кгр. свежег меса и сланине, ½ кгр. масти, 2½ кгр. сира и кајмака, 7 лит. млека, ½ кгр. рибе, ½ кгр. зејтина". Из свега овога не добива ни половину онога минимума беланчевине, масти, угљеноводоника и соли, који, према хигијенским прописима, треба сваки човек на дан да потроши да би могао живети и радити. А има села у којима становништво у овом погледу стоји још горе. Могућност да се народ боље храни, одузимају и државни намети које односе свакоме становнику трећину хране. Други је узрок слабог здравља у нашем народу и „неуређење санитетске службе". Болница, у којима једино лекар може са успехом радити и у којима се једино могу успешно лечити неке опасне болести, у Србији нема; а оно што их има

„пре служења страшило народу, него ли за помоћ и утеху". Сем тога ни једна болница нема свога лекара, а оно што их има „врше искључиво санитетску-полицијску дужност, али праву дужност не". То су најглавнији узроци слабога здравља у нашега народа, а мисли да би прво требало њих отклонити. Да би се то пак постигло, предлаже три сигурна начина: 1) да се становништву у којима влада хронично гладовање скину сви државни терети с леђа, и да им се пружи могућност да се могу правилно хранити; 2) да се у свима српским местима оснују модерне сталне болнице (бар као садашње касарне), са апотекама, и, разуме се, сталним болничким особљем, и 3) да се заведе санитетска служба по селима". — Ово је у главним потезима садржина ове књижице, која је као што је споменуто, интересна због чињеница које износи. Нас само може радовати што се нашао овако вредан лекар да будним оком мотри на народно здравље: да испитује узроке болестима и да размишља о начину како би им се стало на пут. Надамо се да ће и друге колеге др. Живковића учинити са своје стране колико могу, да би се једном здравље нашега народа што било побољшало.

Српски Устав у француској правној књижевности. — У свесци Јуни—Јули ревија „Bulletin da la Société de Législation comparée" (Париз) изашао је други део рада г. Ж. Перића, проф. Вел. Школе, о Априлском Уставу. У њему се говори о Сенату (историски погледи и теориска расматрања: устројство Сената по Априлском Уставу, са нарочитим објашњењима установе доживотних сенатора); о атрибуцијама Нар. Представништва, о прерогативама његових чланова и његовом функционисању. Са овим је завршено коментарисање оних одредаба поменутога Устава које су се тицале законодавне власти.

У свесци Август—Септембар истога часописа штампан је трећи и последњи део ове расправе у коме се говори о извршној власти. Најпре се објашњују одредбе о управној власти (Краљ, Министри, Државни савет, Главна Контрола), а затим су коментарисани Уставни прописи о судској власти.

Извѣстія русскаго языка и словесности. — Изишла је друга свеска 8 тома „Извѣстія русскаго языка и словесности императорской академіи наукъ." Поред других радова од знатне научне и књижевне вредности, за нас је од интереса да споменемо само Собољевскога „Житіе преп. Бенедикта Нурсійскаго по сербскому списку XIV вѣка", и нарочито рад П. А. Кулаковскога „Почетак руске школе у Србији у 18 веку. Прилог историји рускога утицаја на југословенску књижевност." У овој је свесци почетак овога рада и у њему се говори: о појави руских рукописа и књига у Србији; о угледима православних и католичких Југословена на руску књигу и руски језик до 18 века; о распростирању руских штампаних књига у Србији. Затим се говори: о карактеристици положаја српскога народа после сеобе у Аустрију под патријархом Арсенијем III Црнојевићем; о католичкој пропаганди међу њима и о борби против ње у 17 и 18 веку. Потом: о везама београдскога митрополита Мојсија Петровића са Петром Великим, о његовој политици за јединство духовне власти над Србима с ове и с оне стране Дунава. Излаже затим карактеристику држања аустриских власти према Србима, и третира питање о привилегијама српским и о њиховим тумачењима, и најзад нешто о Мојсеју Петровићу. Опширнију са-

држину овога рада од Кулаковскога изнећемо нашим читаоцима у којој од доцнијих свезака „Дела“, кад добијемо и свршетак.

Солидарност. — Тако се зове књига коју је Великошколска радикална омладина издала као прву свеску „Демократске библиотеке.“ Књигу је ову написао на француском језику Леон Буржоа, бивши министар просвете, итд. и у њој се расправља питање о солидарности у друштвеним питањима. Напомињемо да у предговору српском издању стоји да су ову књигу издали омладинци „који знају шта хоће“. То је лепо, само се ваља бојати да се и на њих не могне применити народна пословица: „Где зуб боли, ту језик гиче.“ Књига је штампана код Браће Савића на 8°, стр. 70, а цена јој 1. дин. Дакле нису баш тако јевтине демократске идеје оних „који знају шта хоће.“

О војној дисциплини. — Поручник Гол. Љ. Павловић написао је књигу под горњим насловом у којој се опширније третира питање о дисциплини у војсци. Књига је на лепој, глаткој хартији, има 126 стр. обич. 8° и цена јој је 1.50 дин. Штампана је у штампарији „Доситије Обрадовић.“

Срби — Митрополити и црквени писци у Русији. — Добросав М. Ковачевић, свештеник и професор, оштампао је из „Гласника православне цркве“ књигу „Срби — Митрополити и црквени писци у Русији као проповедници православне цркве.“ Најпре говори писац по познатим писцима историје руске књижевности о утицају српске књижевности на руску пре српске пропасти на Косову, па онда разлаже богословски рад Срба, који су отишли у Русију и тамо постали неке духовне власти, као што су митрополит Кипријан, Глигорије Цемблак, Пахомије и др. Књига има 85 стр. вел. 8°, и штампана је у држ. штампарији.

Преко Босне и Херцеговине у Приморје. — Тако се зове књига коју је написао Недељко С. Савић и штампао у штампарији Јов. Ј. Молнара у Ваљеву. Писац овде прича утиске које је доживео на путу кроз Босну Херцеговину и Приморје, путујући у лето 1901 године заједно са још неколико учитеља и учитељица из Србије. Причање му је занимљиво, и писац је умео уочити прилично интересних чињеница из живота српскога народа у оним крајевима. Ми ћемо о њој опширније говорити у идућој свесци „Дела,„ а сада је препоручујемо читаоцима. Књига има 202 стр. мањ. 8°, и цена јој је 1 дин.

Српски етнографски зборник. — Изишла је пета књига „Српског Етнографског зборника“ који издаје наша Академија Наука. У овој су књизи „Насеља српских земаља. Књига II,“ са овим садржајем: „О љрбићским селима“ од Радомира М. Илића, „Врањска Пчиња“ од Ристе Т. Николића, „Млава“ од Љубомира Јовановића, „Левач“ од Тодора М. Буштића, „Васојевићи у Црногорској граници“ од Попа Богдана Лалевића и Ивана Протића, „Вишеградски Стари Влах“ од попа Сјепа Трифковића, „Билећске Рудине“ од Јевта Дедијера, „Околина Београда“ од Ристе Т. Николића, „Козјак, Шума, Површ и Зупци у Херцеговини“ од Обрена Ђурића. Књига је богата материјалом за познавање наше земље и народа, и уређена је врло добро. И ову је књигу уредио др. Јов. Цвијић, и она има 1297 стр. 8° (до данас највећа српска књига). Цена јој је 10 дин.

ИСПРАВКЕ

У свесци за октобар, у чланку „Образовање српскога Престолонаследника“ поткрало се више штампарских погрешака, од којих се овде исправљају веће погрешке, и то:

На страни 50. у 2. реду озго место и треба или.

„ „ „ „ 17. „ оздо „ представнике треба представником.

„ „ 51. „ 5. „ озго „ усавршеније „ савршеније.

„ „ „ „ 7. „ „ да се изостави реч историја.

„ „ „ „ 16. „ „ место с обзиром на ослобођење и уједињење треба с обзиром на будући рад на ослобођењу и уједињењу.

„ „ „ „ 17. „ оздо место бољи треба боље.

„ „ „ „ 4. „ „ „ престолонаследии тр. Престолонаследник.

„ „ 52. „ 4. „ озго после речи других да се изостави реч других.

„ „ „ „ 15. „ оздо место на треба из.

„ „ „ „ 1. „ оздо испред речи да треба додати и.

„ „ 54. „ 4. „ озго место уређеном треба одређеном.

„ „ „ „ 8. „ оздо „ воље треба више.

„ „ „ „ 5. „ „ „ зе „ се.

„ „ 55. „ 11. „ озго „ или „ и на.

У последњој, октобарској, свесци Дела изашла је једна белешка о књизи г. д-ра Ст. Станојевића, „Византија и Срби“. Суд о књизи г. др. Станојевића, изнесен у тој белешци, лично је мишљење писца њеног, које редакција не дели и ограђује се од њега, пошто има друго уверење о вредности овога рада г-на Станојевића.

ЧИТАОЦИМА

У редакцији *Дела* може се добити **„Дело“** из ранијих година како у комплетима од целе године тако и у појединим свескама. Цена је: За Србију и то: за прву, 1894 годину 30 динара, а за остале године обична цена, 16 динара. За иностранство од 1894 године 40 круна, за остале године 20 круна. А за поједине свеске 2 динара.

Власник и уредник **Др. Драгољуб М. Павловић**
(Дубровачка ул. бр. 17.)
Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (Маћедонска улица бр. 40)

ДЕЛО

КЊИГА 29. Децембар, 1903. год. СВЕСКА 3.

ФОЛКЛОР

ЊЕГОВ ЗНАЧАЈ, ЦИЉЕВИ И МЕТОДЕ

од

ДР. РАЈМУНДА ФРИДРИХА КАЈНДЛА

ПРЕВЕО С НЕМАЧКОГ И ДОПУНИО
Др. Тих. Р. Ђорђевић

(НАСТАВАК)

II

Фолклор и његове границе према сродним наукама. Његов развитак и литература.

Фолклор је она грана Етнологије која прибавља знатан део градива за њене индуктивне и компаративне методе. Као што је на крају прошле главе речено, он скупља све митове, све изражаје живе народне религије, све гатке, приповетке, песме, пословице, тако зване празноверице, обичаје и сродно; он открива све остатке (Überbleibsel, survival) ранијих, старијих

Литература: За терминологију, која је у првом делу ове главе разјашњена употребљена је литература и прошле главе: нарочито је у том погледу поучан наведени рад од Winternitz-a. Упореди још. L. Katona. Ethnographie. Ethnologie und Folklore (Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn. II. 1891., стр. 43. и 244). — C. S. Burne. The science of Folk-Lore, даље Classification of Folk-Lore (The Folk-Lore Journal III и IV). — Gustav Mayer, Essays und Studien zur Sprachgeschichte und Volkskunde. 2 Bände (Strassburg 1885. и 1893.).
За други део ове главе која говори о историји и библиографији фолклора литерарне напомене су стављене у текст. Тамо су нарочито поменути различити фолклори и етнографски часописи, а и остало што је потребно. Овде нарочито указујемо на преглед литературе која у последње време излази у „Kritischen Jahresbericht über die Fortschritte der romanische Philologie" (који издаје K. Vollmöler Bd. IV. Erlangen, 1900.) где су L. Schezman и Dr. Fr. S.

погледа који су неминовно потребни за распознавање узрочних односа развитка рода људскога.

Да би се битност фолклора још јасније изразила потребно је нарочито узети у обзир његов однос према сродним наукама. На тај ће начин бити јаснији и његов обим и његов циљ.

Данас се, као што је раније поменуто, готово произвољно мењају изрази: Етнологија, Антропологија, Етнографија и Фолклор. Мучно да се и два научара потпуно слажу у употреби ових израза, тако да је при читању појединих дела најпре потребно бити на чисто са терминологијом која је у њима употребљена. Границе између ових, у многом погледу сродних, наука још нису тачно повучене, још прелази једна у област друге, што се у осталом никад није избегавало нити се може избећи. С правом примећује Винтерниц у већ поменутом чланку „Völkerkunde, Volkskunde und Philologie", да је „судбина сваке нове науке да се најпре мора развити, пре но што се пређе на саму дефиницију појма те науке". Помоћу разних дела преставља он опширно оступање појединих писаца и њихову номенклатуру. На те благодарне напомене упућујемо нарочито оне читаоце, који хоће ближе да се упознају с овом збрком.

А сад да пређемо на ближе упознавање Антропологије и Фолклора.

Антропологија посматра све народе на земљи по њиховим узајамним односима и по њиховој сродности: она их дели у расе племена, износи знаке који их зближавају или одвајају, описује њихову распрострањеност, утицај земље на њене становнике и т. д. Антропологија посматра човека више са природне (физичке) тачке, обратно од Географије. Управо због тога мора Антропологија све народе на земљи увући у свој опсег; њено изнолажење односа сродности људства другојаче није мо-

Krauss-а ни богатих саопштења о ономе што је изашло 1890—1897 г. — Од особитог су значаја и извештаји од E. Mogk-а: „Überblick der Behandlung der volkstümlichen Sitte der Gegenwart" и „Bibliographische Zusammenstellung der Quellen von Sitte und Brauch bei den germanischen Völkern" (Pauls, Grundriss der germanischen Philologie, 2. Aufl., Bd. III. 1900. S. 492.). — Сравни и „Jahresberichte über die Erscheinungen auf dem Gebiete der germanischen Philologie"; „Jahresberichte für neuere deutsche Litteratur"; „Zeitschrift für deutsche Philologie"; „Zeitschrift für romanische Philologie;" „Jahresberichte für germanische und romanische Philologie;" најзад и познатије литерарне часописе (Allgemeine Litteraturblatt; Zentralblatt, Deutsche Litteraturzeitung) и Hinrich-ов Каталог књига.

гућно; њено навођење бројева мера и т. д. има само тада важност, кад се то упоредно ради. Отуда је Антропологија могла ухватити корена тек од проналаска светова, као што смо то и раније навели. Фолклор се пак може ограничити само на један известан народ, а да важност не изгуби; па и потребно је, као што ће се то доцније казати исцрпније, да се фолклориста ограничи најпре на једну уско одређену географску област. Код Фолклора се може говорити о немачком, мађарском, пољском, српском Фолклору, што је код Етнологије и Антропологије немогућно. Фолклорист нам пружа већ важну целину кад нам описује обичаје, религију, одело, начин живота, кућу и њене справе, народно предање и песништво, укратко све оно што карактерише културно-историјски унутрашње биће, душу, народни дух једнога народа. Овим неће да се каже да се Фолклор не може распрострети и на шире поље и да се н.пр. не смеју проучавати у исто време и суседни народи у њиховим међусобним односима, нити да се у опште не сме улазити у обичаје и веровања народâ. У том погледу, као и код свог целокупног начина посматрања, Фолклор показује сродности са Историјом. Као што сваки народ има свој Фолклор тако исто има и своју Историју; али исто тако постоји у нешто нетачном смислу и једна европска и једна светска Историја. Као што је светској Историји задатак да проучи факторе који покрећу свет, а при том је увек тежња ауторова (и против његове воље) да све сведе у однос свога гледишта, да допринесе своме народу, исто тако и Фолклор у своме највишем развоју тежи да проучи народни дух и општа осећања и мисли које покрећу душу људи, наивну философију човечанства, његово схватање природе, али ипак у односу на ужи круг студије с погледом на један народ од кога он произилази. У овом је смислу Фолклор највернији помоћник Етнологији, али с њом није идентичан, јер она стоји на једном вишем неограниченом становишту.

Најзад остаје да се каже још неколико речи о Етнографији. Под Етнографијом се разуме површно описивање народâ. Она стоји у противности са Етнологијом више у схватању ствари. Слична разлика постоји, као што је познато, између Географије или Земљописа и Науке о Земљи (Erdkunde). Етнографија даје од свачега понешто: она се обзире и на дух и на силу (Psyche und Physis), не морајући да исцрпе градиво. Није истина

да се Етнографија мора ограничити само на дивљаке или на полудивљаке. Као што Етнологија мора обухватати све народе, исто их тако може и Етнографија све узети у свој опсег.

Да приметимо још да се овде Антропологија узима у обичном, ужем, смислу, дакле као физичка Антропологија. Уз то додајемо још ово: као што из целог досадашњег излагања излази ми сматрамо Етнологију као главну науку, а остале, као Преисторију, Науку о језику и т. д. као помоћне науке, у колико се, у опште, код овако сродних наука, може говорити о главној или споредној. Противно овоме постоји схватање да је најглавнија међу поменутим наукама Антропологија у ширем смислу или тако зване Општа Антропологија. Овакво схватање има за последицу да се стално мора разликовати једна Антропологија у ширем, а друга у ужем смислу, што би било неугодно и понекад погрешно. Израз Антропологија у ширем смислу можемо тим пре избегавати, што у истини оно што ми називамо Етнологијом има највиши циљ свију истраживања у овој области рада, и отуда су овој науци све остале потчињене. Уз то још једно напомињемо да се ова наука не односи на појединца (Anthropos), већ на људско друштво (Ethnos). И како је у сваком случају појам Etnos надмашнији од појма Anthropos, то је и израз Етнологија претежнији од израза Антропологија.

Пошто смо се овако упознали са битношћу Фолклора и са његовим границама према другим сродним наукама, прећићемо укратко на његов развитак. Његова потпуна Историја још није написана.

Још у старо доба беше извеснога интереса за описивањем народних обичаја. И код Омира се налази понешто од тога — треба се н. пр. сетити описа штита Ахиловог, — код Херодота има већ опширнијих описа, који се могу ставити како у Етнографију тако и у Фолклор. Уз то има још ствари о предању, митовима, причама и т. д. Од осталих класичних писаца помињемо још само Цезара и Тацита; „Германија“ Тацитова може се сматрати за прву етнографску монографију. Од списа из старине помињемо само још индијску литературу, поглавито Веду и Библију. И у средњевековних историчара и песника налази се по који прилог. Њихова саопштења о причама, митовима и различитим обичајима попуниће се врло красно по-

менима празноверица, незнабожачких обичаја и народних погледа у старим законицима и капитуларијама. И акта о суђењу вештицама дају понеки ваљани прилог, и то не само за средњи век већ и за новије доба. У различитим мистичним наукама, Алхемији и Астрологији, Некромантији и т. д. продро је по какав народни поглед, тако да проучавање ове назови учености даје понешто и за наш циљ. Па и понеки свештеник и проповедник сачували су у својим списима важних ствари из народног живота. Тако дакле има фолклорних прилога још од најстаријих времена. Али све ове ствари нису сачуване из фолклорних интереса већ онако узгред. Песнички и естетички осећаји, чежња за реткостима и наивно уживање у ономе што је особито, државни и црквени обзири, беху тада мотиви који покретаху. Први поводи беху наравно код песника меродавни. Тако је Виргил у својој идили „Philemon и Baucis" дао најисцрпнији опис једне сеоске колибе, њен намештај и начин живота њених становника. Много од онога што Херодот казује могло би се приписати интересу за скупљање различитих реткости. Тацит у своме спису „Германија" хтео је својим исквареним суграђанима да изнесе пред очи слику снажних и морално здравих простака. У световним и црквеним законима побележени су обичаји који су имали правну силу или су стајали на пут старим незнабожачким обичајима да би се тим начином подигао углед државним и црквеним циљевима. Овде спадају и суђења вештицама. Доминиканац Thomas Cantiprätanus кад је писао своје дело „Bienestaat" и уз њега привезао морална посматрања о калуђерској држави и пропратио различитим казивањима, причама и легендама, зацело то није чинио да би му дело имало интереса за нас. Неке од његових легенада, а међу њима и једну куманску и једну татарску саопштио је A. Kaufmann у „Zeitschrift für Volkskunde" I (Лајпциг 1889) стр. 228. и даље. Исто тако и знаменити беседник Geiler von Keisersberg (почетком 16. в.) у својим придикама није узео дечје стихове из фолклорних интереса. На ово је скренуо пажњу Ј. Грим у „Zeitschrift für deutche Mithologie" II (1885). стр. 1. и даље. Тако сазнајемо и из придике о хришћанском хаџији, да се још тада претило деци која неће да се чешљају, да ће их ваши одвући у шуму; Грим је нашао исти обичај у Хесенској; у Буковини се и данас прети деци да ваши преду конопац да их одвуку у бунар; у Србији се тако исто

ради, кад деца не даду да се чешљају. Од извесног је интереса књижица Пољака Јакова Лазића (Lascovius), коју је написао 1580. г. а издата је 1615. „De diis Samagitarum caeterorumque Samatarum et falsorum Christianorum" коју је такође J. Грим у Haupt-овом часопису „Zeitschrift für deutsche Altertum" I (1841) стр. 138. и даље поново издао. Повод за овај спис дала су Лазићу сазнања која је као свештеник и мисионар код ових народа прибавио, али је при том да би немејао католичке свеце и патроне број богова својевољно умножио. Много штошта што је овде саопштено — поштовање змија, празновање Св. Ђорђа, обичаји при жетви, важност зовиног жбуна, точење воска, мазање младиног лица медом и посипање младе житом — још се и данас код Рутена употребљава. Од велике је вредности збирка „Der Ehsten abergläubischen Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten" од пастора Joh. Wolfgang-a Boecler-a, која је без знања конзисторије изашла, те је због тога 1685. г. конфискована и уништена, тако да су се само два егземплара сачувала. После тога је у Петрограду 1854. г. издато ново издање. Из ове групе списа да поменемо још књигу шванског свештеника J. Conlin-a „Der christliche Weltweisen beweinet die Torheit der in diesem Buch beschriebenen 50 Narrinnen" (Аугзбург 1710.), у којој он ради против „грешних празноверица, ђаволских лудила и шара" жена, и на тај нам их је начин сачувао. Да наведемо овде још коју од оних књига, које су створили представници лажовучености или пријатељи куриозитета, а које су за фолклористу од важности. Тако изађе у Франкфурту на Мајни 1612. г. једна „Astronomia, Teutsch: Himmelslauf, Wirkung und natürliche Influenz der Planeten und Gestirn, aus Grund der Astronomey, nach jeder Zeit-, Jahr- Tag- und Stunden-Constellation in Nativitäten, zur Arznei, Wohlfahrt und allen Leben der Menschen zu wissen von nöthen". У додатку ове књиге налази се збирка празноверица под насловом „Der alten Weiber Philosophey, wie dieselbe ein halbjähriges Knäblein erfahren und von einer blinden Frawen in einiger Person ist gesehen worden". Много којешта, што садржи ова збирка, и данас је још у великој раширености. По реду овде би се могле навести празноверице у источном пределу Карпата. Овде налазимо н. пр. ове ствари: № 8. Кад деца носе заставице и крстове, то је знак смрти; № 10. Ако се пређе преко детета оно неће више расти, с тога треба поново пређи преко њега; № 11.

Ако жена или девојка изгуби траку, то је знак да јој муж или просилац нису верни. N. 12. Ако кога на путу сретне зец то је рђав знак. (Сравни Zeitschrift für deutsche Mythologie. III. 1855. стр. 309. и даље.) 1650 г. изађе на свет у Франкфурту на Мајни књига „Kräuterbuch von dem edlen ehrnvesten Herrn Adamo Lonigero der Arznei Doctoren zu Frankfurt" у којој се говори о различитим празноверицама о биљкама; о једној се биљци изриком каже „да се и у Алхемији употребљава" (Zeitschrift für deutsche Mythologie. IV. 1859. стр. [illegible]). Даље наводим „Der Glückstopf welcher in 118 beschriebenen Aberglaubischen Meynungen beschteht" од M. Johannes-a Praetorius-a 1669, исто тако од истога „...Anthropodemus Plutonicus" (1666); „Tractatus de Fascinatione" од Joh. Chr. Frommann-а (1675); „Curiosus Amuletorum scrutator" од Julius-а Reichelt-а (1692). Са горе наведеним „Der alten Weiber Philosophey" вреди је сравнити спис „Gestriegelte Rockenphilosophie" из почетка 18. в. који је Грим наштампао у додатку првог издања Немачке Митологије.

Ово довде наведено довољно је да карактерише старију фолклорну литературу. У 18. веку бива на пољу ове области сличан полет ономе који видесмо при разгледању развитка Антропологије. И на пољу Фолклора отишло се дубље, разбор за његову унутрашњу битност крчи сам себи пута; у ово доба се поче проучавати оно што је лепо и поетично у творевинама духа народног, док се дотле обраћаше пажња само на тамну и често одвратну страну. 1765 г. изађе дело Percy-ево „Reliques of ancient english poetry", она позната збирка староенглеске народне поезије, којом су Биргерове (Bürger) народне баладе и назвате, а међу првима његова „Леонора" (Leonore 1774.) и „Дивљи ловац" (Der wilde Jäger). Помињемо Хердерово јако наглашавање вредности народнога песништва и његову збирку народних песама (Stimmen der Völker, 1778.—1779.). Опште је познато како је Хердер постакао Гетеа у истом смислу. Поруге Nikolai-а у овом погледу нису нашкодиле већ построћле. Ваља поменути и Гетеово интересовање за народна веровања, која се н. пр. у његовом „Гецу" и „Фаусту" огледају. Из „Геца" помињемо само народну песмицу Георгову: „Es fing ein Knab' ein Vögelein"; на причу о дивљем ловцу, која се у познатој циганској сцени помиње; „Blutwurzel-ом" ваљало је да се излечи Гецова рана. У „Фаусту" није само градиво узето из фолклора, већ се налази и других појединости из народног веровања. Кад у

сцени у „Ауербаховом подруму" Мефистофел говори: „Trauben trägt der Weinstock, Hörner der Ziegenbock; der Wein ist saftig, Holz die Reben и т. д.", тиме Гете показује познавање стихова, који су свуда по немачкој земљи познати; (види фолклорни часопис „Am Urdsbrunnen", VII, 191., даље „Am Urquell" I, 125., 172., 188.; III, 281., IV, 199.). Затим у сцени „Hexenküche" говори се о распознавању лопова помоћу сита, што очито има извора у живом народном предању. Од осталога морамо много чега оставити овде неспоменуто. И из Шилера би се могло навести понешто фолклорно. Романтичком је школом веома покренут рад у овом правцу. Она је својим спуштањем пуним љубави у старо време снажно покренула науку о језику и испитивање немачке народности. У доба највећег стида и уniжења Немачке појави се „Des Knaben Wunderhorn" од Klemens-a Brentano-a и Achim-a von Arnim-a (1806.), који је садржавао благо дивних, здравих песама и сличних плодова народнога песништва. Од свију су највише и непролазних заслуга стекли Браћа Грим: њихове „Kinder-und Hausmärchen" (1812.—1822.), „Deutsche Sagen" (1816.—1818.), „Deutsche Rechtsaltertümer" (1828.) и „Deutsche Mythologie" (1835.) беху дела од основнога значаја. Њима почиње систематско проучавање немачке народности; у овим су делима људи обузети топлом љубављу за отаџбином и матерњим језиком нагласили високу вредност фолклорних испитивања, они су корили немар према њима и одбацивали прецењивање важности класичности Грка и Римљана на рачун отачаствених ствари. Ако наглашавაху високу вредност приповедака или предузимаху да заштите старонемачко право од подсмеха и ругања или, најзад, ако радише да стеку права германском многобоштву, свуда им је јуначки ход златне плодове доносио. Једном сувом плодном древету, једном опалом бунару они су, као девојчица у причи, нудили своје руке, пуне плодности и беху награђени златним плодовима, пронашавши чисти извор бескрајне вредности. На крају предговора својој Митологији (1844.) вели Ј. Грим: „Пошто сам увидео да су јој језик, право и старина сувише унижени, хтео сам да узвисим отаџбину. Један ми рад иђаше у прилог другоме, и што тамо доказах овде помагах, што овде заснових служаше онде као потврда. Можда ће моје књиге у мирно, весело доба које ће настати више вредети, оне би требало још садашњости да припадају, коју ја не могу да замислим а да на њу наша прошлост

не баци своје зраке, и на којој би се осветила будућност за омаловажавање прошлости. Заостало класје остављам ономе који стојећи на мојим плећима жели у пуном јеку доћи на жетву великог поља".

Тако се и догодило. Њиховим духом задахнуто, њиховим изворима и методама упознато, њиховим основним радовима заштићено, почиње се развијати живо истраживање, и то не само у Немачкој, већ и у другим земљама.

Узимамо најпре на око Немачку и немачку Аустрију. У четвртој десетини 19. века отпочиње се ту развијати богата фолклорна литература. Тада изађоше: L. Bechstein, Türingischer Sagenschatz (Hildburghausen 1835—1838) B. Baader, Volkssagen aus dem Lande Baden (Mones, Anzeiger für die Kunde der deutschen Vorzeit, 1835.—1839., доцније Karlsruhe 1851.), W. Börnen, Volkssagen aus dem Orlagau (Altenburg 1838.), Reich Sagen des preussischen Samlandes (Königsberg 1838.). Као што се из овога види најпре је приповедно народно предање обратило пажњу на себе. Поред тога поче се обраћати пажња и на обичаје као што показује дело: Fr. A. Reimann-a Deutsche Volksfeste im XIX Jahrhundert (Weimar 1839.). У следећим деценијама почиње се ова врста литературе много богатије развијати и обухватати готово све немачке земље. Читав ред врло вештих скупљача ставља се у службу скупљања овакве грађе. Овде помињемо само неколике зборнике: Harry, Volkssagen aus Niedersachsen (Celle 1840.); Bechstein, Fränkische Volkssagen (Würzburg 1842.); A. Kuhn. Märkische Volkssagen (Berlin 1843.); J. W. Wolf, Niederländische Sagen (Leipzig 1843.) и Deutsche Märchen und Sagen (Leipzig 1845.); K. Müllenhoff, Sagen, Märchen und Lieder der Herzogtümer Schleswig. Holstein und Lauenburg (Kiel 1845.); E. Sommer, Sagen Märchen und Gebräuche aus Sachsen und Thüringen; (Halle 1846.); Bechstein, Östereichische Volkssagen (Leipzig 1846.); J. E. Vonbun, Volkssagen aus Tirol (Wien 1847.); A. Kuhn und W. Schwarz Norddeutsche Sagen Märchen und Gebräuche aus Mecklenburg, Pommern, der Mark, Saksen, Thüringen, Braunsehweig, Hannover, Oldenburg und Westfalen (Leipzig 1848.); Fr. Panzer, Bayrische Sagen und Bräuche (München 1848. и 1853.). Од средине 19. в. следовала је овим почецима готово непрегледна литература. Да би смо показали како се гомилаху сличне збирке у појединим земљама наводимо само оно што је следећих година у Аустрији урађено: J. N. von

Alpenburg издаде „Muthen und Sagen aus Tirol“ (Zürich 1851.). J. V. Zingerle издаде „Tirols Volksdichtungen und Gebräuche“ (Innsbruck 1851.): „Sitten, Bräuche und Meinungen des Tiroler Volkes“ (1857.) и „Sagen, Märchen und Gebräuche aus Tirol“ Innsbruck 1859.); Th. Vernaleken „Alpensagen“ (Wien, 1858) и Muthen und Bräuche des Volkes in Österreich (Wien 1859.); J. Haltrich, Deutsche Volksmärchen aus Siebenbürgen (Berlin 1856.); Fr. Müller, Siebenbürgische Sagen (Kronstadt 1857.); J. V. Grohmann, Sagenbuch aus Böhmen und Mähren (Prag 1863.). Ово довде наведено довољно је, и то тим пре што је сад E. Mogk у Paul-овом „Grundriss der germanichen Philologie“ 1900. III. св, стр. 493.—530. навео најзнатнији део литературе уредивши је по земљама. Овде се налазе списи не само о немачком фолклору, већ о фолклору других германских народа, сређени у богатој множини. Ту налазимо Немачку, немачку Аустрију и Швајцарску уопште, даље у појединостима: целу Аустрију, Тирол са Форалбергом, Салцбург, Капску, Штајерску, Горњу и Доњу Аустрију, Чешку, Моравску, Шлезију, Угарску и Ердељ, даље Швајцарску, Баварску, Баденску, Витембершку и Хохенцолерн, Елзас — Лотрингију, Луксембург, Насаву и Хесен, Валдек, Краљевину Саксонску, Тирингију и провинцију Саску, Брауншвајг, Анхалт, Бранденбург, Шлезију, Позен, источну и западну Прајску, Померанију, Мекленбург, Либек, Шлезвиг - Холштајн, Липе, Хановер, Бремен, Фризланд, и Олденбург, Рајнске Провинције, Вестфалију, Белгију и Холандију, Велику Британску и Северну Америку, Данску, Шведску, Норвешку и најзад Исланд и Фероер. Поред овог исцрпног прегледа постали су старији, као што је онај у Симроковом „Handbuch der deutschen Mythologie“, доста излишни. Новија литература стално се прати у фолклорним часописима, којима ћемо се сад мало позабавити.

Као што смо видели још у четвртој деценији 19. в. доносио је Mones-ов „Anseiger für die Kunde der deutschen Vorzeit“ фолклорних прилога. 1841. г. поче M. Haupt издавати часопис „Zeitschrift für deutches Altertum“, који узе у свој круг рада не само језик и књижевност већ и обичаје, правне старине и веровања старог немачког доба. Већ прва свеска садржаваше драгоцених прилога, којих беше и од J. Грима, а ускоро (у 16. св.) изађе леп прилог G. Mathaei-a „Die bayeriche Hunnensage“. Али и овај часопис обрађиваше фолклорне ствари ипак узгредно док не поче помињати J. W. Wolf издавати 1843. г.

часопис „Wodana, Museum voor nederduitsche Oudheitskunde“ у коме су скупљени силни фолклорни прилози. Он основа 1853. г. и „Zeitschrift für deutsche Mythologie und Sittenkunde“. Пошто је Волф нагласио велике заслуге J. Грима за уздизање немачке митологије, указује на потребу да се ради потпуности у науци обрати пажња на немачке обичаје. Без обзира на већ скупљено градиво, потребно је ново градиво, „и ја верујем, вели Волф, да ће тиме мој часопис испунити једну осетну празнину, ако буде средиште за досад растурену радљивост толиких части вредних и марљивих радника, и ако до сад изашлим збиркама послужи као допуна, а и ако буде доносио ново, здраво, градиво!“ За тим Волф указује на важност народних обичаја, а нарочито на три главна обичаја у животу: рођење, венчање, смрт. „Ако мораднемо поћи од претпоставке, да у народном животу једва чега може бити, што би било без вредности, да се и у најмањим стварима огледа дух, који га испуњава као небо у сићушној росној капљици, која на врху сламке стоји, то ћу и најситнијој ствари дати места у овом листу; и несташне загонетке и враголасти дечији стихови биће предмет проучавања“. Нарочито се наглашава да је за право изучавање немачке митологије потребно поређење са предањем других народа; најзад не примају се „бесмислене и бесплодне фантазије“ као што су оне Nork-ове (упореди његове некритичне прилоге у Scheibles „Kloster“ и његов „Etymologisch-symbolich-mythologiches Wörterbuch zum Handgebrauch“). Овим је Волф створио тако ваљан и зрео програм, да му се ни данас нема шта много додати. Одмах се нађе читав ред вештих сарадника, а међу њима W. Grimm, A. Kuhn, H. Pröhle, J. V. Zingerle и K. Simrok. Колико је овај часопис одговарао истинској потреби види се из тога што је добивао прилога не само из Угарске, већ и из удаљене Буковине од L. A. Staufe-Simiginowicz-а и Walburg-Popowics-а. Часопис доношаше већ у првој својој свесци вести о новој фолклорној литератури, која се све више развијаше. У овом часопису почеше се доносити и питања (сравни св. III, стр. 159.), која су се данас у појединим часописима особито развила. Ту дођоше још и вести о намишљеним радовима, понудама збирака за издавање и т. д. Са III св. узела је редакција W. Mannhardt-а, једнога од најзнаменитијих немачких фолклориста, за рубрику митологија и обичаји. Међу тим са IV св. (1859.) часопис преста излазити. Идуће године изађе I свеска

ска часописа „Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft који уређиваху Лацарус и Штајнтал, о чијем је циљу било раније опширнијег говора. И овај часопис доношаше понешто што залази у нашу област. Тако нпр. још у I. св. писаше Paul Heyse о италијанској народној поезији и Nöldeke о змијама по арабијском народном веровању, а у прегледу беше већ и таквих ствари, као што је о Riehl-овом делу „Die Volkskunde als Wissenschaft" и Perty-овом „Grundzüge der Ethnologie". И доцније свеске имађаху по који прилог. Пре свега да поменемо из XX св. лепи чланак K. Weinhold-а „Was soll die Volkskunde leisten?" Али ни овај часопис, ни други којих беше и који постајаху за сродне науке и који узгредно доношаху и фолклорне ствари (као што су: „Zeitschrift für vergleihende Sprachforschung" од Aufrecht-а и Kuhn-а од 1852.; Pfeiffer-ова „Germania" од 1856.; Benfey-ев „Orient und Occident" од 1862.; „Globus" од 1862. и сада с њим спојени „Das Ausland"; списи Берлинског Друштва за Антропологију, Етнологију и Преисторију. Саопштења Бечког Антрополошког Друштва, па и самог Ц. К. Географског Друштва не беху потпуно довољни. Па ни оно што је улазило у локалне и породичне листове, и што је сада као да је и пропало, није било довољно. Почетком деведесетих година 19. в. основаше учитељи северонемачких основних школа часопис „Am Urdsbrunnen" ради скупљања прича, приповедака, песама, изрека, обичаја итд. што још живе у народу, а и ради тога да би могли научно тумачити садржину скупљеног. Овај је часопис излазио 7 година, када је са проширеним програмом под именом „Am Urquell" наставио излажење. Овај месечни „часопис за фолклор", који је у почетку излазио под уредништвом H. Cartens-а у Dahrenwurth-у предузео је познати југословенски фолклориста др. Fr. S. Krauss у Бечу, обухвата не само немачки фолклор, већ је постао интернационални. Његове, и ако мале, свеске дају гомилу интересног градива, а исто тако и чланке, питања, преглед литературе и т. д. Поред тога поче уређивати E. Veckenstedt од 1888. г. у Лајпцигу часопис „Zeitschrift für Vokskunde"; који исто тако садржаваше много што шта вредно али излажаше само до IV. свеске.

У нови стадиjум ступи немачки фолклор кад га предузе K. Weinhold. Видели смо да се читав низ научника беше посветио проучавању народног живота. Али се временом њихов број

прореди и Фолклор све више и више губљаше од свога високог значаја у кругу других наука. Једва може бити сумње да је пре свега оно цветање етнолошких студија деведесетих година потпомогло и Фолклор да дође до новога сјаја. Тако је дошло те је тајни саветник и редовни професор Германистике на берлинском универзитету др. Карл Вајнхолд нашао опште одобравање кад је своје име и своју снагу ставио у службу Фолклору. Он даде повода да се оснује друштво за Фолклор (Verein für Volkskunde) у Берлину чија душа беше он кроз читавих 10 година све до своје смрти (1901.). Затим у место часописа „Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft" постаде „Zeitschrift des Vereins für Volkskunde" чије уређивање предузе Вајнхолд. Јасним се речима изражава он у I св. о циљу Фолклора: „Треба најпре справити значајне зборнике, и сву грађу испитати онако као природњак што чини, да би се по могућству добило оно што је чисто и означило оно што је вредно у слици и речи, где год је то обоје могућно. Садашњост систематски руши оно што нам је из прошлости још заостало. Крајње је време за скупљање! После скупљене грађе треба испитати да ли се добивено даје историјски проверити, онако како је у ранија времена било, где му је извор и шта му беху узроци постанку. Но овим није рад потпуно свршен. Друга је дужност да се истражи да ли се исте појаве налазе и код других народа и какве се разлике при поређењу указују. На овај начин добиће се најзад из националних опште човечанске формуле". Овакав се поступак мора вршити код митова, прича и приповедака, а и код обичаја, одела, зидања кућа, распореда дворишта, укратко код свега што припада Фолклору. Тако је предмет још ближе означен, и најзад је наглашено да ће часопис првенствено имати у виду немачки Фолклор, али да ће обраћати пажњу и на друге. Да се Вајнхолд изражава против дилетантизма, то се разуме само по себи. Ако се овај програм упореди са Волфовим то ће се видети да је већ онај прави пут показао. О богаству и ваљаности обимних свезака овога берлинског часописа за Фолклор није потребно губити речи. Нарочито указујемо на богати преглед литературе свих народа, која је делимично по народима раздељена. Од смрти старога мајстора Вајнхолда часопис уређује професор др. Joh. Bolte у Берлину.

Крајем 1894. г. ступа у живот настојавањем др. M. Haberlandt-a „Друштво за аустријски Фолклор (Verein für österreichische Volkskunde). 1895. г. изаће већ и I св. часописа „Zeitschrift für österreichische Volkskunde“ под уредништвом др. M. Haberlandt-a. Задатак је друштва да проучи и опише Фолклор аустријских становника. „Од Карпата до Јадранског Мора“, вели се у I св. „станује у природом и историјом окруженом простору отаџбине шарена гомила племена, која као у каквом изводу представља европску етнографску разнострукост. Германци, Словени и Романи — главна племена индоевропске фамилије — састављају у различитим историјским слојевима и националним варијацијама аустријско становништво. Али ми се не старамо за саме народности, већ за националне првобитне основе. Да бисмо проучили и описали фолклорни ранији слој морамо сами радити. Прави народ чијем примитивном нагону за газдинством одговара примитивни начин живота, првобитно стање духа хоћемо да распознамо у његовој природној форми, да га објаснимо и изнесемо. Прво чинимо среествима и методама научним у нашем часопису; а последње скупљањем и чувањем у једном музеју народносних ствари, које су изложене брзом пропадању. Оба рада биће на аустријском земљишту и упоредно. Шареним етнографским слагањем Аустрије нама је одређен упоредни правац изучавања народа управо сам по себи. Ми немамо потребе као немачки и романски фолклористе да идемо ван земље, те да преко националних формула научне тражимо. Географска распрострањеност народносних ствари, идеја и обичаја упоређењем ће се свуда констатовати, и ми ћемо на разноструким идентитетима природних народних изражаја, који преко свију националних граница допиру, моћи наћи дубљи принцип развића, него на народностима“. Још од почетка ово је друштво уложило великога труда на истраживању у „музеалном смислу“ и већ сад красни музеј за аустријски Фолклор сведочи о великом успеху овога труда. Исто се тако мора приписати редакцији велика заслуга и што редовно даје целокупни преглед о фолклорној литератури у Аустрији, а и иначе доноси многе вести о развитку фолклорних радова, музеја, изложаба и т. д. на земљишту Аустрије. Ово се мора овде нарочито нагласити. Сасвим је природно да се овај часопис још више од берлинскога бави и Фолклором немачких народа, али му је ипак претежно немачки карактер. Од

локалног су значаја „Академско друштво за тиролско-форалбершки фолклор“ (Akademischer Verein für tirolisch-vorarlbergische Volkskunde), основано 1892. г. у Инсбруку; „Друштво за егерландски Фолклор“ (Verein für Egerländische Volkskunde) и др. Понекад и часописи историјских друштава у појединим областима отварају своје ступце фолклорним чланцима. Још се поред овога може поменути да и у аустријском туристичком клубу постоји једна секција за Фолклор, и да немачко-аустријско алпинско друштво посвећује своју пажњу фолклорним питањима. Бечко друштво инжењера и архитекта посветило се испитивању грађења кућа у народу. О многобројним локалним музејима и сличноме не можемо овде говорити; у том погледу ваља видети шта пише у „Zeitschrift für österreichische Volkskunde“. Само узгред још напомињемо да су се у Тиролу и Штајерској образовала друштва ради одржања народне ношње и обичаја.

Од осталих германских земаља поменућемо овде опширније Енглеску, јер је тамо Фолклор узео особито брзи полет. Овде је још 1725. г. A. Bourne у својим „Antiquitates Vulgarenses“ припремио красну збирку народних обичаја и празноверица, које су од тада много пута прерађиване те су и сад у издању Ellis-ову од особите вредноста за упознавање енглеске народности. Percy-ову збирку староенглеских балада, које су изашле 1765. г., и које су биле од утицаја и на немачку литературу, већ смо поменули. Овај правац узе енглеска „романтичка школа“, која у своме напредовању надмаши чак и немачку, али и за испитивање народности учини претежну сметњу. Год. 1796. издаде Bunting своје „народне мелодије“, које дадоше у Енглеској благо заборављених мелодија, од којих су неке од особите лепоте. Две године касније изађоше и баладе од „Wordsworth-a. Scott, један од најпознатијих романсијера, започео је 1796. год. своју књижевну каријеру преводом „Леоноре“ и „Дивљег Ловца“ од Биргера, чему 1799. г. следоваше превод дела „Götz von Berlinchingen“. Тако је Енглеској враћена захвалност за подстрек који је Percy учинио на Биргера. Као Биргер исто је тако и Scott 1801, издао баладе, а идуће године издаде народне песме из дивље романске шкотске земље, коју је ближе упознао често тамо идући. Његова савременица Lady Morgan почела је као и он своју књижевну каријеру збирком народних песама. Тако се, врло слично као у

Немачкој, све више развијање интерес за Фолклор. Мало пре средине 19. в. (1846.) дао је Thoms име овом новом истраживању Фолклор (Folk-Lore) и ближе одредио циљ фолклорној науци. Пошто он именује као предмет на који треба Фолклор свој поглед да обрати: обичаје, предање, празноверице, народне песме и пословице, он је означио главну ствар ка којој Фолклор треба да тежи. Значење које је он за ову науку одредио нашло је опште одобравање, и постало је интернационално. Већ „Notes and queries a medium for litterary men, artist antiquaries genealogists etc", што од 1850. г. почеше излазити у Лондону доносе гомилу фолклорних саопштења и то изрично под насловом „Folklore" (н. пр. Folklore of Northamptonchire, folklore of Wales, folklore of Lancashire, dutch folklore, Devonshire folklore). Од 1878. г. постоји друштво The Folk-Lore Society for collecting and printing relics of popular antiquities које је је издало збирку часописа (Folk-Lore Record, The Folk-Lore Journal, Folk-Lore) и лепо опремљених појединих великих дела. И у Северној Америци су почела постајати од двадесетих година фолклорна друштва и часописи.

Од осталих германских земаља долази најпре Данска. Овде је још у педесетим годинама радио J. M. Thiele, а за њим S. H. Grundtvig. Али почетком осамдесетих година је претече Шведска, где се тада отпоче ревносно изучавање народности, ради чега постадоше многа друштва. Од 1881. г. придружи се и Норвешка, при чему се и у Данској под утицајем учитеља народних школа E. T. Kristensen-а Фолклор поче боље развијати. Од 1890. г. поче се и на Исланду радити на Фолклору. Мало пре тога почео је хватати корена Фолклор и у Нидерландији, те се стаде богато развијати. О друштвима и часописима који су постали у овим земљама може се видети код Mock-а на наведеном месту.

Швајцарска је била нешто заостала од покрета за Фолклор, те је тамо тек 1896. г. засновано друштво за Фолклор (Schweizerische Gesellschaft für Volkskunde — Société Suisse des Traditions Populaires) коме је циљ „да пробуди интерес за народно предање, а нарочито да скупља и проучава народно предање Швајцарске". Друштву је средиште у Цириху, где излази и друштвени часопис: „Schweizerisches Archiv für Volkskunde." Друштво расписује и награде за поједине ствари из народа.

Од романских народа на првом месту привлачи нашу пажњу Француска. Тамо је још у 17. веку Молијер, који и сам беше поникао из народа, обратио пажњу на народну песму. Француска комична опера поникла је управо из народа, и елеменат народне песме (Vaux de Vire, отуда Vaudeville) са својим народним мелодијама чини им главни састојак. Народне песме беху дакле и у Француској, исто тако као и на другим местима, прве које су обратиле пажњу. Тако је још цар Наполеон I изразио мисао да се скупља благо народних песама. Ну уз пркос томе у Француској све до половине 19. в. није се дошло ни до каквог значајнијег рада на пољу Фолклора. Тада се обрати француској влади др. ч. Firmenich, који беше саставио знамениту збирку дијалеката „Germaniens Völkerstimmen“, с молбом да приреди општи попис романских дијалеката, и тиме скрете пажњу на то да ће овом послу, по обрасцу свога ранијег дела, додати и збирку француских народних песама. И заиста тадашњи председник републике Луј Наполеон, постакнут својим министром просвете Fortoul-ом на планове Firmenich-ове одобри, и декретом од 13. септембра 1852. год. буде наређено скупљање велике збирке народних песама. Извођење овога декрета буде предато „Comité de la langue, de l'histoire et des arts de la France“. Сем тога буду одобрена велика новчана средства и установљена медаља за најревносније скупљаче. Већ идућих година буде израђено и разаслато исцрпно и ваљано упутство за скупљаче. И као што Monnhardt у 3. св. Zeitchrift-a für deutsche Mythologie (1885.) стр. 152. сведочи, појавише се на скоро големе збирке; али изгледа да је, на жалост, ревност у брзо охладнела. О употреби овога градива ништа се не чује. Под утицајем оне владине акције образова се 1853. г. у Динкирхену Comité Flamand de France, који у област свога истраживања узе и Фолклор (les légendes et chants populaires, les traditions, les usages et les coutumes, croyances populaires, les proverbs et les maximes populaires и т. д.). Друштво ово буде од министра Fortoul-a одобрено и изабра за свог почасног председника J. Грима, и већ 1854. г. издаде своје Анале (Annales), који садржаваху многе важне и фолклорне ствари (Zeitschrift für deutsche Mythologie, III, 133.). Овоме следоваху и друга друштва од којих је особито важно Друштво за народно предање (Société des traditions populaires у Паризу, у музеју Трокадеру. Од осталих предузећа и часописа помињемо пре свега: Les litteratures

populaires de toutes les nations; Collection de chansons et de contes populaires; Melusine, revue de Mythologue litterature populaire, traditions et usages (издаје H. Gaidor); Revue des traditions populaires, орган друштва за народно предање (издаје P. Sebillot); La Tradition revue générale des contes, legendes, chants, usages, traditions et arts populaires (издаје E. Blémont и H. Carnoy); Collection internationale de la Tradition; најзад помињемо и *Κρύπταδια*, Recueil de documents pour servir à l'étude des traditions populaires (Paris, Welter) који часопис скупља поглавито обсцени материјал који се односи на полне односе.

У Италији красно процвета Фолклор радовима Ђузепе Питреа (G. Pitrè) у Палерму, кога с правом називају великим мајстором талијанских Фолклора. Пошто је његов часопис „Revista di litteratura populare“ у брзо престао да излази, основа он заједно са Solomone-Marino-ом почетком деветдесетих година часопис „Archivio per lo studio delle tradizioni popolari“, који поред италијанских Фолклора обраћа пажњу и на Фолклор свију осталих народа и садржи врло богати преглед литературе. Питре је засновао и збирку „Curiosità popolari tradizionali“ и веома богату „Bibliografia delle tradizioni popolari d' Italia“ (1894). О осталим многобројним његовим радовима не можемо овде говорити. Он је основао једно друштво за Фолклор у Палерму. Да поменемо још часопис „Calabria“, у коме се такође налази много фолклорног градива, а исто тако и часопис „Giambattista Basile. Archivio di litterature populare“.

У Шпанији је нарочито покренуо рад на Фолклору A. Machado y Alvarez. Његовим настојавањем појави се од 1881. г. читав низ фолклорних друштава (Folk-Lore Andaluz, Folk-Lore Frexnense, која од 1883. г. спојена носе наслов Folk-Lore Betico-Extremeno; Fok-Lore di Toledo e di su provincia; Sociedad del Folk-Lore Gallego; Folk-Lore Caslellano). Machado издаваше још и „Biblioteka de las tradiciones populares espoñolas“. Даље помињемо још „Bulletin de la Associacion d' Excursions Catalana; Revista de Espana“.

У Португалији помињемо на првом месту „Revista Lusitana.“ У осталом за западне романске земље скрећемо пажњу на „Zeitschrift für romanische Philologie“, „Kritische Jah-

resberichte über die Fortschrite der romanischen Philologie" и сродне часописе.

Најзад помињемо источне Романе или Румуне (Влахе, Молдавце). Пошто они станују сем Румуније и Угарске још у Буковини и на Балканском Полуострву, то су и радови о њима врло растурени. У самој Румунији је букурешка Академија учинила за Фолклор више но можда ма која слична установа. Она не само што издаје читав низ списа фолклорног садржаја, већ и расписује многобројне награде за њих. Искључиво Фолклору посвећен је часопис „Sezatoarea" (до сад 7 књига), који од 1892. г. уређује A. Gorovei у Фолтићени (у Молдавији) и у коме се налази гомила фолклорног градива. Сарадници су му већином учитељи. Сем овога многи часописи у Румунији, Угарској и Буковини отварају Фолклору своје ступце. Исцрпније вести о томе од писца ових редова налазе се у „Globus-y" (Bd. 62., № 7.; Bd. 63., № 11.; Bd. 65., № 13. и Bd. 81., № 7.). Из тога ће се видети да велики део радова постоје на земљишту Аустрије (Буковина, Угарска). О румунском Фолклору види још и доста исцрпан преглед у „Колу" за 1902. св. за 1. и 16. јули (Поглед на румунски Фолклор, написао L. Saincan, превео с француског Тих. Р. Ђорђевић).

На аустријском земљишту развија се и велики део истраживања о Словенима о којима ћемо сад проговорити. Погрешило би се кад би се претпоставило да Словени изостају иза Германа и Романа у љубави према својој народности и њеном проучавању. Ко разгледа богати библиографски преглед, што га је већ 1842. г. саставио J. J. Hanusch, тадашњи универзитетски професор у Лавову, у својој књизи „Di Wissenschaft des slaviscken Mythus", стр. 47. и даље, опазиће да је и међу Словенима још у 18. в. отпочео живи интерес за фолклорну литературу: 1735. г. изађе прво издање Игорова четовања. Како се јака тежња полагала у Чешкој на све оно што је народно још у почетку 19. в. показује фалсификат Краљеводворског рукописа (1817. г.). Зборници народних песама и пословица различитих словенских народа постадоше још у 18. в., а од почетка 19. в. број им тако нарасте, да у најмању руку изгледа, да превазилази број сличних немачких зборника. Број песама премаша овде, као и на другим местима сав остали материјал; само њихови наслови испуњују код Hanusch-a три стране, међу којима су неке наравно без вредности, али их има врло добрих и вредних

као што је нпр. Wasław z Oleska и Paulis. Па и на остали Фолклор брзо је обраћена пажња. Medniański је нпр. већ 1829 г. издао зборник празноверица и обичаја у Словака у тренчинском комитету; Gołębowski обрађује 1830—1832. одело, обичаје игре и забаве у Пољака. Појавише се и зборници приповедака. У кратко из драгоцених навода Hanusch-евих излази да у доба кад је у Немачкој био у јеку рад на Фолклору, тада су и међу свима словенским народима предузете ове студије. Извесно је да је расцветавање немачке науке имало краткога и благотворног утицаја на словенску.

После овога живог почетка прошло је, као и у других народа, неколико десетина година, докле се посао кренуо чвршћим путем. У Галицији (Пољаци и Рутени) је најпре краковска Академија Наука, која се основа 1873. г. предузела рад и на Фолклору. Њених 18 свезака „Zbiór widomości do antropologii krajowej“ садрже гомилу фолклорног градива. Ближи попис радова овог великог зборника садржи Smolkov-ов спис „Akademia umiejętności w Krakowie 1873—1893“ (Кракова, 1894.) стр. 89. и даље. Исто тако садржи ваљаног материјала зборник „Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne“, од кога је до сад изашло 5 свезака. Поред тога издавала је Академија и појединих дела (нпр. Świętek. Lud nadrabski; Federowski, Lud białoruski). Рутенски Фолклор нашао је себи краснога гнезда у научном друштву Шевченко (Наукове товариство имени Шевченко) у Лавову. Његове „Записки“ а нарочито „Етнографічный Збірнык“, који излази од 1895. г. и „Матеріли до украінеськоі Етнологіі“ од 1899. садрже гомилу красног градива. Од 1895. године има Галиција једно специјално Фолклору посвећено друштво. То је „Towarrystwo Ludeznawcy“, које постаде тиме, што га за време земаљске изложбе у Лавову 1894. г., сакупљени књижевници и новинари покренуше. 1895. г. изађе већ и I св. друштвеног часописа под насловом „Lud“ (народ), под уредништвом универзитетског професора A. Kalina у Лавову. Преглед ових различитих фолклорних збирака налази се у „Globus-у“ (Bd. 74., № 24. и Bd. 78., № 15.). Овде нам није могућно наводити многобројне новије фолклористе и њихова дела. Као творац модерног пољског Фолклора важи Oskar Kolberg († 1890), који је управо сам издао једну малу библиотеку важних дела, и особито важан „Lud“ у много свезака почевши од 1857. г. а сем тога и „Pokucie“ 1882. г.

Даље помињемо J. Karłowicz-а који уређује красни часопис „Wisła“. Овај географско-етнографски месечни часопис који излази од 1887. г. спада међу најбоље фолклорне часописе; у њему је објављен богати материјал из свих области, који се односи на народни живот. Од X књиге па на даље пружа нам A. Strzelecki богати библиографски преглед материјала за пољски Фолклор. Сем тога редакција овога часописа издаје и засебних дела. Од рутенских фолклориста заузима прво место др. J. Franko, који је од скора почео издавати једну пространу збирку рутенских пословица, која је достојна да стане напоредо са оном пољском што ју је пре десетак година издао S. Adalberg. Није ни потребно нарочито помињати да и многобројни други пољски и рутенски часописи доносе и фолклорних прилога. Ми само указујемо на преглед литературе у „Записки“, „Lud“ и „Wisła“ и осталим часописима те струке, а нарочито на „Zeitschrift für Volkskunde“ (Беч). Помињемо још и „Bibliografia historyi polskiej“ од L. Finkel-а. Најзад наводимо „Etnologischen Mitteilungen aus Ungarn“, месечни лист за Фолклор Буковине, Угарске и суседних земаља, који уређује Anton Herrmann у Пешти и који садржи градива и о Словенима у Угарској.

(Наставиће се)

БИО САМ СРЕЋАН!

На очи моје слатки неће сан,
Ја бдијем дуго, о, колико доба!?
Тмина је свуда, ту не свиће дан,
Ах, густа тмина као у сред гроба.

Самрти страшне мене гони сјен,
Над главом ми се црна судба љуља,
Ја гледам вјечно горак осмјех њен,
И тонем дубоко у понор муља.

Дубоко тонем; нада мном у вису
Трепере звјезде к'о дјечињи сан,
Ах, све су св'јетле; знадем моје нису,
Она је згасла ње не има ван.

Давно је било... не сјећам се... давно,
То само можда знаде вишњи Бог,
Срећан сам био и царевô славно,
Ал' то је било прије живота мог.

Искуством дугим и тешким познадо,
Да на овом св'јету нема среће,
Шт' се човјек дизо... ничице падо,
Удару судбине избјећи неће...

Алексинац, 1903.

Авдо Карабеговић

NOCTURNA

Ја волим вече са уморним сунцем
И бурном вревом, што се пред ноћ ствара;
Ја волим вече, кад мирише ваздух
И трепте звезде уз старог другара.

Ја волим вече, јер тад машта моја
Са блудним оком чудне слике ствара,
Док небо сија неранчастим жаром
И шика стоји из кога шевара...

II

Спустила се тама више нашег крша.
Сова негдје бучи, слепи миш лепрша.
Играју се звјезде, док све мирно сања
Успавано надом красног миловања. —
Јација је прошла, јер мујезин стари
Одавно је вик'о на танкој мунари.

Аман, о аман! Драга моја сама
Дошла је веће из топлог хамама,
Па пуна ватре сада чека на ме
Сред густе баште и још гушће таме.
И броји тамо, гдје мириши цвјеће!
Доћи ће драги, јали доћи не ће.

О пембе драго! Алаха ми мога
Проћи ћу се тебе и севдаха твога,
Оде ли овако, све ће бурно проћи
И љубљење страсно и мирисне ноћи
Прохујаће летом, јер док страст ти свене
Изгубићеш себе и уз себе мене!

Влад. Ћоровић

ПЕСМЕ

Л. МЕЛШИНА[1]

I

ПОСВЕТА

Ја знам да ми моје песме неће
За венац сплести мирисно цвеће,
Јер су процвале из бола у самоћи,
У тешком часу бесаних дугих ноћи.
Али зато ви, који ме још волите,
Крв и сузе моје, ево вам, узмите!

[1] Мелшиново име, до пре мало година, слабо беше познато у руској књижевности. У чувеном руском књижевноме листу „Руское Богатство“, пре 5—6 год. почеле су излазити мале причице под насловом „Из света изгнаних“ — које су одмах привукле на себе пажњу и изазвале опште дивљење. Ко се поле разумевао у књижевности, одмах је могао видети да незнани писац ових прича није новајлија, нити какав почетник, већ потпуни уметник и таленат првога реда.

Није дакле чудо што се литерарни кругови почеше интересовати и за саму личност овог досад непознатог писца. Нажалост, том се приликом морала открити жалосна биографија његова. Ова открића, која стоји у вези са животом и прошлошћу Мелшина, много су допринела потпуном схватању и разумевању његових песничких производа.

Мелшин је још као младић, 70-тих година, био познат у ужем књижевном кругу, као један даровит млад песник, на којег већ тада веће наде

II

Та и моје песме, опеват' би знале
Залазак сунчев, румене облаке,
И несташне морске сињане вäле,
И месечеве сребрне зраке.

Та и ја бих ето, као и ви, знао
Стиховима наћи звучну мелодију,
Те би и ја с вама лаворике брао,
За песама мојих красну поезију!

полагаху. Али у то доба, он још ни издалека не беше то што је данас: његове песме из тога доба још не имађаху своју самосталну физиогномију. Оне се одликоваху живљим колоритом, јачом осећајношћу и симпатичним лиричким тоном, у главноме пак, оне беху певане у тада познатим манирима, и по облику и садржини држећи се већ познатих шаблона.

Са сигурношћу данас можемо рећи да није наступио обрт, онај трагични обрт, у животу овог младог песника, Мелшин се никада не би уздигао до данашње своје висине, нити би икад развио своју самосталну индивидуалност.

Револуционарни вали, који су на измаку 70-тих година заталасали целу Русију, понеше и Мелшина собом. Борба против крутог апсолутизма одушевљавала је тада сав млађи умни свет и са ванредним самопрегоревањем у нади на победу и успех, све што је било боље и интелигентније беше ступило у редове бораца за „свето дело“, па чак и они мирнији духови неодољивом снагом те струје беху понесени. Тако је и Мелшин своје књижевне способности радо ставио у службу „светог дела“. Са већином својих савременика, и Мељшин је делио уверење да су књижевници у првоме реду позвани да своју снагу ставе у службу народу.

„Књижевници су дужници народни, јер само помоћу труда и рада масе, та мањина могла је да дође до своје умне висине, стога је сад та мањина позвата да се, својим радом и пожртвовањем за срећу народа, њему одужи“ — то беше владајућа социјална доктрина тога времена, која је на сваког руског мислиоца деловала неодољивом снагом.

Мелшин се беше истакао у прве редове бораца за право народа. У том отсеку времена, под таквим околностима, разуме се, да није могло бити ни говора о неком обилнијем песничком раду, те и Мелшинова лира чекаше на бољу и погоднију времена.

Почетком 80-тих година, револуционарни покрет у Русији би савладан. Мелшин са својим друговима и једномишљеницима ухапшен и на смрт осуђен.

Једино речитости и заузимљивости његовог браниоца, чувеног руског правника Спасовића, који се необично заузимао за оптуженога, има се захвалити што је Мелшин данас жив. Заузимањем Спасовића, Мелшинова смртна казна би замењена вечитом робијом и прогонством у Сибир.

Али што ћу јадан, када моје очи
Кад се пробудише из сна тешке ноћи,
Домовину моју видеше у туги,
А све узвишено у сраму и руги.

К'о ваздушне слике од Фата-Моргане,
Расуше се наде, несташе обмане.
Рец'те ми ви сад, песници, сами
Могох ли се ја тад здружити с вами?

— —

После овог жалосног обрта у песникову животу, дуго, дуго време није се чуло ни гласа о њему...

Тек доцније, кришом и странпутицама, почеше стизати у Русију понеки Мелшинови песнички производи, које је он у изгнанству писао, „сузама и крвљу“, — као што нам песник сам у својој „Посвети“, исповеда. Ови његови први, тужни гласови из далеког Сибира, жудно су се слушали у маломе кругу његових пријатеља изазивајући опште дивљење и признање. У овим својим првим песмама, у живим бојама, ванредном пластиком, роб-песник црта мрачно — суморну и хладну природу леденог Сибира, истичући у њима моћ и јачину северне природе.

После кратког времена његови песнички производи из узаног круга његових пријатеља продреше и у шире кругове руског књижевног света и набрзо заузеше једно од најугледнијих места у руској литератури.

Она топла и истинита љубав према своме народу, она неизмерна жеља да се жртвује за његово добро, и оно самопрегоревање и епско јунаштво, којим се одликују Мелшинове песме, живо потсећају на Некрасова, песника јада и беде руског народа. Стога и Мелшин доби име: други Некрасов.

Мелшинови песнички производи, одликују се ванредном некреношћу, слободом и смелошћу која ни од чега не преза: а сетни прекор и његова тужна чежња за домовином, које као понеки сунчани зрак из црног патмуреног неба, из његових песама пробија, даје његовој појезији особиту песничку лепоту и чар. Такав је данас Мелшин. —

Док је песник дошао до овог ступња на коме се данас налази, у његовој души морао се догодити необичан психолошки процес. Под утицајем несреће, патње и туге, његов нежни таленат морао је доћи сам собом у сукоб и издржати борбу, из које је најзад ускреао један самосталан и одређени песнички дух, који је сам себи освојио земљиште, створио свој свет и на тај начин својим песничким производима задахнуо своју индивидуалност.

Само један велики и прави песник смео је изабрати и могао је савладати овако сурови материјал и из једне монотоне по изгледу једнолике масе, створити уметничко дело, пуно живота и разноликости: само један велики песник могао је мрачним предметима најреалнијег живота — као што су слике заточника сибирских — да да̂ песничку лепоту и да ове ружне,

III

ДОМОВИНИ

Тебе да волем? Кô мајку да волем хоћеш?
Тебе, која нас и дан и ноћ вас,
Злостављаш, гониш, на муке мећеш?
Да ли ти игда срца имаде за нас?
Нисп ли нам ти живот помрачила
У раној зори млађаних наших дана,
И капљама крви из тешких наших рâна
Гасила жеђ? Зар нисп ти то била
Која си нас оковала, бацила у мрак,
Очи наше да не виде нигда сунчев зрак?
Младости наше и снаге наше цвет,
Зар нисп прогнала, у туђ, даљни свет?
Зар нас не предаде ти без осећаја,
На муке и патње, без конца и краја,
Број и смис'о којих ни ти не знаш сама.
А'л срамотне пеге, поруге и срама
Само чистом крвљу могу се опрати!
То ваља да знадеш и то упамти.
Ти допусти да нас отровом море
И да свето дело наше у клици разоре —
Тебе да зовем мајком. Тебе? То хоћеш ти?
Што начини од нас? — Живе авети!
И рад свег тог да те љубим, мајко? — Ох, реци само!
Па ипак зато, сва чуства, мисли, свак дамар мој
Сваки удар срца, до последњих дана,
И моја љубав и живот мој, — вазда је само твој!
О, само још једном да ми те виде моје очи,
Још само једном, јасно небо твоје!
И даљну реку у тихој самоћи —
И добри онај народ убоге земље моје.
Ох, да ми је да само један дан

мрачне и одвратне предмете, најјадније реалности озари светлим зрацима Парнаског сунца.

У целој руској литератури, Мелшин у својој струци нема ниједног ривала, сем Достојевског, чији се „Мемоари“ могу само мерити и упоређивати са Мелшиновим причама

Кроз горе моје прошетам слободан —
Мој крст мученички радо тад' носићу
И у клетви руку нигда дићи нећу.
Без роптања ја бих радо умро тад'
У јаду испијен и изнурен вас
На улици опружен, скончʼо ʼвако млад
У туђој, даљној земљи, као један пас!

С руског превео

П-ги

СТОЈАН МУТИКАША

РОМАН

НАПИСАО

СВЕТОЗАР ЋОРОВИЋ

(НАСТАВАК)

XIII.

Дошавши кући, Стојан, кришом од газдинице, попе се уза степенице и неколико пута помириса карамфил, што му га Роса дала. С два прста узе га за држак и одмаче од себе, посматрајући га дуго, као да је то какав необичнији цвијет. Чинило му се, као да га и сада гледа у Росиној коси, како се румени изнад оних лијепих, црних очију. И као да њу гледа, како се извила и замахнула да га удари њиме, а образи јој руде и мале јамице подрхтавају на њима. Како је тада била лијепа! Стојан опет помириса карамфил, пажљиво га умота у јаглук и затвори у сандук, гдје је остављао празничне хаљине.

— Овако мирише и душа њезина! — уздахну. — Није је Бошко џаба фалио!

На, скрстивши руке, сједе на сандук и поче се присјећати читава разговора с њоме. Као да слуша онај стидљиви шапат и сребрени смијех, који је онако наљутио Бошка. И био је задовољан сам са собом и уживао је што се показао паметнији од Бошка.

— У нећељу ћу јој сам отићи, — рече шапатом плашећи се да га газдиница не види или не чује. — Хоћу опет да је видим и да се разговоримо. Ништа љевше, него разговарати са 'наком ђевојком!...

И није слагао!

Чим је у недјељу газда затворио магазу, он је одмах отрчао кући и стао пред огледалом, да се још више глади и дотјерује, него прије. И зачешљавао се више, хотимично намјештајући, да му неколико бичева косе извирују испод феса и падају по челу. Тако му се чинило љепше. А отргнуо је још двије гране шебоја и понио их, са намјером, да јој их опет понуди.

— А куд си ти крен'о? — запита га газдиница, изненада бахнувши из собе и гледајући га зачуђено.

Стојан устукну, забуни се и, сакривајући руку са шебојем за леђа, поче муцати:

— Ја... лијеп је дан, па да мало прошетам.

— А зар не би мог'о остати самном? — дочека газдиница мало оштрије.

— А зар нијесам вазда с тобом? — одговори он, прибирајући се. — А друштву сам обећ'о, да ћу изаћ'...

— Какву друштву? — оспјече газдиница, а брада јој поче дрхтати. — Које је то друштво?

Стојан се исправи и намргоди се.

— Зар ја не смијем имат' своје друштво? — осорно запита. — И зар није нећељу и мени бог дао да починем?

Газдиница ућута. Тон, којим је изговорио ове ријечи готово је застраши и она му се уклони с пута, као што се уклања млађи старијеме. Стојан, онако усправљен, и не погледавши је, прође мимо њу.

Одмах се упути Пекспној Махали. Пође лагано, непрестано се држећи краја тесте и плашљиво се обазирући на све стране: неће ли гдјегод опазити Бошка. Сад се некако бојао сусрета с њиме. Волио је да са Росом разговара сам. Стога је, на два мјеста, заобилазио и окретао другим улицама, куда је мислио, да онај ријетко залази.

Дочепавши се Пекспне Махале, опет поче гладити оне бичеве на челу и силом теглити оно неколико длака,

што му испод носа избиле и што их је он називао брковима. Руком поче четкати чакшире, — и ако није било прашине на њима, — а ход удеси некако празничнији (ишао је још лакше а више кретао плећима) бирајући као голуб гдје ће стати.

— Ено је! — готово на глас викну, опазивши је на вратима и опет повуче оне длаке испод носа.

И Роса је опазила њега. Опази га и свом горњом половицом тијела извири иза каната, осмјехујући се.

— Аха! Чекаш и данас момке! — као нашали се он, одмах се прислањајући уз канат! — А можебит' се мени нијеси ни надала.

— Ко каже да се нијесам надала? — осијече она и затресе чупима, који су данас били окићени граном шебоја.

— Па... ја велим... — отегну он меко, развлачећи усне на смијех. — Мислим к'о и заборавила си од неђеље на ме...

Но, опазивши јој шебој у коси, застаде и одиже кажипрст.

— Је ли то мој шебој? — запита.

— Јес'...

— И није ти увехнуо?

— Гојила сам га у води.

Стојан осјети како му заигра срце и нагло га обузе такво расположење, да би и да се засмије и да запјева у исти мах. Одмакну се од каната и готово хтједе полетити и загрлити је. А зарумени се и ужагрио очима, што му је придавало лицу сасвим необичан, глупав израз.

— Шта ти је? — уплашено запита она, измичући се за канат.

— Не питај шта ми је! — упаде он. Волим ти виђети тај шебој у коси, него да ми сад ко царево благо поклони.

Она се као зачуди.

— А што то?

— Ех, не питај! — одговори он одмахнувши руком, а обје гране шебоја испадоше му и падоше јој пред ноге. — То се не може све 'вако казати... Ти не знаш како је мени... Ето данас сам дош'о само да се разоворим с тобом. Драго ми се с тобом разговарати.

Она накриви главу и, гледајући у страну као да некоме другоме говори, дочека:

— А што баш са мном? Има још ђевојака! Има их и газдинских, а ти можеш и с њима, јер си и ти у њихову тефтеру. Можебит' ћеш и ти бит' газда.

— Не знам ја, шта може бити, — упаде Стојан нагло, — ама ја знам шта је сада и ја не могу с њима.

— Па сад хоћеш да разговараш са мном, а кад могнеш с њима, онда ми нећеш ни добро јутро називати. Знам ја таке момке!

И, као за инат, гурну оне двије гране шебоја папучом.

— Нијесам ја таки тако ми овога креста, — убрза Стојан и прекрсти се. — Нећу ја, к'о што ти мислиш. Ја до сад нијесам ни на чија врата ни поглед'о до на твоја, а нећу, вала, ни погледат'... Зар сам ја крив, што си лијепа и што најволим овђе?

— Ха, ха, ха, — засмија се она и затапша рукама. — Сваки тако говори, а не мисли тако.

— Донеси јеванђелије, па ћу ти се и на њему заклети, да не лажем! — узвикну Стојан, прилично увријеђен.

— Нијесам ја поп да носим јеванђелије, — дочека она мирно. — Ама ја не верујем ни теби к'о ни другоме. Сва су мушкадија једнака.

Стојан поћута мало и све више чупаше оне длаке испод носа.

— А је ли ти мрско што долазим? — запита готово шапатом.

Она слегну раменима.

— Није ми мрско, — одговори. — Нијеси ти рђав момак, па да ми је мрско. Ама само немој говорити што не мислиш. То ми је мрско!

— Ја говорим што мислим, а нијесам крив, што те не могу увјерити.

Па ухвати алку на канату и поче звекетати њоме.

— А ни Бошко те не може више увјерит' нег' и ја, — додаде јачим гласом.

— Који Бошко? — запита она, састављајући обрве.

— Па... знаш га... Он те бегенише, а са мном је био овђе...

Она нацући усне и лако се осмјехну.

— Мени он ништа тако ни говорио није, — прошапта. Он мање него ико други... Он све говори о беспослицама, а више шути него што говори... Стоји, блехне и шути...

Стојан покуша да је ухвати за руку. Она то опази и устукну натраг.

— Не примичи ми се! — осјече оштрије. — Можемо говорити 'вако, а да нам руке буду мирне... Није ме још ни један момак дохватио, па цѐт ни ти...

— Баш си зла! — прекори је он благо, старајући се једнако, да јој се приближи.

— Ако сам зла, а ти не долази!

Стојан обори главу и гледаше у земљу.

— Ти вазда о томе, да ти не дòлазим...

— Ја хоћу да се пазиш к'о и други момци, а нећу да пружаш руке према мени... Ђевојка сам ја!...

Он застаде и уздахну.

— Ех, да ти могу све казати! — прошапта. — Ама нећу сада... А кад ти кажем... А вићећеш сама, да ја нијесам к'о други, да сам опет поштенији...

И одмаче се од врата.

— Вићећеш, — понови јаче. — Ако ти мени не учиниш на жао, нећу ја теби... Ено, карамфил што си ми дала чувам к'о амајлију... Ако не верујеш ни то, да ги донесем, па да видиш... А вићећеш какав сам ја!...

На, махнувши јој руком, пође натраг. Био је и весео и некако тужан у исто вријеме. Драго му, што је видио и што је разговарао с њоме, а криво му, што му је онако одговарала и што никако неће да га разликује од других момака. Задубљен у мисли није примјећавао готово никога. Пролазио је и поред неколико старијих, познатих му, људи, а да их ни поздравио није, због чега су се неки чудили и окретали за њим. Он не би примјетио ни Бошка, да га овај баш на излазу из Пексине Махале не срете и не заустави.

— Ђе си ти био? — запита, а натмурио се као болестан јесењи дан.

— Шет'о сам мало, — одговори Стојан збуњено. — А ти ђе ћеш?

— Имам посла, — мрко осијече Бошко и мину мимо њега, не рекавши ни збогом.

— Оде њојзи! — лагано прошапта Стојан, па опет обори главу и, удубљен у мисли, корачаше даље.

XIV.

У понедјељак ујутру, кад је отворио магазу, Стојан је био замишљен, суморан. По мутним очима и подбухлом лицу могло се познати, да није довољно спавао. И ако је у магази било по штошта неуређено, ипак се није хтио сагињати, ни уређивати. Сио је на шилту, подупро главу рукама и тупо гледао на чаршију. Толики људи пролазили су, неки му се и јављали, а он нити је видио кога, ни што чуо. Једнако му у глави Роса и јучерашњи разговор с њоме. И једнако му криво, што га неће да разликује од других момака. А није му драго ни што је Бошка срео! Ишао је њојзи, видио га је својим очима. А шта су разговарали? Колико се задржао? Да није, случајно, према Бошку била љубазнија него према њему? С Бошком је отприје позната, па зар не би могло и то бити? Она, додуше, не каже да јој је драг Бошко, али зар се то казује коме? Зар се то не крије и од најрођенијега?

Стојана је давило нешто и тиштало га. Једна мисао гонила је другу и свака му црња, мучнија. Што их више, све му теже и несносније! Па још да је таква ствар, која се може некоме испричати, изјадати! Али коме да каже? Коме смије и споменути о томе? Шта више и само туђе присуство сада би га још више љутило и мучило. Он се плашио, да ко не дође... Сам, сам са својим мислима и мукама највољо је... И газда би му данас несносан био, па му чисто лакше што је нешто слабији, те не смије изаћи. Ни муштерија, ни нико му данас не треба!

— Да ми је опет сада разговарат' с њоме, — уздахну. — Јуче нијесам био слободан, па нијесам смио ни казати све, што ми је на срцу. А данас би јој све каз'о! Стиск'о би срце и каз'о, па ако ће пуцат' гром, нека ми одмах пукне у врх главе... И шта би ми било од тога?

Испред магазе нањезе Бошко, али се не осврну, по обичају, нити назва добро јутро. Био је натмурен исто као и јуче.

— Шта ли су зборили? — опет се запита Стојан и истрча пред магазу. Хтједе викнути за њим, зауставити га. Ипак се уздржа и врати се опет.

— А што ћу га питат'? — рече. — И тако ми неће казат', јер се нешто нањутио на ме. Ех, кад би се мог'о само састати с њоме и њу запитат'... И да јој кажем све, све...

Изненада узвикну и удари се по челу.

— А махнит сам што се не досјетих прије!... Најзгодније је 'вако!...

Брзо, у највећој преши, пристури шилти и иза чекмеџе узвуче мастило и оно старо, зарђало перо.

— Писмо ћу ја! — рече. — А у писму је најлакше све казат'...

Извади и парче чисте, бијеле хартије, разастрије је по чекмеџи и три пута се прекрсти.

— Ха, помози мили и велики Боже и додај ми још памети, да луцки напишем!...

Сједе и прихвати за перо. Ухвати се за браду и, грицкајући држаље, замишљено гледаше у рафове.

— Боже помози! — шапну опет.

И, накрививши главу и исплазивши мало језик, — као што је обично радио, кад је угађао финије, — поче писати:

Драга Росо Росице пољубим ти очице и шаљем ти искрену поздрав ко што моје срце гори за тобом и ко што немогу спават да отеби немислим Ти си ко горска вила јевросима на имаш лишце и очи ко царица а говориш ко баница имени си мозгом завртила на немам памети коликговече инемогу спават увече и незнам на коме сам дијелу свијета због твога цвијета асве тужим и тебе ружим даси ти своме крива имоја мати штоме роди жива Ако ти срце није од стијене одговорими и пиши шта твоје срце мисли омени и јели њему лакше

него' моме и бегенишелиме ко ја тебе Вјеруј ми дами је вјера тврда ко око шехера брда и штоти ово писмо каже ништати нелаже него те поздравља по хиљаду пута дати некрива нитамо ниамо

Стојан Мутикаша
приномагач газде Симе Вучибрка

— Ух, — одахну завршивши писмо и остављајући перо. Отра знoј са чела и опет отхукну, као да је какав најтежи посао свршио. Ипак као да му је на срцу било мало лакше, те је, са чудним задовољством, још једном све прочитао и затворио писмо.

— Сад ми је и пос'о слађи, — рече устајући. — Сад могу и друго радит'...

Па узе два неотворена писма, што су још од синоћ лежала на чекмеџи. Отвори их. У једноме се извињавао некакав дужник газда Симин и молио да му се рок исплате продужи, макар и уз скупљи интерес; а у другоме је стари познаник и пријатељ газдин сињор Ђовано Сера из Трцјеста јављао, да је звјерка т. ј. лисичија, зечија, јазавачка и т. д. суха кожа знатно поскупила, те је препоручивао газди, да што више купи и да што прије шаље.

— А ми немамо кожа, — промрља Стојан. — Нема ни газда Радован. А овђе се пара може зарадити!

И опет сједе и прихвати за перо.

— А у Илије Гаћића у Касаби има их пуно! — — шапну. — Он их купи, а и јес' наш муштерија.

Драги пријатељу Илија, — поче писати хитно, — јављам ти ко своме пријатељу и муштерији коме свако добро желимо даје звјерка почела опадат а појевтиниће јощ више Него акоимаш а тими одма пошаљи дасве продам јерћеш друкчије изгубит натоме ко нико твој

Прими поздрав

Симо Вучибрк

— И ово ће добро бит' и обеселиће газду, — рече. — Ја знам Илију да ће одмах све послат'...

Опет устаде са шилте и изађе пред магазу. Пажљиво погледа на све стране око себе; затим узе једно сандуче и сједе. Намјести се тако, да му ни један пролазник не мине неопажен. Нарочито је гледао шегрчад, јер је знао, да ће и шегрт кундурџије Митра проћи по мајсторов ручак, — јер је и мајстор, као и други, ручавао у дућану, — па је желио, да га сврати. А Митрова шегрта лако је било познати, јер је увијек ишао гологлав, са разбарушеном и неуређеном косом, за коју је теглило више рука него за конопац великога црквенога звона, а лице му је било гаравије него кундуре и чизме које је чистио.

— Само да наљегне! — неколико пута гунђао је Стојан, нестрпљиво гледајући низ чаршију. — Само да га видим.

И сигурно се ни рођеноме оцу не би толико обрадовао, колико шегрту, кад га најпошље опази. Брзо скочи, одгурну сандуче и стаде на сред чаршије, не пазећи, хоће ли га ко видити, или неће.

— Стани мали! — викну, ухвативши шегрта за раме. — Ходи у магазу!

— Што ћу ти? — окоси се шегрт и поче се отимати. — Пушћи ме, јер ћу те ујести!

— Шути, болан, драго ће ти бити! — прошапта Стојан и повуче га за собом.

— Ама пушћи! Мене боли! — зајаука шегрт, припремајући се, да га уједе за руку.

— Тссс... — поче га Стојан ућуткивати. — Ја сам те сврати, да ово писмо понесеш Роси мајсторовој.

— Јок! — осијече шегрт гласно. — Нећу ја ништа носити Роси.

Стојан га стисте јаче и запечати му уста.

— Шути, убио те Бог! Немој да свијет чује! — прошапта. — Она ће ти за то бакшиш дати.

Шегрт се почеша по глави и погледа га сумњајући.

— А шта ћеш ми ти дат'? — запита.

— Ја... нећу ништа...

— Е, ни ја нећу носит'...

Шегрт пође, а Стојан га опет ухвати.

— Ето ти, — рече и тутну му нешто у шаку. — А ето и писма.

— Само њојзи у руке! Бакшиш не фали!

— Не бриниг! — дочека шегрт, намигнувши му као староме знанцу. — Њој, а коме ћу другоме? Зар да дам мајстору па да ме части бакшишом по глави?

И, звиждућући, отрча.

Газда Симо ни у уторак није смио из куће. Болиле су га прси. И Стојан је опет био сам у магази и размишљао. Очекивао је одговор. И питао се: како ли је њојзи било, кад је добила писмо?... Шта је рекла?... Је ли се зачудила?... Је ли дала шегрту бакшиш или није?... Ех, кад би дала бакшиш!

Три пута је излазио пред магазу, у нади, да ће макар и издаљега угледати шегрта и три пута се повраћао, уздишући и мрмљајући нешто себи под нос. Од муке узео је јаглук и, грицкајући зубима прокинуо га на крају. Прокрвавио је и доњу губицу и болила га је, а није ни осјећао.

— А шегрта нема па нема!

— Шта си се то замислио, момчино? — запита га стари, велики газда Ђорђије, познат читаву шехеру са свога необичног богаства и необичне дебљине. Кад би излазио из каква сокака, најпре му се видио грдан трбух, па широка прса и црвена глава, коју као да је неко стукао међу рамена, са великим подвољком, што му се, како неки у шали говораху, спустио до киса. Газда Ђорђије обично је ишао полако, стењући, и волио је да се јавља свакоме, чак и дјеци, по путу, а дубоки, јак бас разлијегао му се чаршијом као Јерихонска труба.

— Стојим, газда Ђорђије, стојим беспослено, — снисходљиво одговори Стојан, руменећи и превијајући се, као да га је дроб заболио.

— А камо ти газдурина?

— Слаб је... па не смије из куће...

Газда Ђорђије застаде, опирући се на дебели кукасти штап, замисли се мало. Затим лагано, стењући и јечећи, пође у магазу.

— Хајде да отпочинем мало, — рече.

Стојан потрча, зграби једну столицу и рукавом од антерије очисти прашину са ње, па поднесе газди Ђорђију.

— Ево газда... Сједи...

Газда Ђорђије сједе, непрестано отхукујући и јечећи, а низ масне, сјајне образе цурио му је крупан зној, попут грашка.

— Па, велиш, неће ти газда Симо излазити? — запита, посматрајући га пажљиво.

— Неће.

— То ми је драго! — загрми газда Ђорђије. — Барем ћу моћи с тобом да се разговорим. Смислио сам нешто, има неколико дана, па хоћу да ти кажем... Да се разговорим!...

Стојан, који се није усуђивао да сједне, исправи се и, правећи непрестано насмијано лице, трљао је руке.

— У мене нешто рђаво радња иђе, — настави газда некако тужно. — Ево видиш, да ја не могу радит' више... Тежак сам, остарио, па не могу муштерије дочекиват' к'о прије... Нек, устанем и два пут коракнем облије ме зној, а срце ми одма стане, па не може да бије... Стане ми, па ето...

— А Перо? — запита Стојан меко. — Он је млад...

— Перо ми неће да ради, — осијече газда опоро. Син ми је, јединак је, ама га ја не могу фалит'... Док је био дијете, обатали га и ја и мати. Те нагодили га, те чували га, те нијесмо дали ни длака да паде на њ, а камо ли да га учимо и спремимо за рада... Неће он сад да ради, пасја вјера, а радња све горе иђе.

— А нијесу ни рђава времена за посла, — упаде Стојан.

— Па то ми је и мука, што нијесу рђава времена, а не могу да радим, — дочека газда љутито. — А ето гледам тебе. Пролазим овуда сваки дан и гледам те вазда у послу. Газде нема, а ти радиш... Немаш, можебит', више ни од двадес' година а радиш... И мука ми, кад ти тако радиш, а у другога си... Мука ми, па ето...

И газда Ђорђије снажно лупну штапом о тле.

— Ја нећу џаба да једем газдин хљеб, — прошапта Стојан и опет поруменѝ.

— Није то џаба, вего те не плаћа колико зарађујеш! замумла газда попут међеда и опет лупну штапом. — Ти му радиш колико тројица, а шта ти плаћа? Зарадио си ти више и ја не могу гледати тако поштено момче да џаба служи. У мене је тако срце, па не могу гледати! Ђаво однио свакога, који гледа да му се џаба ради!

Стојан затрепта очима и скрсти руке, јер није знао шта ће с њима ако их не трља, а од трљања га готово заболиле.

— Па није мени ни ружна плаћа, — рече.

Газда Ђорђије погледа га мрко и исколачи очи.

— Знам ја то боље од тебе!. — грмну. — Велиш: није ти ружна плаћа! А ево ја те зовем и даћу ти више! То сам и мислио да ти зборим, да пређеш у мене... Овђе си калфа, а ја те ево зовем за ортака. Моја је сермија и све, а твоја нека буде само мука и од чиста ћара да ти дам трећину... Да будеш ортак на трећу!... Зар ти је то ружно?

Стојан упиљи очима у газда Ђорђију, па као да не верује својим ушима. Такав газда, па да му то нуди! И збуни се још више, опусти руке низа се, па се поче теглити за чакшире на бедрима. Ипак не одговори ништа.

— А поред тебе можебит' ће и Перо прорадити, — опет ће газда. — А ако он прорадн, ето вас двојице и ја вам се ни у што нећу мијешати... Кажем ти, нећу се мијешати! Ако радња пође на боље, што ћу вам ја? А не могу животом радити, па треба да починем... Починка ми треба! А куд ћеш боље, вего бит' ортак у мојој сермији? Неколико година ради поштено, па ћеш бит' мали газда, а не калфа к'о овђе...

— Мени је лијепо и овђе, — прошапта Стојан, једнако се теглећи за чакшире.

Газда Ђорђије узвали се на столици, која је пуцала под њим, и још жешће поче лупати штапом.

— Лажеш ти! — рече. — Лажеш! Ја знам твога газду! То је један безобразник и погановић. Што гођ он ради, то ти поштено не мисли. Знам ја њега! За сву твоју муку најпотле ти неће платит' ништа... Ништа!..

Он и кад се Богу моли, криво мисли, на све ради, да и њега превари... Болестан је, па ти сад тепа, а чим оздрави, указаће ти пут. Օћераће те, к'о да му никад нијеси ни вриједио. Знам ја Симу, непоштенога чојека, е је и мене три пут преварио и премамио ми десетак муштерија!.. Превариће и тебе!..

— Неће он мене преварити, — одговори Стојан отсјечно и отворено погледа газда Ђорђију. Naљути га његово нападање на газду Симу и готово би да се поспади с њиме.

— Па хоћеш ли у мене? — запита газда Ђорђије, поново бришући зној са маснога лица.

— Не могу, — кратко осијече Стојан.

— Не можеш?

— Јок... Мени газда Симо неће криво!

— Ама, болан, у мене ће ти бит' боље! Имаш ли памети? Овђе си само калфа, а у мене ортак. И кењац види, да је у мене боље.

— Ја нијесам кењац, а ни 'вамо ми неће бит' горе!

Газда Ђорђије заврти главом и поче отресати пешом од салте.

— Отрецајусја јако Пилат' — рече. — Нијесмо ништа ни говорили.

Па се диже и пођe вратима.

— А о овоме немој причат' никоме, — рече застајући. — Немој ни газди Сими. Болестан је, па ће помислит' да ја ово радим из рђава срца... А он је добар, поштен и честит чојек, па нећу да зажали на ме... Збогом...

Газда Ђорђије изађе пред магазу, ослањајући се на штап и стењући. Пред магазом опет стаде.

— А ако се смислиш и кроз пет дана, ја сам јопет на ријечи, — додаде. — На ријечи сам сигурно. А никоме немој о овоме... није лијепо...

И оде чаршијом.

— Ех, имаћу шта причат' Марку и јаранима! — кликну Стојан и поскочи од весеља. — Сад знам, колико ваљам! Није шала, кад газда Ђорђије оно вели!

У весељу сједе на газдину шилту и поче замотавати шигар, а на врата провири чупава глава мајстор Митрова шегрчета. Глава се кезила и намигивала према

Стојану, а да он, у први мах, није ни опазио. Тек кад се шегрт услободи и ступи у дућан, Стојан баци цигар и скочи.

— Шта је? — запита брзо. — Шта је?

— Дај бакшиш, — подвикну шегрт, указујући на њедра. — Ово се не даје без бакшиша!

Стојан му приступи и ухвати га за косу.

— Дај, дај, дај! — дрекну, тресући му главом.

— Тегли ти колико хоћеш, ама ја не дам без бакшиша, — готово плачући одговори шегрт.

Стојан дохвати из чекмеџа нешто ситниежа и даде му.

— Дај, — викну неким туђим гласом.

Шегрт се измакну, извади из њедара један завежљај, па, бацивши га на шилту, побјеже без обзира. Стојан, дрхћућим рукама, прихвати завежљај, размота га и укипи се. Нити је што проговорио, ни цикнуо, али му се лице засвијетли а на очи навријеше сузе. Пред њим се бијелио чист, мали јаглук, извезен златом и црвеном свилом, а окићен унаоколо самим ружама.

— Боже мој, је ли ово баш од ње? — једва изговори, па подиже јаглук, принесе га устима и махнито поче љубити...

(Наставиће се)

О БРАЧНИМ ПАРНИЦАМА

или

УЗРОЦИ УНИШТАЈА И РАЗВОДА БРАКА

с погледом

НА ДОМАЋЕ ЗАКОНОДАВСТВО

(НАСТАВАК)

II Права и дужности супружника

Закључењем брака у свему по закону, тим самим актом дакле, дотична лица разнога пола одмах мењају свој дотадањи положај једно према другом. Дотле страна лица ступају у интимније међусобне односе, постају сад муж и жена, брачни другови или супружници. Једном речи, из тога новог фактичког стања, услед признања од стране закона, јављају се нови, супружки или брачни односи из којих се рађају нова права и нове дужности.

Из појма о браку, као заједници, која се поглавито љубављу заснива и одржава, може се већ у напред знати да је садржина брачних односа особите природе. Код свих осталих правних (грађанских) односа ми видимо однос лица према ствари, или однос лица према лицу поводом ствари, овде пак — однос једне личности према другој личности у потпуној својој целини. Тамо се однос јавља као ресултат личне воље, која служи као искључиви извор и творац односа, а овде се међутим однос само заснива личном вољом а одмах после тога т. ј. чим је заснован, сва садржина и моћ његова искључује личну вољу и зависи једино од воље законодавца. Па и поред свега тога, што објективно право, а не

лична воља, ствара сву садржину брачних односа и условљава њихову снажност, ови односи, мора се ипак признати, много мање но сви други подлеже правним прописима. Ово се објашњава само тиме, што у брачним односима има много таквих елемената, које правна одредба, не могући да се спусти у дубину савести и моралног осећања, није кадра да обухвати. Јер, кад љубав сачињава главну основу брачних односа онда, сасвим је природно, из ње могу потицати само такве дужности које су по својој природи строго моралне, као: верност, поверење, наклоност, оданост, снисхођење, трпељивост, нежност, самопожртвовање итд. Услед тога, ето, што су односи супружника, као год и односи чланова породице у опште, строго моралне природе неки су и долазили на такву мисао[1] „да је садржина породичних односа страна правној области“ и „да су потраживања супружника и деце морална, а не правна потраживања“, те према томе да из брачних односа и не постају никаква права и овлашћења.

Међутим, ако испитамо садржину правних одредаба, које регулишу брачне односе, па на оно што будемо нашли применимо појам субјективног права, у смислу власти појединца над неким одређеним предметом, коју му је објективно право створило и дефинитивно признало, увериһемо се да из брачних односа доиста проистичу извесна права.

Личност, која закључи брак, ступа у извесно стање, које је по природи својој безусловно т. ј. има моћ и захтева признање како у погледу оних лица лица, што су у брачном односу, тако и у погледу на сва страна лица. Притом, стање ово, једном установљено, не може престати, прекратити се само по вољи дотичних лица, која се у њему (том стању) налазе. Истина да ли се извесно лице налази у брачном стању или не у самој ствари није право, већ особина личности, али та особина ипак има правно значење с тога, што су с њом, у колико она не подлежи никаквој сумњи, скопчане правне последице, које сачињавају фактично грађанско право личности. Тако н. пр. удатој жени припадају грађанска права, која су скопчана с особином удате жене или супруге. Она има право на издржавање од свога мужа и за признање овога њеног права мора бити утврђено оно стање (брак), из кога се право јавља. Због тога, у случају неизвесности или спора, јављају се особите тужбе за признање

[1] Као на пример Унгер, System I § 24. 60.

стања, и у колико оне имају за циљ да докажу претходно стање, од кога безусловно зависи други правни однос, зову се још и прејудицијалне тужбе. Особина ових тужби састоји се у томе, што решење по њима донето има безусловно значење и силу т. ј. важи не само за парничне стране, већ и за сва страна лица, која нису у спор умешана. Поред тога, „циљ заједничког кућења од стране супружника, као и гајење и васпитавање њихове деце иштү, и по разуму и по целисходности, да муж у тој заједници заузме претежан положај и да се сви остали чланови породице у толико његовој вољи потчине, колико то тражи сам циљ те породичне заједнице, а сагласно томе циљу деца се морају потчинити и матери својој. Да се пак овај природни поредак у породици одржи, нису довољни само морал и прави, већ га мора и право узети под своју заштиту на тај начин, што ће не само члановима породице, него и трећим лицима забранити да га ремете и да га, тога ради, снабде нарочитим нормама својим заједно с потребним гарантијама, које ће изнудити од свакога истинско поштовање тих правила. И ето, зато се даје мужу над женом, а родитељима над својом децом нека чисто правна власт, које пре није било, него је тек објективно право ствара; ствара се, дакле, неко субјективно право, које се због трајања, интензитета и обима свога назива влашћу (potestas). И тако, и т. зв. мужевља, и т. зв. очинска и родитељска власт јесу доиста права, приватна права, и тиме је убедљиво доказано да доиста има породичних права[1]".

Сви породични односи у опште, па и брачни специјално, одликују се од осталих правних односа поглавито тиме, што права и дужности што из њих потичу почивају већином на начелу обостраности. Пружајући једној страни извесно овлашћење, извесну моћ у погледу друге стране, право тој истој страни у исто време ставља у дужност извршење тог овлашћења, и тиме једновремено даје право другој страни. У коме правцу воља једнога господари над вољом другога, у том истом правцу она опет овој другој вољи бива потчињена. Жена, на пример, има право да станује с мужем; исто тако она има и дужност за мужем ићи и с њим онде живети, где он за добро нађе.

[1] А. Ђорђевић, Систем приватног (грађанског) права књига I 2. пол. страна 16

Поред ових обостраних права може бити тако исто и једнострано овлашћење — такав однос, у коме се једна страна потчињава вољи друге стране, не дајући јој тиме какво овлашћење. Такав поредак породичних односа преовлађивао је у старијем римском праву, међутим доцније, а особито данас, у модерном праву он је знатно потиснут. По правилу, с врло малим изузетком, сада је власт у исто доба потчињеност, а потчињеност опет једновремено и власт и у овој обостраности и једно и друго налази своје задовољење пред судом морала. Ово што важи за породичне односе у опште важи специјално и у погледу брака: само онде где јединство породичног живота захтева и једноставну вољу, где је, дакле, реч о оним прописима, који се тичу оба супружника подједнако, ту право по природи саме ствари уступа мужу решење, стварајући на тај начин особиту тако звану мужевљу власт. Па и ова власт се опет ублажава тиме, што се она у исто доба јавља и као одбрана, те на тај начин пружа жени извесна правна потраживања. Према томе, дакле, поред узајамних, међусобних или обостраних права супружника, има и права једностраних т. ј. таквих права, која само мужу или само жени припадају. И ова права почивају такође на начелу обостраности, само што она овде не стварају као тамо једновремено права исте врсте, већ збир особитих права једне стране одговара збиру особитих права друге стране.

У главноме сва права супружника двојаке су природе. Једна се односе на њихову личност, а друга на њихову имовину. За нас у овом случају од важности су само лична права њихова. Она, као што смо мало час видели, могу бити: 1. општа или заједничка, ако се тичу оба супружника или 2. специјална ако припадају само мужу или само жени.

1. О заједничким правима супружника, која се односе на њихову личност, говори § 108. грађанског законика. Он овако гласи: „Оба супружника дужна су љубавно међу собом и нераздвојно да живе, дужности брачне извршавају, једно другом верни буду, пристојно једно друго предусретају, и у сваком случају у помоћи буду“. Према томе, у лична права и дужности супружника по нашем закону у главноме спада:

а). Право заједничког брачног живота. И муж и жена подједнако су обавезни да међусобном љубављу одржавају заједнички живот кроз све мене његове, које могу временом наступити. Овај захтев законског прописа оснива се на учењу

цркве, која мужевима налаже: „љубите жене своје и не срдите се на њих“ (Кол. III. 19; Еф. V. 25, 28 и 32), а женама — да љубе и слушају своје мужеве као Господа (Титу II. 4; Еф. V. 22), јер „нити је муж без жене ни жена без мужа у Господу“ и „како је жена од мужа, тако је и муж из жене; а све је од Бога“ (I Кор. XI. 11, 12). Испуњење наређења § 108. упућује супружнике заједничком кућењу куће, с чиме је опет у вези заједнички стан. Управљање пак кућом и старање да све потребе кућевне буду подмирене спада у дужност мужевљу (§ 109.), а из тога опет, што муж кућом управља, излази да он има право да одређује место становања, које у исто доба важи и за његову жену (§ 110). Обе стране, и муж и жена, подједнако имају право захтевати да становање и кућење буде заједничко. Муж може путем надлежне власти жену шта више приморати да к њему у кућу дође, а и жена опет од своје стране тако исто има право затражити помоћ од власти да буде примљена у кућу свога мужа, ако би јој овај забрањивао улазак у кућу. У смислу ове обавезности заједничког живота супружника „никоме није слободно у своју кућу примити од мужа одбеглу жену,[1] осим њених родитеља, сродника или месне власти, па и ови дужни су одмах или најдаље други дан, јавити за такав случај полицајној власти, и ова да и њу и мужа јој без одлагања упути надлежном пароху ради поновног мирења и даљег поступка“.[2] По овом наређењу, као што видимо, напуштање заједничког живљења без добровољног пристанка противне стране може бити допуштено само у том случају, ако супружници покрену брачни спор редовним путем, па го докажу уверењем власти. Тада их не може, дакле, ни власт нагонити да заједно живе све дотле, док се брачни спор њихов не расправи. По чим би пресуда по брачном спору била изречена и гласила да се одбегла жена има вратити мужу (односно да муж има примити своју жену) на продужење заједничког, брачног живота, противна страна такву наредбу пресуде без изговора мора извршити, „и у случају ако не послуша имају је томе склањати и духовне и мирске власти, и то саветовањем, поучавањем, помиривањем, донде, докле

[1] Ово важи у свакој прилици без обзира на то по који пут и зашто жена од мужа одбегава.

[2] Види Уредбу од 6. фебруара 1857. године ВН 212. Збор. X. стр. 11.

она корисност оваквог савета не увиди и не склони се да брачно с мужем живи".[1] Но ово право мужа, да од своје жене захтева да за њим иде и живи онде где он хоће, престаје, ако је избор места становања противан закону, као што је случај на пример, кад би он осуђен био на казну лишења слободе или би без знања и допуштења власти хтео да побегне из земље итд. У таквим приликама жена не може односно није дужна следовати позиву свога мужа.

Обавеза заједничког живљења траје све дотле, докле год брак услед смрти или каквог законског узрока није престао, без обзира на све невоље и незгоде, (као што су, на пример, болест или ма какве друге тешке прилике за живот), које би могле наступити; јер сам појам љубави која служи као главна основа брака и која по правилу треба да спаја супружнике, показује у исто време да брачни живот не може се ни замислити без самопожртвовања. Прави смисао његов и састоји се баш у томе да супружници један другом „у сваком случају у помоћи буду" и као год што радост и срећу узајамним саосећањем увеличавају тако исто су дужни да и сваку невољу, која би их снашла подједнако сносе олакшавајући тиме праву тежину њену. Према томе, сваки од супружника има право захтевати од свога брачног друга да га не напушта без законом оправданог узрока; у противном случају он је повредио своју супрушку дужност заједничког живота, а тиме под извесним, законом обележеним, условима ствара у исто доба специјалан законски узрок за развод брака — „неизвесно или злоковарно одсуство",[2] на основу кога противна страна, која је напуштена, може захтевати да се дотадања законита веза брачна раскине. Још се повреда ове обавезе огледа и у дугогодишњој осуди на робију или заточење кога од супружника. Он услед тако дуге осуде није у стању да испуњава своје супрушке обавезе, те невина страна за време док казна траје може тражити развод брака на основу осуде,[3] која је онемогућила правилан брачни живот.

б) Обострано право на брачну постељу или право

[1] ib. У корист одржања заједничког живота супружника говори и § 350. крив. зак., по коме се крајња непослушност задругара или ког од кућне чељади, па дакле и жене, на тужбу старешине задруге или куће казни затвором до десет дана, о рани куће задружне или старешине кућног.

[2] Тач. 5. § 94. у вези с §§ 95. и 96. грађ. зак.

[3] § 94. тач. 3.

неискључивог вршења брачних дужности. Дужност која овом праву одговара манифестује се у позитивном и негативном правцу.

С позитивне стране, она се јавља као дужност сваког супружника да се допусти своме брачном другу ради задовољења с њим полног нагона, специјално, дакле, ради вршења брачне дужности (debitum conjugale). „Муж да чини жени дужну љубав“, вели апостол Павле, „тако и жена мужу; жена није господар од свога тијела, него муж, исто као што муж није господар од свога тијела него жена; не забрањујте се једно од другога већ ако у договору за вријеме“.[1] Ово право на брачну постељу не може бити ограничено никаквим уговором ни пре ни после закључења брака, јер то не допушта сам појам брака, по коме извршење брачне дужности оличава у себи физички елеменат, без кога као што већ знамо, не може ни бити брачне заједнице. Питање је само да ли се може судским путем добити задовољење у случају ако би која брачна страна оној другој ускраћивала или отказивала сасвим брачну постељу. По природи својој, ово се право не може судским путем потраживати,[2] јер извршење брачне дужности претпоставља подударност телесне конструкције и унутрашњег расположења, а тај захтев не може се принудним мерама изнуђавати. Карактерна особина овога права огледа се у томе, што задовољење полног нагона, коитус, у свима приликама кад год се јави као предмет судског расправљања, сматра се за законит акт ако је извршен између супружника, тако, на пример, да жена не би могла подићи тужбу противу свога законитог мужа за дело силовања;[3] и сваки акт, којим би се обавезно захтевало неизвршење брачне дужности, као на пример, завет уздржљивости од брачне постеље, сматра се про-

[1] I Кор. VII, 3—5.

[2] Rittner Ed., Oesterreichisches Eherecht, Leipzig 1876, S. 310 Постоји додуше у науци и противно мишљење, но ипак не у том смислу, да би се само извршење брачне дужности непосредно могло изнудити, већ само посредним начином, путем новчане казне и затвора. Anders, Das Familienrecht, Berlin, 1887, S. 66. Stubenrauch, Commentar zum österreichischen allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuche Wien 1902. I Band. S. 164. Но све ове принудне мере не дају гаранције да се жељени успех може постићи. Bartsch, Das gerichtliche Verfahren in Ehesachen. Wien 1894. S. 398.

[3] Meyer Hugo, Lehrbuch des Deutschen Strafrechts. Leipzig. 1895. (5 изд.) страна 744.

тиван закону.[1] Осим тога, правни смисао ове обостране обавезе супружника огледа се још и у том случају, ако би се која страна од самог почетка брака стално отказивала вршења брачне дужности. У тој прилици противна страна, према томе колико је у могућности да свој навод утврди, могла би захтевати да се брак уништи на основу физичке неспособности и немоћи за извршивање брачне дужности.[2] Но овде се ипак, дакле, не констатује повреда супружке дужности у погледу брачне постеље, већ непотпуност брака или недостатак физичког елемента, с тога и мора у таквом случају бити утврђено да брачна дужност од самог почетка стално т. ј. никако није вршена, да није дакле ни било законитог брака, а не да је законитом браку учињена повреда дужности. Ако ли су пак супружници, ма било то и само један једини пут, имали брачну постељу, онда после тога, у колико се лекарским прегледом може констатовати да је брачна дужност (односно коитус) вршена или боље рећи да је законитост брака и у погледу физичког елемента задовољена, губе право на тужбу за уништај брака по поменутом горе основу, и остаје им једино да сами потраже начина како ће до свога права доћи. У осталом, не треба губити из вида, да понекад могу бити и доиста бивају и такви узроци, који потпуно оправдавају изврšење брачних дужности, као, на пример, болест кога од супружника,[3] опасност по живот и здравље зачетог плода или одојчета, прекомерна похотљивост противне брачне стране, или у опште законски узроци, због којих се брак разводи,[4] а са црквено-правног гледишта још уз то и пост и молитва.[5]

[1] „Која жена остави свога мужа и хоће да се уклони, гнушајући се брака, нека је анатема.“ Гангр. 14. „Епископ или презвитер или ђакон нека не изгони жену своју под изговором побожности. Ако је изагна нека буде одлучен, а ако остане нека се свргне“. Ап. 5.

[2] Тач. 4. § 93. у вези с § 75. грађ. зак.

[3] „Тако у свима болестима с великом ватром, где долази често и до бунцања и заноса, тешко је и замислити, да би таква особа могла бити у стању да изврши обљубу, једно што јој недостаје физичке снаге, а друго и за то, што је у оваквом телесном стању сваки нагон полни савршено угашен“ Др. Герасимовић, Судска медицина Књ. I. св. 1. стр. 98. У стању тако тешких болести груба непажљивост здравог супружника према болесном брачном другу понегда могла би добити облик злостављања убитачним средствима противу живота те оличавати на тај начин у себи тако звано радење о глави своме супругу, што служи као законски узрок за развод брака — тач. 2 § 94. гр. зак.

[4] § 94. грађ. зак.

[5] „А који живе у браку морају сами себи бити судије: јер су чули

Негативна страна ове обавезе искључивог вршења брачне дужности огледа се у томе, што ни један од супружника не сме ни с којим другим лицем имати полне односе осим искључиво са својим брачним другом. У погледу ове негативне стране право има ширу примену и много веће значење, него код позитивне стране, с тога, што овде природа самог односа даје више могућности: како за констатовање правог стања ствари тако и за употребу принудних средстава.

Ова тесна и искључива привезаност супружника по дужности има то правно значење, да је свака друга полна веза њихова, с лицем страним, једна недопуштена радња или боље рећи повреда самога закона. Искључивост вршења брачних дужности ствара на тај начин између супружника обавезу строгог чувања брачне верности. Повреда пак брачне верности представља повреду закона, и специјално преступ браколомства, који се као такав казни по одредбама кривичног законика,[1] повлачећи за собом у исто доба доста замашне последице и у области приватног права. Јер услед нарушења брачне верности или прељубе (прељубочинства) повређена страна, по тач. 1. § 94. нашег грађ. зак. има право захтевати да се брачна веза са свим раскине.

Брачна верност налази правну заштиту, дакле, у двојаком облику: и у виду казне, и у виду штетних последица за даљи опстанак брачне заједнице, те отуда повређеној страни остаје на вољу да бира којим ће од ова два начина да тражи себи задовољења.[2]

Павла, који пише, да се треба уздржавати једно од другога у договору за вријеме, како би се могли помолити, пак послије опет заједно бити." Дион. Алекс. 3. На питање: у које дане седмице они што живе у брачној заједници имају пазити да се уздржавају једно од другога, а у које им је то слободно? Тимотије Александријски одговара: „Осим што сам пре рекао кажем и сада. Апостол каже: „У осталом свакако се морају један од другога уздржавати суботом и недељом, јер се у те дане приноси духовна жртва Господу", прав. 13.

[1] §§ 196. и 197. крив. закон.

[2] Из самога текста одредбе тачке 1. § 94. нашег грађанског законика не види се да ли пресуди за развод брака, на основу супружког неверства, мора претходити кривична пресуда или је довољно да се дело неверства у самом брачном спору утврди. Судска пракса пак стално се држи тога мишљења, да за констатовање супружког неверства не мора претходити кривична пресуда, већ дело неверства може се доказивати и другим доказним средствима изузимајући признање и заклетву. Међутим, ово питање је од врло крупног значења, и мишљења правника су подељена. Stubenrauch (S. 192.) захтева кривичну пресуду. Dolliner, Nippel и Winiwarter противног су гледишта. Код нас на ово питање скренуо је пажњу Сашић у својој „Теорији судских доказа" (1886) на стр.

в) **Обострано право на пристојну предусретљивост.** Оба супружника, према одредби § 108. грађ. зак., дужни су између осталога да „пристојно једно друго предусретају, и у сваком случају у помоћи буду." Под пристојним предусретањем овде се разуме у главноме избегавање и отклањање свих радњи и поступака, којима би се част вређала, слобода ограничавала и телесна неповређеност опасности излагала. Отуда по праву пристојне предусретљивости сваки супружник може захтевати од свога брачног друга да из његова говора, живота и рада не износи на јавност све оно, чиме би се пред светом његов положај унижавао, да и речима и делима у свима приликама чува част његову, да му не закраћује потребну слободу кретања у друштву и да подједнако с њим води бригу и старање о телесном

237. стављајући овако питање: „Кад једна супружничка страна по пресуди казненога суда, којом је на основу признања противне стране утврђено, да постоји дело браколомства, затражи развод брака, онда питање је, може ли духовни суд с обзиром на § 157 (сада чл. 216.) закона о црквеним властима да прими такву пресуду, која је једино на признању основана, за доказ у брачној парници? Не знамо каква је у овом погледу јуриспруденција духовног суда, али нама се чини, вели поменути писац, да, ако би се строго гледало на пропис овога §-а (чл. 216.) не би могао да прими, јер би, истина посредним путем, био изигран јасан пропис закона, који забрањује доказ средством признања у брачној парници." За тим даље продужује: „Али, с друге стране ако се оваква пресуда не прими у грађанском процесу за развод брака, него се затражи, да се другим доказним средствима доказује оно, што је казненом пресудом као постојеће признато, онда се у овом случају повређује пропис §. 12. казн. пост., по коме се не мора у грађанском спору доказивати оно што је казненом пресудом утврђено. Најзад би то једна аномалија била, да се једна пресуда казненог суда, по којој је неко већ и казну издржао, не прими ни у шта пред духовним судом. Свакако је нужно да законодавство ове противности пречисти и питање ово на прави пут изведе." Не упуштајући се у детаљније излагање самога питања на овоме месту, пошто оно излази из круга обележене нам задаће, напомињемо само то, да по основном начелу канонских прописа, о којима по закону духовни суд мора водити рачуна (чл. 116) ко је окривљен за какву противзакониту радњу не може бити два пута кажњен за једно исто дело — прав. 3. и 32. Вас. Вел. На том основу, брачна страна, према којој је верност нарушена има да се реши шта жели: или развод брака или казну неверног супруга. Ако пак тражећи развод подноси пресуду грађанског суда о кривици за дело браколомства, а поред тога у својој тужби за развод наводи још и друге доказе о неверству, који су се јавили после осуде (грађанског суда) за браколомство, онда духовни суд мора узети у надлежну оцену тужбу за развод брака и донети своју одлуку на основу **нових** доказа о кривици тужене стране, т. ј. оних доказа које грађански суд није разматрао и ценио.

здрављу и душевном спокојству. Повреда овога обостраног права супружника у виду очевидног унижавања, намерног одузимања слободе (затварање и непуштање на слободу) и телесних повреда отежава и ремети правилност брачног живота тако, да у извесним приликама, када се (ова повреда) јави у толикој мери, да искључује и обичну човечанску а камо ли супрузнику љубав, услед чега и даљи заједнички живот постаје немогућан, она ствара специјалан узрок за развод брака,[1] а осим тога таква недопуштена радња од стране супружника још се и кривично казни.[2] Ако је пак повреда мањега рода т. ј. ако не представља злоставу противу живота и т. зв. радење о глави своме супругу већ само узајамну нетрпељивост, псовање, омаловажавање и у опште непредусретљиво поступање, онда законодавац у виду другог покушаја измирења допушта супружницима „разлучење само од заједничког живљења",[3] па ако би се и овај покушај показао безуспешан, (после петогодишњег одвојеног живота) онда оба супружника имају право захтевати да се њихов брак разведе на том основу, што се поред свих покушаја законских нису могли никако сложити.[4]

Поред ових до сада побројаних заједничких или обостраних личних права и дужности супружника још има и других. Наш законодавац их обележава у § 107. овом општом дефиницијом: „Што се год са намером и опредељењем брака слаже, оно све припада супружницима као права и дужности, нити се шта противу личних права уговором определити може."

2. Специјална права и дужности супружника потичу из личних особина једне и друге брачне стране.

Природа и обичаји стављају породицу поглавито под заштиту мужа. Овој претежности у погледу обавезе одговара у

[1] Тач. 2. § 94. грађ. зак.

[2] §§ 349 и 173. крив. зак.

[3] „Разлучење само од заједничког живљења, које би се по нужди и на дуже време са ужитком или без ужитка определило, сматра се као и други покушај примирења између супружника који, ако би се опет састали, јављају то само своме свештенику, а овај лето доставља својој духовној власти." § 102. грађ. зак.

[4] „Ако се у парници за развод брака досуди одвојен живот, па се муж и жена у року од пет година не измире, епархијски ће духовни суд после тога рока, на захтев обе парничне стране развести брак." Чл. 218. зак. о црквеним властима.

нето време и извесна надмоћност у погледу права. Прави израз овога, самим животом већ датог, а правом само формулисаног, односа у колико се брака тиче јесте мужевља власт. У томе смислу обележава специјална права мужа одредба § 109. грађ. зак. која гласи: „Особито пак муж се сматра као глава и старешина куће и родбине и по томе његова је дужност поглавито, кућом и имањем управљати, за снабдевање своје супруге по могућству старати се, њу од сваке напасти бранити и на сваком месту заступати". Под изразом „глава и старешина куће" овде треба разумети не неку деспотску, неограничену власт, већ власт у границама закона по којој је жена дужна ценити и поштовати све оправдане захтеве и назоре свога мужа тако, да у случају несугласице о оправданости захтева воља мужа мора бити старија.

На основу ове своје власти муж има право од своје жене захтевати: да с њим живи онде, где он за добро нађе (§ 110.) у колико, разуме се, тај његов захтев не би био противан закону и вишим каквим обзирима; да му по силама својим помаже у отправљању домаћих послова; да с њим заједно води бригу и старање о гајењу деце (§§ 110 и 115); да наредбе његове односно кућевног управљања извршује и у границама њиховим сама млађима наредбе издаје.[1] Мужевља власт траје за све време докле год брак постоји, јер по смислу § 107. грађ. зак. муж се не може обавезно уговором одрећи ове своје (мужевље) власти, која се распростире искључиво у границама кућњег управљања изузимајући неке случајеве, где жена мора имати начелно одобрење од свога мужа, као н. пр. да може вршити јавне или трговачке послове.[2] За извршење власти главе и старешине куће мужу,

[1] „Супруга пак дужна је мужа свога слушати, наредбе његове извршивати, за њим ићи и где он за добро нађе, с њим онде живети; њему по силама својим у отправљању домаћих послова, у прибављању, а нарочито чувању имања припомагати, на кућевни ред и чистоту пазити, и нарочито децу намиривати, у чистоти и благонаравности одржавати их и чувати." — § 110. грађ. зак.

[2] „Закон има два разлога с којих оставља једино мужу да реши да ли ће му жена трговати. Он то питање оставља само мужу прво зато, што овај најболе познаје способност и искусност своје жене, па је једини и у стању да најпоузданије зна је ли за њу тај посао и да ли се неће упропастити. Он га њему оставља друго и поглавито зато, што жена, која води трговину, мора да напусти онај уски породични и домаћи круг, у коме се према нашим данашњим појмовима и обичајима треба да креће као супруга и као мати, па да ступи у блиски пословни додир с другим људима, а само

по смислу одредаба §§ 349. и 350. крив. зак., стоје на расположењу и извесне „исправљајуће мере", разуме се, у врло уским границама.[1]

На супрот овим специјалним правима мужа постоји читав низ особитих права, која само жени припадају.

Из дужности мужевље, да кућом и имањем управља и да се за снабдевање своје супруге по могућству стара, потиче особито право жене на издржавање од мужа. Количина издржавања, под којим ваља разумети: храну, одело, стан и друге најнужније потребе за живот, зависи од „могућства и имања"[2] мужевљег. Ово право женино, ако брак није уништен или разведен не гаси се ни после смрти мужевље, јер према од-

муж њен може рећи, да ли ће му се свидети тај слободнији живот женин, који јој иначе, као што већ рекосмо, не приличи. Са тих врло важних разлога закон по правилу не допушта ни самом суду, да се меша у ову ствар и мимо мужа жени даје одобрење за трговање. Али у случају крајње потребе, када се нема куд, суд има право, да и то учини. Само се онда сматра да постоји таква потреба, кад је удатој жени трговина остала једини поштен начин за издржавање њено и њене породице, а муж је умно оболео или некуда одумарао, или јој очито из ината и пусте пакости не одобрава да тргује. Пу како се судско одобрење оправдава само крајњом нуждом и одржањем породице, то оно само собом престаје да важи чим се битно измене прилике, које су га изазвале т. ј. чим удата жена толико побољша своје материјално стање, да се може с породицом својом издржавати и без трговачке радње (на пр. добила наследство или велики згодитак на лутрији и т. д.) или чим муж оздрави или се дома врати и почне се бринути о издржавању породице." — Сп. Радојичић, „Основи трговачког права Краљевине Србије" Београд, 1899. год. стр. 30. и 31.

[1] „Како из § 349. тако и из § 350. јасно се види да законодавац даје старешини куће право, да овај може своје млађе, па и жену, накарати на [illegible] кварити, а тек ако би он у тој својој старешинској власти границе прешао, [illegible] власт [illegible] да узме и казни га због његових поступака. Ово што казасмо [illegible] речи „крајње нечовечан" и „немилосрдно тукао и злостављао" [illegible] власт ће примити тужбу тек кад се покаже да је старешина према [illegible] таково што учинио, што се за крајње нечовечно сматра [illegible] или ако је ове немилосрдно тукао и злостављао. Је ли тучење [illegible] злостављање немилосрдно било или не, наравно је да власт мора да оцени. Да [illegible] старешина да своје домаће може казнити, види се и из § 350. где му [illegible] да може употребљавати све исправљајуће домаће мере [illegible] а [illegible] домаћи затвор [illegible] шамар [illegible] и прут [illegible] према упорнику и тек кад [illegible] упорник крајње непоступан и све су мере према њему узалудне биле, [illegible] власт да упорника исправља." Б. Д. Пецић, Објасњење казнителног законика, Београд 1866. стр. 819.

[2] [illegible] § 106. грађ. зак.

редби § 112. грађ. зак. „као год што је муж дужан своју жену за живота свога хранити и садржавати, тако се та дужност и после смрти његове простире на удовицу, докле име његово носи“. Но за уживање овога права претпоставља се да жена од своје стране ни у ком погледу није нарушила своје дужности, које закон од ње као супруге према мужу захтева. У противном пак, ако се докаже да је непослушношћу или вероломством своју супружнику дужност нарушила, она може бити лишена овога права ма да међутим брачна веза није раскинута по закону.[1]

Самим ступањем у брак жена добија право на: име, положај и поданство свога мужа,[2] које по смислу § 101. грађ. зак. („све користи брачне по закону“) задржава и после престанка или развода брака. За њу је надлежан суд њенога мужа.[3] Осим тога, жена као слабија страна има права на мужевљу одбрану и заступништво у свима приликама, што одговара потпуно дужности мужевљој по којој је он обавезан жену своју „од сваке напасти бранити, и на сваком месту заступати“ (§ 109. грађ. зак.).

Услед ових обостраних права и дужности и тесних веза између супружника извесне радње губе или мењају облик кажњивих радњи. Ово важи нарочито за крађу и утају, јер ако би се и констатовало дело крађе и утаје између супружника не казни се, већ се само учинилац дела осуђује да украдено или утајено поврати или да накнади.[4] На том истом основу, у свима парницама код суда, брачни однос претпоставља сумњу у пристрасност, те због тога и у грађанском и у кривичном судском поступку образује основ изузећа како у погледу иследника и судија, тако и у погледу вештака и сведока.[5] С друге стране, ослобођава кривичне одговорности онога, који би као сведок нека дела противу свог знања и уверења одрицао или прећутао, ако је дело такво да би се због тога „противу супруга казнимо

[1] §§ 100. и 102. грађ. зак. Упореди Ст. Максимовић, Нова Збирка начелних одлука одељења и општих седница Касационог Суда. Пожаревац 1894. год. стр. 31—36. и 74.

[2] § 48. грађ. зак.

[3] § 31. грађ. суд. пост.

[4] § 234. крив. зак.

[5] §§ 52. 211 грађ. суд. пост.; §§ 43. 92. крив. суд. пост

ислеђење предузети имало"[1] и ако се међутим кривоклетство по закону строго казни.

То су у главноме лична права супружника. Сва остала права и дужности, у колико се тичу нарочито њихових имовинских односа, као што смо и раније напоменули, не улазе у предмет наших испитивања, пошто је наш задатак у главноме да се упознамо само са оним правима и дужностима, чија повреда има непосредног утицаја на сам опстанак брака стварајући под извесним условима законске узроке због којих се брачна веза раскида.

(Наставиће се)

[1] § 271. крив. зак.

ПОРОДИЦА ПОЛАЊЕЦКИХ

РОМАН

ХЕНРИКА СЈЕНКИЈЕВИЋА

У 3 КЊИГЕ

ПРЕВОД С ПОЉСКОГА

ДРУГА КЊИГА

(НАСТАВАК)

XV

Кад је сутрадан Марина ушла к мужу одевена, он је једва познао. Била је у црној хаљини и са црним велом на глави; учинила му се виша и косматија, смагнута у лицу и старија. Али му се допала њена озбиљност, која га подсећала на дан венчања. Успут му је Марина признала како се плаши и како јој лупа срце, а он је умиривао шалећи се, ма да је и сам такође мало био узбуђен; а кад после кратког пута приспеше у огромни полукруг пред св. Петром, осети да ни њему не бије пулс као свакога дана, а сем тога осети некако чудноват утисак: као да је мањи него обично. На ступњевима, где је стајало неколико стражара, одевених у прекрасно одело, које је смислио Михл Анђело, нађу на Швирског, који их одведе на више, с масом људи, већином Белгијанаца. Марина, мало збуњена, ни сама није знала кад се нађе у пространом салону, у којем је била још већа маса света, којега није било само у средини, где су стражари одржавали простран пролаз. У гомили света могао се чути језик фламански и француски, којим се шапутало, а шаптачи су обраћали очи оном пролазу

у којем се овда-онда појављивали људи у црвеном оделу, које је пренесило Полањецкога у галерије слика брисельских и анверских. Учинило му се да је овде из мртвих устао средњи век; сад би то био какав средњевековни ритер, до душе у друкчијем шлему него што су они на старинским сликама, али са челиком на прсима, сад опет какав херолд у краткој црвеној далматики и са црвеном капом на глави; а сад опет кроз отшкринута врата провире по каква црвена кардиналска, или љубичаста епископска пера појева, вечући на црним аксамитима и престареле главе с белом косом или с лицима као у какве мумије. Одмах се могло познати да погледи ове светине падају на те особите кројеве, боје и лица и то некако као узгред, а да они траже нешто друго, више, да се у уму скупља озбиљност, а у души осећај очекујући неки тренутак, који се у животу једном дочека, а довек памти. Држећи Марину за руку, да се не би у гомили изгубила, осети Полањецки како та рука дршће од узбуђења, а и сам он, усред те нечујне гомиле, усред ове историске озбиљности и као васкрслих давнашњих дана, усред тог скупа и очекивања опет осети онај чудни утисак: како се све више и више смањује и да је тако мали као никад дотле.

У том се чу неки тих и нешто загушени глас:

— Гледао сам да вас видим и ево једва. Изгледа као да ће ово да буде брзо.

Али није имало да буде убрзо. Међутим Швирскога одазва његов познаник монсињор, прозбори с њим неколико речи и одведе цело друштво право ка суседној сали, која је била у црвено. Полањецки с дивљењем виде, да и ту има пуно људи заузимајући само једну страну коју је чувала почасна стража. У том је крају на једном узвишењу била столица, пред овом пак неколико прелата и бискупа, који су разговарали поверљиво међу собом. Овде је очекивање и скуп био још занимљивија. Видело се да људи уздржавају дах и да сва лица имају неки свечани и тајанствени израз. Сјајна сунчана светлост измешана одсјајем од дуварова пунила је салу неком нарочитом светлошћу, у којој су сунчани прамени што се овде онде пробијаху изгледали румени и некако црвенији.

Почекаше још неко време и најзад се у првој сали зачу шум, па нека хладовина, па клицање и најзад се на отвореним побочним вратима указа бела прилика, коју су уносили племићи

гардиести. Маринина рука нервозно стеже шаку Полањецкову, а он јој својом руком учини то исто и утиснци брзи слише се код њега у неки општи осећај изузетног и свечаног тренутка, баш као оно за време венчавања.

Један од кардинала отпоче неки говор но Полањецки га не разумеде. Његове очи, мисли и цела душа његова остадоше при оној белој слици. Ништа на њој није измакло његовим очима. Њему је пало у очи оно худо бледо, лице као у мртваца. Било је у њему нечега нетелесиога, учинио му се пола тело пола привиђење; као нека светлост што се пробија кроз алабастар, или дух што испуњава неку прозрачну материју, као посредна ватра између два света. И као неком дивном антитезом материја се у том видела као нешто нестварно и дух као нешто стварно.

А кад се људи почеше приближивати њему за благослов, кад Полањецки виде пред ногама његовим своју Марину, кад осети да се њему може прићи као своjем оцу, осети силније узбуђење него икад дотле. На очи му паиће магла и запета — никада се у животу није осетио тако малешим зрном песка, у којем куца захвално детиње срце.

Кад изиђоше сви су ћутали. У Марине су биле очи као да се пробудила иза сна; професору Васковском тресле се руке; о ручку се довукао и Букацки, али како је и сам био слаб није му пошло за руком никога да разговори; и сам је Швирски мало говорио док су били код њега. Само се овда онда враћао томе предмету, понављајући:

— Да, да! Ко то није видео не може ни појмити. Тога се човек довек сећа.

Предвече Полањецки и Марина изиђоше да гледају залазак сунца са Тринита деи Монти. Дан се свршавао веома пријатно. Цео град као да је обујмио растрвљен златан прах. Под њиховим ногама тамо у долини, на Пјаца д' Еспања, стао се већ хватати сутон, али још прозрачни сутон, кроз чију се пријатну боју могла видети у излозима разнолико цвеће на обе стране од Кондоти. Цела је слика представљала неки велики и ничим непомућени мир, у којем се могла читати жеља за сном. Затим се Пјаца д' Еспања стаде све више увијати у мрак, а само се још Тринита светлила у пурпуру.

И Полањецки и Марина осетише ту топлину у себи. Низ огромне су степенице силазила некако веома умирене душе. Сви

утисци онога дана слише се у њима у тако велике и спокојне црте као онај прамен румени што је још над њима сијао. Најзад Полањецки рече:

— Знаш чега се сећам још из детињства? Код нас у кући сви смо у глас читали вечерњу молитву.

Он питајућим погледом праћаше Марину.

— Стано мој, дивни мој, ја ти само нисам смела то напомињати — одговори она узбуђена.

Он јој само одговори:

— „Служба божја“ — сећаш се?

Али је она то некада рекла веома усрдно, као ствар која се потпуно разумела сама по себи, те се сад баш ничега није сећала.

XVI

Полањецки је непрестано био у немилости код г-ђе Основске. Кад би се нашли код Швирскога у време између његових радова само би толико с њим говорила колико су јој налагали добро васпитање и учтивост. Полањецки је то добро уочио, те се питао: „Шта би хтела она од мене?“ Али није га то много пекло, а не би му ни на ум падало да је у г-ђе Основске у место двадесет и осам година било педесет и осам, да јој очи нису биле тако граорасте, а усне онако вишњеве. Такав ти је то човек: сад и ако од ње није ничега ни тражио ни очекивао ипак се није могао задржати од помисли: а шта ли би било, кад би се он баш натурио за њеном љубављу и докле ли би она у том дотерала.

Они у четворо извршише још један излет до нећине Св. Калиста, јер се Полањецки хтео одужити учтивошћу за учтивост, т. ј. колима за кола. Али се овим изменама ствар није угладила. Разговарали су само онолико да то не би падало у очи, а њега стаде то већ срдити.

Ово заљубљење г-ђе Основске створило је међу њим занимљив однос, који их је готово удаљавао једно од другог, али што су они само знали, и као неку врсту узајамне тајне, у коју нису никога посвећивали. Полањецки је држао да ће то све престати онда, кад више не буде посла око њене слике, али међутим и ако је на слици лице било већ готово имало се

ипак доста довршивати на ситницама, зашто је била неопходна присутност лепога модела.

Испадало је некако, ваљда из простог узрока што Швирски није хтео губити времена, да су Основски били још ту, кад би дошао Полањецки. Неки пут би и застали мало да се поздраве и измењају реч две о јучерашњици. Или би господин Основски био од жене послат за какву ситницу, или би ради каквог обавештења одлазио он и оставио кола пред радионицом.

Једанпут се баш догоди управо кад Марина седе да је Швирски слика, а г-ђа Основска још није била изашла; кад мало после дознаде да су Полањецки били прошлога вечера у позоришту, распитивала је, намештајући пред огледалом шешир и рукавице, о певачима и опери, затим се окрете Полањецкому.

— А сад вас молим да ме отпратите до кола.

Узе огртач огрну се и стаде тражити врвце да завеже, али у предсоби наједаред застаде, па рече:

— Због рукавица не могу да нађем петље — будите тако добри!

Полањецки отпоче тражити, па при том умало што је није морао обгрлити. У тренутку га спопаде жудња и то у толико више што се она наже к њему толико да га топлота од лица и тела јој стаде обливати.

Она га запита спуштеним гласом:

— А што се ви на мене срдите? Жао ми је! Мени су тако потребне пријатне душе! Шта сам ја вама учинила!

Он у том нађе петље одмаче се, и као сваки жустар човек уз нешто грубог задовољства, кад постигне што је хтео и хоће да покаже да се није дао, рече просто безобразно:

— Нисте ми ништа учинили, а нисте ни могли.

Али она одби неучтивост као што се одбија лопта у тенису.

— Али ја каткад тако мало гледам на људе да их просто не видим.

Враћајући се, Полањецкому се ово врзло по глави: „Тако, дакле. Ту би човек могао да иде докле му је воља!“

Прође га језа од пете до перчина — он понови:

— ...Докле му је воља... —

А при том није ни помислио колико се вара; како се само могу варати сви они који би радо омастили брке из туђег чанка. Г-ђа Основска је била кокета; у ње је било срце окорело а ум

се стао кварити, али је она још далеко била од потпуног физичког посрнућа.

У том се он врати горе с осећањем да је поднео жртву за Марину, и то још огромну, и било му је врло тешко прво што то она не може дознати и друго кад би дознала то би његов поступак сматрала као нешто што се само по себи разуме. Једи га тај осећај — кад погледа у њено чисто лице пуно мирноће — сталожености и нехотице га сравни са оним другим и он рече у себи:

— Ах, али ова моја Марина пре би у земљу пропала! У њу се човек може поуздати!

И занимљива ствар. Било је у том несумњива признања, али уз то и сенка сажаљења и срџбе. То је била душа тако много његова да није осетио обавезу да непрестано загледа у његову вредност.

За оно време што су још поседели код сликара, Поланјецки је непрестано био са својим мислима код г-ђе Основске. Мислио је да му она у будуће неће ни руку пружити и остало је да се опет преварио. На против, хотећи да му покаже да на њега не полаже ништа, била је према њему још учтивија него пређе. Само се г. Основски показивао увређеним, и бивао је према њему из дана у дан све хладнији — јамачно услед разговора с „Анетком."

Неколико дана доцније већ су утисци друге врсте ове утрли. Букацки је одавно све непрестано куњао. Сам се тужио на главобољу у потиљку и на некако чудно осећање, као неко кидање са својим сопственим назорима. Његов хумор још се овде онде показивао, али би плануо и угасио се, као варница. Све је ређе долазио на заједничке обеде у хотел. Најзад једном рано у јутру Поланјецки доби од њега карту исписану врло непоузданом руком, а на њој ове речи:

„Драги мој, изгледа да сам од ове ноћи на путу за онај свет. Ако хоћеш да видиш језду, дођи до мене, а нарочито ако немаш што паметније да радиш."

Поланјецки прикри карту од Марине, али оде одмах. Букацкога нађе у постељи, а поред њега лекара, којега Букацки у осталом одмах отпусти

— Веома си ме поплашио — рече Полињецки. — Шта ти је.
Ништа тако страшно! мало ми се одузела лева страна тела.
Уз тај се у Бога!

— Паметно говориш! Ако је икад било места тому, сад је. Не владам левом руком и левом ногом, не могу да устанем. Такав сам се пробудио јутрос рано. Мислио сам да сам изгубио и говор, те почех сам себи декламовати: „Per me si va...“ — али као што видите језик је остао.

— А да ли ти знаш поуздано да је то капља? Можда је то привремено утрнуло.

— „Шта је живље, ах, тренут цигли!“ — Поче Букацки декламовати. — Не могу да се крећем и ту ми је крај: или ако хоћеш управо, отпочело се!

— То би било много, али ја у то не верујем. Свако може за неко време утрнути.

— Има у животу горких часова, говорио је караш кад му куварица скидала ножем крљушти. Морам ти признати да сам се у први мах поплашио. Да ли ти се десило који пут да осетиш како се диже коса на глави? Није најпријатније осећање. Али сам већ сад у равнотежи и после три сахата изгледа ми као да сам већ десет година узет. Све је навика! — као што је рекла печурка на жару. Много говорим, јер ми остаје још мало часова. Знаш ли ти, драги мој, да сам ја за дан два готов.

— Баш си полудио! Та људи у капљи живе по тридесет година.

Букацки одговори:

— Па и четрдесет! — Капља је понекад раскош, који понеко може допустити, али овакви људи, као ја, не. Здравом човеку са јаким вратом, стомаком и бутинама то може да буде пре као неки одмор после веселе младости, мода за размишљање, али мени! Сећаш се како сам исмевао моје цеванице. Кажем ти да сам онда имао право elefantiasis у поређењу с овим сад. Није то право, сваки је човек тело; и ја сам само једна линија, и то она што иде, без шале, у б е с к о н а ч н о с т! Полањецки поче увијати, окретати на примере толике које он зна, али му Букацки одговори:

— Остави, човече! Ја осећам и знам да ће за дан два доћи капља у мозгу. Нисам никоме говорио, али годину дана ја то већ очекујем и отада читам лекарске књиге... Још један удар и све свршено!

Ту мало застаде и понова отпоче:

— А мислиш ли ти да ми то није драго! Помисли ти само да сам ја као пањ у планини. Немам нигде никога. Овде, па

чак и у Варшави могли би ме надгледати само плаћени људи. Гадан је тај живот без узбуђења и нигде никога својега. Кад изгубим реч, као што сам изгубио покрете, онда ме може по вољи шамарати каква била чуварка или чувар. Аваља ми знати једну ствар. У првим тренутцима ове болести поплашио сам се али у мојем трошном телу живи снажна душа — сети се само како сам ти говорио да се не бојим смрти — и не бојим је се.

У његовим очима сину неки зрачак смелости и енергије, која се крије негде у дубини те изврнуте и омекшале природе.

Полањецки, као човек добра срца, мету своју руку на његову узету и рече врло срдачно:

— Драги мој, само немој мислити да ћемо те таквога напустити, и не говори да немаш никога својега. Ти имаш мене а сем мене ту је моја жена, па Швирски, па Васковски, па Бигјелове. Ти си наш. Крепућемо се у Варшаву, наместићу те у болницу па ћемо те сви редом обилазити, и нико те неће ни зврцнути по носу, ниједан те чувар неће ударити, прво зато што бих ја свакому такому наместио ребра, а друго и зато што у нас има милосрдница, а међу њима је и г-ђа Емилија.

Букацки ућута и мало пребледе. Био је јаче узбуђен, него што је хтео да се види. Преко очију му пређе сенка. После дужег ћутања рече:

— Ти си красан дечко. И сам не знаш да си учинио читаво чудо, јер си учинио: знаш само шта ми се прохтело... Силно ме нешто повуче Варшави — међу све вас. Ужасно ме нешто вуче у Варшаву!...

— Али би ваљало да и овде пређеш у какву болницу где има редовне неге. Швирски мора да зна где је најбоље. А дотле овласти ме да ја учиним све уместо тебе.

— Чини што ти је воља — одговори Букацки, у којега се поче појављивати нова снага гледајући у нове планове и енергију Полањецкога.

Полањецки написа писма Швирском и Васковском и одма их посла. За по часа ево ових обојице, а Швирски још са чувеним лекаром. И већ пре подне Букацки је био у болници у светлој и видној собици.

— Како је то пријатна и топла боја — рече гледајући на позлаћену боју зидова и тавана. Ово је красно.

После се обрте Полањецкому:

— Дођи до мене пред вече, а сад иди својој жени.

Полањецки се опрости с њим и изађе. Кад дође кући пажљиво исприча жени шта се десило, јер је није хтео поплашити изненадном вешћу, држећи да се може лако све окренути на боље. Марина га стаде молити: да је поведе собом кад пође к Букацком, ако не довече, а оно сутра изјутра; а он јој обећа. Како после ручак није могло бити рада код Швирског то се кретоше к Букацком.

Али пре тога професор Васковски се није одмицао од Букацкове постеље. Кад се болесник већ помирио с новим својим станом у болници, стаде му старац говорити, како се и сам једном био побојао да ће умрети, али кад се исповедио и причестио да му је као неким чудом одједаред било боље.

— То је већ позната метода, господине професоре — одговор смешећи се Букацки — знам добро до чега вам је стало.

Професор се збуни као да су га ухватили негде у злу, па прекрсти руке, и одговори:

— Али ја јамчим да би то помогло!

А Букацки ће њему са својим старинским хумором:

— Добро. Кроз дан два увериһу се колико то помаже — кад будем с ону страну реке.

Долазак Маринин у толико је за њега био утешнији, у колико му се није ни надао. Стаде говорити како се не нада да ће с ону страну реке видети и једно женско створење, а нарочито своје. Мало после пецкао је све, али се видело да је ганут.

— Какви сте романтичари! — говорио је. — Ваља човек да савршено ништа не мисли кад га интересује и такав скелет, као ја што сам. Никад ви нећете доћи до памети. Како? Зашто? Само да би и пред саму смрт морао бити кому захвалан..... и јесам захвалан... захвалан сам вам из дна душе.

Али му Марина није дала да говори о смрти, него је врло самоуверено говорила о том: како ће њега пренети у Варшаву, међу своје; говорила му је о том тако, као да не подлежи никаквој сумњи те јој пође за руком да и њега самога одушеви за то. Саветовала му и како све то да се удеси, те је он најзад стаде слушати жудно. Његове мисли постадоше на неки начин плева, коју је лаки поветарац могао носити. Осетио је како је сад дете и то како бедно дете.

Још истога дана походио га г. Основски. И он је био према њему тако болећив, као прави брат. Букацки се тому

ничему просто није ни надао, нити и на што тако рачунао. А кад лоше у вече дође опет Полањецки, и кад остадоше само њих двоје, рече он Полањецкому:

— Кажем ти искрено, никад нисам боље осетио него сад: како сам од живота направио глупу комедију, и како сам га свињски искварио.

А после мало додаде:

— А да сам бар налазио задовољства правога у методи, по којој сам живио, не! Како је глупо наше доба! Човек се сам цепа, па оно што је у њему најлепше он то ћушка по којекаквим кутовима, а пред свет излази као мајмун, пајац, па и го још као неискрен пајац. Како је то чудновато више приписивати животу лоших страна, него што их се осећа! Једно ме само теши а то је: ако одиста има нечега стварнога у животу то је смрт, ма да нема разлога ни због ње, пре него што она најђе тврдити за вино да је оцат...

Драги мој! ти си сам себе измучио тиме што си од белога правио црно. Не чини бар сад.

Право велиш. Али не могу да не мислим, јер док сам ходио и био како тако здрав, ја сам се са животом шегачио: а сад, ево међу нама бу ш речено, мило би ми било да још поживим.

Живећеш

Батали, човече. У то ме убеђивала твоја жена — али сад опет не верујем. Али, чуј шта сам хтео да говорим с тобом. Не знам да ли ме чека какав обрачун, или не? Искрено ти велим: не знам; па ипак ме нешто обузима немир, као да се бојим чега. И да ти кажем: ја тамо за оне своје нисам ништа учинио, а могао сам, могао!... Пред том мишљу спопада ме страх — тако ми части! То је непријатно! Ништа за свој народ нисам учинио: узалуд сам кварио хлеб, а већ смрт је ту. Ако има каквог испаштања, и ако мене чека то ми је и тешко, Сташо!

И ако је говорио обичним и безбрижним гласом, на лицу му се стао огледати немир, усне му нешто пребледеше, а на челу му се појави неколико грашака зноја.

Махни се тога, шта ти је то сад завртуло у главу! — рече Полањецки. — То ће ти шкодити!

Али Букацки настави:

Чекај и слушај! У мене је доста знатно имање, нека оно бар што уради за мене. Неки ћу део оставити теби, а са осталим ти распореди на штогод корисно. Ти си практичан а

Бигјел је. Смислите ви сами, јер ја не знам да ли ће ми за то достати времена. Хоћеш ли учинити?

— И то, и штогод ти усхтеш!

— Хвала ти. Како је красна узнемиреност те врсте. Па ипак се не могу отарасити осећаја да сам крив. Такве су околности, да је незгодно. Ваља учинити што год ваљано, ма и пред смрт. Та и није шала! — Смрт! Кад би она били нешто што се види, али је она нешто тако тамно!.. Ту ти ваља распадати се, трулити, кварити се у тамници. Да ли ти верујеш у Бога?

— Да.

— А ја нити верујем, нити не верујем. Забављао сам се с нирваном као и с другим стварима. Знаш ли да не осећам ту кривицу, био бих спокојнији. Нисам могао ни замислити да то тако може да досади. Осећам некако да сам као пчела која је позобала своју кошницу. Али ће бар после мене остати имање. Је ли? Нешто сам мало утуцао, али не много — а и то на слике, које ће такође остати после мене — је ли? Ах, како бих радо још мало живео, бар још годину дана, бар толико, колико да не умрем ту....

Замисли се мало па затим рече:

— Сад тек разумем ово: живот може бити лош, јер га човек може да рђаво уреди, али њега има, и то је добро.

Полањецки оде доцне у ноћ. Целе идуће седмице клебало се здравље болесниково. Лекари нису могли ништа напред да кажу, али су били ипак мишљења да је путовање више ризично: него што није, Швирски и Васковски узеше на себе да одвезу болесника, који је све више тужио за домом и сваки дан помињао г-ђу Емилију — милосрдну сестру. Али, у зору онога дана кад им је ваљало поћи нагло, изгуби говор. Полањецкому је било врло тешко кад је гледао у његове очи, у којима се час по час огледао ужасни немир, а час по час силна, нема молба. Покушао је да пише али није могао. Увече удари у мозак — и он умре.

Саранише га привремено у Кампо Санто. Полањецки је и мислио да су његови погледи могли значити молбу да се пренесе у домовину, а Швирски му потврди то.

Тако се заврши тај сапунски мехур, који би често засијао као муња, али празна и краткотрајна, као сваки мехур.

Полањецкога је истински заболела његова смрт, а доцније је по читаве часове размишљао о његовом дивљем животу. Он

о том није говорио с Марином, јер му дотле још није било ушло у обичај да казује њој шта се у његовој души кува. У осталом, као што се то често догађа људима, који мисле о покојницима, изводио је из тих размишљања разне ствари на своју корист.

— Букацки — говорио је он сам са собом — никад није могао да се погоди са својим властитим разумом. Недостајало му смисла за живот; није умео да се нађе у тој шуми и сувише се повео за тренутним фантазијама. А да му је од тог било што добро, та је тим што било ућарио од живота, признао бих му да је био наметан. Али је њему било лоше. Одиста је глупо било убеђивати се пре него што смрт дође: да је вино оцат. Али ја сам јасније видео ствари, био сам према себи далеко искренији. Како тако, тек ја сам потпуно начисто и с Богом и са собом.

У том је било нешто истине, али и нешто обмане. Полањецки није био на чисто ни са својом женом.

Он је мислио, тим што јој даје издржање, хлеб, што се добро према њој понаша и овда онда залива њене усне пољупцима, да он тиме врши све обавезе могуће, које му према њој остају. Међутим њихови међусобни односи развијали су се све очигледније тако: да је он држао да њу само ваља да воли, и да од ње прима љубав. У току његових опажања о животу њему је врло често падала у очи чудна појава, како кад човек на пример познат са своје доброте, учини какво племенито дело, онда људи машу руком савршено равнодушно, говорећи: „А, то је г. Н. То се само по себи разуме!“ А кад каква хуља тако што уради, ти исти људи потпуно свесно стану говорити: „А, има нечега у њему.“ Стотину пута је виђао Полањецки како грош, који да каква тврдица, учини већи утисак, него златник, каквог дарежљивца. А никако му није падало на памет: да се он у поступању према Марини држи истога правила. Она му је дала и душу и срце своје а он је само махао руком и говорио: „А, то је Марина. Па зар би она и могла друкчије?“ Кад њена љубав не би била потпуна, кад би он до ње долазио с муком, кад би у убеђењу била да је она благо, па му се као благо и одавала, или у убеђењу да је божанство, тражила да јој он приступи на коленима — тад би Полањецки тако и приступао. Такво је у опште људско срце, и само најбоље природе људске, најфинијих нерава, умеју да се узнесу над том

масом. Марина је одавала Полањецкому своју љубав као да је то његово право, а он је то тако и примао. Његову љубав сматрала је она као своју срећу, и он је тако и давао, а сам се осећао као какав идол у олтару. Само је један зрачак падао на срце женино и осцјавао га, остале зраке идол је чувао за себе. Он јој је узимао све — а давао тек неки део. У његовој љубави није било оне бојазни, која излази из поштовања, и није било онога што љубљеној жени говори: „На коленима сам пред тобом!"

Али они обоје нису то још разумели.

XVII

— Не треба ни да те питам: јеси ли срећан. С таквом женом као што је твоја не може се бити несрећним — рекао је Бигјел, кад се Полањецки вратио у Варшаву!

— Да — одговори Полањецки. — Марина је тако ваљана жена, да је тешко наћи боље.

После се обрати г-ђи Бигјеловој на рече:

— Добро нам је обома, а не може ни бити друкчије. Сећате ли се, госпо, наших пређашњих разговора о женидби и љубави? Сећате ли се како сам се бојао да не нађем на жену, која би хтела да собом заклони мужу цео свет, да све његове мисли собом попуни, све његове осећаје, да му буде једини циљ животу? Сећате ли се како сам доказивао и вама и г-ђи Емилији: да љубав према жени и не сме и не може да буде човеку све и сва, и да сем жене човек на овом свету има и својих послова?

— Сећам се, али се сећам и то да сам ја говорила како мени домаћи послови ама баш ни мало не сметају да волим своју децу. — Јер ја знам, или ми бар изгледа да те ствари нису као чиније, па кад их неколико метнем на сто, за друге нема места.

— Право вели моја жена — рече Бигјел. — Ја сам опет опазио да се људи често варају кад у то уносе физичне осећаје или идеје. Кад је о њима реч нема ту места говорити о месту....

На то Полањецки весело повика:

— Ћути, ти си у јарму!

— А кад је мени тако добро! — рече Бигјел паметно. — А сем тога и ти ћеш скоро бити.

— Ја?

— Да. Тебе ће спетљати доброта, срце...

— То је друго нешто. Може човек бити тако упетљан, па опет да није под папучем. Не замерите ми што морам да хвалим Марину. Потрефио сам тако да боље нисам могао, и баш због тога што је она задовољна таквим осећањем, какво је моје према њој, и неће да буде мој једини идол. Зато је волим! Бог ме је сачувао од жене, која би тражила да јој се посветим сав и душом и срцем и умом и т. д. и зато сам јој веома захвалан, јер друкчију не бих могао подносити. Лакше разумем да се све оно може дати добровољно, а нарочито кад се не тражи наваљице.

— Верујте ми, господине Станиславе — одговори г-ђа Бигјелова — да ми у том погледу све подједнако тражимо, само у почетку узимамо као целину део који нам се пружи, а после...

— А шта после? — мало шаљиво рече Полањецки.

— А после оне од нас, у којих је срце чисто прилазе оном што је за вас празна реч, а за нас све и сва у животу.

— А какав је то талисман?

— Резигнација.

Полањецки се окуша смејати, па ће рећи:

— Сиромах Букацки ме је убеђивао да се жене одену често резигнацијом као шеширом, јер им то лепо стоји. Шешир од резигнације, вео од меланхолије — зар је то ружно?

— Не није ружно. Па шта хоћете! Можда је и то одело, али се у њему лакше узвисити до небеса, него у којем другом.

— Онда је, кад је тако, моја Марина већ наречена паклу, јер се надам да она то одело неће никада понети. У осталом мало час па ето и ње ту, јер ми је обећала да ће доћи до вас кад прође наше канцеларијско време. Задоцнила се лепиштиница а ето тек што није дошла.

— Мора да је отац не пушта. Али хоћете ли остати код нас на обеду без икакве церемоније.

— Да останемо на обеду! Врло добро!

— И тако имамо још некога, те ће нам друштво бити веће. Идем да наредим да се постави и за вас.

Рекавши то г-ђа Бигјелова изађе, а Полањецки упита Бигјела:

— Ко ће да вам буде на обеду?

— Завиловски, будући деловођа наше радње.

— Ко је тај Завиловски?

— Онај, ти га већ знаш, песник.

— Зар с Парнаса па у контоар? Зар може?

— Па, не сећам се ко је казао: да наше друштво своје ћевиђалне људе држи на дијети. Красан је то човек, кажем ти, али стиховима се не може зарадити за хлеб. Знаш да је наш Цисковски отишао у друштво за обезбеђење, место празно, и јавио се Завиловски. Ја сам се мало снебивао, али ми је он рекао да је то његов хлеб, а после ће моћи да ради. Уз то ми се и допао, јер је одмах признао да пише на три језика, али ни једним не говори добро, а после и то да нема ни појма о трговачкој кореспонденцији.

— Којешта, то ће научити за недељу дана — одговори Полањецки. Само да ли ће он ту остати дуже, и да ли ће му посао пријати... Песник је то!

— Онда ћемо један другом збогом! Али кад се сам јавио, волео сам дати места њему, него коме другому. Кроз три дана биће на послу. Међутим сам му издао напред месечну плату, јер му је потребно.

— Ваљда је био неодевен.

— Изгледа. Има ту стари Завиловски што има кћер, богат је веома. Питао сам овога нашег да нису род. Рече да нису, а при том поцрвене, те држим да морају бити. Како ти је то код нас! Нигде нема равнотеже. Једни се одричу сродства што им је рођак сиромах, а други што је богат. А све то из пуке и уображене гордости. У осталом он ће ти се допасти. Мојој се жени допао.

— Ко се допао твојој жени — запита г-ђа Бигјелова улазећи.

— Завиловски.

— А то зато што сам читала његове дивне стихове „На прагу“. Уз то још Завиловски изгледа као да нешто крије пред људима.

— Тајно је невољу, а и она њега.

— Не, он ми изгледа као да је доживео какву љуту обмапу.

— Видиш ти романтичара! Већ ми је говорила да је тај много пропатио и наљутила се кад сам рекао да је можда патио у детињству од глиста или од краста. За њу то није доста поетично.

Али Полањецки већ поче погледати у часовник и бивати све нестрпљивији, те рече:

— Не допада ми се ово од Марине. Каква леништина.

У том тренутку уђе та „леништина“, управо утрча. Поздравише се обично, јер се с г-ђом Бигјеловом виђала раније на станици. Полањецки рече жени да остану на ручку, нашто ова пристаде радо, а после се отпоче здравити са децом, која улетеше у гомили у собу.

Међутим дође и Завиловски. Бигјел га престави Полањецкима. То је био млад човек још, око својих двадесет и седам или осам година, и Полањецки гледећи у њега, запази да на њему нема ни најмање трага да је што претрпео у животу. Само је очевидно био мало сплетен у друштву, од којега скоро половину није познавао. Лице му је било нервозно, брада му избила јако напред, као у Вагнера; очи су му биле црне и веселе, чело веома нежно и беље него остало лице, а на челу испупчене жиле обележавале су шеме Y. Уз то је био доста висок и незграпан.

— Чуо сам да ћете нам кроз три дана бити колега.

— Да, господине принципале, управо служићу у вашем бироу — одговори он.

Полањецки се стаде смејати.

— Само молим вас оканите се тога принципаловања. У нас није обичај толико титулисање... Можда би мојој жени то и поласкало, но би сама у својим очима мало осиромашила.

Обрати се при том Марини:

— Слушајте, госпођо принципалко, би сте ли хтели да вас називају принципалком? То би вам била нова забава!

Завиловски се збуни, али се у исто време и стаде смејати, кад г-ђа Полањецка одговори:

— Не, јер ми се чини да принципалка мора да носи оволику капу (ту показа рукама колику), и ја не могу да поднесем ту капу.

Завиловском се учинило пријатније у овом веселом друштву добродушних људи, али се ипак опет збуни, кад му Марина рече:

— Ви сте мој давнашњи познаник. Сад нисам ништа ново читали од вас, јер тек што смо се вратили; имате ли за сад штогод ново?

— Не, госпођо, ја се поезијом бавим исто онако као и г. Бигјел музиком; кад немам друга посла, и сам себе да забавим.

— Не бих рекла — одговори г-ђа Полањецка.

Имала је и право да не верује, јер тако није ни било. У одговору Завиловскога недостајало је такође простоте, али се он трудио свим силама да испадне прави деловођа радње, и да га сматрају као човека домаћина, а не као песника. Он се тако обраћао и Полањецкому и Бигјелу не из просте понизности, колико да се покаже да је посао, којега се он латио, тако исто од вредности, као и други какав, да зна свој положај, и да ће га и у будуће знати. Било је ту исто тако и нечега другог још. И ако је био још млад човек опет је опазио: колико је то смешно кад когод напише песмицу две, па се напући и жели да га сматрају за великога песника. Његово узвишено самољубље надвладала је бојазан да не буде смешан, те је прешао у другу крајност, и готово се стидео своје поезије. У последње време, кад је био у свему веома оскудан, то му је било тако одвратно да га је једило силно, кад би му макар ко поменуо да је песник.

Али је у исто време осећао да није доследан, са чега је прва одлука била: да не пише песме и да их не штампа, али није могао то да издржи. Око његове главе још се није вио ореол, и ако је неколико претенова већ засијало над његовом главом, те му час осветљавали чело, час се гасили, према том је ли што год писао или не. Кад би год изишла која његова песма засијао би по један зрачак над њим, и то би он ценио више свега на свету. Волео је да људи само о њему говоре, али не пред њим. Кад би осетио како га почињу заборављати, јако је патио али никоме није казивао. Као да се његово самољубље разделило, па би једна полутина радо хтела славе, а друга је отура из бојазни да не рекну е је и сувише славољубив. А сем тога у њега је било много противречености, као и у сваког младог и осетљивог човека, који све силно осећа, а у том не уме да очува своје ја. Отуда вештаци често изгледају извештачени.

У том донеше јело, а за време јела говорило се понајвише о Италији и људима, на које су Полањецки тамо наилазили. Полањецки је причао о Букацком, о његовим последњим часовима и последњој вољи, по којој је и он испао наследником доиста знатне суме. Много већи део требало је да буде упо-

требљен на народне потребе, што је ваљало да се уреди са Бигјелом. Волели су га ипак и спомињали, а кад Марина рече да се пред смрт исповедио и умро као хришћанин, госпођи Бигјеловој напунише се очи суза. Али ти осећаји били су такви да се поред њих могло комотно јести, и ако је Букацки кадгод уздисао за нирваном, он је увек имао што му је требало, те је за своје блиске и оне, који су га волели био у лакој и истрајној успомени. Још седмицу, месец или годину — његово ће име остати звук без одјека. Он одиста није се потрудио да задобије ничију дубљу љубав, никога није ни волео, и његов је живот био па и пропао тако, да је после смрти оног детета, Литке, остало сто пута више спомињања жалости, љубави, али и мудрих трагова. Завиловски га није познавао те му је у почетку, његов живот био занимљив, а кад чу све што је испричао Полањецки, после нешто размишљања рече:

— На то је права копија тога Букацког. И њему који је са свачим терао шегу, ово не би било баш најповољније.

Али Марина хотећи да окрене говор на веселије ствари стаде причати о свим излетима, које су чинили по Риму и околини, било сами, било са Швирским, било с Осиповскима.

Бигјел је био другар Осиповском, па се овда онда и виђао с њим те рече:

— У њега има једна једина љубав, то је љубав према његовој жени, и једна једина мржња а то је према дебљини, а још више он има сувише велику склоност према својој жени. У осталом красан човек на свету.

— Али изгледа потпуно слаботиња — рече Марина.

— Пре две године био је прави мечак — али како је почео ходити на велосипеду, борити се, издржавати Бетингово лечење: лети пити воду Калсбадску, а зими ходити по Италији или Мисиру због транспирације, направи се као шипка. У осталом још сам рекао кад сам тврдио да он мрзи да буде пун, то мрзи његова жена. А он то чини само да би се умилио њој. Стога је по читаву ноћ играо на забавама.

— Прави sclavus saltans — рече Полањецки. — Причао нам већ Швирски о том.

— Разумем ја да се може жена волети — рече Бигјел — да се може и пазити, како се то вели као очна зеница, али сам ја слушао, Бога ми, да он својој жени пише и стихове, отвара жмурећи књиге прстом означава стих и врача по оном

што тако прочита: да ли га она воли или не. Ако испадне наопако, он пада у меланхолију. Заљубио се као какав ђак. Пази на сваки њен поглед, труди се да га одгонене, шта је значила ова или она њена реч; не само да јој љуби ноге и руке, него кад мисли да га нико не види, чак и њене рукавице. И то тако једнако! Бог би га сам знао!...

— А како је љубазан! — рече Марина.

— Би ли хтела да ја такав будем? — упита Полањецки.

Она се мало замисли, па одговори:

— Не бих: онда би био друкчији, него што си.

— А, ти Макијавелу! — повика Бигјел. — Ваљало би записати овај одговор, знаш у њему има и похвале а помало и критике, а нешто и признања да је најлепше онако како је, али да би се могло још што пожелети бољега. Део сад ти ту изађи на крај.

— Ја то сматрам за похвалу — рече Полањецки и ако ће госпођа (ту се обрати г-ђи Бигјеловој) рећи да је то резигнација.

Госпођа Бигјелова се насмеја и рече:

— Озго је љубав, али као постава може doћи резигнација, ако што застуди.

Завиловски је гледао радознало у Марину. Она му се учинила и лепа и симпатична, а њен одговор је изненадио. Помислио је одмах да тако може да говори само јако заљубљена жена, којој никад није доста кад се за њу осећа. На Полањецкога стаде погледати као на човека који је велики саможивац, те му одмах падоше на ум стихови „У суседа лепа жена.“

А како је ћутао читав сахат, или једва тек по неку прозборио, учинило му се крајње време да се уплете у разговор. Али га од тога задржа плашљивост, и што га овда онда сепула зубобоља, која се после једног великог пароксизма почешће јављала и доста јако. То му је уништавало остатак расположења, и кад се једном мало ослободи, запита:

— А, госпођа Основска?

— Она — одговори Полањецки — има мужа који воли за двоје, те јој неће бити потребно да јој буде досадно. Бар тако Швирски држи. Уз то има кинеске очи, име Анета, пломбу у горњим зубима, која се види кад се јако насмеје, те више воли да се осмејкује, и у опште је права гугутка врти се унаоколо и виче „шећера“ „шећера“.

— Пакостан човек — рече Марина. — Лепа је живахна, духовита, само г. Швирски не може да зна колико она воли мужа, јер зацело о том с њом није ни говорио. А све су оно само претпоставке.

Поланецкому падоше на ум две ствари: прво, да оно нису само претпоставке; а друго да му је жена колико наивна, толико и учтива.

Наита ће Завиловски рећи:

— Волео бих знати шта би било, кад би и она била заљубљена у њега, као он у њу.

— То би био највећи егоизам у свету какав су икад људи видели — одговори Поланецки. — Они би били тако заузети једно другим, да не би више видели око себе ништа и никога.

Завиловски се насмеја на рече:

— Светлост не штети топлоти него је још производи.

— То је упоређење више поетично, него физичко — одговори Поланецки.

Али се и једној и другој госпођи допаде одговор Завиловскога, те обе нападну на Поланецкога, а кад им се придружи и Бигјел, онда Поланецки остаде у мањини.

После пређе разговор на Машка и његову жену. Багјел исприча да је Машку пала така огромна парница око обарања тестамента г-ђе Плошовске, где је у питању милијун, а за које се пријавило десет до петнаест наследника, све неких далеких сродника. Плавицки је писао о том Марини у Италију, али је она све то сматрала као нешто неостварљиво, као што су били и они милијуни за лапор у Кремјењу, и једва је о том и спомињала мужу. Кад се сад Машко примио тога посла имало је и нешто изгледа. Бигјел је држао да мора бити неке неправилности по форми, а кад би Машко ту парницу добио, ухватио би доброг корена јер је уговорио огромни хонорар. Поланецкога је цела ствар веома занимала.

— Та Машко је окретан као мачка, како га год бациш дочекаће се на ноге.

А Бигјел одговори:

— Сад морате нарочито молити Бога да не пребије крста, јер је ту у питању велика ствар и за госпођу и за старога Плавицкога. Имање Плошов са свим зградама процењено је на седам стотина хиљада рубаља. А сем тога има и труле готовине.

— Тако нешто изненада било би жестоко! — рече Полањецки.

Али је Марина дознала с грчином да је њен отац приступио обарању тестамента са осталим наследницима. Њеп је Стах био имућан и она је била тврдо убеђена да ће он сам стећи те милијуне; отац је имао ренту, а сем тога она је њему уступила оно што је њој припадало од Магјеровке, те никоме није грозила сиромаштина. Истина би г-ђи Полањецкој било мило кад би могла да откупи Кремјењ, па да тамо у лето води својега „Сташу", али само не онако.

Она окупи живо говорити:

— Мене то само једи. Какви би били ти новци! Није лепо мењати вољу покојника није лепо одузимати убогима хлеб или школу. Синовац г-ђе Плошовске убио се из револвера. Може бити да је она то учинила за његову душу, да би изазвала божје милосрђе. То није лепо!... Друкчије то ваља судити и осећати...

Она се нешто зацрвенила, а Полањецки рече:

— Ала је ова одлучна!

А она изви напред своја овећа уста и настави с изразом детета које се дуса:

— Ну, Сташо, реци да имам право!! Дужан си то даречеш!

— Без сумње — рече Полањецки — али Машко може изгубити.

— Ја му то баш желим, одговори она.

Полањецки опет рече:

— Ала је одлучна.

— А како честита, како племенита природа — помисли Завиловски а у исто време додаде у својем пластичном појму о доброти и племенитости лик жене црне косе, плавих очију смагнуте боје и нешто овећих уста.

После тога Бигјел и Полањецки одоше на цигару и шољу црне каве у собу до канцеларије, где им је ваљало учинити први корак у распореду са Букацковим имањем. Завиловски као човек који не пуши остаде с госпођама у салону. Марина као „принципалка" осети да јој је дужност да мало ослободи будућега деловођу своје „радње", приђе му и рече:

— Ја бих желела, као год и госпођа Бигјелова да се сматрамо сви као једна велика породица, те зато и ви нас рачунајте у своје давнашње познанике.

— Врло радо, ако само допустите — рече Завиловски. — Ја сам и иначе готов да одам сву своју пошту....

— Ја сам сву господу из радње познала тек о свадби, али ћемо се сад још више упознати. Муж ми вели како би он волео да се сви скупљамо једне недеље код Бигјеловых, а друге код нас. То је врло добро, ја бих имала да учиним само једну замерку.

— А какву? — запита г-ђа Бигјелова.

— Да се тада не претресају никакви послови о радњи. Да мало свирамо, надам се да то уреди г. Бигјел, а после да читамо што год тако, као на пример „На прагу“

— Али то само не пред мном — рече Завиловски уз насилан осмех.

Она се загледа њему у очи онако просто, како је у ње обичај, па запита:

— А зашто не? Међу људима, који су искрени пријатељи. Ми смо о вама више пута и говорили и мислили пре него што смо се и познали, а камо ли ћемо тек сад.

Завиловски се осети сасвим обезоружан. Учини му се да је допао међу неке изузетне људе, или бар да је г-ђа Полањецки неки изузетак међ женама. Стаде му се умањивати бојазан да ће изгледати и сувише смешан са својом поезијом, својим дугим вратом и шиљатим лактовима. Био је крај ње некако слободнији. Осећао је да она никад не говори тек да што рекне, или кому било за љубав, него казује сасвим оно што потиче из њене доброте и осетљивости. Уз то му се допало њено лице и стас, као оно и Швирском у Млецима. А како је навикао био да сваком утиску да и нацрт, то је већ у памети кројио изразе за њу, и осети да они морају бити не само искрени, одабрани, него и пуни захвалности, као што је била и њена лепота. Осетио је да је пред њим жена, и у њему се пробудио вештак.

У том га она стаде питати сасвим добродушно о његовој родбини, али на срећу уђоше Бигјел и Полањецки, те га то ослободи од потанког одговора, који би му морао бити доста горак. Његов отац чувени карташ и думнач већ је од неколико година сишао с ума и био у заводу за душевно оболеле.

Требало је да музика прекине овај тежак разговор. Полањецки сврши с Бигјелом разговор, те овај рече:

— Изгледа да је то добар пројекат, али ваља још боље размислити о њему.

Затим се наслони на виолинчело и поче се смишљати и најзад рече:

— Чудновато! Кад свирам рекао би човек да ни на шта друго не мислим, а онда ми баш најлепше мисли долазе.

Рече то па седе мету виолинчело међу ноге, зажмири и отпоче „Пролетњу песму“.

Тога дана оде Завиловски кући усхићен том кућом, тим људима и њиховом искреношћу, „Пролетњом песмом“, а највише г-ђом Полањецком.

А она није ни помишљала да у час може обогатити поезију „новим устрептајем“.

XVIII

На недељу дана после доласка Полањецкових, ове посети Машко са госпођом. Она је била у шареној хаљини, опшивеној са марабуом исте боје, те изгледала тако лепа, као никад дотле. Нестало јој запаљења очију, од којега је пре патила. Лице јој је било као и пре хладно, управо сањиве лепоте, али је то подизало само њен артистични израз. Пређашња г-ђица Краславска била је старија од Марине око пет година, те је као г-ђица и изгледала старија, али је сад изгледало да се подмладила. Њено витко и сувише окретно тело у узаној хаљини изгледало је као у детета. Занимљива је ствар да је Полањецки нашао у ње нечега примамљивога, и ако је није никако подносио; и кад год би је после видео, увек би рекао: „Ипак има нечега у ње“. Чак и сам њен монотони и нешто детињи глас имао је дражи за њега. У опште, говорио је сам себи да она изгледа изузетно добро и да се променила на боље више него Марина.

И сам Машко дошао некако лепши. Он је био госпствен, а она задовољна собом и поносита, што је улепшано било благошћу. Рекао би човек да једног дана није у стању обићи све своје имање, дакле правио се већи него икад дотле. Само се није правио у љубави према жени, јер се могло видети из његовог погледа да је заволео истински. И заиста би тешко било наћи жену, која би одговарала истински његовим појмовима о добру укусу, елегантности и великосветској углађености.

Њена хладноћа, њено хладно обраћање људима сматрао је он као нешто несравњено. Она ту своју „дистинкцију“ није

губила нигде и никад, чак кад је било само њих двоје сами. А он као истински царевић, који је узео за жену кнегињу, баш је зато и заволео што му је она тако изгледала и што је он има.

Марина је стаде испитивати где су провели доба после венчања, а она јој рече „на имању мојега мужа“, и то таквим гласом, као да је то имање било његово од девет дедова. После тога је додала да ће на страну ићи тек после годину дана, кад њен муж доврши неке своје послове, а међутим ће на лето ићи опет „на имање“.

— Волите ли село? — упита Марина.

— Мама моја воли — одговори г-ђа Машкова.

— А је ли вам се допао Кремјењ?

— Јесте. Само прозори на кући као на стакленој башти. Мала оканца!

— Истина јесте — одговори г-ђа Полањецка — али кад се та оканца разбију, може их сваки стаклар оправити, а за велике ваља слати чак у Варшаву.

— Мој муж вели да ће да зида велику кућу.

Г-ђа Полањецка полако уздахну и окрете разговор на друго. Почеше говора о заједничким познаницима. Из говора изађе да је г-ђа Машкова била некада заједно на часовима играња с „Анетком“ Основском и њеном млађом рођаком, Линетком Кастели, да се знају добро и да је Линета још лепша од Анете, а уз то слика, и има пуну свеску својих стихова. Г-ђа Машкова је чула да се Анетка већ вратила и да ће Линета седети с њом у истој вили чак до јунија, а с њом и њена тетка Бронићова… „и да ће то бити особито добро, јер су оне све тако љупке!“

А Полањецки и Машко изиђоше полако у суседну собу и разговараху се о тестаменту г-ђе Плошовске.

— Могу ти рећи да сам управо испливао, а био сам пропао до гуше — рече Машко.

(Наставиће се)

НАША МОНЕТАРНА СИТУАЦИЈА

(СВРШЕТАК)

Као што се дакле види, ажија се јављала као ресултат односа између висине новчаничне циркулације и потреба новчаног саобраћаја. У колико су те потребе биле веће могла је расти и новчанична циркулација без уштрба за трговачку вредност сребрне монете и сребрних новчаница, и обратно у колико су се те потребе смањивале, ако се циркулација новчаница није смањивала у истој сразмери, трговачка вредност новчаница и сребрне монете је морала падати. То је требало да буде мерило и за Нар. Банку при пуштању у течај сребрних новчаница. Она се при тој операцији морала кретати према потребама саобраћаја.

И заиста Народна Банка се силом околности донекле и кретала према томе. Ако расмотримо кретање новчаничне циркулације видећемо, да је новчанична циркулација редовно расла у доба највећег интензитета наше извозне трговине, дакле у доба кад су потребе новчане циркулације највеће, и да је падала у доба најмањег интензитета извозне трговине т. ј. у доба кад су потребе новчаничне циркулације најмање. Па ипак је ажије било преко целе године, само с том разликом, што је ажија била највећа у доба кад је новчанична циркулација била најмања и обратно најмања, у доба кад је циркулација била највећа.

Објашњење тога факта је врло просто. Новчанична циркулација се заиста смањивала са смањивањем потреба циркулације, али не у истој сразмери. Ми смо већ рекли да у земљама једностране производње као што је наша земља, и где је производња, па по томе и извозна трговина, више мање везана за

једну сезону, потребе новчаног саобраћаја варирају у врло великим размерама. Врло је вероватно н. пр. да су у Србији у доба извоза потребе новчаног саобраћаја можда двојином веће но у мртвој сезони извозне трговине. Међутим ако прегледамо кретање новчане циркулације од 1887 до 1893 године закључно, видећемо да је разлика између највеће и најмање циркулације у једној години много мања, но што би се то могло мислити према огромним варијацијама у интензитету извозне трговине. Та је разлика највећа у години 1890-ој, када је износила 10,250.000 динара. Пошто је највећа циркулација те године достигла цифру од 36,300.000 динара[1] значи да се те године новчана циркулација смањила са 28.21%. Интересно је, да је се баш те године просечна ажија попела само за тринаест пара т. ј. за 6.5%, према претходној години и ако је просечна новчанична циркулација скочила са 4.74 милиона, а највећа новчана циркулација са 8 милиона т. ј. са 28,27% према циркулацији претходне године.

Најмању разлику између највеће и најмање новчане циркулације налазимо у години 1893-ој. Те године највећа новчана циркулација износила је 39,750.000 динара, а најмања 36,600.000 динара. Разлика дакле између највеће и најмање циркулације у тој години износила је 3,150.000 динара или према највећој циркулацији 7,92%, просечна ажија међутим за ту годину порасла је према просечној ажији претходне године са 0.81 динара или са 4.05%, поред свега тога што је просечна циркулација новчаница порасла само са четири стотине хиљада динара, и што највећа новчана циркулација не само да није порасла према претходној години, но је још опала прешав од 40,7 на 39,75 милиона.

Просечно разлика између највеће и најмање циркулације у свакој години износила је за тих седам година 17.3%.[2] Просечно дакле опадала је новчана циркулација у свакој години за једну шестину од своје највеће висине. До тог ре-

[1] Кад год говоримо о највећој и најмањој новчаној циркулацији, ми под тим разумемо највећу и најмању просечну месечну циркулацију.

[2] Ове цифре укупне новчане циркулације т. ј. и новчаница и ситне монете које смо узели из Управе Државних Дугова не слажу се са цифрама које налазимо у извештајима Нар. Банке. Та разлика долази од туда што је цифри новчаница у оптицају додата цифра циркулације ситне монете, а одузета сума сребрне монете у трезорима Нар. Банке.

султата долазимо упоређујући највећу и најмању просечну месечну циркулацију у једној календарској години. Ако бисмо пак упоређење вршили, не између највеће и најмање новчане циркулације у свакој календарској години, но између најмање циркулације једне и највеће циркулације претходне године, дакле у свакој извозно трговачкој години, тај би се проценат смањио и на 12%, дакле од прилике на једну осмину од цифре највеће новчане циркулације. Пошто је у овим цифрама укупне новчане циркулације један део увек сталан, јер је количина ситног новца била непромењива, то ове варијације долазе једино од варијација новчаничне циркулације.[1]

Као што се види варијације у циркулацији новчаница нису ни близу биле сразмерне варијацијама потреба новчаног саобраћаја. У сезони извозне трговине циркулација новчаница одговарала је потреби саобраћаја, у доба мртве сезоне пошто је интензитет извозне трговине опадао у јачим размерама, но што се смањивала новчанична циркулација, новчанична циркулација премашала је потребе саобраћаја, и неизбежни резултат тога било је растење ажије. Зато је ажија и била највећа у доба мртве сезоне извоза, кад је несразмера између потреба новчаног саобраћаја и висине новчаничне циркулације била најача, и најмања у сезони извоза, када се новчанична циркулација реглирала према потребама саобраћаја. У неколиким годинама те ажије не би никако ни било у сезони извоза, да је спекулација са златом, пошто се знало да се ажија мора попети чим малакше извоз, није тражењем злата вештачки одржавала.

Колико је све то тачно види се из она два примера, које смо горе навели о кретању новчаничне циркулације с једне, и ажије на злато с друге стране у годинама 1890 и 1893.

Из овога што смо досад рекли јасно се види, како је Народна Банка требала да регулише издавање својих новчаница па да избегне прекомерно пењање ажије на злато. Тога ради ваљало је смањивати новчану циркулацију у истој сразмери у

[1] Количина ситног новца, који се стварно налазио у циркулацији варирала је и сама према томе, да ли је већа или мања количина тог новца била затворена у трезорима банчиним. Но те су варијације биле незнатне и нису имале никаквог утицаја на укупну величину циркулације, пошто су суме сребрне монете затворене у трезорима банчиним замењене у циркулацији сребрним новчаницама

којој су се смањивале у поједина доба године потребе новчаног саобраћаја. Да су новчанице Народне Банке гласиле на злато, и да их је било могуће у свако доба заменити златом на касама банчиним, та би се редукција новчане циркулације према потребама саобраћаја вршила спонтано и без учешћа Банчиног. У колико би било сувише новчаница у течају оне би се враћале на касе Банчине за размену у злато. У циркулацији би остало само онолико новчаница, колико је саобраћају у ствари потребно. Но новчанице су гласиле на сребро, и могле су се на касама банчиним заменити само сребром. Сребро је пак исто тако као и новчанице било у дисажији. Кад су дакле потребе новчаног сабраћаја почињале опадати, дисажија се није могла избећи разменом у звечећи новац, и новчанице су остајале у саобраћају. Исто тако увозници којима је потребно злато, нису га могли добити у размену за банкноте, но су злато куповали доплаћујући ажију, а новчанице су и даље остајале у течају. Пошто се дакле шток сребрних новчаница није могао смањивати спонтано према потребама циркулације, ваљало је да Народна Банка нађе начина, како ће га она сама смањивати, а према стању саобраћаја. Она то или није умела, или није хтела и ажија се стално из године у годину пењала.

Такво стање ствари морало је изазвати незадовољство у оним круговима, који су највише трпели од велике висине ажије на злато и од њене промењљивости. И заиста почетком деведесетих година налазимо на јаку кампању у јавном мњењу противу монетарне политике Народне Банке. Ту су кампању подржавали нарочито велики увозници и индустријалци, који су имали највише и да пате од поремећености валутних односа. Сигурност њихових операција била је тиме знатно компромитована. Увиђајући да је све већа новчанична циркулација главни и једини узрок пењању ажије и њеним варијацијама, они су тражили да се Банка тачно придржава закона од 23 септембра 1885 године, и да према томе престане издавати и пуштати у течај сребрне новчанице на подлогу злата. Управа Народне Банке врло се енергично бранила од прекора који су јој упућивани, остајући и даље при своме тумачењу, да по закону има права издавати сребрне новчанице на подлогу злата.

Најпосле је та кампања прекинута законом од 15 децембра 1893 год. и законодавним решењем од истога дана, којима је спор око примене закона од 23 септембра 1885 године решен

на штету Банчину. По члану 25,о измена и допуна у закону о Народној Банци стављено је у дужност Народној Банци „да у споразуму с министром народне привреде поступно а у року, најдаље од пет година, сведе издавање својих новчаница, које гласе на сребро, на ону основу, која је изказана у чл. 11 овог закона“. Законодавним решењем од истог дана протумачен је чл. 11. закона о Народној Банци тако, да Нар. Банка може издавати сребрне новчанице само на подлогу сребра или тачније сребрне монете.

Народна Банка није примила без противљења ове измене. На збору акционара од 3 марта 1894 године Управа Народне Банке прочитала је један извештај у коме се оштро критиковала и осуђивала влада под којом је донет закон од 15 децембра 1893 год. и законодавно тумачење члана 11-ог. Сам пак збор акционара донео је једну резолуцију којом се потпуно солидарише са дотадањим радом Управе, и жалећи „што су у закону о Народној Банци, као уговору између државе и акционара, извршене једнострано оне измене, на које збор није пристао, на штету и повреду стеченог права(!) Народне Банке и на штету цељи којој Народна Банка треба да служи“ позива Управни а и Надзорни Одбор, да настану „свима правилним и умесним путевима, да се овај посао исправи.“

И Управа Народне Банке и збор акционара заборављали су при томе, да Народна Банка ни једним законским прописом није била овлашћена да издаје сребрне новчанице на подлогу злата, но да је она то право себи приграбила једним самовољним тумачењем закона од 23 септембра 1885 године, а благодарећи ништавности државнога надзора над њеним радом и неспособности оних који су били позвани да га врше, и да је за тумачење закона једино надлежан онај који их и издаје, т. ј. Круна и Народно Представништво. Исто су тако и Управа и збор акционара говорећи о „уговору између државе и акционара“ сметали с ума, да се као уговор може сматрати само првобитни закон од 6 јануара 1883 год., и да је само то сумњиво да ли би држава имала права, да повластице дате Банки тим законом ограничава, а да је већ први закон о изменама и допунама у закону о Нар. Банци донет без учешћа и пристанка збора акционара, и да је према томе његове одредбе држава могла не само „једнострано“ тумачити, но и сасвим аброжирати.

Но врло је вероватно да је и сама Управа Нар. Банке (или бар неки чланови њени) била на чисто о томе ко има право у том питању, и да су и извештај Управе и резолуција акционара били само један маневар, којим се мислило утицати на владу, у циљу да се „овај посао" — како је галантно називао збор закон од 15 децембра 1893 године и законодавно тумачење чл. 11-ог — поправи. Јер Народна Банка и њени акционари морали би заиста штетовати од потпуног извршења тих законских измена. Најдаље до 15 децембра 1898 год. требало је да Народна Банка сведе циркулацију својих новчаница у сребру на „ону основу, која је исказана у чл. 11. зак. о Народној Банци, т. ј. на суму која би била највише два и по пута већа од подлоге у сребрној монети. Ми смо већ раније утврдили да би у том случају максимална сума новчаница у течају достизали једва 15 милиона, т. ј. скоро половину оне суме коју је дотле Банка ефективно имала у течају. Како је главна добит Банчина била од емисије новчаница, то би се тиме и та добит свела може бити на половину редукцијом новчаничног штока. То је био за Управу Народне Банке довољан разлог, да не прими мирно скупштинско тумачење чл. 11-ог и измене законске од 15 децембра, и да настане свим силама да се те законске одредбе измене. За то пак време Банка није ни приступила озбиљно редукцији свога новчаничног штока, како је то била дужна чинити према чл. 25,о, закона од 15 децембра. По томе се види да су се Управа Банчина и њени акционари тврдо надали, да ће успети да добију нова законска наређења, по којима би могли задржати у циркулацији свој дотадањи новчанични шток. Истина је, да је Министар Народне Привреде имао права да Народну Банку намора на извршење закона од 15 децембра 1893 год., али је тада већ била на Управи земаљској нова влада у којој је пресудни утицај имала напредна странка, која је међутим увек била нарочито добро расположена према Народној Банци сматрајући је као своје дело, и из тих разлога и Министар Народне Привреде није инсистирао, да Банка сходно члану 25,о, закона од 15 децембра 1893 год., приступи што енергичније редукцији своје новчаничне циркулације.

Но има још један разлог који је морао утицати на Министра Нар. Привреде, да не тражи редукцију новчаничне циркулације. Закон од 15 децембра 1893 год. имао је једну велику махну. Њиме је истина спречена могућност да циркулација буде

пресићена новчаницама у доба кад је њихова тражња најмања, али је исто тако Народна Банка стављена у немогућност да задовољи потребе циркулације у доба, када је тражња њених новчаница највећа. Ми смо већ напред изнели колико су код нас потребе новчаног саобраћаја промењљиве. Према тим варијацијама треба да се управља и новчанична циркулација. Међутим по закону од 15 децембра 1893 год. тога није могло да буде. Новчанична циркулација није могла прећи 15 милиона динара ни у доба највеће тражње новчаница, када би била потребна може бити и више од два пута већа сума, да се задовоље све потребе саобраћаја. Према томе Народна Банка била би принуђена да у сезони извоза знатно смањи ону помоћ, коју је дотле посредно или непосредно указивала извозној трговини. Пошто би то било од очевидне штете за економске интересе земље, није чудо што је Министар Народне Привреде стајао нерешљив пред алтернативом: или да тражи енергично извршење чл. 25,о, закона од 15 децемра 1893 године, и да на тај начин нанесе може бити тежак удар целокупној извозној трговини, и тиме изазове поремећај свих економских односа у земљи: или да не тражи од Нар. Банке редукцију новчаничног штока и остави и даље монетарне односе у оном стању у коме су били пре закона од 15 децембра 1893 године.

На тај начин настао је после закона од 15. Децембра 1893. године у нашој монетарној ситуацији један провизоријум, у коме је по закону Н. Банка имала право да издаје сребрне новчанице само на подлогу сребра, али је у ствари имала у течају и новчанице, које су имале златну подлогу.

Том провизоријуму учињен је крај законом од 6. фебруара 1896. године. Тим законом овлашћена је Народна Банка изречно да може сребрне новчанице издавати и на подлогу у злату и на подлогу у сребру, и „мешовито, и у злату и у сребру“. Тиме се монетарна ситуација и легално враћала у стање у коме је фактички била, и из кога је хтео да је изведе закон од 15. децембра 1893. год.

Но кампања вођена пре закона од 1893. године, није ипак остала са свим без резултата. Јавно је мњење бар донекле било обавештено о последицама, које може имати за монетарну ситуацију, прекомерно емитовање новчаница. С тога је и законодавац давајући Народној Банци право да издаје сребрне новчанице и на подлогу злата, сматрао за потребно да другом једном

одредбом те Банчино право донекле ограничи утврђујући максималну циркулацију новчаница преко које Банка не сме прећи ни у ком случају. Последњом алинејом измењенога члана 11-ог одређено је на име, да Народна Банка не може у циркулацију пустити више од двадесет и пет милиона динара сребрних новчаница.

Као што се често дешава при поправци појединих махна у једном закону, законодавац се није упуштао у истраживање узрока злу, које је хтео да лечи, но је прибегао палијативним мерама, и поправљајући с једне стране кварио с друге. Утврђујући максималну циркулацију новчаница на двадесет и пет милиона динара закон од 6. фебруара 1896. године поправио је донекле дотадашње легално стање и ставио је Народну Банку у могућност да одговори већим потребама новчаног саобраћаја у сезони извоза, али није у исто време пружио никакве гаранције против евентуалне преоптерећености новчане циркулације сребрним новчаницама у доба мртве сезоне извозне трговине. С те тачке гледишта закон од 6. фебруара 1896. године представља назадак према закону од 15. септембра 1893 године. Друга махна тог утврђивања максимума новчаничне циркулације у томе је што се при утврђивању не може водити рачуна од изузетно повољних година у које су потребе новчаног саобраћаја изузетно велике, те према томе Банка може бити приморана да обустави есконт, да не би прешла законом одређени максимум новчаница, које може имати у течају. И заиста од тог доба се и јављају скоро сваке године обуставе есконта у доба када је потреба за њим највећа, чиме се наносила огромна штета нашој извозној трговини. Ми знамо да то обустављање есконта није било увек оправдано, и да се више пута могло избећи, али то не смета да је према закону од 6. фебруара 1896. године, могао наступити случај, да Народна Банка у ствари мора да обустави есконт. Истина, да је у таквом случају Нар. Банка могла продужити да есконтира у злату, али би због огромних варијација ажије од сезоне до сезоне, то есконтовање било већ од много мање користи по извозној трговини, и учинило би операције извозника врло ризичним и несигурним. И с те је стране закон од 6. фебруара 1886. године био нерационалан.

На жалост поред свега тога, кампања која се водила противу монетарне политике Народне Банке неколико година пре тога није се обновила, и противно ономе што се могло очекивати, [illegible] резултати прве кампање поништени. У закону

о Народној Банци мењане су и после тога неке одредбе, али то је чињено у циљу да се Народној Банци да могућности да државу кредитира, у интересу поправке валуте није се ништа предузимало. Ажија је у нас стекла право грађанства, и цео се свет на њу навикао. У години пре што су и нове измене у закону о Народној Банци и односи, који су последњих година створени између државе и Народне Банке зајмовима од 22. марта 1898. и 20. августа 1900 године, чинили све замршенијом нашу монетарну ситуацију, и давали слабе наде да ће држава у скорој будућности ма шта предузимати на поправци валуте.

Притерана финансиским невољама држава је на име у последње време прибегла и позајмљивању из новчане циркулације, чега се ваљало брижљиво чувати. Указом од 22 марта 1898 год., коме је дата снага закона, овлашћен је Министар Финансија да може позајмити од Народне Банке 10 милиона динара ефективних al pari у сребрним новчаницама. Народна Банка овлашћена је да може пуштати у течај до 35 милиона сребрних новчаница, тако да се тај максимум смањује сваке године са сумом коју буде држава за ту годину исплатила на име отплате зајма од 10 милиона, све док цео зајам не буде исплаћен. Тај указ — закон потврђен је накнадно од стране Народне Скупштине, и законом од 31 јула 1898 године о изменама и допунама о позајмици код Народне Банке, измењене су њенове одредбе у толико, што је наређено да се новчанице издане у зајам од 22 марта 1898 године неће рачунати „у онај број новчаница, које гласе на сребро, које Банка по закону о њој може највише издати“. Тај број који је по закону од 6—II—1896 године био 25 милиона динара, подигнут је међутим законом од 23 јула 1898 год. на тридесет милиона. Држава кварећи безобзирно валуту зарад тренутних интереса своје касе, сматрала је за дужност, да и Народну Банку чиме награди, и подигла је максимум новчаничне циркулације.

На тај начин после свих тих измена, у јесен 1898 године била је Народна Банка у праву да пусти 40 милиона динара сребрних новчаница у течај.

У међувремену пак и међу закона од 6 фебруара 1896 и 22 марта 1898 године извршена је нова емисија ситнога сребрног новца. Законом од 15 марта 1896 године овлашћена је влада да може исковати и пустити у течај за 6 милиона динара нових

сребрника, с тим да у исто доба повуче из течаја бакарни новац који се у течају налазио. Тај закон извршен је крајем 1897 и почетком 1898 године. Није потребно да се дуго задржавамо на доказивању да је тај закон био врло рђав и противан захтевима правилне монетарне политике. Пошто је 1885 године држава пустила поново у течај из чисто фискалних разлога бакарни новац који је био већ једном замењен никленим новцем, у доба кад се такав корак и могао разумети, ваљало је да доцније држава повуче и бакарни новац из течаја без замене. Тиме би само у ствари вратила новчаној циркулацији позајмицу, коју је из ове учинила 1885 год. Но већ кад држава није хтела вратити тај дуг, и на своју штету повлачити бакарни новац из течаја, требало је или да га остави и даље у течају или да га замени равном количином никленог новца. Ово је друго могла у толико пре што ми немамо један тип ситнога новца, који би међутим новчаној циркулацији био врло потребан, тип од $2^1/_2$ паре који се том приликом могао установити, и што су бакрени комади од 5 пара били заиста потребни саобраћају, те их је у сваком случају ваљало заменити типом исте величине. На тај начин се монетарна циркулација не би кварила, кад се већ није хтела поправљати. Држава се међутим решила на најгори пут, т. ј. да суму бакарног новца, коју је повлачила из течаја замени четири пута већом сумом сребрног новца, и тиме и сама дође до неке добити.

На тај начин попета је количина сребрног новца на 15,600.000 динара, а укупна количина сребрног и никленог новца на 18.800.000 динара. Како је с друге стране Народна Банка била овлашћена законом од 23 и 31 јула 1898 год. да може пустити у течај до 40 милиуна новчаница, то значи да је укупна количина новца са непотпуном унутрашњом вредношћу могла евентуално достићи цифру од 58.800.000 динара. У ствари та цифра није била никад постигнута. Један велики део искованог сребрног новца није био у циркулацији него у трезорима Нар. Банке као подлога новчаницама, чиме је за толико било олакшано циркулацији. Стварна циркулација монете са непотпуном унутрашњом вредношћу варирала је између 40 и 50 милиона динара. Према законима од 23 јула и 31 јуна 1898 године, ваљало је да се максимум новчаничне циркулације смањује са сваком отплатом зајма од десет милиона динара. Али већ после две године то је смањивање пресечено новим зајмом државним од

два милиона динара ефективних al pari, који је био закључен са истом клаузулом, да се новчанице издате у тај зајам не рачунају у онај број новчаница које гласе на сребро, које Банка по закону о њој може издати. Тако је легалним максимум новчаничне циркулације враћен у јесен 1900 године указом од 20 августа скоро у исто стање у коме је био две године раније.

Од тога доба остало је легално стање непромењено до данас.

Нагло повећање новчаничне циркулације после државне позајмице од Народне Банке морало је према свему што смо досад изложили јако утицати на ажију на злато. И заиста ажија је првога дана после учињене позајмице нагло скочила, одржавајући се после и даље стално на великој висини, чак и у доба најживље извозне трговине. Тако је у години 1898 најнижа просечна месечна ажија била 1.12 динара у августу месецу да се већ у новембру, дакле одмах по свршетку извозне сезоне попне на 3.18 динара. У години 1899 најмања просечна месечна ажија била је 1.12 динара у јулу, а највећа 2.54 у децембру. У години 1900. била најнижа просечна месечна ажија 1.61 динара у јуну, а највећа 2.89 динара у новембру. Просечна ажија за ту годину била је 2.20 динара или 11%.

Несумњиво је да је висока ажија у сезони извоза била одржавана спекулацијом, која је тражњом злата у месецима извоза, спречавала падање ажије. Јер може се са сигурношћу тврдити да ни тако огромна циркулација није много премашала сваке године све веће потребе новчаног саобраћаја у сезони извоза, нарочито у години 1900, када је извозна трговина нагло одскочила. Али како се према нашим економским приликама позитивно знало, да ће се потребе новчаног саобраћаја нагло смањити по свршетку сезоне извоза, а да ће се новчанична циркулација међутим смањити у далеко мањим размерама, то је спекулација с врло великом сигурношћу могла рачунати на високу ажију већ у децембру и јануару месецу, и тога ради куповати злато у време када је тражња новчаница највећа

Та акција спекулације није остала неопажена у публици, и њој се с извесних страна једино и приписивала висока ажија на злато. С тога су чак против спекулације са ажијом предузимане и извесне законске мере. Та повика на спекулацију била је међутим неоправдана. Акција спекулације са златом на ажију не само да није била штетна, но је у ствари била врло корисна за етаблирање што сталнијих односа монетарних. Јер ажија на

злато није само штетна својом висином него нарочито још својом несталношћу и промењивошћу, која врло неповољно утиче на сигурност новчаних операција. Међутим спекулација купујући злато у време када је ажија најмања, и продавајући га у време када је ажија највећа, доприносила је не мало, да се варијације висине ажије смање. Истина је да би без спекулације висина ажије била знатно мања у сезони извоза, али би зато вероватно била много већа у сезони увозне трговине, варијације у висини ажије биле би дакле много веће и нагლије, новчане операције према томе много несигурније.

Та акција спекулације на ажију нарочито се добро опажа у последњим годинама 1899, 1900, 1901 и 1902-гој. У годинама 1899, 1900 и 1901 када је спекулација са златом узела већ великог маха, разлика између највише и најниже ажије на злато у једној години знатно је смањена према ранијим годинама, док је дужина осцилација порасла. Тако је н. пр. у 1897. години просечна месечна ажија у септембру била 0.44 динара, да се већ у новембру попне на 2.38 динара, што чини 1.94 динара или скоро 10% разлике за цигло два месеца. У години 1898 најмању просечну месечну ажију налазимо у августу када је износила 1.12 динара, а највећу већ после три месеца у новембру, када се просечна месечна ажија попела на 3.18 динара. Разлика у ажији и попела је за та три месеца дакле 2.06 динара или преко 10%. Те тако нагле и велике варијације у висини ажије већ не налазимо у следећим годинама. Већ у години 1899-ој разлика између највеће и најмање ажије на злато смањује се на 1.62, а у години 1900 и на 1.28 динара. Између највеће и најмање просечне ажије имамо пак у тим годинама размак од пет месеци, пошто најмању просечну месечну ажију налазимо у јулу о. н. јуну, а највећу у децембру односно новембру.

Сматрали смо за потребно да расветлимо ту акцију спекулације са златом, нарочито с тога да бисмо лакше разјаснили извесне на први поглед неразумљиве варијације ажије на злато у прошлој и овој години. Ажија је на име још у првој половини прошле године почела падати, па се то падање са извесним варијацијама у главном продужило и целе ове године, тако да се већ од септембра месеца ажија налази тако ниско, како није била од почетка циркулације сребрних новчаница. То стално падање ажије и данашњи ниски курс злата, или боље високи

куре сребрних новчаница и сребрне монете, проузроковани су у главном великим државним зајмом од 60 милиона динара номиналних, који је закључен у прошлој а дефинитивно остварен у овој години.

Одмах по закључењу овог зајма спекулација се почела уздржавати од својих обичних операција са златом, рачунајући на велике количине злата које су се зајмом имале унети у земљу. Не подржавана спекулацијом ажија је под утицајем нарочито интензивне извозне трговине у прошлој години пала далеко испод нивоа ранијих година. Како је извоз у прошлој години био необично интензиван, и како је крајем септембра месеца држава почела уносити знатне количине златнога новца у саобраћај, могло се међутим очекивати да ће ажије за неко доба сасвим нестати. То би и било да је спекулација са златом искључиво у рукама људи од посла, којима су колико толико познате наше монетарне прилике. Али окуражени лукративношћу посла, у спекулацију са златом ушли су последњих година и многи наши мали и средњи капиталисти, који те прилике ни мало нису познавали. Рачунајући да се ажија мора подићи крајем године или бар почетком 1903 године, како је то редовно било ранијих година они су и даље куповали злато у знатним количинама за све време сезоне извоза, т. ј. све док је ажија по њиховом мишљењу ниско стајала. На тај начин ажија, која је неко време, крајем септембра и почетком октобра пала на 4% попела се одмах за тим поново на 6% и 7% достижући и до 8% у новембру. Али према стварним монетарним приликама она се дуго није могла одржавати на тој висини, специјално још и с тога што је прошле године извоз био нарочито интензиван баш крајем године. С тога је ажија и варирала све до краја јануара ове године, падајући и дижући се према том како је кад спекулација била више или мање интензивна. Но пред изгледима да се нов зајам оствари до краја, ажија је морала напослетку окренути на ниже, спнав после извршеног уписа зајма нагло на 4%. Од тог доба па све до краја јуна и почетка јула месеца, ажија је варирала између 3 и 5%. Да ажија остане тако незнатна за све то време, нарочито је утицао тај факт, што је држави било непотребно да у то доба купује злато за своја плаћања у иностранству, што је она међутим редовно морала чинити у ранијим годинама. Тим изузетним стањем ствари била је у великој мери пометена спе-

кулација са златом. Велике количине злата, које су појединци покуповали у јесен 1902 године нису могле ући у саобраћај без очевидне штете за продавце, но су остале и надаље у њиховим рукама, спремне да при првој повољној прилици уђу у саобраћај. То је пак могло наступити тек по свршетку сезоне извоза. За то време међутим спекулација са куповином злата била је спречена баш тиме, што су се велике количине злата већ налазиле у рукама оних, који обично и спекулишу са златом.

Ажија се дакле сада управљала само према моментаним потребама новчане циркулације. Пошто су потребе новчане циркулације у сезони извоза редовно довољно велике да апсорбирају сву огромну новчаничну циркулацију, ажија је морала и даље падати. Тако је она већ крајем јула спила испод 3%, па се убрзо спустила и испод 1%, варирајући од тога доба између 0.5% и 2.5%.

Да ажија буде ове јесени тако ниска, допринело је, осим већ поменутог осуства спекулације са куповином злата, још и то, што ни држава није морала куповати злато у оној мери у којој је то чинила ранијих година. Пошто је држава из истих разлога као и спекулација, куповала злато редовно у доба када је ажија најнижа, то су и те куповине утицале на ажију у истом смислу у коме и спекулација. Како тога није било ове године, ажија је морала пасти далеко испод нивоа на коме је била прошле године у ово доба, и ако је наша извозна трговина много слабија ове но прошле године.

Из свега што смо досад изложили види се јасно, да потребе новчане циркулације у сезони извоза одговарају потпуно величини наше новчаничне циркулације и монете сребрне вредности, и да према томе ажија произлази једино од претоварености циркулације новчаницама и сребрном монетом у доба мртве сезоне извозне трговине. Ажија која се последњих година јављала и у сезони извоза само је реперкутирана, и резултат и државне и приватне спекулације са златом, која би била немогућа, да нема преоптерећености циркулације у доба мртве сезоне извозне трговине.

Тај нас закључак изводи на пут, којим се најсигурније могу регулисати наши монетарни односи. Тога ради потребно је наћи начина, да се циркулација новчаница креће према стварним потребама циркулације. Ми смо већ напред рекли, да би се редукција новчаничног штока према смањеним потребама

саобраћаја спонтано вршила кад би банчине новчанице гласиле на злато. То је у исто доба и једини начин на који се може регулисати наша валута. То би се пак најправилније и најсигурније постигло кад би држава пре свега одговорила својим обавезама према монетарној циркулацији тиме што би од Народне Банке откупила сребрну монету, која се у трезорима банчиним налази и повукли је из течаја, пошто је циркулацији потпуно излишна. Банка би се могла тада обвезати да своје новчанице издаје на злато и да их искључиво златом и исплаћује.

Али како би на тој операцији држава имала према садањем стању да изгуби еко четири милиона динара,[1] што она према општем мишљењу — које ми сматрамо за погрешно — не може сада да изгуби, то изгледа према томе да се бар за сада не може ни приступити регулисању валуте. Но има један начин да се постигне регулисање наше валуте претварањем садањих сребрних новчаница у новчанице које гласе на злато, може бити и без повлачења из течаја сребрне монете која се налази у касама банчиним. Законом о Народној Банци од 6 јануара 1883 године предвиђено је да Народна Банка за своје новчанице које гласе на злато мора имати подлогу у злату, но да при томе злато може бити замењено за једну четвртину сребром. Самим тим пак предвиђена је могућност да Банка у изванредним случајевима када се њен златни приход исцрпе, може своје златне новчанице исплаћивати и сребром. Том одредбом хтела се Народна Банка заштитити у случајевима великих криза, и дати јој могућности да у том случају прекине моментано de facto ако не de jure исплаћивање својих новчаница. Та одредба законска која је остала непромењена до данас, нема данас никакве практичне важности, пошто Банка има у својим касама увек много већу количину злата, но што јој је потребно за исплату њених златних новчаница. Али би та одредба добила врло велику практичну важност онога дана кад би се Народна Банка решила да своје сребрне новчанице замени новчаницама које гласе на злато. На дан 22 новембра ове год. циркулација банчиних новчаница и сребрних и златних износила је скупа 40,767.140 динара. За ту суму новчаница у течају Банка је по закону морала имати у звечећем новцу подлогу у својим касама

[1] На дан 22 новембра 1903 год. имала је Нар. Банка у својим касама 8,692.389·80 динара српске сребрне монете.

у суму од 16,306.856 динара. Под претпоставком да новчанице гласе на злато, подлога њихова морала би за три четвртине т. ј. за 12,230.142 динара бити у злату, а једна четвртина горње суме од 16,306.856 динара т. ј. 4,076.714 динара могла би бити и у сребрној монети.

Пошто је на дан 22 новембра Народна Банка имала у својим касама свега 8,692.389·80 динара, значи да би и према садањем закону довољно било да држава одкупи од Народне Банке нешто више од четири и по милиона динара, па да Банка буде одмах у стању да своје садање сребрне новчанице замени у течају новчаницама, које гласе на злато. Само тих четири и по милиона сребра можемо рачунати да су сувишни у банчиним касама. Из тога се види колика је погрешка учињена 1897 године пуштањем у течај нових сребрника. Да тада није исковано за шест милиона динара новога сребрнога новца, данас би се могло регулисање валуте извршити на најправилнији начин без икаквих материјалних тешкоћа и жртава од стране државе.

Но кад је већ учињена та грешка, и пошто је држава у немогућности, да ових четири и по милиона сувишног сребра повуче из течаја, замена сребрних новчаница новчаницама које гласе на злато, може се извршити променом самога закона о Народној Банци. У том случају на место садање одредбе по којој је количина толерираног сребра сразмерна величини подлоге, ваљало би донети нову, којом би се садањи шток сребрне монете имобилизирао, и примио као стална подлога златним новчаницама. Народна Банка била би према томе овлашћена да може издати двапута и по толико новчаница колико свега има злата у својим касама; изузетно при томе злато би могло бити замењено сребром до суме од 9 милиона динара. Новчанице Народне Банке не би гласиле ни на сребро ни на злато, али би их банка била дужна исплаћивати златом. Сребром би их могла исплаћивати тек по претходном одобрењу Министра Народне Привреде, и то само у том случају ако би новчанична циркулација сишла испод 25 милиона динара. Пошто под овим условима висина новчаничне циркулације не би ни у ком случају могла утицати на ажију, то би отпала и одредба садањег члана 11-ог закона о Народној Банци, којом је одређена максимална циркулација сребрних новчаница. Да би се пак задовољиле што разноврсније потребе саобраћаја и тиме омогућило да што већа количина новчаница остане у циркулацији,

Народна Банка била би дужна да одмах пусти у течај и новчанице од 20 динара. Тиме би се постигло то, да би се у свако доба могло одржати у течају бар за 25 милиона новчаница.

Такав систем новчаничне циркулације одговарао би потпуно потребама наше земље, у сваком случају много боље но садашњи. Њиме би се на првом месту вратио у живот монетарни систем закона од 10 децембра 1878 године, који не зна за разлику између сребрне и златне монете, и ажије би сасвим нестало. У исто доба повратила би се и равнотежа између стварних потреба новчаног саобраћаја и новчаничне циркулације. Новчанична циркулација пела би се аутоматски са растењем потреба саобраћаја, и смањивала би се исто тако аутоматски са смањењем тих потреба. Народна Банка у сезони извоза била би у стању далеко више него данас, да задовољи потребе извозне трговине, а у сезони увозне трговине циркулација не би била преоптерећена непотребном количином новчаница.

Вероватно је да ни Народна Банка том променом не би ништа изгубила. Полет, који би могла добити наша трговина при уређеној монетарној ситуацији, вероватно је да би убрзо Банци надокнадио мањак, који би евентуално имала у добити отуда што више не би држала силом своје новчанице у течају, и онда кад су циркулацији сувишне.

Крај свега тога ми смо сигурни да Народна Банка не би драге воље примили ове измене. Али кад се има на уму да је сама држава последњих година штетовала око два и по милиона годишње на ажији, а да су штете земаљске трговине и индустрије још далеко веће, јасно је да интереси земаљски морају претегнути над жељама акционара Народне Банке и да Народ. Банку ваља приморати на ове измене. Начин да се она на то примора врло је прост и лак, пошто се концесија банчина примиче своме крају. Довољно је да Народна Банка дође до уверења да јој концесија неће иначе бити продужена, па да на горње измене пристане без поговора.

Но те промене у монетарној политици Нар. Банке и у њеном новчаничном систему имале би своје пуно дејство само тако, ако би закон од 1878 године поштовала и сама држава. Држава би на име била дужна да на свима својим касама, и на касама њених самосталних установа, прима своју сребрну монету и банчине новчанице без икаквих доплата.

Тек онда изгубила би ажија сваки raison d'etre и наша монетна ситуација била би враћена у нормално стање, из кога да је било среће и памети није требало ни да излази после закона о српским народним новцима од 10 децембра 1878 године.

Ми смо у самом почетку ове расправе нагласили да држава није увек одговарала својим дужностима према нашој трговини и радиности у опште, и да би за њихов брзи развитак може бити било довољно, да је држава чинила само оно што је дужна била да чини. Историја монетарних односа у Србији за последњих двадесет и пет година то нам јасно показује. Данас када се са свију страна тражи и обећава потпомагање наше привреде, изгледало нам је да је време да држава почне бар поправљати, што је сама покварила. Како је валутно питање једно од најважнијих питања те врсте, и како је сада услед специјалних прилика нарочито згодно време за његово решавање, сматрали смо за корисно да и од своје стране нешто допринесемо, да се о том питању јавно мнење што боље обавести. Једном обавештено јавно је мњење и код нас довољно моћно, да меродавне факторе принуди на правилан рад.

У том циљу написани су ови редови.

Др. Вој. Маринковић.

ПЕВАШ ЛИ ТО, МАЈКО?

— ПЕСМА У ПРОЗИ —

Мајка болна, преболна. Сва клонула. У грудима јој нешто крчи, а глава је заноси. Легла на под: чини јој се да ће јој ту бити лакше но на постељи.

Деца се разишла неко у школу, а неко у игру. А шта би јој могла и помоћи, само да их плаши и растужује.

Само код ње остала мала Мица, њено мезимче од две-три године. Легла и она на под. Наслонила се на мајкине груди па се игра са једним шареним дугметом на њеној рекли.

Собну би тишину нарушила по која муха, која би лено прозујала поред главе и изгубила се негде око прозора.

Једино се још чује тајанствени сатић у зиду како чини:

— Цика—цак, цика—цак!

— Како полако откуцава... Како је то страшно!... мислила је болесница. Моји последњи тренутци.... Ох, то знам добро! — Исто тако куцало је кад је умирао мој јадни Здравко, — моје првенче.... Часком престане, па опет настави.... Цика—цак, цика—цак.... О, Боже, и данашњи дане, сачувај ми децу!... Није ми мене жао: жао ми је ових сирочића.... Па да их више не видим, да их више не помилујем?!... Да се растанемо за навек!... Баба Манда каже, да се ни *горе* не састају и не познају. Само, каже, мајка и првенац што се једанпут сусретну и рекну једно другоме: „Негде смо се виђали!“ Па више ништа....

— Цика—цак, цика—цак!

— Јадна децо, једне овде да оставим, а друге горе да не нађем.... Мој тужни удесу!... Па шта ће ови овде сиротани? Да ништа друго, гад ће их разнети!... Да их хоће бар ко по глави помиловати?!... Туђа срца за њих ће бити затворена.... Они ће бити

бледи, неумивени, неочешљани; кошуљу ће носити по две недеље, а такву децу нико не милује.... Кад друга деца прозборе своју најслађу реч: мати, они ће стојати немо, блесаво, јер неће знати, шта је то или ће се горко заплакати....

У том јој се тренутку уједини душевни бол са телесним; преви се и болно зајеча.

Тужни болни глас, разлеже се кроз мртву тишину у соби.

— Неваш ли то, мајка? — запита је мала Мица, остављајући своје дугме, којим се све дотле забављала.

— Невам сине, невам: одговори мајка и загрцну...

1902. Ужице.

М. М. Ускоковић.

ВАСПИТАЧЕВЕ ЗАБЕЛЕШКЕ

САОПШТАВА ИХ И НАМЕЊУЈЕ РОДИТЕЉИМА

СРЕТЕН

11. Суженица[1]

Од деветоро браће и сестара Тимотије је био претпоследњи. Сви су они, и у кући и у школи, имали приближно једнако васпитање, али је Тимотије ипак био од свих њих другојачији. Ту своју особеност донео је он рођењем на свет.

Био је нежног телесног састава а лепушкаст, те је више наликовао на девојчицу но на мушкарца. Док је још носио сукњице, свак би се живи заклео да је девојчица, ко му изближе није познавао породицу.

Духом је, пак потпуно личио на женско. То се на њему могло видети још од ране младости, још од треће године његове. Не само говором, који је и тоном и бојом био исти као и његових сестара кад су биле мале, већ и смејом, и плачем, и очима, и покретима, и целим својим бићем био је он више женско но мушко. С мушкарцима се у опште нерадо забављао, напротив је у друштву с девојчицама био блажен. За штап и коња није марио, а радо се китио машнама и тракама, облачио хаљину старије сестре и пуштао да се за њим вуче по поду. За лопту се није готово ни прихватао, а с лутком је и легао и устајао.

Што је бивао старији женска душа у мушку телу његову све је више излазила на видик. Кад је пошао у основну школу, та је његова неприродност већ толико падала у очи, да су чак

[1] Види „Дело“, књ. XVII, стр. 139.

и другови његови стали збивати силне шале. Тада је већ добио од другова име „Тијана“. Мати га је још пре тога била прозвала „мајкина цурица“, отац „женскаћем“, а суседке „млâдом“, што је у свим дечјим играма сватова он представљао младу.

У школи, као и на дому, био је миран. Никад он није добио батина. Кад би га ма зашто опоменули код куће или у школи, он би бризнуо у плач. Радо је певао, а и цртање му је ишло од руке, али рачуни никако. Хришћанску је науку учио радо, а тако и историју; српску граматику пак, — којом су онда много и бездушно мучили децу — тешко, скоро као и рачуне. Мајци је помагао у кујни с особитом вољом, те би га она чешће називала „мамина десна рука“. Још у то доба отпочео је учити од сестара плести и шити, и то је радио с особитом љубављу, али кријући од оца, који то није трпео. Отац му се у опште љутио на његове женске особине, но ништа озбиљније није предузимао да то поправи, нешто што није знао шта да ради, а понајвише с тога што је због послова врло мало бивао код куће. С мушкарцима није Тимотије никада чинио излете у поље и шуму, нити је с њима икада отишао на купање. При купању је и код куће био до крајности стидљив. Кад се бацао каменом, то је било на женски начин; кад би потрчао, трчао би као девојчице што трче.

У гимназији је продужио свој живот у истом правцу. Био је врло добар и одличан ученик, само му математика „није ишла у главу“, не што не би имао за њу дара, колико што је имао према њој неку одвратност. У вештинама и историји био је одличан. Кад је изучавано човечје тело на обојеном моделу од гипса сав је бивао зајапурен од стида и неке нелагодности. Одело му је увек било чисто и исправно, готово кокетно наместено, коса на особит начин и марљиво зачешљана, лице измивено топлом водом и намазано помадом. Кад су га задиркивали другови — а тога је бивало чешће, па уз то и незграпног штипања — он би се врцао и, ма колико да је пазио на себе, често би вриснуо као женско, због чега би се задиркивање удвојило. Кад би се засмејао, то би пре било женско кикотање но мушко смејање.

Ту је, у разним разредима носио разна имена, и то опет од разних ученика различна, према томе који су му симпатисали или га мрзели. Једни су га звали „нана цурица“, „голубче“, „баронеса“, други „госпођица“, „фрајлица“, „финеса“,

многи „Тијана“, а неки просто и грубо „куварица“, „шмизла“ и „сека-Перса“.

У то доба отпочињу да се јављају код њега и друга, особена, тавна и необјашњива, осећања. Наиме, отпочиње он према неким ученицима осећати неодољиву наклоност. То су били ученици не најдаровитији, не ни они с голубијим срцем, већ ученици ликом и снагом лепи и здрави. Према другима, ружнијима и аљкавијима, осећао је он чисто неку одвратност. У једнога младог и лепог наставника он се беше формално заљубио и његове је предмете стао учити са таком вољом и отпочео је трудити се да га у свему одговорима задовољи. да га је тај наставник стао одликовати умереним похвалама, од чега је он осећао особито блаженство, али друкче, но што је обично задовољство од наставничких похвала, за свесно испуњену дужност. О тим својим осећањима није смео никоме ништа саопштавати, не што би држао да је неприродно, или чак и срамно, јер о томе није имао свести, већ једино из неког необјашњивог стида да о томе и другоме говори.

У ово је доба већ ванредно лепо радио женске ручне радове. Како је био и добар цртач, често би суседкама поправљао погрешне радове, а у избору и слагању боја на везовима био се прочуо као особити вештак. С тога су га девојке радо призивале у своје друштво и припитивале га, а он се, опет, још радије одазивао и по цео дан би се бавио с њима у слободно време. При свем том није он ни према једној од њих осећао које друге наклоности, до као према другарици и пријатељици, или као према некој својти, док су оне њега лично волеле, и скоро се отимале за њ. Али се мора признати, да је и с њине стране то отимање за њ више било из неке наклоности особене врсте, неке смеше између љубави и потајне радозналости, него из жеље да му се приближе као к мушкарцу, са прикривеном жељом да му која од њих постане доцније женом. „Море, Бога ти, та он није мушко!“ — рекле би оне често једна другој. Познавајући га у истом оваквом смислу, ни матере девојачке нису зазирале од дружбе својих ћерију с њиме.

Овако је било с Тимотијем док је био млађи, гимназијалац.

Али што је бивао одраслији то му је бивао и положај у друштву све незгоднији. У мушком је друштву био предмет шале и потсмеха, дружењу пак са женскињем отпочели су му стављати препреке, а нарочито отац му. Стали су га на силу

гурати тамо, где би требало да му је право место, међу младиће и људе, али где га, тако рећи, нису примали, а одвраћати га отуда, где му не би требало да је места, од женског друштва, али, опет, куда га је вукло срце и где је још увек био радо примљен. Најзад му се отац, да би га како год увео у ред људи, стао озбиљно носити мишљу да га што пре ожени, чим сврши школу, а може бити ако нађе згодну прилику, и пре. Али Тимотије не само што није осећао наклоност к женидби, већ је осећао и неку необјашњиву одвратност, па чак и потмуо страх и од помисли на женидбу.

Тај судар између његових осећања и разума, његових тежња и дужности, његових снова и стварности, и онај његов све неугоднији положај у друштву, наведе га на мисао да се закалуђери. Он се за ту мисао беше закачио са свих десет нокага својих, и беше предузео већ и кораке за остварење те своје замисли; али отац његов дознаде за то, па му подвикну збиљски, оноро и осечно: „Пре ћу те однети мртвог на гробље, но што ћу те гледати живог с камилавком на глави!“... А с његовим оцем, богме, није се било шалити, те и Тимотије мораде напустити ову једину, по његовом мишљењу, спасоносну мисао и вратити се на стари живот. Отац настаде сад с удвојеном снагом да га што пре ожени, „да га начини човеком.“

Али му се и отац убрзо нађе разочаран. Тешко је било оженити „Тијану“, много теже но што је отац му икада и помишљао. Као год што он није ни према једној девојци осећао мушке љубави, тако се ни једна од његових познаница и пријатељица није осећала према њему привучена женском љубављу. Нити је он њих мрзео, ни оне њега; али ни на једној страни не беше љубави потребне за ступање у брак, ни добре воље за то. Нарочито ни једна девојка, која га је познавала, није га хтела за мужа и домаћина. На ни родитељи ових девојака нису показивали наклоности за давање своје деце за мужа, који није прави муж.

Најзад, по свршетку школовања Тимотијева, и пошто га рекрутна комисија оглася за привремено неспособнога, настаде отац му свим силама, те му нађе девојку, преко пријатељâ, из другог места где га не познаваху. И, нешто милом нешто силом, сврши се најзад и та женидба. „Тијана“ постаде „женик“, али не и муж.

Млада му је била из честите породице и домаћински васпитана. Била је поштена и радна. И док су били у свекровој

јој кући она имаше у свекру оца и домаћина, у свекрви матер, а у мужу друга и пријатеља, и беше све у реду. Бар свет није могао ничега рђавога приметити. Тимотије се стаде по мало мешати и с људима, а људи га озбиљније и свесрдније примати у друштво.

Али после извесног времена Тимотије доби државну службу и мораде се одвојити од очеве куће, и одселити се чак у други крај Отаџбине. А тамо се убрзо поквари она лепа хармонија у његовом брачном животу. Жена изгуби домаћина и управљача у свекру, а не доби га у мужу. Сама, пак, ова млађа жена, не беше још довољно вична ни у обичном домовству, а камо ли у вршењу улоге домаћинове. Муж је врло лепо умео очешљати своју младу женицу, помоћи јој у кујни, показати јој почетак веза; али никако не умеде бити управљач и муж. И тако у Тимотијевој кући, у туђем свету, беху две жене, не знајући која од њих да буде домаћин, а која домаћица.

Кад после две године огласи регрутна комисија Тимотија за „способна“, и кад га по том узеше на шестомесечни рок у истом месту где је био са службом, па кад му стане чешће долазити на ручак другови и официри, жена, млада и здрава женица подлеже искушењу и потчини се чврстој вољи једнога лепога и љубазнога поручника. Ти односи не могоше остати тајни, и то би онда почетак омрази и раздору између њега и жене му, чему је најзад, после неколико година, учињен крај, на уобичајени начин, разводом брака.

Једно дете, син, из њиног шестогодишњег брака, напуштено од матере, која се преудаде, неговано за неколико година од бабе и деде, Тимотијевих родитеља, док и они не помреше, а неупућено од оца, који није имао мушких способности за васпитавање синовље — постаде најпре рђаво дериште, затим скитница, и најзад пропалица, која заврши свој жалосни живот у осамнаестој години.

У половини своје каријере Тимотије би пензионисан, као неупотребљив у државној служби. Како му од оца, због многе деце, није било остало скоро никаква имања а пензија беше мала, једва је нашао посла, као деловођа у једној платнарској радњи — опет према својим склоностима, где долази женски свет ради куповине и где се ради са робом која је за женске радове.

И сада још тавори своје дане, заплећући сам своје чарапе, шијући сам себи бело рубље, везући по кад-кад какав убрус

држећи своју собу увек на нокту, и носећи свилене ценне убрисачиће а шарене, фантастичне кравате, као своју руктворину.

Сви га у међусобном разговору називају или старим именом „Тијана“, или новим „суженица“. Кад се њему обраћају често би му рекли „Петко“, што је дошло од израза „женски Петко“, чим се означава, по градовима у нас, мушко лице са женским особинама и прохтевима.

Ова абнормална појава: мушко лице са женским особинама и прохтевама, означава се у нашем народу изразима: „суженица“, „женскаћ“ и „женски Петко“ У науци је зову „уранизам“, а Charkot је означава као inversion du sens genital. Ње има више ступњева, од којих су највиши, слични са овим описаним у предњем случају, ретки, док је оних нижих ступњева прилично велики број.

За нас је овде од особите важности то, што се сви ступњеви ове урођене абнормалности јављају још у детињству, и што се могу паметним васпитавањем кориговати, тако да они нижи у доцнијем узрасту ишчезну, а они виши да се знатно ублаже.

Отуда, после, излази као врло важна потреба да се родитељи и васпитачи упознају с особинама ових дечака. А и за правнике може то бити у специјалним случајевима од особеног интереса, јер се узрок извесним криминалним случајевима може правилно схватити и оценити само познавањем психичких стања у лицу с овим манама и његовог односа према средини у којој је.

На предњем примеру могле су се уочити све главније одлике ове урођене мане. Овде ћемо их сада поново све укратко поређати, заједно са осталима тамо неспоменутим.

Све се ознаке ових особености могу збити у четири групе: у телесне особености, у душевне особености, у односе ових лица према средини у којој живе и у односе околине према њима.

1. Телесних особености има у суженица приличан број, које су карактеристичне.

Тако је пре свега у њих цео телесни састав нежнији но у обичних мушкараца. Често су им размере удова правилније а црте лица складније, те су онда суженице витка стаса и лепа лика. Интересантно је, да овакви синови понекад веома много

наликују на матер, док је опет код других очигледно да наликују на бабу; већина их, ипак, наликују делом на оца, делом на матер. Коса им је обично мека и танка а често бујног раста. У доба пубертета у многих јако набубре дојке. Ход им је гибак и често потсећа на женски. Јачи покрети телесни нису поуздани, снажни и мушки (кад се бацају каменом, кад цепају дрва, кад гађају лоптом), већ су непоуздани и у опште потсећају на женске. За гимнастику и телесне радове (н. пр. у врту) слабо имају воље и снаге. Глас им је виши но у осталих вршњака, па такав остаје често целога века, те у многих говор потсећа, како висином тако и говорним тоном, на женску. Мутација гласа по некад не наступи никако, по некад се јави доцкан, у двадесетој години, и отегне се врло дуго. Понеки су нервозно раздражљиви и то се пење до хистеричности, други пате од мигрене и хлорозе (нервозне главобоље и бледила), две болести које се јављају поглавито код женских.

2. — Душевне особености у оваквих су још карактеристичније од телесних, и раније су приметне.

Тако се женски прохтеви у њих јављају још у детињству, највише у игри и дечјој забави. Овакво дете, па чак као и одрастао дечак, радо ће се, па и искључиво, играти играчкама за женску децу, а мало ће марити за играчке за мушкарце, или ће према њима имати чак и одвратности. Овакве ће се тежње јављати и у оделу. У избору озбиљнијих занимања осећају се ови дечаци привучени женским радњама: у кујни, око неге и чувања млађе браће и сестара, око цвећа у лонцима, често и шивењем, плетењем, везом; мушких се радова, напротив, склањају или их сасвим избегавају. Већина их спада у даровите, те им учење у школи иде врло добро; али уопште показују више воље за вештине, па за Књижевност, Историју и Земљопис, за језике мање, а за математику најмање (таквих је 90% што се тиче математике). По д-ру М. Хиршфелду, лекару у Шарлотенбургу, по којем се и излажу ове особине,[1] њих ово 4% имају ипак дâра баш за математику. Интересовање за поједине наставне предмете код њих много више зависи од примамљиве или одвратне наставникове личности него од самог предмета и његове важности за будући ученииков позив. Ова

[1] Das uranische Kind, чланак у часопису „Kinderfehler. Zeitschrift für Kinderforschung. год. VIII., 1903., св. 6. стр. 241—257.

Оданост према љубљеном наставнику иде често до обожавања су мушкобанастих ученица, опет, то опет бива према извесним наставницама. Ови су ученици често и сувише живе фантазије, а она им онда смеће правилном развијању интелектуалне стране, те не постану дубоки мислиоци. Више теже учењу на памет но логичким намђењем. Често се опажа код ових јака склоност за површност, али се дубоке мисли не могу назрети из њина говора. Обично су мека карактера, но по некад са упорним тврдоглавством и каприсима. Као деца овакви су често и пашљиви и плачљиви. У већем узрасту и у зрелије доба често избива код ових лица религиозни занос и склоност ка мистицизму.

3. *Према средини у којој живе* понашају се мушкарци са женским особинама другче него нормална лица.

Тако, пре свега, теже они женском друштву а избегавају мушко, и то не као женскароши, привучени, као што се каже, женском чељадом, већ, баш напротив што се у том друштву осећају као у друштву себи равнима, што су ту у свом елементу. У младићско доба траже ипак дружбу с мушкима; али не са многима, већ са појединцима, лепим, снажним и крепким младићима, који су примамљиве спољашности и импозантног држања, па ма били и лошијих душевних особина. То је дружење праћено превеликом оданошћу и многим нежним изливима осећања; ова је оданост и нежност према изабраном пријатељу друкча, но она која се често јавља у младићско доба према својим присним пријатељима. Често се код суженика таква интимност развије према другу знатно млађем од себе, и тада је та нежност и оданост слична сестринској, пуна нежних излива, и ситних услуга и дарова, а не саветâ и поукâ, како по правилу поступа старији одан пријатељ с ким би делио радости и жалости, често праћене и сузама. Многи од њих, ако могу одлучивати само о избору занимања у животу, бирају таква, где ће имати посао са женским предметима (кројач женског одела, продавац женских шешира итд.). У државној су служби склони нежнијем и утаначанијем занимању, где није потребна у великој мери мушка одважност и чврстина карактера; ако ли дође ко од њих баш за такво место, он ће или упропастити поверени му посао, или ће побећи с места на ком је, па ће стога често променити и службу.

4. — Околина према овима понаша се такође друкче но према осталим људима.

Женске особине у ових мушкараца не могу да остану скривене од света, те свет на њих, често и несвесно, реагира. Већ и сами родитељи осећају се према њима, као својој деци, различито расположени. Тако по правилу мати више воли свога мушкарца са женским особинама но остале синове; према њему је нежнија и поверљивија, више га привлачи к себи и поверава му женске послове у кујни, око браће и сестара, на пијацу, у дућану. Хиршфелд саопштава о једној мајци, да је увек узимала собом оваквога сина кад је ишла у трговину ради куповине, питала га како му се допада ово или оно што је хтела купити; при проби шешира он јој је увек био модел, и који је на њему стојао лепо тај је куповала. Очеви, напротив, обично не воле оваквог сина, или га воле неком сажаљивом љубављу (док они често јако воле кћер мушкобању). И сестре воле оваквога брата више но другога правога мушкарца, док овога другога више поштују и боје га се. (На против сестра мушкобања не може да трпи брата са женским особинама). Суседство се такође неједнако понаша према овима: мушки га обично сажаљевају или исмевају и не трпе га, а женске обрнуто. Другови оваквог већим делом обасипљу силним задиркивањем и само га извесни воле и узимљу га у заштиту. У зрелије доба права суженица, вишег ступња, никад не ужива у друштву потпуну симпатију и поверење, већ је обично предмет исмевања и задиркивања — увек се овакво лице сматра као изван света. Држава им по некад даје и важне положаје, на којима они често учине више штете но користи. — Уопште узето друштво је према суженицама неправедно, јер њину абнормалност узима као ма́ну која понижава (док је, сасвим обрнуто, према мушкобањама и сувише справедљиво, јер њину абнормалност не сматра као нешто што понижава).

Ове набројане особености мушкараца са женским особинама нису све заступљене код исте личности, нити су у једнакој мери оне које су заступљене. Отуда су и суженице, као и сви остали људи, сваки друкчији, сваки на свој начин.

* * *

Пре но што се пређе на излагање поуке о васпитању овакве деце, ових мушкараца са женским особинама, биће врло корисно да се изнесу овде четири примера, описана од самих оваквих људи, које је прикупио и изложио др. М. Хиршфелд, у раније именованом чланку. Они ће бити не само згодна допуна досада овде изложеноме, већ и особита помоћ да се што дубље може завиривати у особењачку душу овакве деце.

Одмах да пређемо на њих.

Први описује свој случај овако:

Као дете живео сам у фантазијама из приповедака и чешће сам био каран, што се радије бавим играчкама своје сестре него бичем, војницима од олова и дрвеним коњем. Године 1870. — онда ми је било осам година — дошао је к нама настојник с имања, који ме је савршено очарао. Ја сам за време обеда тако пиљио у њега, да ме мораде отац запитати, зашто то чиним, пошто му ја одговорих, да ми се ванредно допада његова црвенкаста брада. Кад би се овај господин увече опраштао од мојих родитеља, истрчао бих ја за њим у ходник и испросио од њега пољубац. Кад бих га добио, предавао бих овај пољубац својој левој шаци, коју бих онда стегао песницу, и тако бих односио тај пољубац са собом у кревет, те да бих могао љубити ову леву шаку у помрчини све док не заспим. Још сам особито волео да недељом одем к настојнику у његову собу, па кад би он легао на диван, да се и ја пружим поред њега.

Други описује, опет, свој случај овако:

Ја сам мрзео мушкарце и њихове игре. Највећа је срећа била за ме и моју, за годину и по, млађу сестру, наша узајамна и преко мере интимна љубав. Ми смо свуда били прави љубимци: она припомањаста, грациозна и енергична, ја смеђ, наметан и сањалица. Нас смо двоје били најсрећнији кад смо били сами, без другог света. Ја и моја сестра били смо једна душа у два тела, док ми је брат, тринаест година од мене старији, који је био веома леп, страшно доводио у забуну моје десетогодишње, чисто невино срце. Ја сам га обожавао, и то много више због његове лепоте, но због његових добрих особина. Али сам при том по спољашности био према њему све опорији. У десетој мојој години плакао сам целе једне ноћи, што сам морао лећи у кревет у његовом, за ме језиво-слатком присуству. Ја сам од њега осећао стид, какав нисам никад осећао од оца, матере и сестре. Добро се опомињем, да су ме

од лепоте мога брата, у мојој шестој или седмој години, све жмарци подилазили, од неког тајанственог, необјашњивог осећања. Од моје десете до петнаесте године продужио сам ја обожавање својега брата, јасно и свесно, али наравно кријући то као највећу тајну, особито од њега. Ово моје одано поштовање било је најјаче између моје десете и дванаесте године, када се он оженио. Осећао сам се до крајности несрећан, што је он услед тога отишао од нас...

Трећи описује свој случај овако:

Ја сам одрастао на селу под приликама што се могу замислити повољнијим, а међу многом браћом и сестрама. Док сам био дете била ми је највећа радост играње луткама. Обдарен живом и раскалашном фантазијом, цртао сам ја и писао, колико сам могао, „моде журнале", за моје лутке љубимице. На упрепашћење моје најмлађе сестре, с којом сам се играо, измишљавао сам ја најнеобичније одело — понајвише хаљине са дугачким скутима који се вуку, од нежног, провидног ткива. Косу на луткама оплетао сам на најчудноватији начин. Приређивао сам крштења, венчања и погребе с луткама и држао сам говоре, којима сам самог себе доводио до суза. Учио сам врло брзо и лако, само сам бројеве тешко памтио, док сам, опет, показао врло рано таленат за живе језике, при чем се моје памћење испољавало увек као верно и чврсто. Напротив сам са приличном одвратношћу учио грчки и латински. Математика је увек била моја најслабија страна и у њој сам до невероватности остао неупућен и ако сам испит зрелости положио с пуно части.

Прва, још бесвесна, неприродна, хомосексуална надражења падају око десете и једанаесте моје године. Имаћасмо једног кочијаша, лепог и снажног човека, дугих, црних бркова. Мени је увек било задовољство да се налазим око њега и да му се дивим у његовим чизмама, панталонама и ливреји, или зими у његовом руском кожуху. Најзад сам добио неодољиву тежњу да га загрлим, али како је то било тешко извршити, ја сам се често увлачио крадом у његову собу, кад сам знао да је на каквом послу, навлачио сам његове грдне чизметине, огртао се његовим капутом или кожухом, и то ми изазваше осећање највећег блаженства. Притискао сам његове хаљине уза се чврсто и грчевито. Онај мирис од чизама и од кожних панталона, које сам држао на крилу и чешће притискао к себи, слика лепог,

крупног кочијаша, којега сам живо замишљао док сам осећао његово одело на свом телу, изазиваху снажну ерекцију, од које сам се увек препадао, јер нисам знао од куд долази, те сам држао да је каква болест. — Једнога дана, пошто сам у мислима и овако и онако превртао, успео сам, помоћу мојих другова, да удесим једну сцену, пре чем ме је морао кочијаш издићи у вис. Сад ја употребих ову прилику, када ме моји другови хтедоше отети, да прилијем свој образ уз његово чупаво лице, својом руком да га обгрлим и да ногама чврсто обухватим његов труп. Тада затворих очи и бех обузет неком неописаном заносном милином.

Лети смо обично ишли на море и ту становали у једној кући. Уза сам доксат ове куће, између ње и мора, ишла је улица, куда је у извесно време пролазила жандармеријска патрола. Мене су одмах занели ови војници, правог држања, са чизмама и привлачном униформом, опаљеног лица и заковрчених бркова. Вечером, у кревету, пре но што ћу заспати, стварао сам ја уображењем најстраховитије сцене: као нешто закуца на прозор, ја га отворим из љубопитљивости, а тада наједанпут помоли се једна мрка рука, на чијим рукавима ја запазим војничку дугмад и црвену чоху; пре но што се обазрем мене, као извуку напоље, неко ме стане носити брзим корацима, сакривеног под војнички шињел, где лежим на грудима неког човека, којега сам ја чврсто, чврсто обухватио, тако да чујем како куцају срца и моје и његово; у неку колибу, дубоко у шуми, донесе ме жандарм, положи ме у његов кревет, изљуби ме, а тада и сам легне поред мене, којега ја чврсто обгрлим, и будем неописано срећан.

О овим мојим уображавањима и осећањима нисам никад ништа саопштавао мојим укућанима — не стога, што бих држао да је то нешто рђаво, него стога, што сам можда већ тада и нехотице постајао свестан, да нешто осећам што је само мени разумљиво.

Живо се опомињем још једног другог доживљаја. Ведар је јесењи дан, без игде и једног облачка на небу. Жито је одавно пожевено и сложено у крстине. Лишће на дрвећу већ отпочиње помало да се жути или црвени. Бескрајне шуме моје домовине, губе се у даљини преливајући се од најзагаситијег зеленила до у једначи с небом. Ми деца забављамо се хватајући пољске мишеве, које истерујемо испод крстина. Тада на-

једанпут затрешта некакав јасан звук, који ме натера да ослушнем. И у правцу од куд је тај звук дошао стаде одсјајивати нешто као ситне муње. Музика се могла све јасније чути, а од оног одсјајивања и блиставог треперења, које се све више и више примицаше, испчаури се чета војника, са светлим сабљама и пушкама. Сад сави она с пута и стаде марширати по ливади, која беше поред наше њиве, на којој смо ми. Пред војницима марширa официр, први, којега сам ја видео у свом животу. Он беше крупна и снажна људа, са смеђим брковима и плавим, веселим, светлим очима. Сваки покрет на њему оличаваше снагу и живот, и радост, као да је сам оно јасно небо без облака, и чист, прекрасан јесењи ваздух, који ме је окружавао. Мном, наједанпут, овлада неко осећање велике, бескрајне радости од делања и стварања, и у исто доба неке страшне и загушљиве чежње, тако да сам нехотице испружио руке напред — и отпочео да плачем — не знајући ни сам зашто. Остала деца беху отрчала за војницима, који већ пројоше мимо нас, те тако није нико запазио ово моје плакање.

Кад сам кући дошао, дознадох да је онај официр наш гост. У предсобљу смотрих шињел и сабљу официреву. Наравно да нисам могао одолети искушењу да сабљу не опипам и главу не загњурим у шињел, при чем ми изиђе јасно пред очи и цела сцена из поља.

При обеду, где сам једва смео да подигнем очију од стола, везаше моју пажњу праве и једре бутине нашега госта. Долазило ми је да му обгрлим ноге, у оној живописној униформи.

При поласку обеси ми овај официр златан крстић о врат, који је висио на свиленој врвци. Ја сам био тада, како ми причају старија браћа и сестре леп дечко. — Оним сам поклоном постао сав блажен. Може се сада замислити мој бол и мој јед, када ми је мати, строга лутеранка, забранила да овај крстић носим, зато што је био израђен по обрасцу источно-православном, па ми га најзад просто и одузела. Ја сам се драо из све снаге — али шта је могло то помоћи! Дуго је година по том овај крстић био највиши циљ мојих жеља. Једанпут сам се, шта више, носио мишљу, да обијем писаћи сто моје матере, те да дођем до ове светиње. Али, године су пролазиле, и крстић је отишао у заборав.

Четврти описује свој случај овако:

Војницима од олова играо сам се само зато, што сам то морао радити као мушкарац. То беше почетак моје суженичке судбине: да целога века морам изигравати комедију, да увек морам представљати нешто друго, но што бих у истини желео. Најрадије смо се ја и моја сестра играли господина и госпође. Мојој су сестри импоновали мрки хусарски официри из гарнизона нашега места. Она би припасала материн аршин уместо сабље, натакла би на главу стари мајкин муф, који је већ изишао био из моде, уместо калпака, начинила би од жица монокл, па би тако представљала „господина капетана“. Ја бих, опет, узео из корпе за прљаво рубље какву употребљену кујнеку кецељу, коју бих привезао наопако те да би од ње начинио шлеп, огрнуо би мајчин стари огртач, а сестрин пољски шешир, за који бих задснуо какав цвет од јоргована или коју ружу, ради већег украса, намакао бих поносно на потиљак, те само да бих спреда остало на челу више места за „шишке“, и уображавао бих да сам лепа и отмена дама.

Кад сам дошао у град, у школу, отпочели су моји дани јада и чемера. Дете, које није као друга деца, не би требало да се васпитава по истој шаблони. За мене би био прâви благослов какав увиђаван приватан учитељ. Гимназија, у чији је украс требало од тада и ја да се убрајам, била је за мене — бар првих година — просто мучионица. Кад би ко страшљиву девојчицу убацио у какав разред од 40—50 дивљачних дечака, зацело се та не би међу њима осећала угодно, и ако би бар имала то преимућство, да се одмах по спољашњости разликује од свих осталих. Ја сиромах, плашљива, сељачка, девојачка душа у мушком телу, наједанпут сам се нашао у средини око педесет неотесаних великоварошких дечака. Ја сам полагао велике наде на ову школу, на пријатне наставнике и љубазне другове, али сам се грозно разочарао. Од свих оних нових мојих другова не бих ја могао изабрати ниједнога за пријатеља, а исто би се тако сваки од њих захвалио на мом пријатељству, кад бих му га понудио. Ми смо били и сувише различни по навикама и васпитању. Главни наставник нашег разреда беше човек, који је незграпним шалама на рачун мог и сувише детињастог и срамежљивог понашања радо изазивао подсмех код мојих другова, који и без тога беху и сувише готови на свакојака задиркивања. Прост и срамежљив јесам био, то је истина; данас се и сам морам томе смејати. Као доказ моје ондашње претеране срамеж-

љивости, којој је може бити био узрок у мојим неприродним урођеним особинама, да овде само споменем, да се више година нисам могао одвајкити, да се служим општим ђачким нужником.

Најзад сам се ближе упознао са неколико ученика мојега разреда. За једног ученика, једног Пољака, који је био леп као писан, био сам се веома заинтересовао. Он је био, ако се људски опомињем, моја прва љубав. Смео сам га љубити у свакој прилици а да то не падне никоме у очи, јер је код Пољака љубљење веома у обичају. Ја сам га обдаривао малим поклонима, показивао сам му у свакој могућној прилици наклоност, те да би и он мене љубио, али на моју превелику жалост он је то чинио сасвим хладно. Он је био млађи од мене, те ми другови из мог разреда јако пребацивоху, што се дружим с овим дететом а њих пренебрегавам. Али је моја наклоност ка овом дечку била толика, да ме се ништа није тицало шта говоре моји другови, и да мирно подносих оне непријатности од њих, које су биле последица ове дружбе. Он је био према мени само површно љубазан, као и сви Пољаци што су, његова наклоност к мени не беше врло дубока, и само му је ласкало, што га одликује од осталих један ученик вишег разреда. — — — —

Један мој наставник, леп, нежењен човек, беше мој идеал. Он нам је предавао Историју и Земљопис, моје најдраже предмете. Да бих му се допао спремао сам се из његових предмета за сваки час с највећом марљивошћу, и редак је случај био да му нисам знао одговорити на питање. Њега сам и у сновима сањао.— — — Када сам положио испит зрелости, на којем је и он био међу члановима испитног одбора и ако ми у последње време није ништа предавао, па ми учини по дужности опроштајну посету, пољуби ме он при растанку у чело, желећи ми срећу у будућности и срећан пут. Овај ме је пољубац толико узбудио, да сам се једва уздржао да га не загрлим. И дан-дањи ми је жао што то нисам и учинио: мислим да би ми опростио ову неучтивост.

Последње године мојега школовања биле су боље по мој несрећан почетак. Моје су оцене биле ваљане а наставници су ме похваљивали за узорито владање — несташко нисам никад ни био. За последње три године био сам шта више први ђак по оценама, те су ми и другови, из сопствених побуда, признавали неки ауторитет. Могао сам дакле рећи: крај добар, све добро. Ову ми је награду дуговала и сама судбина, за оне многобројне

раније — могу слободно рећи — незаслужене муке, које су ми загорчавале детињство. — — —

То су та четири примера, описана од самих оваквих људи.

* *

А сада да покушамо изложити неколико кратких упустава за васпитавање ових мушкараца са женским особинама.

Последњи од ова четири примера врло је поучан у овом погледу. Из њега се може извести ово двоје: а) да би за овакве ненормалне дечаке било најбоље удесити посебно, домаће, васпитавање, и б) да код мушкарца с нижим ступњем ове мане може, ипак, на крају крајева, да се постигне добар успех и у заједничком васпитању, у општој школи, основној и средњој.

За мушкарца суженицу вишег ступња неминовно би било потребно посебно васпитавање, које би, поред оца, вршио какав паметан и увиђаван домаћи учитељ. За особену природу особено, индивидуално, васпитавање! Ово је потребно већ и стога, да би се сирото, осетљиво дете сачувало од оних безбројних пецкања и задиркивања од стране другова̂, којима неминовно мора бити изложено у општој школи, а чим се, опет, не само загорчава детету сваки тренут живота, већ се на његово душевно развијање врши врло штетан утицај, тиме што се сваки час потсећа на изузетан положај и навикава се, да се и само сматра за друкчије, ниже, од осталих. При засебном васпитавању тај се штетан утицај може сасвим отклонити.

При васпитавању оваквога детета, оделито, на дому, мора се пре свега водити брига о томе, да му се не предочава његов пра̂ви изузетан положај, те да се у њему не би угушило самопоуздање, које је баш овде врло потребно. Поједини случајеви његовог женског држања, који треба да се сузбију, осуђиваће се и сузбијаће се само као посебни рђави случајеви, а никако се детету не сме показати да је његова мана опште природе. На овај начин увек радећи мора се овде тежити, да се што јаче построче и потпомаже развијање дететових мушких особина, а што више да се угушују оне женске. Но васпитач мора, опет, непрестано имати на уму, да се овде има посла са мењањем урођених особина, које се васпитавањем врло тешко могу изменити, те да стога мора цео посао ићи споро, и да ће му зато бити потребно бескрајног стрпљења и особите увиђав-

ности, као и непрестане и истрајне потпоре од родитеља и осталих укућана.

У овој сврси мора се с планом утицати и на тело и на дух ученика.

Тако, што се тела тиче, ту треба настати, да се још од малена развије у оваква мушкарца снажно и крепко тело. То се може постићи редовним и честим гимнастичким вежбањима, честим и дужим излетима у слободну природу, телесним радовима у врту, пливањем, тоцињањем, јахањем, веслањем, мачевањем, ловом, очвршћавањем коже против хладноће, итд. На свему овоме мора се радити марљиво из дана у дан, из године у годину. Даље, још као дете, мора се овакав мушкарац упућивати марљиво на мушке игре и играчке, и то на вешт, благонаклон, начин, а од женских да се склања. Ако је ово дете мирно, треба га покренути на живахност и упутити на покрет и мушки рад; ако ли је сувише живахно, треба ту живост упутити правцем мушке одважности и вредноће у раду.

Веома је важно код ових вежаба — али у исто време често и веома тешко за извођење — да се оне тако вешто удесе, да ученик има уз њих пријатна осећања: непријатна би му ова вежбања учинила одвратним, чим би и васпитни успех дошао у питање. То се пак може постићи похвалама: наговором, веселим забавама уз ове вежбе, малим наградама, особито за тежи телесни рад, итд. Одабрано друштво других мушкараца, вршњака и нешто млађих, где ће овај ученик у утакмицама с њима моћи чешће да односи мале победе, могу овде утицати ванредно благотворно.

У опште дружба оваквог дечка треба да се креће што више у кругу мушких, било одраслих или одабраног друштва из вршњака, али, по могућству, под што јачом контролом, а од женског друштва да се склања, или бар да се не оставља сâм у њему. При тој дружби с мушкарцима треба строго пазити на појаву оних раније описаних неприродних осећања према мушкима, па их одмах у самом почетку сузбијати: наговором, објашњењем о неприродности и то поглавито у примерима (ма били и измишљени само да су добро смишљени), а у крајњем случају и изобличавањем.

У душевном погледу код оваквих мушкараца треба утицати на исти начин како на развитак дечјег интелекта тако и на развитак његовог срца.

У интелектуалном васпитавању не смеју се сасвим сузбити јаче наклоности оваквог мушкарца ка вештинама, историји, литератури, религијским поукама, и т. д., већ разумним утицањем треба душевно развијање у овом погледу сводити на праву меру, и упућивати га оним правцем којим се развијају нормални мушкарци. Тако, примера ради, у цртању не треба допустити оваквом дечку да се изгуби у сликању цвећа и орнамената, у чем се осећа задовољење женских наклоности за везом, већ га упутити на извођење што више других мотива којима су више наклони нормални мушкарци. У певању би требало песмама лирске садржине и нежних мелодија дати мање места, а више онима патриотске и јуначке садржине и мелодијама мушким и енергичним, сличним маршевима. За читање треба овом дечку давати више јуначке ствари, где се велича мушка снага и одважност, а избегава сентималне књижевне производе пуне љубавног заноса налик на Гетеовог „Вертера“. Предмете, као што су: рачунање, граматика, земљопис, а нарочито природне науке, треба да претежу у умном образовању овога мушкарца, и да се предају енергично и очигледно, с неким одушевљењем па често и ентузијазмом, да су праћене дужим и напорним екскурзијама ради проучавања географских, ботаничких, зоолошких, минералошких и геолошких, па и историјских ако могу оне бити у дотичној околини (бојна поља, развалине и т. д.). Врло је корисно упутити и заинтересовати оваква ученика за рад око прикупљања и уређивања предмета из природних наука у збирке, за грађење физичких справа, и т. д.

Свуда, дакле, треба удешавати умно васпитавање оваквих мушкараца што више у оном правцу у ком се оно креће код нормалних мушкараца.

И у погледу моралног развијања мора се пазити да овакав ученик у неку руку очврсне: да се упути у мушком вршењу правде и доброте, а не да се разнежи, где ће сузе и узвеси играти главну улогу у моралним његовим покретима, ка чему је он по природи својој склон. Не сме се овде толико тежити гајењу нежних осећања, колико се мора ученик упућивати на мушко делање у служби морала.

Овако упућиван дечко домаћим васпитавањем до поласка у средњу школу, па и даље овако васпитаван и упућиван за време школовања у њој, постајаће он постепено младић и муж, а ишчезнуће из његовог бића све женско — ако му само уро-

ђеност женских особина не буде била од најтежих случајева. Ако ли буде био баш такав случај, онда ће се успеси оваквог васпитавања осетити нешто доцније и у нешто блеђем облику, али ће се ипак морати осетити у врло великој мери.

Не сме овде изостати ни ова напомена: да васпитавањем оваквих мушкараца треба неминовно да руководи отац, и старији и разборитији мушки укућани, а мати и остала женска чељад, паметно обавештена о томе, да треба пажљиво да се повлачи и склања.

Кад овакав мушкарац поодрасте, под утицањем оваква васпитања, треба га опрезно увести у мушко друштво одраслих и настати да се у њему одомаћи и заволи га. У томе се неће имати особитих тешкоћа, ако буде томе претходило паметно и марљиво васпитавање по овде изложеним начелима.

У данашње доба националне борбе на живот и смрт колико могу, нама Србима, бити штетни **женски људи**, а колике би нам, опет, могле бити, у приликама, од користи **мушке жене**!

Јагодина, новембра 1903.

СЛИКА

— ЈЕДНА УСПОМЕНА —

Седела сам у топлој соби крај прозора. Ватра је у пећи тихо и пријатно пуцкарала, док је међутим ветар напољу ужасно дувао и немилице разносио жуто кестеново лишће. Послен свет журио је улицом; не беше ту никога који је шетње ради изишао... О, како ово насуморено небо, ови хладни дани и ова ветрина направе човека суморним! Покушавала сам да штогод читам или радим, па не иде. Нешто ми притисло душу: чак ни моја канаринка не пева, и она се накострешила — и ако је у топлој соби — па оборила главу. А оно само хуји и затреса прозоре...

Дигнем се са столице и прођем по соби, хтела би чим било сумор да растерам. Поглед ми паде на једну фотографију на столу, која обично ту стоји, али ми у овај мах, с погледом, и мисао оде за том фотографијом.

* * *

Али, не бојте се! Пре свега то није никакав мушкарац, него женска; сем тога то беше лик створења већ у годинама, с белом косом. На оном доста младоликом лицу беше нешто што на први поглед, улива поверење. У осталалом, не знам да ли би тај упечатак и на другом тај лик оставио, али мени он беше тако мио и драг, јер створењу, које тај лик представља, ја дугујем све.

Јест, јест! Било је то пре десет година. Овако исто хладан, и ветровит, и суморан дан... Али, да причам из почетка!

Њој је било име Марија. Била је учитељица рада. Ја сам јој била веома драга зато што се никакав рад од мене није могао отети, и што сам збиља свесрдно сваки писао у руке узимала. Између нас мало по мало ишчезаваху односи старијег и млађег, а на њихово место дође пријатељство, чисто и искрено. Мени се чинило да бих кадра била за њу не знам шта учинити, и што бих год радила, радила сам с мишљу да њој радост и задовољство учиним. И збиља, тако је и било. Сваки мој напредак поздрављала је она као неку добит.

— Љубице! Ех, овоме се не може замерити! — рекла би, а њене велике, црне и светле очи запливале би у неком сјају.

Ја бејах сироче, нисам имала мајке, а она њеном добротом, попуни ту празнину у моме срцу. Мени беше тако добро поред ње, да се ја не могах одвојити. И ако сам свршила школу, ја бејах ту, уз њу и с њом. С дана на дан постајасмо интимније, и то дође до врхунца, јер јој поверих оно што сам од себе крила, своју љубав.

Вара се сваки ко мисли да се тада девојка лако поверава: бар, по себи судећи, то беше најдуже скривена тајна што је ја имадох у веку. Али једнога дана беше ми тако тешко да почех плакати. Она то смотри.

— Зашто ти плачеш?

Ја је не хтедох слагати, а опет не казује ми се, зато не одговорих на њена питања. Она ми приђе, узе ме за главу, помилова по коси, па благо, нежно, некако чудновато нежно рече:

— Добро, добро... Не мораш ми казати...

Ја не знам каква сам тада изгледала, али знам, осетила сам, да је она оним једним погледом видела шта је у моме срцу. И бризнух наново у плач, па сакрих главу на њене груди. Дуго сам плакала.

— А како му је име? — упита она.

Ја рекох.

— А шта је он?

— Ђак.

— Кад свршава школу?

— Ове године.

— Чији је.

— Он је са села... сиромах је... Нема никога свога... Служио је и учио...

— О, мојн лепи сирочићи! — рече она и опет ме помилова.

Мени је било лакше: скинула сам тешку бригу с душе. Сад сам бар имала с ким поделити своју тугу, јер ја збиља бејах тужна. А како и да не будем! Су чим мислимо почети живот? Он имађаше нешто књига, а ја нешто рубља и одела. то је све. Он се не имаде куд окренути, ја тако исто.

А она ми беше такав пријатељ! Како ме је лепо учила! Поверила ми је тајну своје штедње: научила ме је како се прекрајају хаљине, шта је основ ономе што је у оделу лепо и како се на јевтин начин може одржавати угледност у друштву.

— Ето, Љубице! Две здраве руке и мало памети, па свега доста!

И њега сам довела и представила јој. Допао јој се. Чешће је с њим разговарала о свему, али највише о мени. Из њиховог разговора видела сам колико ме она воли.

Ја већ поузданије погледах у будућност. Нисам се више толико бојала сиротиње. Своју скромну зарадицу почела сам штедити, а ако сам што набављала, набављала сам само оно што ће ми, као будућој домаћици, у кући требати.

Али то беше све врло мало. С толико се живот не почиње. Ја сам слутила и ако нисам искуства имала. да је сиротиња и немаштина кадра отровати најлепши живот. и зато бејах далеко од помисли на наше скоро венчање.

Међутим дани пролазише. Мој муж доврши школу и затражи државну службу. Дође дакле време да се растанемо...

Ја бејах као убијена. Као да ме муња шину оног дана кад он дође и јави ми да је добио за предавача у К.... Сећам се, баш је био овако исто суморан дан, овако исто носио је немилосрдно ветар пожутело кестеново лишће. Он беше весео, а ја... ја и весела и — тужна... Оде! Оде!...

Тога вечера одемо код Марије. Она баше нешто болешљива па тога дана није излазила. Ја, јер сам ја пре дошла, ја је затекох у постељи: њена бела коса просула се по белим узглавницама, а лице јој добило некакву тавну боју.

— Вама није добро? — упитах је.

— Није.

— Јесте звали лекара?

— Звала сам. Али, готово, није требало. Моју болест не лече лекари.

— Забога шта вам је!?.

— Не бој се, дете моје! Ја болујем од исте болести од које и ти.

Ја се запрепастих.

— Јесте, јесте! То је, душо моја, један мали роман. И твоја, фрајла Марија има свој роман. Другима може бити и смешан, али мени није. Не чуди се што ти то причам! Седи, седи ту до мене!

Ја седох онако запрепашћена.

Не чуди се! Било је то давно. Онда су и у мене биле црне косе, и ја сам онда била млада и ведра, и гледала преда се. Прошлост ми беше однела оца и мајку, али ја их и не памтим никако: није дакле ни жалост била велика. Живот беше предамном. Покојни стриц даде ме те изучих рад. Вредна, доста лепушкаста — пре била сам лепушкаста — е, па није чудо што сам младићима замицала за око!.. Е, али један замаче и мени за око, па се заљубих. Шта ћемо сад? Он сиромах, ја сирота. Волемо се, али треба живети. Ја се реших да зарађујем; али он беше поносит. па не хте примати милостињу ни из моје руке. И он се реши да заради. Али како, где?..

у месту не беше посла за њ, јер беше морнар и он се диже у службу, на море... Поздравили смо се, он оде, па никад више... Шта је с њим, где је, је ли жив?.. То се ево и данас питам. Чекала сам га и чекам га. Али ми се чини да га нећу видети више!.. А волим га, знаш како га волим? И дан дањи га волим онако исто као некад. Отишла сам из родног места, тумарала по свету, била толико година у Босни, дошла овамо, срела се с толико људи, али нигде не беше мог Јулија: обелеше ми косе: пројоше године младости и прошлости на дође и старост, а ја га још једнако чекам. И ево, дође крај нећу га дочекати...

Ја хтедох нешто рећи, али ме она ухвати за руку.

– Чекај! Нисам све казала. Нашла сам тебе, сиротицу, моје среће. И ти си заволела човека сиромаха, поштена. Али га не пуштај од себе, ако га волиш! Срећа се срета а не стиже!..

У тај мах уђе мој муж. Поздрави се, али га оневесели њена болест.

– Не брините – вели она. – Дакле добили сте службу?

– Добио сам.

– Кад полазите?

– Кроз два-три дана.

– Сами.

Он погледа на ме и уздану.

– Еј, како бих волео да то буде у друштву!

– На венчајте се с њом.

– Молим вас, ја сам вам казао...

– Да сте сиромах – рече она – То сам знала и пре. На инак! Ви је не смете оставити. Вама треба закућити, треба вам новаца.

– Само то...

– Је ли вам ово доста? – упита она.

На се придиже, пружи руку под узглавницу и извуче један свежањ. Беху то новчанице. Ја се дигох: мој муж стајаше као окамењен: не умедосмо речи проговорити.

Ево вам! Не не — не! Никаква хвала! То је моја кћи, ја јој дајем мираз! Пазите! Тешко вама, ако она на вас зажали! Пожурите да што пре свадба буде!

Ње нема више. Ова слика и онај гроб, о коме се ја бринем, сва ми је успомена. Али та је успомена тако лепа и толико светла да ми све растера онај сумор. И ја, грлећи моју дечицу, са неким светитељским поштовањем погледам у ову слику. То ми је домаћа реликвија.

Љубица

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Dr. Eman. Fait. **Reiseeindrücke und Kulturbilder aus Makedonien und Altserbien.** (Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien. 1903., X Heft. стр. 856—889).

Данас је модерно писати о Старој Србији и Маћедонији. Довољно је пропутовати железницом од Ристовца до Солуна и одавде до Битоља, па ући у ред оних људи, који су „компетентни“ да даду свој суд о решењу компликованог маћедонског и старо-српског питања. И писац овога чланка хтео је да пружи слику о целоме културном, привредном и политичком стању у тим земљама. Тога ради он говори, у кратким белешкама о управи, пошти, суду, порезу, пољопривреди, пчеларству и свиларству, сточарству, шумарству, живинарству, шумама, вртарству, рибарству, о својини земљишта, индустрији, рударству, трговини, путовима. Понегде су ове белешке поткрепљене статистичким подацима из извештаја аустријских консулата.

Овакве би белешке могле бити од неке користи. Али се писац није задовољио њима, већ је покушао да, опет у кратким одељцима изнесе и национални односе у Маћедонији и Старој Србији. Основани на необавештености и намерном извртању факата, ови одељци могу нанети само штете онима, који би се хтели њима послужити.

Писцу, пре свега, нису познате тачне границе Маћедоније. По њему „Маћедонија захвата вилајете: солунски, битољски, „скопски“ са призренским санџацима, и прешевску казу („das Prischtinische Vilajet Preschovo“). Ваљда и сам уверен да је Маћедонију проширио много више него што треба, додаје, без икакве опаске, како „Срби тврде, да Скопље, Прешево и Тетово припадају Ст. Србији.“

Чудно је, да је писац пристао, да ограничи Грке само на јужне крајеве и да изнесе њихову срамну улогу у последње време! „Јавно мишљење је сада против Грка и верује да су се они сложили са Турцима против Хришћанских Бугара. То су они покушавали покоји пут и раније у XVIII и XIX веку.“

О оним многим примерима где су Грци денунцирали Србе, нарочито приликом последњих догађаја, писац не води никаква рачуна. То долази свакако отуда, што он у опште и не допушта да има Срба у Маћедонији. Ослањајући се искључиво на статистичке податке К'нчова, тврди он, да „Бугари и Грци чине језгру насеља у земљи. Друге су народности споредне и разне моћности“. А „готово у свима већим маћедонским градовима находи се по неколико породица или лица досељених из Босне, Херцеговине и Србије“. И то су сви Срби у Маћедонији!

Па ипак су „Срби извели закључак“, да словенском народу у Маћедонији могу „наметнути своје обичаје“ и то из тога факта, што се „находе, наравно, неке сагласности између говора у области Вардара и „Бугарске Мораве“ са српским језиком (н. пр. Куманово, Кратово, Дебар, Охрид и т. д.“[1]

И да би свој циљ постигли, Срби су се послужили најпоузданијим средствима: новцем! Благотворност овога средства показала се већ: Срби су, за кратко време, постигли толики успех, да није „искључена могућност, да ће се, утицајем школе и других спољних прилика, првобитна бугарска самосвест народа променити у корист српске идеје. Прешевска каза даје нам зато већ један пример“. Да ли аутор збиља верује, да се помоћу новца може изменити самосвест читавога једног народа у корист једне, за њега туђе идеје? Да ли би српска идеја могла учинити, за релативно врло кратко време, онако огромне успехе „у Маћедонији, да у осећању и особинама тога народа нема ничега српскога?“ Уз то је писац узео врло незгодно прешевску казу за пример у овом случају. Нити су у тој кази Бугари могли имати својих школа, нити су Срби имали потребе да самосвест народа у тој области мењају у корист „српске идеје“.

Као што је, или намерног или из потпуног незнања, нетачно представљен положај у Срба у Маћедонији и њихов однос према Бугарима, исто је тако нетачно изнесен однос између Срба и Грка. „При-

[1] Овде се најбоље може видети са коликим непознавањем ових области пише о њима Dr. Fait. За њега и Дебар, па чак и Охрид спадају у област Вардара и „Буг. Мораве“!

јатељска веза између Грка и Срба против Бугара објашњава се не само политичким него и религиозним основима“. Супротно тврђењу Нишичеву, односи између Срба и мегаломаних Грка никад нису могли бити пријатељски, и најмање су таквих данас. Стално ровење грчко против Срба, њихово вазданшње денунцирање Срба, а нарочито за време летошњих догађаја, борба око српских цркава, које су Грци поотимали помоћу турских, увек им наклоњених власти (нпр. последњи догађај у цркви св. Спаса у Скопљу) итд., најбољи су докази о томе колико „силно пријатељство“ постоји између Срба и Грка.

Писац држи, да навала арнаутска ка истоку има циљ, да раздвоји Србе од Бугара, „јер се зид арнаутски сада пружа од Новог Пазара дуж пруге Митровица—Скопље, па све до српске границе — Жбевца“. Према овоме су јужно и југозападно од овога „арнаутскога зида“ све сами Бугари! И кад се тако ординарно изврћу факта, онда се, наравно, и не може схватити ни увидети прави циљ арнаутске навале ка истоку. А врло је могућно, да се није ни хтео правилно схватити, а нарочито изнети.

Овај је чланак изишао у часопису аустријских гимназија. Он свакако треба да, на првом месту, аустријским наставницима, па и онима који се овим интересују, изнесе прегледно целокупно данашње стање у Старој Србији и Маћедонији. Колико ће они бити овим чланком тачно обавештени лако је увидети!

И ако чланак носи назив: „Путни утисци и културне слике из Маћедоније и Старе Србије“, нигде није Стара Србија унесена у обим посматрања.

В. К. П.

Народна Метеорология сбирка отъ български народни поговорки, пословици, правила и прѣдсказивания за врѣмето, стъкмилъ Спасъ Вацовъ, директоръ на централната метеорологическа станиция. София—Държавна Печатница 1903. Цѣна 70 стотинки. 8⁰ стр. X и 79,

Развиће животиња и биља веома је тесно скопчано за појаве светлости, топлоте, влаге и у опште атмосферске промене. Разноликост фауне и флоре по топлим, умереним и студеним пределима, на подножју планина и на врховима њиховим, по пустарама, по стенама и т. д. управља се по климатским условима тих крајева. Да пођемо даље, склоности, обичаји, навике, душевне и телесне особине поје-

диних народа у главном су резултат тих истих услова. Од климе и времена зависи и начин људске хране, одеће, становања као што се према свему томе управљају и свеколики послови у пољу и на дому.

Због тога свега, сасвим је природно, што је човек у борби за опстанак и у тежњи за сазнањем још од памтивека обраћао своју пажњу на појаве времена. Та пажња је нарочито узела маха у новије доба, у колико се већма развијало интересовање цивилизованих народа према природним наукама у опште. У Европи и другим континентима нема сада ни једне организоване државе у којој се не одржава и не шири мрежа метеоролошких станица за систематско испитивање и детаљно проучавање атмосферских појава. У тој сврси, код нас се ево, већ 17 година ради на оснивању и ширењу мреже метеоролошких станица, благодарећи труду и заузимљивости оснивача и директора београдсе опсерваторије г. Милана Недељковића, најпре у провизорној, за тим у сталној опсерваторији и мрежи метеоролошких станица, којих данас има на 250: другога, трећега и четвртога реда. У Босни и Херцеговини подигла је окупациона влада преко 100 метеоролошких станица, у Румунији има их на 100, у Бугарској на 150. Од интереса је напоменути да на ту сврху троши влада у Босни и Херцеговини на 50 хиљада динара годишње, у Бугарској на 60 хиљада, у Румунији преко 95 хиљада, у Сев. Америци на 5 милијуна, а у Србији — 10 хиљада динара годишње!

У свима цивилизованим земљама тај се посао све већма развија и све се већма утврђује научна метеорологија. Доприносећи тиме, колико може према својим средствима и софијски метеоролошки завод, који постоји као засебна установа, директор његов, г. Вацов, доспео је да прикупи народна веровања о приликама времена, сачувана највећим делом само у усмној традицији и изнео је све то у књизи, чији наслов исписасмо. Тиме је обележио т. зв. народну метеорологију, која се у осталом не разликује много у својим аргументима од таквих истих веровања код осталих европских народа.

У предговору те књиге говори се о утицају атмосферских појава на човека, животиње и биље, о интересовању човекову за посматрањем тих појава и наглом развоју модерне метеорологије у данашње доба. Ту је још истакнута потреба, да се још за времена прикупи све што се о томе садржи у народним причама, пословицама, веровању и у народним правилима за предсказивање времена. Уз то иду потребне напомене, обавештења и примера.

Сама са садржина састоји се у 1570 разних пословица, правила итд. од којих је до сада пак само 97 објављено било у нови-

нама или часописима бугарским. Све је остало забележио сам г. Вацов било непосредно, било уз добровољну сарадњу својих пријатеља и познаника. Свеколики тај материјал подељен је у ове одељке: 1.— време у опште: 2.— година и годишње доба (пролеће, лето, јесен, зима); 3.— месеци у опште и поједини дани у месецу: 4.— покретни празници: 5.— дани у седмици: 6.— животиње: 7.— тице: 8.— рибе, рептилије и т. д.: 9.— инсекти: 10.— биље: 11.— Сунце, Месец и звезде: 12.— ветрови: 13.— звук и одјек: 14.— небо; 15.— облаци: 16.— магла: 17.— киша: 18.— дуга: 19.— грмљавине: 20.— сијавице: 21.— снег: 22.— град: 23.— роса: 24.— слана: 25.— иње: 26.— влажност и друге појаве: 26.— додатак.

Овако разгранат програм довољан је да покаже свакоме колико је много труда уложио г. Вацов у ово издање и прибирање података који већ изумиру и тако се губе постепено, у колико се већма шире у народ научни принципи. Како су пак та веровања у многоме заједничка а код других народа, дело ово има свога интереса и за нас. Тога ради га и препоручујемо својим читаоцима.

Проф. **Јеленко Михаиловић.**

Свет. Ћоровић. **У часовима одмора**, цртице слике, записци, приповетке. Књига прва. У Мостару 1903. Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића.

Са неким особитим задовољством узео сам ову елегантну књигу у руке. Она ме мало почиње кравити, јер доказује да и српска књига може изнићи у лепој и елегантној опреми. Са задовољством дакле расецао сам лист по лист и као хтео разгледати садржину. Али моје разгледање пређе у читање и ја ево искрено признајем — прочитах са сласћу целу књигу.

Једно ме чуди, а то су наши критичари, управо они што пишу разне критике по листовима и листићима нашим. Тим људима не може човек бити прав, па да му је крупа на челу! Треба само прочитати неколико таквих „критика“ о некој књизи која се јави, па да просто незнаш куд се здеваш! Један вели: „О, Боже! кад ћеш ти спасти нашу јадну књижевност од ове најезде! Сваки ти то мисли да је позван да пише приповетке! Варате се господине! Оставите се посла који није за вас!“ .. Други опет каже: „Емоције! Емоције! Нема емоције и прича је отужна, бљутава“.... Трећем није право што се пишу само приповетке, слике, цртице и сличице него узвикује: „Ми

немамо књижевности, ми немамо ничега! Да ми је да когод напише роман. Романа немамо и, како изгледа, нећемо га ни имати, јер се још није родио Месија!"... Итд., итд. Нико дакле не говори о ономе што је пред њим, што му је пружено, не вели како је то уређено, него тражи нешто што му у ономе тренутку, кад перо узме, на ум падне. И то свакојако буни младе писце. Хвала Богу, Ћоровић не спада у оне што се дају збунити. Он зна, он осећа да има право да пише и он пише. И пише непрестано неуморно. Као и Зола он је уверен да само онај ко има шта изнети на литерарни пијац, може и остати на њему; јер кад доста робе имаш, може се бирати и одабирати. И у њега ће бити доста, доста ствари што се могу одабрати.

Ова збирка има 37 омањих састава којима је он дао непретенциозно име: цртице, слике, записци, приповетке. Ту он лако али срдачно слика живот и људе с којима живи. Они пролазе поред вас, ви их познајете, јер то су махом познаници, виђали сте их, сретали сте се и разговарали с њима: нико вам од њих није никакве пакости учинио, па немате ниједног који би вам био мрзак. А то чини да је ова књижица (није него баш књига од 15 штампаних табака) веома пријатна лектира.

По обећању пишчеву очекујемо и другу књигу.

J.

БЕЛЕШКЕ

КЊИЖЕВНОСТ

Историја Срема. Ових дана штампана је у штампарији Д. Димитријевића у Београду „Историја Срба“ коју је написао Мих. J. Миладиновић, и која је, као видовдански темат, награђена са 400 дин., првом наградом коју општина београдска даје сваке године за добро израђене задатке из историје српскога народа. У овој је књизи изложена политичка историја Срема од најстаријег времена до београдскога мира 1739. Даљу историју ове српске земље обећава писац наставити у другој свесци. Књига је ова израђена искључиво по познатим писцима, а највише је, за време до краја 10 века узето из „Историје Срп. Народа“ од Љ. Ковачевића и Љ. Јовановића (издање Књижевне Задруге), а за остало време опет из Клаjићеве Хрватске историје, и још других расправа других писаца (Рачкога, Руварца и других). Грађе из извора употребио је врло мало, па и оно што је споменуо није употребио непосредно већ их је узео из других расправа где је употребљено. Много се писац користио ђачким белешкама предавања Љ. Ковачевића, на које врло често упућује и читаоца! Тако исто писац није употребио скоро ниједну историску расправу у којима има понешто и из историје Срема, а које су се појавиле после, пошто је писац свршио Велику Школу (1899 године). Тако му се десило да је на стр. 89 за епископа τῆς Θράμου који се спомиње у једној повељи цара Василије II. написао да је то „по мишљењу г. Љ. Ковачевића“ сремски јепископ, и вели да то мишљење Ковачевићево није штампано. Међутим Ковачевић је случајно ту своју претпоставку о јепископу τῆς Θράμου штампао још 1901 године у својој расправи „Жене и деца Стефана Првовенчаног“ („Глас“, 50, стр. 55, нап. 1.). Узгред да споменемо да није баш поуздано да је српски архијепископ Арсеније, наследник св. Саве, родом из Срема, како писац (на стр. 116–117) по родослову тврди, пошто у лавовском рукопису Арсенијева житија место „бысть рожденіемь оть срѣмьскыіе земліе“, има „оть срьбьскыіе земліе“, те би ваљало нарочито доказивати које је од овога двога тачније. Не треба ни да спомињем да писац није употребио расправу Пет. Марковића „Односаји између Србије и Угарске (1331–1355)“ која се штампа у „Летопису“ Матице Српске, и која се почела штампати пре него што је онај део пишчева рада штампан, а у овој расправи има и за историју Срема нових и драгоцених података. Због

тога што писац није употребио скоро ништа непосредно из историских споменика, већ све своје излагање наслања на резултате ранијих писаца, често има у овој књизи прилично погрешних и сумњивих закључака, које је писац просто пренео из употребљених дела. О томе ћемо, ако нам се да прилика, говорити нарочито. Да додамо још да ми кривицу за све ово не мислимо бацити на писца, који је, како нам каже у предговору, био у таким приликама да није овај предмет могао обрадити тако да задовољи све захтеве критичарске, већ, шта више, признајемо да је и оволико доста. — Књига ова има 227 стр. 8°. и цена јој је 1. дин.

Извѣстія рус. археолог. института въ Константинополѣ. — У Софији је штампана 3. свеска VIII књ. „Извѣстія русскаго археологическаго института“ у Цариграду са овим садржајем: „R. P. L. Petit, Acte synodal du patriarche Nicephore II sur les privilèges du métropolitain de Trébizonde (1-re janvier 1260): Б. В. Фармаковскій, Живопись Пальмиръ (са шест слика): Б. А. Панченко, Каталогъ моливдовуловъ колекціи Русскаго Археологическаго Института въ Константинополѣ (са шест слика): Г. Н. Белгери, Печать Трапезундскаго императора Давида (са сликом): Ѳ. И. Успенскій, Артосная Панагія (са сликом): Ѳ. И. Шмитъ, Каталогъ житійныхъ рукописей Ватопедскаго монастыря въ Аѳонѣ: Шмит овде исписује наслове и почетке текста од 261 житија, која је он нашао у Ватопеду бавећи се тамо у августу 1902 год. Међу наведеним житијама биће их прилично која у себи имају грађе за нашу историју, особито књижевну, пошто су то житија многих светаца источне православне цркве која су цела или у одломцима преведена и на наш стари књижевни језик. Даље је у овој књизи: *Γ. Ν. Σβόρος, Ἀρχαῖα ἐγχάρακτα γουμαίτων Κίου τῆς ἐν Βιθυνίᾳ*: П. К. Коцловъ, Новыя ормейскія надписи изъ Пальмиры: и најзад Отчетъ о дѣятельности Русскаго Археологическаго Института въ Константинополь за 1901 годъ: извештај о раду института за 1901 годину. Уз ову књигу има 36 веома лепо израђених таблица и слика.

Песме и приче Креста В. Марковића. Кресто В. Марковић, син угледног подгоричког трговца Василија Марковића, умјо је прошле године у двадесетој години живота. Неколико младих Зећана „који су покојника добро познавали“ и који „могу схватити“ што су у покојнику изгубили, предомишљали су какав спомен да подигну пок. Kresty да га не би заборавили „јер би то грехота било“. И домислише се: „...покојни је Кресто чинио покушаје и на књижевности и у тим се покушајима у неколико огледа његова душа као човјека чедна, племенита и патриоте“, те су се решили да издају те његове покушаје „без икаквих других претензија за аутора им, до само да им ова књижица буде као успомена на њега“. У књизи је на првом месту предговор од издавача, у коме је Кресто насликан као најдаровитији Зећанин: као дете проходио је пре времена, проговорио је пре обичног времена: свршио основну школу одличније од свију, научио да чита и говори талијански за годину дана, тако и немачки за 19 месеци, па тако је савршено за кратко време научио стенографију, па онда и друге предмете. Као човек био је веома милостив: помагао је свима, којима је требало, и саветима и новцима. И т. д. У овој књизи штампано је 60 покојникових песама: велика их је већина патриотских, а има их неколико и

лирских. Поред песама штампано је и дванаест „прича“, а то су обично преводи и прераде немачких прича за децу. Изгледа да их је писац преводио с немачког онда кад је учио немачки: то су му биле лекције које је добивао од свога учитеља. Што се пак песама тиче, можемо рећи да се у њима не огледа баш онај необични таленат какав издавачи истичу у предговору. То су већином песме младића, који натеже и са идејом и са језиком и са стиховима: песме које пише дечко који се труди да подражава каком песнику кога је прво узео у руке и прочитао. Стога, ако нема друго што што ће покојника задржати у успомени, уверени смо да то ни ове песме неће учинити. Међутим, ако је веровати ономе што се у предговору каже, спомен ће му сачувати његово добро срце, а и онај младићски жар за својим народом и отаџбином. Да је пок Крета Бог подарио дужим животом, тешко да би био и осредњи песник, али би јамачно био ваљан и угледан човек. У сваком случају намера издавача је за похвалу. Књига је штампана у српској штампарији у Загребу, на лепој хартији и са врло добром штампарском израдом, што може бити веома добра препорука за штампарију: има 136 стр. на 8⁰.

На раскрсници. — Тако се зове једна „приповетка из свештеничког живота“ коју је написао Дим. К. Михаиловић, свештеник, и штампао прво у „Хришћанском Веснику“ и отуда оштампао у засебну књижицу. Садржина ове приповетке у овоме је: Воја, одличан ђак Богословије, по свршетку школе оде своме оцу, свештенику у некоме селу Г. Отац му, поп Живан, добродушан и исправан свештеник, имао је још деце, али сва помреше, а остаде само Воја, на кога и отац и мати му полагаху све своје наде. Још пре доласка Војина у село, мати сања о његовој будућности: ожениће га ћерком попа Јосе, свештеника у оближњем селу, али човека практична, „човека од рачуна, који никад не пропушта прилику, да се не користи њоме,“ — па ће затим Воја остати код куће да буде утеха и потпора својим старим родитељима. Али је Воји митрополит био напоменуо како би га радо послао у Русију да продужи науке, па Воја већ сања како ће, кад се из Русије врати учен, користити својој отаџбини и своме народу. То саопшти мајци, којој то не би ни најмање мило, а она оцу, који то тако исто нерадо прими. Воја је дакле на првој раскрсници: да ли да чини по вољи својим старим родитељима, па да остане у селу, да се ожени и запопи, па да буде обичан сеоски свештеник као многи његови другови, или ће поћи у Русију, да тамо поцрпи науке којима ће моћи користити својој отаџбини и своме народу. Али сузе мајчине и једно писмо протино, у коме јавља да владика тражи Воју за практиканта у духовном суду и за свога ђакона, реписше заплет: Воја се ожени и оде владици. У владичиној служби поче Воја да се разочарава: видео је да владика није светац, већ обичан човек који се бави интригама и који не мари за људе који имају и сувише обзира према моралу. Служба му та додија, и он стаде желети да је промени: владика му изиде жељи на сусрет, увидевши и сам да му Воја није баш најпогоднија личност, и постави га за капелана на парохији једнога старога и оболелога свештеника, коме је припадао сав бир, те је Воја морао живети само од парохијских прихода. На то се млади свештеник и идеалиста и не осврташе: он настаде из све снаге да препороди и морално и материјално своје парохијане, о ко-

јима се дотадашњи свештеници нису бог зна колико бринули. Са тамошњим учитељем отвори празничну школу где је скупљао сеоске младиће и поучавао их вери и другим практичним пословима. Основао је пољопривредну подружину, и настојао да у његовој парохији процвета благостање: јер „материјално пропао народ је као и појединац без идеала и виших замисли: то је одрођена њива, у коју упада свака нечиста зверка и разорава је својим нечистим ногама". Проповеди су му биле такве да их његови парохијани нису дотле чули: у њима „није било ни разметања ни велике ни дугачке науке и придике, каквим се хоће одмах да представе вернима многи данашњи млађи свештеници." — Но све ово доноси Воји поштовања, али прихода врло слабо. Врло му се често догоди да се из парохије врати празних бисага, на шта је стала гунђати жена му, кћер имућнога попа Јосе. За то дозна поп Јоса, долази своме зету Воји, и отвара му очи: „Поправи се, тргни се, па ради онако, како раде остали твоји другови, који су данас газде и паметни људи". И Воја увиђа да није баш био довољно паметан. Његови младићски идеали почеше несгајати, он се поче хладити: али је уверен да томе није он крив, већ „они, који воле више своје митре, своје велике плате, своју удобност, но свету цркву, народ свој, отаџбину своју." И најзад: „Ветар духну са јачом жестином, и он понесе далеко... далеко уздах овога српскога свештеника, остављена и занемарена од свију и свакога... И небо заплака хладним, студеним сузама над судбином овога божјег и народног служитеља...." Као што се из овога садржаја може видети, писац је узео ваљану тему за причу, али тема није нашла ваљана приповедача. Боже, како би дивно дело од овога створио Потапенко, а наш је писац написао нешто што више личи на новинарски чланак у коме се сентиментално, а помало и срдито, тражи материјално обезбеђење свештеника, него на уметничку приповетку. У осталом као да писац и није хтео да овом приповетком покаже како уме да влада књижевничким пером, него да покаже како није оправдано тражити од свештеника више него што он може, а он може веома мало јер му се за то дају никаква средства. У исто време писац је хтео да покаже како је посао свештенички још и сада веома потребан и благородан за сеоски свет, који је услед опадања имовнога и моралног прилично ударио назад. По томе ова књижица, или како писац каже, приповетка није безначајна појава.

Графичка статика. — Коста Главинић, бивши професор Велике Школе а сада председник београдске општине, израдио је по Карлу Отту, Х. Ф. Б. Милер-Бреслау, Е. Винклеру и др. за ученике Велике Школе и трећу свеску књиге „Графичка статика са основама графичког рачуна". У овој је свесци „Теорија притиска земље и сводова са прорачунавањем потпорних зидова, брана, камених мостова и сводовских конструкција. Ова је свеска штампана у државној штампарији, има 297. страна текста у 8°, и у тексту 153 слике и 1 лист цртежа на крају. Цена јој је 7. динара.

Са изложбе у Дрезди. — Љуб. М. Протић, референат за основну наставу у министарству просвете, оштампао је из „Просветног Гласника" извештај са изложбе у Дрезди, који је био поднео министру просвете и црквених послова. Протић нарочито овде говори о ономе што се тиче школа и народног образовања, а што се могло видети на поменутој изложби. Кога ин-

тересују ове ствари, може овде наћи интересног обавештења.

Музеј српске земље. Музеј српске земље издао је књижицу од неколико листа у којој је: I. „Кратак упут за препаровање животиња“, од Д-ра Ж. Ђорђевића; II. Кратко упутство за прикупљање биљака, и III. Упутства за прибирање стена, минерала и фосила и проматрање неких геолошких појава.

Насеља српских земаља. Књига II Атлас. — Уз другу свеску „насеља Српских земаља“, која је објављена у прошлој свесци „Дела“, штампан је и атлас. У овом атласу има 22 карте и 54 фотографских снимака и слика које иду уз поједине описе ради бољег разумевања. Овој је књизи атласа цена 4 динара.

Књиге Матице Српске. Као 9 свеска у збирци „Књиге Матице Српске“, штампана је 2 свеска књиге „Косово. Опис земље и народа“, коју је написао Бранислав Ђ. Нушић. У овој су свесци описи појединих знатних места на Косову, а уз описе има врло лепих слика, које много помажу читаоцу да боље разуме оно што се описује. Прикупљено је и лепо срећено све главније с погледом на историју, положај и друге прилике свакога места на по се. Књига је у опште богата врло интересним материјалом за познавање тамошњих крајева и народа који у њима живи. Има 116 стр. текста у 8⁰. и цена јој је 2 круне и 50 потура.

Песме Милана Ракића. — У штампарији „Доситије Обрадовић“ штампао је на врло финој хартији Милан Ракић своје „Песме“. Издање је ових песама врло укусно и све чини књигу од 69 стр. на 8⁰, којој је цена 1 динар.

ЧИТАОЦИМА

У редакцији *Дела* може се добити **„Дело“** из ранијих година како у комплетима од целе године тако и у појединим свескама. Цена је: За Србију и то: за прву, 1894 годину 30 динара, а за остале године обична цена, 16 динара. За иностранство од 1894 године 40 круна, за остале године 20 круна. А за поједине свеске 2 динара.

Власник и уредник **Др. Драгољуб М. Павловић**
(Дубровачка ул. бр. 17.)

Доситије Обрадовић — Штампарија Ане М. Станојевића (Македонска улица бр. 49)